

О.А. Арипов

Хорижий мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

**Наманган давлат университети
Наманган муҳандислик-қурилиш институти**

Ойбек Абдуллаевич Арипов

**Хорижий мамлакатларда
кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг
ривожланиши**

Тошкент – 2018

Мазкур монографияда хорижий мамлакатлардаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши, шунингдек ривожланган давлатлар иқтисодиётида хусусий секторнинг тутган ўрни ҳамда ижтимоий-иқтисодий юксалиб бориши таққ этилган.

Монографияда ҳар бир давлатнинг ўз сиёсати даражасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга ҳамда ишбилармонлик муҳитига оид масалалар ҳам ўрин олган. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга доир ёндашувлар ва мулоҳазалар юритилган, қўллаб статистик маълумотлар келтирилган. Ривожланган мамлакатларда хусусий секторни давлат томонидан тартибга солиниши ва ишбилармонлик муҳитини юритишда ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос ёндашувлари тўғрисида фикрлар берилган.

Китоб кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган бўлиб, айна вақтда талабалар, магистрлар, мутахассислар ва илмий-тадқиқотчилар учун ҳам ўқув қўлланма вазифасини ўтайди.

Бугунги кунда аксарият бакалавр таълим йўналишларида ўқитиладиган кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари фанини ўзлаштиришда ўқув қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин.

Масъул муҳаррир:

иқтисод фанлари доктори, профессор *А.М.Абдувахидов*

Тақризчилар:

иқтисод фанлари доктори, профессор *А.Т.Кучаров*

иқтисод фанлари доктори, профессор *Б.Т.Салимов*

КИРИШ

Глоблалашув жараёнлари бошланмаган даврлардаёқ жаҳон бозоридagi валюта муомаласида жиддий чекловлари йўқ давлатлар юзага келди. Бундай давлатлар қаторига АҚШ, Германия, Япония, Буюк Британия, Швейцария, Канада, Норвегия, Нидерландия, Сянган (Гонконг), Бирлашган Араб Амирликлари ва бошқа давлатларни киритиш мумкин. Бу давлатлардаги тадбиркорлар ўзларини эркин бозор субъектлари ҳисоблаб, ташқи иқтисодий муносабатларда фаол қатнашадилар. Шу билан бирга, миллий валютаси қисман конвертирланадиган айрим мамлакатлар борки, улардаги тадбиркорлар ваколатли тижорат банклари ва давлат миллий банклари орқали валютa муомалаларини амалга ошириб, ташқи бозорда ўз фаолиятларини олиб борадилар. Ҳар қандай шароитларда ҳам тадбиркорлар, менежерлар, умуман, бизнес субъектлари жаҳон миқёсидаги очиқ бозор иштирокчиларига айланиб, иқтисодий муносабатларда ўз ўрнини топишга интилади.

Ўзбекистонда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва бу секторни давлат томонидан тартибга солиш бўйича муайян ишлар амалга оширилди. Мамлакатда ишбилармонлик муҳити кенгайиб бормоқда. Бу ҳақда жуда кўп гапириш мумкин. Бироқ танқидий жиҳатдан ёндашилса, "...хусусий мулк ва тадбиркорликни янада ривожлантириш ва уларнинг таъсирчан ҳимоясини таъминлаш"¹ масалаларида ҳали ечимини кутаётган қатор муаммолар бор. Ушбу муаммоларни ҳал этишда хорижий тажрибаларнинг у ёки бу жиҳатларини ўрганиш ва мақбул чора-тадбирларни қўллаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Маълумки, ҳозирги шароитларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик бозор иқтисодиётининг зарур элементлари қаторига киради. Бозор муносабатлари шароитида хусусий сектор, хўжалик юритиш тузилмаси таркибидан юқори ўрин олиб, иқтисодий ўсиш суръатларига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Бундай таъсир кўлами ЯИМнинг тузилишида сифат жиҳатидан ижобий ўзгаришларга олиб келмоқда. Масалан, ўтган асрнинг «60-70 йиллари бошларидаёқ АҚШ, Япония, Германия, Франция, Канада, кейинчалик эса Италия ва Испания каби бошқа давлатлар иқтисодиёти тузилишида, ялпи миллий маҳсулотни яратиш бўйича корхоналар сонидa, бандликда ва янги технологияларни ўзлаштиришда кичик ва ўрта корхоналар мустаҳкам позицияларни эгаллай бошлаган»². Бундай тенденциялар жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврига қадар давом этди.

Барчамизга аёнки, 2007 йилнинг август ойида АҚШ ипотека кредитлари бозоридaги танглик охир-оқибат жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозга айланди. Натижада турли мамлакатларда барча хўжалик юритувчи субъектларнинг ликвидлиги ва тўловга қобиллиги кескин заифлашди. Бу даврда аксарият ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида турли мақомдаги

¹ Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-нигизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 39 бет.

² Государственное регулирование рыночной экономики. –М.: Издательский дом «Путь России»; ЗАО Издательский дом «Экономическая литература», 2002. С. 342.

корхоналар сони банкрот туфайли кескин камая бошлади. Аммо ҳар бир давлатнинг ўзига хос олиб борган снѐсати туфайли, у ѐки бу мамлакатлар турлича даврларда жуда қийинчилик билан инқироз ҳолатидан чиқа бошлади.

Фикримизча, инқироздан чиқаётган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторининг нақадар ривожланганлиги муҳим роль ўйнади. Қайси давлатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб берилган бўлса, ишбилармонлик муҳити қулайроқ бўлса, ўша давлатлар инқирозни тез тарқ этиб борди.

Сўнги йилларда Халқаро валюта фонди жаҳон иқтисодиѐтининг ўсишини ижобий прогнозлади. Хусусан, Фонднинг янги маърузасида қайд этилганидек, яъни, жаҳон иқтисодиѐтининг яқин келажаги ва вазияти бўйича ХВФ ва Жаҳон банкнинг (2017 йилдаги) баҳорги сессияси олдидан чоп этилган маълумотларга кўра 2017 йилда ўсиш суръати 3,5 фоиз, 2018 йилда эса 3,6 фоиз бўлиши кутилган. ХВФнинг бош иқтисодчиси Морис Обстфелднинг фикрича, “прогнознинг яхшиланиши асосан кўпроқ Европа ва Осиѐнинг яхши иқтисодий кўрсаткичларга эришгандандир, шунингдек Америка иқтисодиѐтида ўсиш суръатининг тезлашувидандир”¹. Мазкур қитъаларда жойлашган энг ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланишига алоҳида эътибор қаратилди. Ушбу секторнинг ривожланишида янги босқич бошландики, ундаги сифат кўрсаткичлари ўсди ва янгидан-янги соҳаларни ўзлаштириш жараѐнлари тезлашди.

Шу боис бугунги глобаллашув даврига келиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятини тушунган ҳолда унинг миллий иқтисодиѐтдаги ўрнини ва ўзига хос хусусиятларини янада чуқурроқ тадқиқ этиш муҳим вазифалардан бирига айланди.

БМТнинг Тараққиѐт дастури маълумотларига мурожаат қилсак, жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатларида жами мавжуд корхоналарнинг 95 фоиздан кўпроги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига асосланганлигининг гувоҳи бўлиш мумкин. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларини бир-бири билан солиштирадиган бўлсак, ўрта ҳисобда хусусий тадбиркорлик секторида банд бўлганларнинг салмоғи 60 фоиздан кўпроқни ташкил этади. Шунингдек, аксарият ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши 57 фоиздан ошиқлигини дунѐ статистикаси тасдиқламоқда². Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозигача бўлган даврларда айрим энг ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич 60–65 фоизгача кўтарилган.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, деярли барча мамлакатларда кичик ва ўрта бизнес соҳаси давлат томонидан тартибга солинишига эҳтиѐж сезади. Ривожланаётган мамлакатлар ва МХД ларида эса бундай эҳтиѐж кўлами янада кенгроқ бўлмоқда. Чунки дунѐнинг аксарият мамлакатларида кичик бизнес ва

¹ Манба: <http://ru.euronews.com/2017/04/18/imf-raises-growth-predictions-frets-about-protectionism>

² Изоҳ: Энг ривожланган мамлакатларда юқоридаги каби кўрсаткичларга эришиш учун 4 асрга яқин вақт керак бўлган. Ўзбекистонда ЯИМнинг ўсиш суръати 2007-2017 йиллар мобайнида ўртача 8,0%га тўғри келиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши 2017 йил ҳолатида 56%ни ташкил этди ва бунга қисқа вақт ичида эришилди.

хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг алоҳида сектори сифатида давлат иқтисодий тизимида муҳим ўринни эгаллайди.

Айрим хорижий иқтисодчиларнинг фикрига кўра, АҚШ, Япония, Германия, Италия, Корея, Дания, Буюк Британия, Франция, Мексика, Чили, Бразилия каби мамлакатларда кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашнинг давлат дастурлари муваффақиятли тарзда амалга ошириляпти¹. Ушбу мамлакатларда янги иш ўринларини яратиш ва инновацияларни қўллашга мойиллик кичик бизнесда юқори бўлганлиги боис унинг ривожланиши учун шарт-шароитларни яратиш устувор вазифалардан бирига айланган. Шу жиҳатдан ХХ асрнинг 80-йиллари охиридан ва 90-йилларнинг ўрталарига қадар энг ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик анча жадал ривожланди. Аммо унинг ривожланиши жуда мураккаб шароитларда амалга ошиб борди.

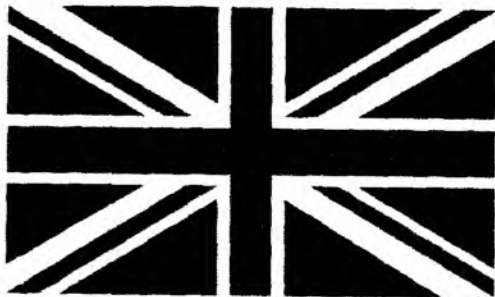
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши борасида олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аксарият давлатларда ушбу сектор мақомини белгилайдиган мезонлар ишлаб чиқилган ва улар турли давлатларда турлича ишга солинган. Айрим давлатларда кичик бизнес мақомини намоён қиладиган бир неча мезонлар қабул қилинган бўлса, айримларида кичик бизнес мақомини қайд этадиган фақат бир ёки икки мезон белгиланган. Демак, кичик бизнес субъектлари мақомини (мезонини) белгилайдиган ягона ёндашув йўқ.

Фикримизча, турли давлатларда кичик бизнес мақомини белгилайдиган мезонларнинг турли-туманлиги мазкур мамлакатнинг олиб бораётган сиёсати, иқтисодиётнинг тузилишига, меъёрий-ҳуқуқий базасига, қолаверса, давлатнинг кичик бизнесни ривожлантиришга бўлган муносабатига боғлиқ. Ҳар бир давлатда кичик бизнеснинг нақадар аҳамиятли эканлигини, ўша давлатда, ушбу соҳада қўлланилаётган чора-тадбирлар белгилайди.

Ушбу илмий-оммабоп нашр муаллифнинг узок йиллар мобайнида (18 йилдан ортиқ) олиб борган тадқиқотлари, кузатишлари асосида ёзилган. Унда ривожланган хорижий давлатлар иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш тенденциялари қайд этилган. Тўпланган маълумотлар асосидаги таҳлиллар туфайли хорижий давлатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдаги устувор ёндашувлари ва тамойиллари ўрганиб чиқилган. Шунингдек, ривожланган давлатлардаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг муайян тарздаги ўзига хос жиҳатлари ва хусусиятлари ёритилган. Шу билан бир қаторда, муаллиф хориж тажрибаларини таҳлил этиб, хусусий секторнинг у ёки бу даражадаги аҳамияти тўғрисидаги мулоҳазаларини юритган.

Китоб турли поғонадаги давлат бошқарув органлари раҳбарлари ва мутахассис кадрларига, шунингдек илмий ходимлар, докторант, магистрант ва бакалаврларга мўлжалланган бўлиб, у муҳтарам ўқувчиларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдаги долзарб масалаларни янада кенгроқ тушунишларига хизмат қилади.

¹ Маширова Т.Н., Сабенова Б.Н., Сихымбекова А.М. Основные направления развития малого и среднего бизнеса: зарубежный опыт. // Ж. Экономика и финансы. №3. 2012. С. 31.

1 БОБ. БУЮК БРИТАНИЯ (United Kingdom)

1 БОБ. БУЮК БРИТАНИЯ (United Kingdom)

Майдони – 244,9 минг кв. км.
Пойтахти – Лондон
Аҳолиси – 64,3 млн. киши (2016 й.)¹
Пул бирлиги – фунт стерлинг (GBP)

Майдони бўйича жаҳонда 78-ўринда туради.

«Британияликларнинг шиори – ҳар қандай вазиятда бизнес қил».

Уинстон Черчилль

1.1. XVII-XVIII асрларда Англияда «бизнес» ва «тадбиркорлик» тушунчаларининг келиб чиқишига назарий ёндашув

«Бизнес» инглизча сўз бўлиб, ўзбек тилида «иш», «фаолият», «машғулот» каби маъноларни англатади. Аммо бугунги кунда бу атама, пулни кўпайтириш билан боғлиқ ишчанлик фаолияти сифатида халқаро муҳитга кенг тарқалди.

«Бизнес» кенг маънодаги тушунча бўлиб, «тадбиркорлик» унинг таркибий қисмидир, яъни ўзагини ташкил этади. Бизнесда пулни кўпайтиришни мақсад қилган, ишнинг кўзини биладиган ёки бошқача айтганда, бирон-бир ишнинг янгича тадбирини топа оладиган (янгилик ярата оладиган) одам тадбиркор деб юритилади. «Бизнес» ва «тадбиркорлик» тушунчалари илм-фанда айнан шу жиҳати (янгилик яратувчанлик хусусияти) билан бир-биридан фарқланади. Аммо ҳаётда уларни бир хил тушуниш одат тусига айланган.

Ўзбек тилида «тадбиркорлик»нинг синонимлари учрайди. Масалан, соҳибкорлик, ишбилармонлик, омилкорлик, бунёдкорлик, уддабуронлик, итчиллик кабилар. Бу тушунчаларнинг барчаси моҳиятан бир хилдек. Уларнинг барчасида «ишнинг кўзи»ни биладиган кишилар кўз олдимизда гавдаланади. Аммо бу тушунчаларнинг ҳам ўзига хос маънолари бор.

Бироқ тадбиркор деганда пухта ўйлаб, режали иш қиладиган, ҳар қандай ишга ижодий ёндашиб, бажаришнинг аниқ йўл-йўриғини билган, ўз мадфаатини кўзлаган ҳолда янгиликни қўллаш оладиган, шу билан бирга, талаккалчилик қила оладиган киши ёки шахс тушунилади.

Тадбиркорликни халқаро тилда «entrepreneurship» деб юритилади. Бу атамани XVII аср охири ва XVIII аср бошларида фанга биринчи бўлиб инглиз олими Р.Кантильон² (1680–1734) Францияда яшаган даврида киритган³. У

¹ Манаба: [http://countrymeters.info/ru/United_Kingdom_\(UK\)](http://countrymeters.info/ru/United_Kingdom_(UK)). [21.01.2018].

² Кантильон Ричард – келиб чиқиши ирландиялик, молиячи, банкир, инглиз иктисодчиси. Ҳаётининг асосий қисми Францияда ўтган. У Париж ва Лондон ўртасида кезиб юриб, банк ва валюта операциялари билан шуғулланган. Тадбиркорликка доир илк назарий қарашлари билан танилган назарийчилардан бири. Унинг «Ўнги о природе торговли вообще» номи асари биринчи бўлиб, 1755 йилда ўлимидан сўнг нашр этилган.

³ Шу китобнинг 3-боб, 3.1. бандига қараганг.

«тадбиркор» ва «тадбиркорлик» атамаси тўғрисида «Опыт о природе торговли вообще» номли асарининг 13-бобида беш бетда изоҳлаб берган.

Р.Кантильон тадбиркорни «...таваккалчилик шароитида иш олиб борувчи одам»¹ деб атайди. Унинг таърифлашича, «тадбиркор – бу ўзгарувчан даромадли одам: деҳқон, хунарманд, савдогар, қароқчи, қамбағал ва ҳоказо. У бировдан товарни маълум бўлган нархда сотиб олади ва товарларини юқорироқ, аммо ҳали номаълум нархда сотишга умид боғлайди»². Шу тарзда бозор нархлари доирасида у таваккалчиликни амалга оширади.

Тарихдан маълумки, XVIII-XIX асрлардаги саноат инқилоби, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ривожланиш дастлаб Европа мамлакатлари, жумладан, Буюк Британияда юз берган. Дастлабки ишлаб чиқаришнинг манифактура босқичидан завод-фабрика босқичига ўтиши билан боғлиқ жараёнлар бошқа Ғарбий Европа мамлакатларига нисбатан олганда, Англияда эртароқ бошланган. Натижада феодализмдан капитализмга ўтиш босқичида аниқ синфлар ажралиб чиқиб, уларни мустақил фаолият юритишлари учун иқтисодий жиҳатдан қулай имкониятлар юзага келди.

Шундай қилиб, бизнес оламининг ватани Буюк Британия деб юритсак, хато қилмаймиз. Даврлар ўтиб, Англия саноатининг ривожланишига айнан бизнеснинг таъсири жуда катта бўлганлигини инглизларнинг ўзи ҳам инкор этмайди. Бу таъсир қўламини француз иқтисодчиси Б. Сэй ўзининг «Трактат политической экономики»³ номли китобида «Англия тадбиркорларининг таланти» деб қайд этган.

Хуллас, тадбиркорлик фаолиятига доир дастлабки назарий ва амалий тадқиқотлар бундан деярли 400 йиллар аввал амалга оширилган бўлиб, буни Р. Кантильон, А. Тюрго, Ф. Кенз, А. Смит, Ж. Сэй, Й. Шумпетер ва Ф. Найт каби ғарб олимларининг илмий асарларида учратиш мумкин.

1.2. Буюк Британияда Маргарет Тэтчер бошчилигида тадбиркорликни ривожланиши

1970-1979 йиллар Буюк Британия иқтисодиётида вазият оғирлашган давр бўлди: шахтёрлар ўртасидаги иш ташлашлар ва ҳокимиятни касаба уюшмалари қўлига ўтиб қолиши иқтисодиётнинг бошқарилишини қийинлаштирди. Ўша даврларда касаба уюшмалари вакиллари ва иш ташлаганлар Британия иқтисодиётини исканжадек қисиб қўйган эди.

1979 йилнинг май ойидан бошлаб, мамлакат бўйича ўтказилган сайловда 43,9 фоиз овоз олган Маргарет Тэтчер беш йиллик муддатга Бош вазир этиб сайланди. У сайлов олдидан берган баёнотида халққа нисбатан ўз муносабатини аъло даражада ташкиллай олди. Маргарет Тэтчер Бош вазир лавозимига сайланиш учун ўз баёнотини эълон қилар экан, Авраам

¹ Курс предпринимательства: Учебник для вузов / В.Я.Горфинкель, В.А.Шварцар, Е.М.Купряков и др. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. С. 8.

² Каранг: История экономических учений / Под ред. В.Автономова, О.Ананьина, Н.Макашевой: Учеб. пособие. –М.: ИНФРА-М, 2000. С. 301.

³ Каранг: Сэй Б. Трактат политической экономики. –М.: 1896.

Линкольннинг қуйидаги сўзларидан фойдаланди: «Сиз кучлини кучсизлантириш билан заифни кучайтира олмайсиз, бойларни йўқотиб, камбағалларга ёрдам бера олмайсиз. Сиз одамларга ёрдам бермоқчи бўлсангиз, улар ўзлари қилиши керак бўлган нарсани улар учун бажаришга уринманг»¹. Бундай мулоҳазалар Маргарет Тэтчер бошқарувида юзага келган кўплаб иқтисодий муаммоларнинг ечимини топишга яхши хизмат қилди.

Ўша даврга келиб жаҳон энергетика инкирози натижасида sanoat ишлаб чиқаришининг кескин тушиб кетиши, ишсизликнинг ўсиши ва аҳоли табақасида тадбиркорликка мойилликнинг сусайиши каби жараёнлар рўй бераётган эди. Бу ҳолатлар кичик бизнес ва тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ишларини фаоллаштиришга туртки берди. Ҳукумат тадбиркорликни рағбатлантириб, миллий иқтисодиётда унинг ижтимоий-иқтимоий ролини оширишни устувор вазифа қилиб қўйди.

Бош вазир этиб сайланган Маргарет Тэтчер² иш фаолиятини сайлов пайтида берган ваъдасини бажаришдан бошлади. У бир ой мобайнида меҳнат фаолиятидан олинадиган даромад солиғини 83 фоиздан 60 фоизга, меҳнатсиз даромаддан олинадиган солиқни эса 90 фоиздан 75 фоизга тушириб, қўшилган қиймат солиғини оширди. Шу билан бирга, валюта назоратини бекор қилди, иш ҳақи ва маҳсулотлар баҳосини буйруқ билан ўзгартиришдан воз кечди. Бундай ёндашув мамлакат тадбиркорлари ва ишбилармон шахсларга жуда маъқул муҳит барпо қилди. Тэтчер бошчилик қилган даврларда, давлатни бойитишнинг энг катта манбаси давлатга тегишли бўлган корхона ва ижтимоий биноларни одамларга сотиш ҳисобланиб, капитал айланмасини фаоллаштириш керак эди. Мамлакатда тадбиркорларнинг фаоллашуви кучая бошлади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатни Маргарет Тэтчер бошқарган даврда Буюк Британияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг фаолиятида жиддий ижобий ўзгаришлар рўй берди.

1.3. Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланишидаги даврий ўзгаришлар

Шундай қилиб, Буюк Британияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик секторига эътибор 70-йиллардан бошлаб кучайди. Кичик тадбиркорлик секторидagi вазиятни ўрганиш учун Эдвард Хит бошчилигидаги консерватив ҳукумат томонидан Болтон комиссияси (1971 й.) тузилди. Консерваторлар ҳукуматининг охириги даврларида хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга катта эътибор берилди. Аммо Э. Хит бошчилигидаги ҳукумат мамлакат иқтисодиётининг 1971-1979 йилларга хос бўлган оғир вазиятдан чиқаришга ожизлик қилди. Ҳукуматни Маргарет Тэтчер бошқара бошлаган (1979 йил) даврдан эса иқтисодий жонланиш юзага кела бошлади. Мамлакатда бизнес

¹ Маргарет Тэтчер шахсий ҳаёти тарихидан. (И. Йўлдошев таржимаси) // Бизнес: аудит, баҳо, мулк. №6. 2011. 35 бет.

² Ишқ Маргарет Тэтчер Буюк Британиянинг бутун Европада ягона пул-кредит тизимига тўла қатнашишига қарши чиққан. Бошқача айтганда, евроян муомалада бўлишини қоралаган ва оқибатини салбий баҳолаган.

мухитини яратиш ва кучайтиришга эътибор берилди. Бозор иқтисодиёти тузилмасида кичик ва ўрта корхоналарнинг фаолияти муҳим роль ўйнади.

XX асрнинг 80-йилларидан Буюк Британияда кичик тадбиркорлик иқтисодиётнинг барча тармоқларида ривожланиб борди. 1990 йилга келиб, улар деярли, 2,4 миллионга етдики, бу мамлакат ҳудудига фаолият кўрсатувчи жами корхоналарнинг 96 фоизни ташкил этди. Ушбу корхоналарда ишловчилар сони ўртача 20 кишидан иборат бўлди¹. Мамлакатда олиб борилган тадқиқотлар натижалари бундай фирмаларнинг фаолияти самарали эканлигини тасдиқлади.

80-йилларда кичик корхоналар билан йирик корхоналар ўртасида интеграция жараёнлари рўй берди, франчайзинг тизими ҳам ривожланди. Инглиз банклари кўмагида ўзаро интеграцион алоқалар амалга оширилди. Шунингдек, Иқтисодий тараққиётнинг миллий Кенгаши томонидан кичик фирмаларнинг махсус каталоги яратилиб, у орқали йирик корхоналар ўз ҳамкорларини топиш имконига эга бўлдилар. Бундан ташқари Махсус марказлар ишга туширилдики, улар йирик ва кичик фирмалар ўртасидаги алоқаларни ўрнатиш ва фаолиятини олиб боришда муҳим роль ўйнади.

2005-2012 йилларга келиб, янги иш ўринларининг 50 фоиз кичик бизнес улушига тўғри келди, ваҳоланки, 90-йилларга қадар ҳар йили янгидан ташкил этилган кичик корхоналарга янги иш ўринларининг 57 фоизи тўғри келган². Кичик бизнес корхоналарида янги иш ўринларининг 7 пунктга камайиши жаҳон миқёсидаги молиявий-иқтисодий инқироз туфайли рўй берди. Аммо бу вақтинчалик ҳолат бўлди. Чунки инқирозли даврларда Буюк Британия ҳукумати кичик бизнес субъектларини рағбатлантириш ва уларнинг фаолиятини янада кучайтириш мақсадида давлат аҳамиятидаги дастурларни ишлаб чиққан ва амалга жорий этган эди.

Буюк Британияда 2008 йил иқтисодий кўрсаткичларига нисбатан олганда, 2009-2014 йилларда ишсизлик даражаси ошган (1.3.1-расм). Чунки жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг таъсири сезиларли бўлди. Аммо 2015 йилнинг февраль ойига келиб, мамлакатнинг Миллий статистика бошқармаси (ONS) маълумотларига кўра ишсизлик бўйича нафақа олувчилар сони 31 минг кишига камайди³. Шу билан бирга, иш ҳақининг умумий ўсиши секинлашди ва 2016 йилнинг апрель ойида минимум 2,2 фоизгача тушди⁴.

1.3.1-расмда кўриниб турибдики, ишсизлар сони сўнги йилларда камайган. Бирок, экспертларнинг фикрича, иш ҳақи ўсишининг секинлашуви иқтисодий ўсишга бўлган шубҳали ҳолатларни кучайтиради. Чунки Буюк Британия иқтисодиёти асосини хизмат кўрсатиш соҳалари ва унга боғлиқ бўлган истеъмол харажатлари ташкил этади. Қолаверса, таҳлилчилар томонидан “ноль соатга шартнома” тузганлар сони ҳам ошганлиги қайд этилади. Бундай беқарор меҳнат муносабатларида миллионга яқин (910 минг) британияликлар мавжуд. Масалан, ноябрь-январь ойларида бундай

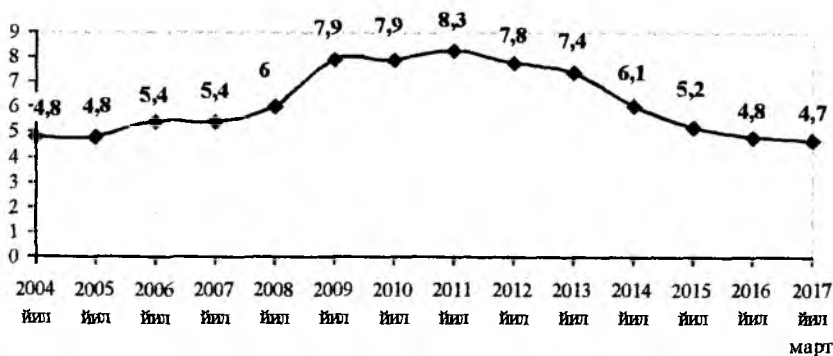
¹ Сорокина В. Государственное регулирование малого бизнеса: опыт Великобритании. // Манба: http://vasilievaa.narod.ru/p1pu/19_2_98.htm.

² Манба: http://vasilievaa.narod.ru/p1pu/19_2_98.htm.

³ Қараг: <http://www.vestifinance.ru/articles/54693>

⁴ <http://ru.euronews.com/2017/03/15/uk-jobless-rate-falls-but-wage-growth-weakens-again>

шартномалар сони 2016 йилга нисбатан 13 фоизга кўлайди. Шунингдек, 2000 йилдан буён бундай шартномалар сони тўрт бараварга ошган¹.

1.3.1-расм. Буюк Британияда 2004–2017 йиллардаги ишсизлик даражаси²

Шунга қарамай, 2016 йилда Буюк Британия иқтисодиёти ўсишга эришди. Нарх-навонинг ошиши ва фунт стерлинг қийматининг тушишига қарамай, 2015 йилнинг ёзидан бошлаб ижобий кўрсаткичлар намоён бўла бошлади. «Marcit economics» тадқиқот ташкилоти таҳлилларига кўра, масалан, 2016 йил декабрь ойида хизмат кўрсатиш соҳасидаги ишбилармонлик фаоллиги индекси 56,2 пунктга етди. Бу иқтисодчилар тахминидан кўра юқорироқ натижа бўлди.

1.4. Буюк Британия корхоналари салмоғида кичик ва ўрта бизнеснинг улуши

Буюк Британияда кўпчилик корхоналар кичик ва энг кичик табақага мансуб. Масалан, 90-йиллардаги статистик маълумотларга кўра, 1579 минг корхонада 1-2 тадан ишчи ёлланган, 173 минг корхонада 3-5 тадан, 190 мингтасида 6-9 ва фақатгина 140 минг фирмада 11-19 тадан ишчи кучи ёлланган. Шуниси эътиборлики, Англияда 25-49 киши банд бўлган корхона ва фирмаларнинг ўртача 70 фоизи 10 йилдан кўпроқ яшайди. 1980-1989 йиллар мобайнида 1,9 млн. янги компаниялар рўйхатга олинган бўлса, 1,5 млн. корхона ҳам уш фаолиятини тўхтатган ва соф ўсиш 29 фоизга етган³.

Кичик бизнес корхоналари Буюк Британия иқтисодиётининг деярли барча тармоқларида фаолият кўрсатса-да, кўпроқ юқори технологияли ва илмталаб

¹ <http://ru.scoopnews.com> / Великобритания: безработица снижается, но за счет нестабильных контрактов.

² Ички ҳар йилнинг якуний ҳисоби ҳисобга олинган. Манбалар: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик ахбороти. - Т. 2008, <http://mfid.ru/calendar/details?tid=138>

соҳаларда (электроника, биотехнология, химия, асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш) уларнинг аҳамияти жуда катта. Буюк Британиянинг бу каби соҳаларида машғул бўлган кичик бизнес субъектлари Европанинг бошқа давлатларидан кўра анча устуворроқ ривожланган. Хусусан, 90-йилларда кашфиётлар ва илмий йўналишдаги ихтироларнинг бизнес секторга тўғри келган ҳиссаси Буюк Британияда – 63 фоизни ташкил этган¹.

2010 йилда Буюк Британияда хусусий бизнес билан машғул жами корхоналарнинг сони 4,5 млн.дан ошди². Уларда банд бўлганлар 23,3 млн.дан ортиқ бўлиб, бундай корхоналар 3,1 трлн. фунт стерлинг ҳажмида айланма капиталга эга. Аммо айнан кичик ва ўрта бизнес корхоналари 4536,4 мингта бўлиб, уларда банд бўлганлар 13,7 млн. кишидан ошди. Жами КЎБ корхоналарининг капитал айланмаси ҳажми 1,5 трлн. фунт стерлингга етди.

Аксарият янги кичик фирмалар дастлабки йилларда тез ривожланади. Савдо соҳасида кичик корхоналарнинг 1/3 қисми дастлабки уч йил мобайнида ўз фаолиятини тўхтатадилар. 1996 йилларга қадар ҳар йили ўртача 10 фоиз фирмаларда савдо операциялари тўхтаган бўлса, 2000 йиллардан бошлаб, бундай корхоналар янада ошган. Айниқса, 2007 йилда рўй берган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида кичик бизнес корхоналарининг кўпчилиги иқтисодий жиҳатдан ночор аҳволда қолган.

Инқироз таъсири камайгач, 2009 йилдан бошлаб кичик бизнес яна ривожлана бошлади. Аммо айрим кичик корхоналарда банкротлик ҳолатлари давом этди. Сўнгги ўн йиллар мобайнида янги ташкил топган корхоналарнинг 40–45 фоизи ўз фаолиятларини муқим давом эттиришга эришдилар.

2011 йилда кичик ва ўрта корхоналар сони 94,2 мингтага кўпайди. Сўнгги 11 йилда эса уларнинг сони 1,1 млн. кичик ва ўрта корхонага ёки 31,1 фоизга ошди. Ўз навбатида бу даврда йирик компаниялар сони 12 фоизга камайди. 2012 йилнинг бошида Буюк Британияда фаолият юритаётган корхоналарнинг умумий сониди кичик бизнес ва тадбиркорликнинг улуши 99,6 фоизни ЯИИМда 50,2 фоизни, умумий банд бўлганлар сониди 53,9 фоизни ташкил этган³. Ҳозирги кунда Буюк Британия товар айланмасининг 21 фоиз ва мамлакатдаги ишчи кучининг 36 фоиз кичик бизнес улушига тўғри келади. Ҳар саккиз кишининг бири индивидуал бизнес билан машғул.

2014 йилга келиб Буюк Британияда 5,2 млн. компанияларнинг 99 фоиз кичик ва ўрта корхоналарни ташкил этди, 5 млн. кичик ва ўрта корхоналарда ишчилар сони тахминан 5 кишидан иборат бўлди. Бундай микрофирмаларда меҳнат самарадорлиги пастроқ бўлса-да, улар энг тез ривожланувчи соҳаларни қамраб олди. 1998-2010 йилларда йилига ўртача 2,61 млн. иш ўринлари

¹ Қаранг: Арипов О.А. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш. –Т.: Фан. 2012. 69 б.

² Изоҳ 2010 йилда корхоналарни ҳисобга олиш методологияси Бизнес, инновациялар ва касбий тайёргарлик ишлари бўйича вазирлик томонидан такомиллаштирилган.

³ <http://www.giaz.uz> // Совершенствование государственной системы поддержки МП в Великобритании в 2000-2012 гг.

яратилган бўлса, уларнинг 34 фоизга яқини ёки 870 000 таси 50 кишигача бўлган кичик корхоналар улушига тўғри келди¹.

1.5. Буюк Британияда кичик бизнес ва тадбиркорлик мезонлари

Буюк Британияда КУБ корхоналарнинг «кичик» ва «ўрта» шакллариغا хос мезонлар кучга кирган. Масалан, 1.5.1-жадвалда уларнинг икки турдаги мезони келтирилган. Хусусан, ишчилар сони 1–49 кишигача бўлган ва йиллик савдо айланмаси ҳажми 5,3 млн. АҚШ долларини ташкил этган корхоналар кичик корхоналарга киритилади. Ўрта корхона мақомига эришиш учун ишчилар сони 50–249 кишигача ва йиллик савдо айланмаси ҳажми 21,2 млн. АҚШ долларини ташкил этиши керак.

1.5.1-жадвал

Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини белгилаш мезонлари²

Критерийлар (мезонлар)	Корхоналар	
	кичик	ўрта
Ишчилар сони, киши	1–49	50–249
Йиллик савдо айланмаси ҳажми, млн. АҚШ долл.	5,3	21,2

Бироқ мамлакатда асосан микрофирмалар фаолияти устуворроқ. Масалан, 2000 йилда улар жами бозор субъектларининг 93,2 фоизини ташкил этди (1.5.2-жадвалга қаранг). Жами ишловчиларнинг 28 фоизи микрофирмаларга тўғри келади. Бозор субъектлари таркибида кичик корхоналар улуши эса 6,71 фоизни ташкил этиб, ишловчиларнинг 22 фоиз улушини ўз ичига қамраб олади. Хўжалик юритувчи субъектлар таркибида ўрта корхоналар сони жуда кам, яъни 0,67 фоиздир. Бундай корхоналарда ишловчиларнинг 17 фоизи тўғри келди. Йирик корхоналар атиги 0,11 фоизни ташкил қилиб, уларга тўғри келган ишловчилар улуши 33 фоиздир.

1.5.2-жадвалдан кўриниб турибдики, агар микрофирмалар ва кичик корхоналар жами корхоналарнинг 99 фоизини ташкил этган бўлса, улардаги бандлик 50 фоизга тўғри келган. Аҳолининг ҳар 1000 кишига тўғри келган фирмалар сони 46 тани ташкил этиб, улардаги ишчилар сони 8 кишидан иборат. Бундай кўрсаткичларни нафақат Англия ҳудудида, балки Европа Иттифоқи мамлакатларининг ҳар бирида кузатиш мумкин.

¹ Дэвид Баунд: Английский малый бизнес создаёт половину ВВП страны: Микробизнес работает во всем

**Англияда кичик корхоналар улуши ва ишчилар
сонига кўра тақсимланиши¹**

Корхоналар шакли	Фирмалар улуши (фоизда)	Ишловчилар улуши (фоизда)
Микрофирмалар	93,2	28
Кичик корхоналар	6,71	22
Ўрта корхоналар	0,67	17
Йирик корхоналар	0,11	33

Буюк Британияда КЎБ корхоналари сонининг тақсимланиши²

Корхоналар ўлчами	Корхоналар сони (минг бирлик)	Банд бўлганлар (минг бирлик)	Айланма маблағ ³ (млн. фунт стерлинг)
Хусусий сектордаги жами корхоналар	4 542,7	23 391	3 052 558
Кичик ва ўрта корхоналар	4 536,4	13 760	1 489 255
Шу жумладан:			
- ёлланма персоналсиз (директор ўзи)	3 364	3 684	202 431
- 1–9 киши.	968,5	3 651	403 871
- 10–49 киши.	173,4	3 469	460 500
- 50–249 киши.	30,47	2 957	422 454
Йирик корхоналар (250 кишидан кўп)	6,32	9 631	1 563 302

2003 йилда Буюк Британия ЯИМда кичик ва ўрта корхоналарнинг улуши 52 фоизни ташкил этган бўлиб, жами корхоналар улушида эса 99,1 фоизни ташкил этган (бу 4 млн. корхона демакдир). Бу даврда Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнесда банд бўлганлар сони 15,3 млн. кишини ташкил этган бўлиб, улар жами бандликнинг 55,5 фоизни ташкил этган⁴. 2011 йилга келиб, Англияда кичик корхоналар мезонларини белгилашда қисман ўзгаришлар рўй берган бўлса-да, мазмун-моҳияти жиҳатидан аввалги йилларни эсга солиди. Масалан, 1.5.3-жадвалда келтирилганидек, сўнгги йилларда ёлланма

¹ Манба: Рубе В.А. Малый бизнес: история, теория, практика. –М.: ТЕИС, 2000. С. 69-72.

² Манба: BIS, Statistical press release, 2011 й.

³ Изоҳ: Англия фунт стерлингининг Ўзбекистон сўмига нисбатан курси – 03.06.2013= 3253,1.

⁴ Лапушта М.Г. Малое предпринимательство: Учебник –М.: ИНБРА.М. 2006. С. 21.

персоналсиз бўлган корхоналар сони 3,3 миллиондан ошган. Бу дегани, микрофирмалар сони ҳамон миқдор жиҳатдан устуворликни бой бермаган.

Умуман олганда, 2011 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд бўлганлар сони йирик корхоналарда банд бўлганларга нисбатан 4,1 миллиондан кўпроқни ташкил этиб, иқтисодийнинг энг замонавий соҳаларини ўз ичига қамраб олган.

Хулоса қилиб айтганда, Англия ҳукумати кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари градациясини белгилашда тобора такомиллашиб бораётган тенденцияларга эга. Хусусан, 2010 йилда бу борада янги қадамлар қўйилди ва КЎБ корхоналари мезонларини такомиллаштирилган услубиёти жорий этилди.

1.6. Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий тармоқларидаги ўрни

Буюк Британияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодийнинг деярли барча тармоқларига чуқур кириб борган. Турли тармоқларда уларнинг ривожланиши турлича бўлса-да, мамлакат иқтисодиёти тараққиётидаги ўрнини алоҳида эътироф этиш зарур.

2011 йил статистикасига кўра фаолият кўрсатган кичик ва ўрта корхоналар улушида қурилиш соҳаси устувор бўлиб, жами КЎБ корхоналарининг 19,3 фоизни ташкил этди. Бунда 50–249 кишигача ишчилар сони бўлган кичик бизнес корхоналари сони атиги 0,2 фоизни ташкил этган. Қурилиш соҳасида машғул бўлган кичик бизнес субъектлари ўртасида рақобат муҳити кучли ривожланган.

Иккинчи ўринни касбга доир хизматлар ва фан-техника фаолияти (13,3 фоиз), учинчи ўринни эса улгуржи, чакана савдо ва таъмирлаш (10,6 фоиз) соҳасидаги КЎБ корхоналари эгаллади.

Қизиги шундаки, энг ривожланган мамлакатлар қаторида турган Англияда молиявий ва суғурта хизматлари тармоғида атиги 82980 та кичик ва ўрта бизнес корхоналари мавжуд. Бу жами КЎБ корхоналари улушида 1,8 фоизни ташкил этади. Кўчмас мулкда эса 87140 та КЎБ субъектлари мавжуд бўлиб, улар жами КЎБ корхоналари таркибида атиги 1,9 фоизни ташкил этади (1 б.1-жадвал).

Англия иқтисодиёти тармоқларида, асосан хусусий корхоналарда жами банд бўлганлар 23 млн.дан ортиқ бўлиб, уларнинг 30,4 фоизни 1–49 кишигача ишчиси бўлган кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналари ташкил этади. Шунингдек, 15,6 фоиз ёлланма персоналсиз ва 12,6 фоиз 50–249 кишигача ишчиси бўлган кичик бизнес субъектлари ташкил этади. Йирик корхоналарда 41,2 фоиз бандлик мавжуд.

Корхоналарнинг тармоқлар бўйича тақсимланиши¹

Тармоқлар	Жами хусусий корхоналар (100 фоиз)	Жумладан, КЎБ корхоналари	Турли ўлчовдаги корхоналар улуши (фоизда)			
			Ёлланма персоналсиз	1 – 49 киши	50 – 249 киши	250 кишидан кўп
Жами	4 542 765	4 536 445	74,1	25,1	0,7	0,1
Қишлоқ хўжалиги, овчилик, балиқчилик ва ўрмончилик	149 825	149 785	64,4	35,3	0,2	0,0
Кончилик саноати	24 695	24 585	79,1	19,2	1,3	0,4
Қайта ишлаш саноати	237 645	236 420	62,7	34,3	2,5	0,5
Қурилиш	876 150	875 860	82,9	16,8	0,2	0,0
Улгуржи, чакана савдо ва таъмирлаш	483 855	482 830	51,9	46,9	1,0	0,2
Транспорт, сақлаш ва алоқа	251 035	250 680	85,7	13,6	0,5	0,1
Меҳмонхона ва ресторанлар	147 220	146 810	24,3	73,8	1,6	0,3
Ахборот ва коммуникацион хизматлар	268 520	268 205	78,9	20,5	0,5	0,1
Молиявий ва сугурта хизматлари	83 300	82 980	75,0	23,5	1,1	0,4
Кўчмас мулк	87 285	87 140	60,4	38,7	0,7	0,2
Касбга доир хизматлар ва фан-техника фаолияти	606 090	605 565	75,3	24,1	0,5	0,1
Маъмурий хизматлар	339 840	338 920	74,4	24,3	1,0	0,3
Таълим	230 760	230 670	93,1	6,7	0,2	0,0
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар	309 185	308 870	82,4	16,7	0,9	0,1
Санъат ва қўнғил очар ҳамда дам олиш соҳаси	195 395	195 210	88,8	10,7	0,4	0,1
Бошқа хизматлар	251 960	251 915	75,9	23,9	0,1	0,0

¹ Манба: BIS, Statistical press release, 2011 й.

Тармоқлар бўйича хусусий корхоналарда банд бўлганлар сони¹

Тармоқлар	Жами банд бўлганлар (минг киши) (100 фоиз)	Турли ўлчовдаги корхоналарда банд бўлганлар улуши (фоизда)			
		Ёлланма персоналсиз	1 – 49 киши	50 – 249 киши	250 кишидан кўп
Жами	23 391	15,7	30,4	12,6	41,2
Қишлоқ хўжалиги, овчилик, балиқчилик ва ўрмончилик	437	32,0	57,0	м/й	м/й
Кончилик саноати	343	6,4	12,5	9,0	72,0
Қайта ишлаш саноати	2 585	6,5	27,5	23,1	42,9
Қурилиш	2 019	37,7	37,4	9,4	15,5
Улгуржи, чакана савдо ва таъмирлаш	4 743	6,2	29,3	9,4	55,1
Транспорт, сақлаш ва алоқа	1 360	16,8	17,7	9,1	56,3
Меҳмонхона ва рестороанлар	1 751	2,8	42,1	12,6	42,5
Ахборот ва коммуникацион хизматлар	1 136	20,2	25,4	11,6	42,9
Молиявий ва сўғурта хизматлари	1 107	6,5	11,6	8,3	73,6
Кўчмас мулк	427	17,1	43,6	13,8	25,3
Касбга доир хизматлар ва фан-техника фаолияти	2 057	23,9	38,4	13,7	24,0
Маъмурий хизматлар	2 337	11,6	21,3	15,2	51,9
Таълим	446	50,2	24,2	*	*
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар	1 461	18,3	39,0	16,8	25,8
Санъат ва кўнгиш очар ҳамда дам олиш соҳаси	594	31,6	21,5	11,6	35,4
Бошқа хизматлар	589	35,3	49,9	11,4	2,0

¹ Манба: BIS, Statistical press release, 2011 й.

1.7. Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш

Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда асосан Савдо ва саноат вазирлиги фаоллик кўрсатади. Бу вазирлик таркибида «Кичик бизнес учун хизматлар кўрсатиш» (*The Small Business Service – SBS*) агентлиги ташкил этилган бўлиб, у кичик бизнес субъектлари фаолиятини барча миллий инфратузилма кўмаги остида мувофиқлаштиради¹. SBS кичик бизнес фаолияти учун молиявий таъминлаш, ахборот алмашиниш, маслаҳат бериш, техник жиҳатдан кўмаклашиш ва ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлашда комплекс чора-тадбирларни амалга ошириб боради.

Мамлакатда давлат ташаббускори сифатида “Корхоналарнинг капитал фонди” (*Enterprise Capital Fund*) фаолият кўрсатиб, КЎБни қўллаб-қувватлаш мақсадида уларни венчур молиялаштиришда катта роль ўйнайди. Шунингдек, Олий касбий таълим фондининг шакллантирилиши ва бунинг учун 25 млн. фунт стерлинг ажратилиши натижасида 10 мингдан ортиқ ўқув дастурлари молиялаштирилди. Бу дастурлар асосида тадбиркорлар ахборот технологиялари ва машинасозлик соҳасида касбий кўникмаларга эга бўладилар.

Буюк Британияда кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини ривожлантиришдаги энг муҳим ташкилий-иқтисодий чора-тадбирлар қаторида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин:

- кичик бизнес манфаатларини таъминлашда Савдо ва саноат вазирлигига алоҳида ваколатлар тақдим этиш;
- ҳар бир бошқарма ва департаментда кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш стратегик дастурларини амалга оширишни назорат қилиш ва баҳолаш учун масъулларни тайинлаш;
- давлат буюртмаларининг кичик корхоналарга топшириладиган улушини ошириш;
- ўқув ва маслаҳат марказлари тармоқларини ривожлантириш;
- кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш дастурларининг молиялаштиришни кенгайтириш².

Англия ҳукуматининг консерватив сиёсати хусусий тадбиркорликни юксалтириш мақсадида молиявий жиҳатдан муҳим имтиёзлар яратди. Кичик бизнесни кучайтириш учун махсус дастурлар қабул қилинди, консалтинг хизматлари ва бизнес техникасини ўргатиш бўйича курслар ташкил этилди.

Ҳозирги кунда ҳам Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнес соҳасида мутахассисларни тайёрлаш бўйича дастурлар ишлаб чиқишга жиддий эътибор берилди. Мактабларда бизнес асослари бўйича умумий билим ва кўникмаларга эга бўлиш учун курслар ташкил этилган. Шунингдек, университетларда, техник олий ўқув юртларида, коллежларда, ҳудудий бошқарув марказларида ва хусусий консалтинг фирмаларда «Кичик бизнес» курслари ташкил этилган бўлиб, уларда ўқиш муддати 6-10 ҳафтадан иборат.

¹ Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 21-22.

² www.businesslink.gov.uk/bdotg/action/home. // Business Link – UK government's online resource for businesses.

Албатта, мамлакатнинг умумий иқтисодий аҳволи ҳам бизнес секторни ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди. Чунки 1982 йилдан Англия иқтисодиёти муттасил ўсиб борди ва 1985–1990 йилларда ЯММ ҳажми 20 фоизга кўпайди. 80-йилларнинг иккинчи ярмидан мамлакат молиявий устунликка эриша бориб, инфляция даражасини 5–7 фоизгача пасайтириш имкониятига эга бўлди¹. Шахсий истеъмол кенгайди, эркин меҳнат ва эркин фаолият туфайли тадбиркорликнинг маданий жиҳатлари юқорирақ даражага кўтарилди. 2005 йилда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигини ошириш ва жаҳон бозорларида рақобатбардошликни таъминлаш учун давлат сиёсати кичик бизнес ва тадбиркорлик секторини ривожлантиришда жаҳонда энг яхши шароитлар яратишга йўналтирилди.

1.7.1-расм. Буюк Британияда кичик бизнес ва тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тузилмаси²

Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришнинг давлат стратегияси (2004 йил январда Бош вазир томонидан тасдиқланган, URN №03/1592) куйидаги асосий мақсадларга эришишга йўналтирилган:

¹ Данишевская Г. Малый бизнес в Великобритании. // Ж. МЭиМО. 1992. №3. С. 121.

² Мавба: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Совершенствование господдержки МСП в Великобритании.

- тадбиркорлик маданиятини ва ишбилармонлик муносабатларини ошириш;
- янги корхоналар ташкил этиш жараёнларини фаоллаштириш, уларнинг ривож ва келажакдаги ўсишини тезлаштириш учун шароитлар яратиш;
- молиявий ресурслар таъминотини яхшилаш;
- депрессив туманларда ёки алоҳида ижтимоий гуруҳларда (масалан, аёллар, майда миллатлар, ногиронлар ва б.) тадбиркорликни ривожлантириш;
- тадбиркорларни давлат хизматларидан фаол фойдаланишга жалб этиш (масалан, ахборот, маркетинг, давлат буюртмалари, молиялаштириш, экспорт ва б.);
- давлат сиёсатида янада самаралироқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва тадбиркорлик фаолиятини тартибга солишни такомиллаштирувчи имкониятларни тадбиқ этиш;
- кичик ва ўрта корхоналар учун бозор тадқиқотлари даражасини ошириш ва КЎЖларнинг ҳолатини баҳолаш.

Маълумки, 2008 йилдан 2013 йилгача бўлган даврда Буюк Британияда корхоналарга маъмурий босимни камайтириш бўйича дастур амалга оширилган бўлиб, натижада давлат идоралари томонидан берилган маълумотларга кўра, амалдаги меъёр ва талабларга риоя этиш билан боғлиқ корхоналарга тушадиган юк 25 фоизга пасайган. Корхоналар учун пул кўринишидаги тежамкорлик 3,5 миллиард GBP¹ ни ташкил этган².

2011 йилда Буюк Британиянинг йирик банклари КЎБни кредитлаш ҳажминини кенгайтириш мақсадида «Мерлин» лойиҳасига асосан 76 млрд. фунт стерлинг маблағ ажратилган эди. Шунга қарамай, Англия ҳукумати томонидан 2012 йилда кредит бозоридаги йирик банкларнинг монопол мавқеини пасайтириш учун КЎБни кредитлаш мақсадида махсус банк ташкил этишга қарор қилинди. Янги банк капитали 1 млрд. фунт стерлингни ташкил этиб, инқироз шароитларида кичик бизнес субъектларини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни яхшилашга йўналтирилди.

Англия ҳукумати сиёсатининг асосий йўналишларидан бири КЎБ корхоналарини давлат томонидан тартибга солиш тизимини соддалаштиришдир. 2011 йилга келиб мамлакат иқтисодиётининг sanoat ва савдо тармоқларига тегишли 21 минг меъёрий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш бўйича кенг қамровли ишлар бошланди. Бунда жуда кўп ҳуқуқий асослар ўз кучини йўқотди ёки бизнес юритишни қулайлаштиришга йўналтирилди³.

Ҳозирги даврда давлат томонидан олиб борилаётган бюджет-солиқ ва кредит сиёсати кичик бизнес ривожини рағбатлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу борадаги умумий чора-тадбирларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

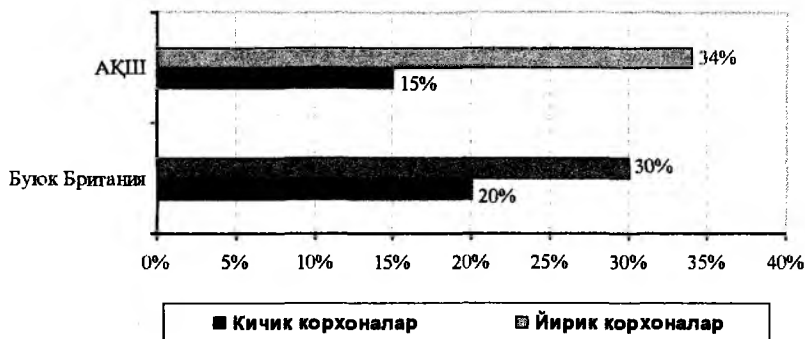
- солиқларнинг пасайтирилган ставкаларини жорий этиш;

¹ Буюк Британия пул бирлиги (фунт-стерлинг).

² Курпаяниди К.И., Пайгамов К.И. Кичик тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини модернизация қилишнинг Буюк Британия тажрибаси ва Ўзбекистонда ундан фойдаланиш имкониятлари. // Ж.Иқтисод ва молия. №12. 2013. 14 бет.

³ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. (Электрон ресурс). / Аналитический обзор. Апрель, 2013. С. 41.

- кечиктирилган тўловларни амалга ошириш юзасидан имтиёзлар бериш;
- ўз ҳисоб варағидан тўловлар амалга оширилгандан сўнг ҚҚС бўйича баланс тузиш;
- муддати узайтирилган ссудаларни тўлашда чегирмаларни самарали тизимидан фойдаланиш;
- маҳаллий бюджетга мол-мулк солиғи бўйича имтиёзлар.

1.7.1-расм. Буюк Британия ва АҚШ давлатларида кичик ва йирик корхоналар учун белгиланган фойда солиғи ставкаларининг солиштирилиши

Инновация фаолиятларида (R&D) машғул кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун солиқ имтиёзлари жорий этилган. Бошқача айтганда, илмий соҳага жалб этилган хусусий инвестицияларни рағбатлантириш мақсадида кичик бизнес субъектлари корпоратив солиқ тўловларидан озод этилади. Бундай имтиёзлар компаниянинг корпоратив солиғини камайтириш ёки кичик ва ўрта нотижорат ташкилотларига қайтариб бериш тарзида амалга оширилади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, 2020 йилга бориб, Буюк Британияда корпоратив солиқни ҳозирги кундаги 21 фоиздан 17 фоизгача тушириш режалаштирилмоқда. Мамлакатни ЕИдан чиқиши муносабати билан инвесторларни кўпроқ жалб этиш мақсадида бу каби чора-тадбирларни кўриш жиддий амалга оширилмоқда¹.

Ҳукуматнинг «Кредитларни кафолатлаш дастури» бўйича ажратилган кредитларининг асосий қисми (70–80 фоиз) давлат томонидан кафолатланади. Кичик корхоналарнинг фаолиятини ташкил этишда йирик корхоналар фаол иштирок этади. Бундан ташқари маҳаллий солиқларни тўлашда имтиёзлар берилган бўлиб, бу кичик бизнес корхоналарида ликвидлик муаммоларининг қал этилишига анча ёрдам беради.

¹ <http://www.cobalt.ru/business> // Власти Британия планируют к 2020 году резко сократить налог на прибыль (31 июли 2016)

1.8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш дастурларининг амалга оширилиши

Буюк Британияда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришнинг Давлат дастурлари ҳар йил бошида ишлаб чиқилиб, уларни бажаришга барча мутасадди ташкилотлар қатнашади. Англияда ҳудудий инфратузилма яхши шаклланган бўлиб, у ишбилармонлар фаолиятини яхшилашга хизмат қилади. Ҳар йили 6,3 млрд. АҚШ доллари ҳажмидаги кредитлар Давлат дастурлари орқали таъминланади. Кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича 28 та давлат дастурлари ишлаб чиқилиб, уларни амалга ошириш яхши йўлга қўйилган. Дастурларнинг 7 таси ахборот билан таъминлаш, маслаҳат бериш, тадбиркорларни ўқитиш ва малакасини оширишга, яна 7 таси тадбиркорларни молиявий жиҳатдан кўмаклашишга йўналтирилган. Уларнинг 8 таси кичик корхоналарда шартномаларни юритиш ва уларнинг бажарилишига йўналтирилган. Қолган 6 та дастур эса махсус ва инновацион тадбирларни кенг жорий этиш мақсадида амалга ошириб борилади¹.

2000 йилда кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг тарқоқ тузилмаларини бирлаштириш ва уларнинг самарадорлигини ошириш учун Савдо ва саноат вазирлиги ҳузурида «Кичик бизнесга хизматлар кўрсатиш» (КБХК) миллий агентлиги ташкил этилди. Мазкур (КБХК) агентлик кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш стратегиясини белгилайди, мамлакат бошқарувидаги ҳокимиятнинг ҳар қандай поғонаси билан ўзаро алоқада бўлади, кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлашнинг барча давлат инфратузилмаси фаолиятини мувофиқлаштиради ва шерикчилик ҳамда жамоат ташкилотлари билан фаол ҳамкорликда иш олиб боради.

Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг асосий ҳукумат Дастури Loan Quagantie Scheme² ҳисобланади. У тижорат банкларидан мустақил равишда кредит олишда қийналадиган тадбиркорлик турларига кредит олиш имконини беради. Бу ҳукумат дастури асосида 70 фоизгача, хатар мавжуд бўлган жойларда эса 85 фоизгача маблағ қайтмаслиги кафолатланади. Бундай кафолатда фоиз ставкаси йилига 2,5 фоизни, хатар мавжуд бўлган жойларда эса 2 фоизни ташкил этади. Шу тариқа банklar томонидан кичик тадбиркорликка тақдим этадиган кредитларнинг 70–80 фоизи ҳукумат томонидан кафолатланади. Бу кафолатларни қоплаш учун ҳар йили бюджетдан тахминан 50 млн. фунт стерлинг ажратилади.

Эътиборлиси шундаки, алоҳида вазирликлар (савдо ва саноат, бандлик, экология, энергетика) томонидан кичик бизнес корхоналарига ёрдам бериш мақсадида тўрт хил категориядаги дастурлар ишлаб чиқилган.

1. Молиявий кўмаклашиш дастури. Бу дастур «Грантлар схемаси» ва Маҳаллий аҳамиятдаги корхоналарга кўмаклашиш агентлиги томонидан амалга оширилиб, улар кичик фирмаларни ҳудудий қўллаб-қувватлайдиган 200 та мустақил бюродан иборат ассоциациялардир. Улар «Корхоналар ташкил

¹ Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М. 2008. С. 511.

² Изоҳ: Loan Quagantie Scheme – давлатнинг кичик бизнесни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш дастури бўлиб, молиялаштиришда асосан давлат бюджети муҳим рол ўйнайди.

**Буюк Британияда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш
ва қўллаб-қувватлашнинг Давлат дастурлари ва таянч ҳудудий
инфратузилмалар¹**

Ҳар йили 6,3 млрд. АҚШ доллари ҳажмидаги кредитлар Давлат дастурлари орқали таъминланади	28	- 7 техник (ахборот, ўқитиш, маслаҳат) - 7 молиявий қўллаб-қувватлаш - 8 шартномалар тузишда ёрдам кўрсатиш - 6 махсус ва инновация дастурлари
«Кичик бизнесга хизматлар кўрсатиш» агентлигининг ҳудудий бўлимлари ва шериклик ташкилотлари	26	- 9 минтақавий бўлимлар - 5 шериклари ташкилотлари - 12 регионал ривожланиш агентликлари
Вазолатли кредит-молия ташкилотлари	12	Барча ҳудудларда, йирик шаҳарларда, саноат ва қишлоқ хўжалик марказларида бўлимлари мавжуд
Тадбиркорликни ривожлантириш марказлари	450	- «ягона ойна»дан туриб хизматлар кўрсатиш - ўқитиш ва маслаҳатлар берил - техник ёрдам кўрсатиш ва ахборот билан таъминлаш
Консалтинг марказлари		Тадбиркорликни ривожлантиришнинг барча марказларида жойлашган, хусусан, инкубаторларда ва технопаркларда
Бизнес-инкубаторлар ва технопарклар	471	- 154 кластерлар - 220 инкубаторлар - 97 технопарклар ва тадқиқот марказлари
Ижтимоий йўналтирилган тадбиркорлик марказлари	98	- 47 аёлларнинг бизнес марказлари - 51 майда миллатлар учун марказлар
Ахборот марказлари	45	Комплекс хизматлар кўрсатади
Ахборот тармоқлари	11	Барча тармоқлар мажмуи бўйича ихтисослаштирилган ва минтақавий тармоқлар билан алоқа боғлай олади
Экспортни қўллаб-қувватлаш агентликлари	60	Йирик шаҳарларда, портларда ва саноат марказларида жойлашган
Ижтимоий қўллаб-қувватлаш тузилмалари ҳамда кичик ва ўрта тадбиркорлик минифатларини ҳимоялаш		Тадбиркорлик ташкилотлари Савдо саноат вазирлиги ҳузуридаги «Жамоат кенгаши» билан ва мустақил экспертлар билан ўзаро алоқада бўлиб, ҳукумат учун иктисодий тартибга солишнинг такомиллашуви бўйича таклифлар ишлаб чиқилади

¹ Маълум: <http://kfp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Совершенствование господдержки МСП в Великобритании.

этишга кўмаклашиш схемаси) дастури асосида ўз фирма ёки корхонаси очмокчи бўлганларга молиявий ёрдам беради. Бошқа дастур «Кредитлар кафолатлаш» деб аталиб, дастурга мувофиқ уч йил мобайнида муваффақият фаолият олиб борган тадбиркорлар ҳисобига суғурта мукофотлари берилди. Бундай дастурлар кичик бизнес билан шуғулланувчилар учун қулай имкони яратиб, бизнеснинг кенгайиб боришига олиб келади.

2. Янги ва фаолият кўрсатаётган фирмаларга маслаҳат бериш дастурлари. Бундай дастурлар кичик фирмаларга хизмат кўрсатиш бўйича махсус ташкилотлар фаолиятини таъминлайди. Масалан, Уэльс тараққиёт агентлиги томонидан кичик бизнесга ҳар томонлама фойдали маслаҳатлар берилди. Бу агентликнинг Англия саноат конфедерацияси билан биргаликда фаолият натижасида кичик бизнес корхоналари учун маркетингни молиялаштириш ва уни бошқариш масалалари бўйича маслаҳатлар бериш дастурлари ишлатилди. Бу дастурлар тасдиқлангандан сўнг уларнинг бажарилиши бўйича кичик корхоналарга хизмат кўрсатадиган махсус ташкилотлар ишга киришади.

3. Майда фирмаларга кўмаклашишдаги регионал (маҳаллий) дастурлар. Бундай дастурлар Шотландия, Уэльс ва Шимолий Ирландияда амалда бўлиб, шу ҳудудларда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналари учун бозор стратегияларини ишлаб чиқишга кўмаклашади. Масалан, «Бизнес такомиллаштириш хизмати» дастурида шундай мақсадлар учун 40 млн. фунт стерлинг ажратилади. Бу маблағларнинг 50 фоиздан кўпроғи маркетинг тадқиқотлари учун сарфланади, қолган қисми эса кичик бизнесда бандликни таъминлаш мақсадида профессионал кадрларни тайёрлашга сарфланади. Бундай ҳудудий дастурларда Европа ҳудудий тараққиёт фонди иштирок этади. Бу фонд суғурта ривожланаётган тармоқлардаги кичик бизнес корхоналарини кўмаклашади, янги иш ўринларини яратишга имкон яратади.

4. Кичик фирмаларда экспорт фаолиятини рағбатлантириш дастурлари. Бундай дастурлар махсус орган – Британия денгизости савдо бюроси орқали амалда тузилади ва экспортни ривожлантиришга йўналтирилади.

90-йиллар бошидан бошлаб Британия саноат конфедерацияси «Тадбиркорликни кенгайтириш дастури»ни амалга оширмакда. Унда кичик тадбиркорлик билан амалий муносабатлар ўрнатган ва унинг ривожланишида манфаатдор юридик ва жисмоний шахслардан олинadиган махсус бадал кичик корхоналарни молиялаштиришнинг қўшимча манбаи ҳисобланади. Мамлакатда кичик тадбиркорликни ривожлантириш учун муниципал ҳукуматнинг молиявий қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган, шунингдек ўз ишини ташкил этиш ёки кенгайтиришда ёшларга кўмаклашадиган, кичик тадбиркорлик соҳасида тадбиркорларни тайёрлайдиган махсус дастурлар мавжуд.

Буюк Британияда яна бир қатор дастурлар мавжуд. Масалан, Enterprise Investment Scheme («Корхоналар учун инвестиция схемаси»), Venture Capital Trusts («Ишончли венчур капитали») кичик бизнесда машғул инвесторларга солиқ имтиёзларини тақдим этиш бўйича чора-тадбирларни ўз ичига олади. Буюк Британия ҳукумати КҮБ корхоналарида экспортни ривожлантиришга ҳақ алоҳида эътибор қаратиб боради. Хусусан, 2011-2012 йилларда мамлакатда кичик ва ўрта корхоналарнинг 20 фоиз ўз маҳсулотларини экспорт қилди.

Мамлакатда экспортни бошловчилар ва экспорт қилувчилар учун «Экспорт учун паспорт» (Passport to export) ва «Глобал ўсиш учун йўл» (Gateway for Global Growth) каби дастурларнинг қўлланилиши яхши самара берди.

1.9. Буюк Британияда кичик бизнес корхоналарини кредитлашдаги шарт-шароитлар

Мамлакатда ҳар бир банк ўзининг кредитлаш тизимига эга. Масалан, «Barklays Bank»да янги кичик фирмалар ташкил этилишини ва фаолият юритаётганларини кенгайтиришни молиялайдиган 2 та дастур ишлаб чиқилган ва амалга оширилган. Биринчи дастурга кўра кредит миқдори 5000 дан 100 000 фунт стерлинггача бўлиши мумкин, у беш йил муддатга берилади. Банк кредит суммасидан эмас, фирманинг йиллик айланмасидан йилига 15–17 фоиз олади.

Иккинчи дастурга кўра асосий ускуналарни харид қилиш учун 2 йилдан 20 йилгача муддатга 5000 дан 500 000 фунт стерлинггача миқдорига кредит ажратилади. Фоиз ставкаси Англия Банки амалий ставкасига мувофиқ ёки банкнинг ўзи томонидан белгиланади. Баъзи катта банкларнинг кичик тадбиркорлик билан фаол ишлаши жиддий фойда келтиради: улардан тўрттаси ўз филиаллари кенг тармоғи орқали кичик тадбиркорлик операцияларининг 90 фоизини назорат қилади. Бундан ташқари мамлакатда кичик тадбиркорлик корхоналарини молиялайдиган махсус фирмалар кенг тарқалган. Европада хатарли сармоя соҳасидаги сармоя қўйишларнинг 40 фоизи улар улушига тенг келади. Англияда тадбиркорликни молиялаштирувчи шундай махсус фирмалар борки, «...бунда давлат қарзларнинг 70 фоизини кафолатлайди»¹.

Мамлакатда «Саноат ва савдо корхоналарини молиялаш» корпорацияси фаолият кўрсатиб, уни Англия Банки ва клиринг банклари томонидан назорат қилиб борилади. Худди шу корпорация 90-йилларда 500 млн. фунт стерлингдан кўпроқ маблаг билан 3900 та кичик бизнес корхоналарини инвестициялади. Бу эса мамлакатдаги кичик бизнес корхоналарининг 20 фоизини ташкил этади. Кичик бизнес корхоналарига банклар томонидан берилган кредитларнинг 70–80 фоизи ҳукуматнинг кредитни кафолатлаш дастурлари орқали кафолатланади. Ҳар йили бюджетдан 50 млн. фунт стерлинг миқдорига маблаг ажратилиб, улар банк кредитларини кафолатлашга сарфланади.

Бироқ, хусусий жамғармалар ва банк кредитлари молиялашнинг асосий манбалари бўлиб қолмоқда. XX асрнинг 80-йиллари бошида фонд биржасида рўйхатга олинмаган, лекин кичик тадбиркорларни молиявий ресурслар билан таъминлашда муҳим аҳамият касб этадиган компанияларнинг қимматли қоғозлар бозори шаклланди. Бу даврда солиқ тизимида қўрилган чора-тадбирлар кичик бизнес корхоналари учун янги қулайликлар яратган:

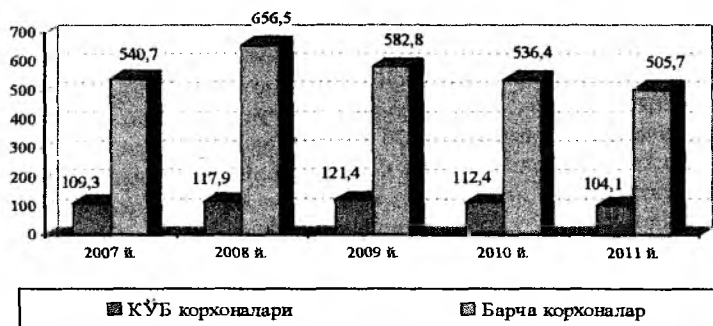
– бино ва иншоотлар учун киритилган инвестициянинг бошланғич 50 минг фунт стерлинг миқдоридан солиқ тўловлари олинмайдиган бўлди;

¹ Ибрагимов И. Ҳайдаров Ш. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва унинг молиявий манбалари. // Иқтисодиёт ва таълим. №2. 2006. 98 бет.

– корхоналар даромадларининг корпоратив солиққа тортила бошлайдиган қисмини 200 минг фунт стерлингдан 250 минг фунт стерлингга оширилиши, бошқа фирмалар учун эса 1 млн. фунт стерлингдан 15 млн. фунт стерлингга оширилиши (корпоратив солиқ ставкаси 35 фоиз);

– кичик фирма мулкнинг мерос солиғидан озод қилиниши.

Ҳозирги пайтда Буюк Британия ҳукуматининг жиддий қўллаб-қувватлашига ва молиявий муассасалар томонидан кредитларнинг кенг ажратилишига қарамай, кичик корхоналар фаолиятида банкротлик ҳолати учрайди. Бунинг асосий сабабларидан бири солиқ тизимидаги камчиликлардир. Кичик бизнесдаги банкротликнинг асосий сабаблардан яна бири тўлов операцияларининг ўз вақтида бажарилмаслигидир. Чунки Буюк Британияда Ғарбий Европадаги энг кўп номукамалликлардан иборат бўлган ҳисоб-китоблар тизими амал қилади: қонун томонидан тўловларни уч ойгача ушлаб қолишга рухсат берилади. Натижада йирик фирмаларнинг кичик фирмаларга жорий қарзи 17 млрд. фунт стерлинггача кўтарилади. Ҳар 5-чи корхона айнан товарлар ва хизматлар учун ўз вақтида ҳақ тўланмаганлиги сабабли фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлади. Аммо 1992 йилда махсус гуруҳ ташкил этилиб, у вақтида қарзини узмаган кичик фирмалардан қонуний тартибда фоизлар ундирадиган бўлди. Бу билан тўлов муддатлари чўзилишининг олди олинди.

1.9.1-расм. Буюк Британияда КЎБнинг қарз олиши динамикаси¹
(2007-2011 йилларда млрд. фунт стерлинг)²

1.9.1-расмда 2007-2009 йилларда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг қарз олиши динамикаси кўрсатилган бўлиб, бунда барча корхоналар бўйича қарз олишдаги энг юқори кўрсаткич 2008 йилга тўғри келди. Айти пайтда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб турган. Бу даврда Буюк Британияда деярли барча корхоналар инқирозга қарши чора-тадбирлар кўришлари учун ўз иқтисодий фаолиятини яхшилашга

¹ Манба: Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. (Электрон ресурс). / Аналитический обзор. Апрель, 2013. С. 39.

² Англия фунт стерлингнинг Ўзбекистон сўмига нисбатан курси – 03.06.2013= 3253,1.

киришди. 2009 йилда КЎБ корхоналарининг қарз олиши 3,5 млрд. фунт стерлингга кўпайди. Аммо барча корхоналар томонидан олинган қарз ҳажми 73,7 млрд. фунт стерлингга камайиши кузатилди ва кейинги йилларда бу камайиш тенденцияси давом этди.

Enterprise Research Centre (ERC) маълумотларига қараганда, КЎБ мамлакатдаги рецессия таъсиридан чиқиб олди. Бугунги кунда КЎБда ўсиш суръатлари инқирозга (2008 йилга) қадар бўлган ҳолатга қайтган. Марказ (ERC) томонидан олиб борилган тадқиқотларга қараганда, 2014 йилнинг якунида хусусий секторда яратилган янги иш жойлари, инқироз давридаги 2008 йилга нисбатан 400 000 ўринга кўпайди¹. Мазкур марказ (ERC) томонидан 2008–2014 йилларда инқирозга учраган 1 млн. компанияларда ишчилар сони 5,7 млн. кишини ташкил этганлиги ҳисоблаб чиқилган.

Марк Харт² фикрича, 2008–2014 йиллар «...жуда кўп корхоналар учун узоқ ва оғир йўл бўлди, лекин тадқиқотлар шуни кўрсатдики, Буюк Британияда шамол бундай корхоналарнинг елканларини ҳаракатга келтирди»³. КЎБ нафақат иқтисодийтни тиклашга олиб келди, балки кредитлар олишда устуворликни касб этди. Бу эса ўз навбатида 15 млн.дан кўпроқ кишини иш билан таъминлашга олиб келди. Шу даврда бундай корхоналарнинг айланма капитали 1,6 трлн. фунт стерлингга ташкил этди. Бошқача айтганда, Буюк Британиядаги барча компаниялар айланма капиталининг 47 фоиз улуши КЎБга тўғри келди.

1.10. Буюк Британияда йирик ва кичик бизнеснинг иттифоқи ва ундаги муваффақиятлар

Кичик бизнеснинг ривожланишида йирик бизнес жуда фаол иштирок этди. Масалан, «Royal Dutch Shell», «ICI», «Control Data» каби йирик компаниялар ўзларининг раҳбар ходимларини кичик бизнес корхоналарига икки йил муддатга хизмат сафарига жўнатишни яхши йўлга қўйганлар. «British (Oil)» компанияси нефть ва газ саноати учун янги технологияларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ фаолият кўрсатадиган кичик бизнес корхоналарининг ривожига 15 млн. фунт стерлинг инвестиция киритди. Бундан ташқари, «British (Oil) Ventures» махсус шубба корхонаси ишга туширилди. Бу шубба корхонасининг вазифаси нефть саноати учун хизмат кўрсатиш ва товарлар ишлаб чиқариш ёки янги технологияларни ишлаб чиқариш билан шугулланидиган кичик фирмаларни қидириш ва танлашдан иборат.

Йирик бизнес кичик бизнес корхоналарининг ташкил этилишида ва оёққа туриб олишида муҳим роль ўйнайди. «Royal Bank of Scotland», «Rank Xerox», «British Telekom» каби гигант корхоналар бу борада ўзларининг дастурларини

¹ Ўзбекистонда Английский малый бизнес создаёт половину ВВП страны: Микробизнес работает ва самых динамичных отраслях. // <http://www.vedomosti.ru/management/articles/2015/06/26> (электрон ресурс).

² Марк Харт - Enterprise Research Centre (ERC) директор ўринбосари, иқтисодчи.

³ Ўзбекистонда Английский малый бизнес создаёт половину ВВП страны: Микробизнес работает ва самых динамичных отраслях // <http://www.vedomosti.ru/management/articles/2015/06/26> (электрон ресурс).

ишлаб чиқишган. Ушбу йирик корхоналар янги фаолият кўрсатишни бошлаган кичик бизнес корхоналарга транспорт ва меҳмонхона харажатларини қоплаш, компьютерлар, нусха кўчирувчи ва телекоммуникация воситалари билан таъминлаш соҳаларида ўзларининг ёрдамларини кўрсата оладилар.

Шу боис ҳам йирик компанияларнинг кичик бизнес корхоналарига бегараз ёрдами туфайли Англияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўзига хос ривожланди. Йирик ва кичик бизнеснинг яқиндан бўлган иттифоқи «Royal Bank of Scotland» банки Шотландияда кичик бизнес бозорининг 45 фоизини ўзлаштирди. «British Gas» компанияси эса кичик корхоналар ёрдами туфайли ўз маҳсулотларини ишлаб чиқариш мақсадида янги технологиялар билан таъминланишга эришди.

Консерваторлар ҳукумати йирик ва кичик бизнес иттифоқидаги муносабатларга янгича ёндашувларни жорий этди. Йирик компаниялар таркибида кичик бизнес интеграцияси амалга оширилиб, тараққиёт босқичида яна бир қадам қўйилди. Йирик ва кичик бизнес ўртасидаги барча муносабатлар шартнома асосида икки томоннинг келишувларига кўра амалга оширилди. Натижада франчайзинг соҳасида мисли кўрилмаган ривожланишга эришилди. Бу тизимнинг самараси шундан иборат бўлдики, кичик корхоналар йирик компанияларнинг номидан ўз фаолиятларини ташкил этишди. Майда фирмалар йирик компанияларнинг савдо белгиларидан фойдаланиб, катта имкониятларни қўлга киритишди. Франчайзинг типидagi шартнома келишувларининг ривожланишига «Barklays Bank» ва «National Westminster» каби инглиз банклари устувор даражада ўзларининг таъсирларини кўрсатдилар. Чунки бу банкларнинг фаолиятида ташкил этилган махсус бўлимлар кичик бизнес субъектларига молиявий жиҳатдан беминнат ёрдамларини кўрсатиб бордилар.

Автомобилсозлик, электротехника, озиқ-овқат ва тўқимачилик тармоқларида олиб борилган тадқиқотлар¹ шундан далолат берадики, майда ва йирик фирмалар ўртасидаги ўзаро муносабатларда жиддий ўзгаришлар рўй берди. Агар 80-йилларда йирик компаниялар ўз атрофига энг арзон нархларда товар етказиб берувчи майда фирмаларни тўплаган бўлсалар, 90-йиллардан бошлаб йирик компаниялар сифат кўрсаткичларига эътибор бериб, сифатли ишлаб чиқарувчи ёки хизмат кўрсатувчи майда фирмалар билан алоқалар ўрната бошладилар. Бошқача айтганда, кичик бизнес корхоналарида ишлаб чиқарилган товарлар белгиланган стандартларга жавоб берагина, йирик корхоналар билан иқтисодий муносабатлар ўрнатиши мумкин бўлди.

1.11. Буюк Британияда кичик бизнес учун кадрларни тайёрлаш тизими

Мамлакатда кичик ва ўрта бизнес учун кадрлар тайёрлашнинг ихчам тизими шаклланган бўлиб, ҳукумат дастурларида ва олиб борилаётган сиёсат қўламида бунга алоҳида эътибор берилади. Кадрларни тайёрлаш бўйича умумий дастурлар асосида бир неча мактаблар шаклланган. Ҳар бир мактаб

¹ Ўзоқ: Тадқиқотларнинг олиб борилганлиги «ЮрИнфо» компанияси маълумотларига асосланган (О.А.).

Ўзининг ёндашуви асосида кичик бизнес кадрларини тайёрлайди. Бу борада рақобат муҳити ҳам шаклланган. Кичик бизнес учун кадрлар тайёрлашда энг нуфузли курслар бешта университетнинг бизнес мактабларида мавжуд. Булар: 1) Дюрам университети; 2) Глазго университети; 3) Лондон университети; 4) Манчестер университети; 5) Ворвик университети.

Бу университетлардаги бизнес мактабларда ўқитиладиган курсларнинг давомийлиги 16 ҳафтани ташкил этади. Шундан 4–6 ҳафта интенсив тарзда иқтисодиёт ва бизнес муаммоларини умумий ўрганишга йўналтирилади. 10–12 ҳафта ўз бизнесини ташкил этишни ўзлаштиришга бағишланади. Курсларда ўқиш учун тўланадиган 4 минг фунт стерлинг харажатларни қопламайди (қолгани ҳомийлар томонидан молиялаштирилади). Бундай бизнес мактабларни ҳар йили 200 киши яқунлайди ва бизнесга оид ҳаётини бошлайди. Бошқа университетларда ва техник олий ўқув юртларида, коллежларда, маҳаллий бошқарув марказларида ҳамда маслаҳат берувчи хусусий фирмаларда 6–10 ҳафталик кичик бизнесни ўқитиш курслари фаолият кўрсатади. Бу курслар ҳукумат идоралари ва агентликларининг маблағлари асосида ташкил этилган бўлиб, фақат кичик бизнес учун кадрлар тайёрлашга йўналтирилгандир.

1992 йилдан бошлаб, кўпчилик олий ўқув юртларида «очик университет бизнес мактаби» деб номланган ўқув марказлари фаолият кўрсата бошлади. Бу бизнес мактаблари ўқув курсларини кечки таълим шаклида ташкил этганлиги тингловчиларга, айниқса кундузи иш билан банд бўлганлар учун анча қулайлик туғдирди. Бундай курсларни ташкил этиш асосан «Barclays Bank» ва «ICI» томонидан молиялаштирилди. Курс қиймати 350 фунт стерлингга тўғри келди. Ушбу курс дастурлари маркетинг, молиявий стратегия ва бошқарувнинг ташкилий масалаларига доир билим соҳаларини ўз ичига олади. Ҳукумат томонидан кичик бизнес учун кадрлар тайёрлашда барча шарт-шароитлар яратиб берилганлигини яна шундан билиш мумкинки, талабаларга муниципал бошқарув органлари орқали лицензиялар олиб берилади, ўз бизнесини бошловчиларга имтиёзли кредитлар берилади, хорижда ўқийдиган талабалар учун стипендиялар ажратилади.

Биринчи боб бўйича хулоса

1. Саноат, инқилоби, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ривожланиш дастлаб Европа мамлакатлари, жумладан, Буюк Британия таркибидаги Англияда рўй берган. Мануфактуранинг қисқариши ва завод-фабрикаларнинг ривожланиши Англияда эртарок амалга ошган. Бу эса ўз навбатида феодализмдан капитализмга ўтиш босқичида аниқ синфлар ажралиб чиқиб, уларни мустақил фаолият юритишлари учун иқтисодий жиҳатдан қулай имкониятлар юзага келтирган. Шу нуқтаи назардан олганда, бизнес қилишнинг дастлабки қўринишлари Англияда пайдо бўлган. Хусусан, Англия саноатининг ривожига айнан бизнеснинг таъсири катта бўлганлигини инглизларнинг ўзлари инкор этмайдилар. Француз иқтисодчиси Б. Сэй ўзининг «Трактат политической экономики» номли китобида «Англия тадбиркорларининг

таланти» тўғрисидаги мулоҳазаларида бизнеснинг мамлакат иқтисодиётига ижобий таъсирини атрафлича ёритиб берган.

2. Ҳукуматни Маргарет Тэтчер бошқарган даврлардан эса, мамлакатда тадбиркорлик муҳитини яратиш ва кучайтиришга алоҳида эътибор берилди. Натижада бозор иқтисодиёти тузилмасида кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг фаолияти муҳим роль ўйнайди.

3. 1982 йилдан Буюк Британия иқтисодиёти кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарининг ривожланиши туфайли муттасил ўсиб борди. Натижада 1985–1900 йилларда ЯММ ҳажми 20 фоизга кўпайган. 80-йилларнинг иккинчи ярмидан мамлакат молиявий устунликка эриша бошлади ва инфляция даражаси 5–7 фоизни ташкил этган.

4. XX асрнинг 90-йилларида кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналари иқтисодиётнинг деярли барча тармоқларига чуқур кириб борган. Натижада кашфиётлар ва илмий йўналишдаги ихтироларнинг 63 фоизи бизнес сектори ҳиссасига тўғри келган.

5. Буюк Британияда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналари учун белгиланган солиқ ставкалари АҚШда фаолият кўрсатаётган кичик корхоналарга нисбатан кўпроқ белгиланган бўлса, йирик бизнесда эса аксинча АҚШдагига нисбатан Буюк Британияда камроқ солиқ ставкалари белгиланган. Аммо инновацияларни тадбиқ этган кичик бизнес корхоналарига имтиёзли солиқлар белгиланган. Шу билан бирга, солиқ тизимида кичик бизнес фаолиятини рағбатлантиришга йўналтирилган чора-тадбирлар қўлланилмоқда.

6. Ҳар йил бошида кичик бизнесни ривожлантиришнинг Давлат дастурлари ишлаб чиқилиб, уларни бажаришга барча мутасадди ташкилотлар қатнашади. Демак, мамлакатда кичик бизнесни қўллаб-қувватлашда давлатнинг ўзи ташаббускор бўлиб, молиявий таъминлаш, ахборот алмашилиш, маслаҳат бериш, техник жиҳатдан қўмаклашиш ва ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлашда комплекс чора-тадбирларни амалга ошириб боради.

7. Буюк Британияда йирик бизнес билан кичик бизнес ўртасида ўзаро иттифоқ шаклланган. Йирик бизнес кичик бизнеснинг ривожиди ва оёққа туриб олишида муҳим роль ўйнайди. Бу эса кичик бизнеснинг янада фаол ва кенг ривожланишига туртки беради.

8. Мамлакатда кичик бизнес учун кадрлар тайёрлаш тизими яхши ривожланган. Кичик бизнес учун кадрлар тайёрлашда бир қатор университетларда рақобатли муҳит мавжуд. 1992 йилдан бошлаб эса, кўпчилик олий ўқув юртларида «очик университет бизнес мактаби» деб номланган ўқув марказлари фаолият кўрсатиб, кичик бизнес учун кадрлар тайёрлашда янада кенг қулайлик яратилган.

9. Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, асосан, Савдо ва саноат вазирлигининг фаоллигида амалга оширилади. Унинг таркибида «Кичик бизнес учун хизматлар кўрсатиш» агентлиги маважуд бўлиб, у кичик бизнес субъектларини миллий инфратузилманинг барча объектилари орқали мувофиқлаштиради.

2 БОБ. ГЕРМАНИЯ (Germany)

2 БОБ. ГЕРМАНИЯ (Germany)

Майдони – 357,0 минг кв. км.

Пойтахти – Берлин

Аҳолиси – 81,3 млн. киши (2016 й.)¹

Пул бирлиги – евро (EUR), 1.01.2002 йилдан

Майдони бўйича жаҳонда 62-ўринда туради.

Инглизларда гоядан кўра фикр жуда кўп. Биз немисларда эса аксинча, гоялар шундай кўпки, фикрламга улгурмай қоламиз.

*Генрих Гейне
(немис шоири)*

2.1. Германия ва унинг кичик бизнес сектори ҳақида

Германия – таъбир жоиз бўлса, ҳар соҳада “парваришланган” мамлакат. Аҳолиси пунктуал бўлиб, ҳар бир ишни ўз вақтида ва меъёрни қўллаган ҳолда бажаришга ўрганган. Умуман, мамлакат аҳолиси қатъий қондалар асосида яшайди. Бу давлат Европанинг энг саёҳатбоп ҳудудига жойлашган бўлиб, ўзининг бой тарихи ва маданий мероси билан жаҳонда шуҳрат қозонган. Германия – бу ҳашаматли саройлари ва ажойиб қалъалари, ҳайратга соладиган чиройли черковлари ва монастырлари, жаҳонда номи танилган музейлари, ажойиб кўллари, савлатли Альплари, шунингдек, Балтика қирғоқлари ва албатта донғи дунёга таралган пиво пиширувчи корхоналари билан танилган мамлакатдир. Аниқроғи, Германия ўзининг табиати, архитектураси, хордиқ чиқарувчи жойлари, тарихий обидалари ва ошхоналари билан жаҳонни лол қолдириб келаётган мамлакатлардан биридир.

Германия иқтисодиёти, қолаверса, кичик бизнеснинг тараққиёти жиҳатидан энг фаол ва барқарор ривожланувчи мамлакат ҳисобланади. Бошқа мамлакатлардан фарқли равишда Германияда экспортга йўналтирилган кичик бизнес жуда яхши ривожланган. Масалан, йиллик маблағ айланмаси 10 дан 50 млн. еврогача бўлган кичик корхоналар 20 та жаҳон бозорларида фаол иштирок эта олади. 1500 га яқин кичик корхоналар жаҳон экспертлари орасида илғорлиқни қўлга киритган. Ҳақиқатдан, бир неча интернационал бозорлардаги иштироқи туфайли Германияда кичик бизнес барқарор ривожланиб бормоқда. Иқтисодиётнинг илм талаб тармоқларида КЎБ жадал ривожлантириб ва рағбатлантириб борилади. Германияда кичик бизнес ва тадбиркорликка кўпроқ қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади²:

¹ Манба: <http://countrymeters.info/ru/Germany>

² Манба: <http://www.lawereg.ru/kenims-1615-1.html> // Мальтий бизнес в Германии.

– инфратузилмалар ва алоқа воситалари ривожланишида рўй берган кескин ўзгаришлар;

– аҳолининг умумий маълумотга оид даражаси ортди ва йирик компанияларда ишловчиларнинг тажрибалари такомиллашиб борди;

– ахборот тизимидан фойдаланиш соддалаштирилди, улар ихчамлаштирилди ва қиймати арзонлаштирилди;

– ишсизлик масалаларини ҳал этишда кичик корхоналарнинг кўмаклашуви кўлами ортиб борди;

– кичик корхоналарни яратишдаги қўшимча рағбатлантиришлар туфайли ишчи сменаларининг қисқариши рўй берди;

– кам ҳаражатлар ҳисобига юқори рақобатбардошлик таъминланди;

– бюрократик тўсиқларга барҳам берилди ва қўпланадиган ҳаражатлар камайтирилди;

– иш ҳақи ўзгаришларига жиддий эътибор берилди;

– хизмат кўрсатиш соҳасининг кенгайиши ва бу соҳада кичик корхоналарнинг устуворликка эга бўлиши рўй берди.

Фикримизча, Германияда кичик бизнеснинг жадал ривожланишига шарт-шароитлар етарлидир. Шу билан бирга, мамлакатда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг уч хил модели тўғрисида фикр юритиш мумкин:

– корхоналарнинг фаолият давомида масшабини кенгайтирмаслик ва мавжуд ҳолатини сақлаб қолиш;

– ишбилармонлик фаоллигини секин-аста кенгайтириб бориш;

– кичик корхоналарни ривожлантириш ва уларни аввал ўрта корхоналарга, кейин эса йирик компанияларга айлантириш.

Германияда кичик корхона эгалари иштирокида ўтказилган сўровномага кўра, уларнинг 55 фоиз ўз фаолиятини кенгайтириш режалари йўқлигини айтишган. 35 фоиз – секин-аста барқарор ўсиш режасини ишлаб чиқмоқдалар, ва 10 фоиз – янги маҳсулот ишлаб чиқариш ҳисобига тез ривожланишни, янги бозорларга киришни ва миқозлари олдида ўз имиджларини сақлаб қолишларини эътироф этишган¹.

Шундай қилиб, бугунги кунда автомобил ишлаб чиқарувчи йирик корхоналар, йирик химия ёки металлургия концернлари эмас, балки айнан кичик корхоналар немис иқтисодиётининг таянчи бўлиб хизмат қилмоқда. Улар жами тижорат корхоналарининг 99,7 фоизни ташкил этиб, иқтисодиётнинг деярли барча тармоқларида фаолият кўрсатмоқда.

2.2. Германияда «mittelstand»² ларнинг ўзига хос ривожланиши

Германияда кичик ва ўрта бизнес корхоналари ўзининг номи билан «mittelstand»лар деб аталади. Бу мамлакатда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши ўзига хос хусусияти ва тарихига эга. Йирик тадбиркорларнинг

¹ <http://www.mevriz.ru/articles/2006/5/4101.html> // Ларичева З.М., Стрелкова Л.В. Малый бизнес: проблемы и перспективы его развития. / Ж. Менеджмент в России и за рубежом. №5. 2006. [Электрон ресурс].

² Немисча "mittelstand" кичик ёки ўрта хусусий тадбиркорлик корхонаси демакдир – А.О.

пайдо бўлиши билан боғлиқ капитализмнинг ривожланиш даврларидаёқ савдо-саноат палаталари ташкил топган. Бу палата савдо ва саноатни ривожлантириш соҳасида ҳамкорлик қилиш бўйича биринчи ташкил этилган уюшма бўлиб, ҳозирги кунда давлат органи даражасида фаолият кўрсатади. Ҳар бир тадбиркор бугунги кунда палата аъзоси ҳисобланади. «Миттельштанд»ларга доир бирорта меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат савдо-саноат палатаси томонидан тасдиқланмай туриб, маъқулланмайди.

Маълумки, ҳозирги Германия Иккинчи жаҳон урушидан кейин иккига бўлиб юборилган эди:

1. Германия Федератив Республикаси (ГФР).
2. Германия Демократик Республикаси (ГДР).

«Миттельштанд»лар асосан собиқ ГФРда яхши ривожланган бўлиб, улар Германия иқтисодиётида муҳим роль ўйнаган. ГФРда «миттельштанд»лар учун давлат томонидан кенг имкониятлар яратиб берилган. Шунинг учун янги тузилган корхоналар солиқ тўловларидан озод этилганлиги ҳисобиغا ГФРда кичик ва ўрта бизнеснинг ҳуқуқий фаолиятида «миттельштанд»лар кўпроқ устунликка эга, яъни яқка мулкчиликдаги бундай корхоналарнинг 90 фоизи кичик ва 50 фоизи ўрта корхоналардир. Шунингдек, 6 фоиз кичик ва 10 фоиз ўрта корхоналар «тўла шерикчилик» усулида иш олиб борадилар.

Шунингдек, «...йиллик даромади 700 000 евродан ошмаган ва 9 кишигача ёлланма ишчиси бўлган корхоналар оилавий корхонага тааллуқлидир. Айнан шундай корхоналар давлат газнасига тушадиган солиқларнинг 41 фоизни ташкил этади»¹.

«Миттельштанд»нинг яна бир кўринишдаги «масъулияти чекланган жамият» эса 5 фоиз кичик, 17 фоиз ўрта корхоналарни ўз ичига олган. Хусусан, 1,5 фоиз кичик ва 15 фоиз ўрта корхоналар «командитли шерикчилик» асосидаги корхоналардир. «Акциядорлик жамияти» шаклидаги кичик корхоналар мавжуд эмас, аммо бундай ўрта корхоналар 0,2 фоизни ташкил қилади². Собиқ ГФРда кичик ва ўрта бизнес градацияси икки кўрсаткич бўйича қабул қилинган эди:

- ишчилар сонига кўра;
- йиллик савдо ҳажмига кўра.

Буни 2.2.1-жадвалдан кўриш мумкин. Жадвалда кўриниб турибдики, Германияда кичик ва ўрта бизнес корхоналари тармоқлар бўйича ҳам табақалаштирилади.

Собиқ ГФРда жами корхоналарнинг 99,8 фоиз кичик ва ўрта фирмалар улушига тўғри келган. Мамлакатда 60 млн. аҳолига³ 2 миллионга кичик ва ўрта корхоналар ўз хизматини кўрсатган. Саноатда ишлаб чиқарилган

¹ <http://www.mispnsk.ru/articles> // Малый бизнес: зарубежный опыт. [2012].

² Шулуус А.А. Мелкие и средние предприятия в народном хозяйстве ФРГ. // Российский экономический журнал, 1993. №3. 6.79–80.

³ Изох: Бу ерда фақат ГФР аҳолиси ҳисобга олинган. ГДР қўшилгандан кейин Германия аҳолиси 27%га ва унинг ҳудуди 43%га кўпайган. (*Муаллиф таҳлиллари*).

махсулотларнинг деярли 4/5 қисми кичик ва ўрта корхоналар улушига тўғри келган¹.

2.2.1-жадвал.

Собик ГФРда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг таснифи²

Тармоқлар	Корхоналар мақоми	Ишчилар сони	Йиллик савдо айланмаси, (марка)
Саноат	кичик	0–50	2 млн. гача
	ўрта	50–499	2 дан 25 млн.
	йирик	500 дан ортиқ	25 млн. дан кўп
Транспорт ва алоқа	кичик	2 кишигача	100 минггача
	ўрта	3–49	100 мингдан 2 млн.
	йирик	50 дан ортиқ	2 млн. дан кўп
Чакана савдо	кичик	2 кишигача	500 минггача
	ўрта	3–49	500 мингдан 2 млн.
	йирик	50 дан ортиқ	10 млн. ва ундан кўп

Собик ГФРда кичик корхоналар йиллик савдодан тушган тушум ҳажмига кўра қуйидагича белгиланган:

- саноатда 2 млн. маркагача;
- улгуржи савдода 0,5 млн. маркагача;
- чакана савдо ва хизмат кўрсатишда 0,1 млн. маркагача.

ГФРда «трамплин-фирма»лар ҳам фаолият кўрсатган бўлиб, уларда фермерлар ва бизнесменлар ўзларининг ғояларига асосан ўқитиб-тайёрлаб борилган. Масалан, муайян фирмага ўз ғоясини амалга оширмакчи бўлган шахслар мурожаат қилгандан сўнг, фирма бу ғояларни нафақат рўёбга чиқаради, балки ўз фирмасини очишгача бўлган жараёнларни амалга оширади. Ёш борада махсус экспертлар фаолият кўрсатиб, агар улар рухсат берса, ғоя тўғрисида техник жиҳатдан жиҳозланган хона ажратилади. Шундай қилиб, фирма биносидан ажратилган хоналарда бўлажак тадбиркорлар учун шарт-шароитлар яратилади.

Дарҳақиқат, кичик ва ўрта бизнес сабабли XX асрнинг 50–60-йилларида Германия иқтисодиёти шиддат билан ривожланди. Мамлакатда жами иш ўринларининг ярми ушбу секторга тўғри келди. 1978 йилда «Ўз ишини бошлаш учун жамғармаларни рағбатлантириш» деб юритилган давлатнинг махсус дастури қабул қилинди. Хусусий секторда машғул бўлганлар учун узоқ муддатли, жуда паст фоизли кредитлар берилди бошланди. Мамлакатнинг ҳар бир фуқароси, агар у ўз бизнесини ташкил этмоқчи бўлса, 50 минг еврогача

¹ Акмоллаев С.Х. Опыт сектора малого бизнеса за рубежом. // «Бизнес ва Ўзбекистонда мулкдорлар синфи шаклланишининг назарий ва амалий муаммолари» мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари ғўялами Г. Ў.И.У. 1996. 99 б.

² Mithweiden Werkstattindustri sieht schwarz // Nachr. Aussenhand. – 1990. – 53, №76.

имтиёзли кредит олиши мумкин. Давлат кредити тижорат банклари орқали 20 йил муддатга берилиши белгиланган¹.

Мамлакатда «Кичик ва ўрта тадбиркорлик корхоналарига нисбатан фан-техника сиёсатини ривожлантириш концепцияси» номли дастур ҳам кичик бизнес субъектларини молиялаштиришга йўналтирилган бўлиб, хусусий секторнинг жадал ривожланишига қўмаклашади.

Юқорида номлари келтирилган ҳар икки дастурларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш ва назоратни ўрнатиш учун давлат мақомига эга бўлган махсус орган – “Тикланиш бўйича кредит кенгаши” ташкил этилган. Бу орган Германиянинг федерал маъмурияти таркибига киритилган бўлиб, мамлакатдаги кичик бизнес субъектлари ривожига салмоқли ҳисса қўшиб келади. Мазкур дастурлар туфайли ўз бизнесларини ташкил этувчи кичик бизнес субъектлари паст фоизлар (5-8 фоиз) қўлланилган кредитларга ва кредит маблағларидан фойдаланиш муддатларини 5-15 йилгача ошириш имконига эга бўладилар.

Германияда кичик бизнес субъектлари учун молиявий ёрдамнинг бевосита бошқача усуллари ҳам қўлланилади. Аксарият федерал ерларда турли семинарларда қатнашувчи янги компания эгалари ҳаражатларининг маълум бир қисми турли қўмақлашувлар орқали қопланади. Турли кўргазмаларда иштирок этиш, маҳсулот рекламаси, шунингдек маҳсулотлар экспорти учун кичик бизнес корхоналарига молиявий қўмаклашиш чоралари яхши йўлга қўйилган.

2.3. Германияда кичик бизнес ва тадбиркорлик мезонларининг шаклланиши

90-йилларда ГФР ва ГДР ўртасидаги тарихда машҳур «Берлин девори» олиб ташланди ва Германия яна бирлашди. Бу даврда Германияда ўзига хос ислохотлар бошланди. Жумладан, кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ҳуқуқий асослари ва мезонлари ҳам ислоҳ этилди.

Бироқ, ҳар қандай даврларда фирмаларнинг градация тизими ва кичик ёки ўрта мақомга тегишли бўлишида ўзига хос муаммолар келиб чиқдики, кўпрок кичик корхоналарга тааллуқли бўлиш мақсадга мувофиқроқ кўринди. Чунки кичик корхоналар давлат томонидан яхши ва кенг қўллаб-қувватланади, турли имтиёзларга ва давлат буюртмаларига эга бўладилар². Кичик бизнес мезонларини белгилаш ва градация тизимида муаммолар бўлишига қарамай, бугунги кунда Германияда кичик бизнес қуйидагича градацияга асосланади³:

- ишчилар сонига кўра;
- йиллик савдо ҳажмига кўра;
- капитал қўйилмалар ҳажмига кўра.

Германияда биргина ишчилар сонига кўра кичик ва ўрта бизнес корхоналари 4 та категорияга бўлинади:

¹ <http://www.mispnsk.ru/articles> // Малый бизнес: зарубежный опыт. [2012].

² Манба: <http://www.lawetreg.ru/kenims-1615-1.html> // Малый бизнес в Германии. [Электрон ресурс].

³ Лауста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 19.

- 20 дан 49 гача;
- 50 дан 99 гача;
- 100 дан 199 гача;
- 200 дан 499 гача.

Германияда кичик бизнес корхоналарини тан олиш учун уларнинг йиллик айланмаси 3,5 млн. DM дан 11,5 млн. DM гача¹ бўлиши керак². Бироқ, шунга қарамай, кичик бизнес корхоналарини градациялашда муаммолар йўқ эмас.

Капитал қўйилмалари ҳажми 5 млн. еврога ва йиллик савдо ҳажми 7 млн. евродан ошмаган, ишчилар сони 1-49 кишигача бўлган ташкилотлар кўринишидаги кичик корхоналар ҳам мавжуд. Ишчилари 50-249 кишигача ва капитал қўйилмалари ҳажми 27 млн. еврога тенг бўлиб, йиллик савдо ҳажми 40 млн. евродан ошмаган корхоналар эса ўрта корхоналар ҳисобланади³.

Хуллас, тармоқлар бўйича олганда, саноатда 49 кишигача, улгуржи савдода 9 кишигача, чакана савдо ва хизмат кўрсатишда 2 кишигача ишчиси бўлган корхоналар кичик бизнес корхоналари ҳисобланади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти туфайли Германияда ялпи ички маҳсулотнинг учдан икки қисми 2,1 миллионга майда ва ўрта бизнес субъектлари ҳиссасига тўғри келмоқда⁴.

Германияда хусусий фирмаларни ташкил этишнинг турли шакллари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг ривожланишига олиб келди. Ҳозирги кунда соҳанинг учта асосий ҳуқуқий шакли кенг оммалашган:

- якка тартибдаги тадбиркорлик;
- шерикчилик (ёки ҳамкорлик) асосидаги тадбиркорлик;
- корпорация.

Якка тартибдаги тадбиркорлик асосидаги фирмалар кичик бизнес соҳасидаги энг содда кўринишдир. Бундай тадбиркорлик билан шуғулланиш учун маҳаллий ҳокимиятдан лицензия олиш ва рўйхатдан ўтишнинг ўзи kifоя.

Германияда хунармандчилик савдоси секторидagi барча корхоналар кичик корхоналарга тааллуқли. Аниқроғи, хунармандчилик савдоси реестрида рўйхатга олинган корхоналар ўлчовлари ва фаолият туридан қатъий назар кичик корхоналар ҳисобланади.

2.4. Германия иқтисодиётида кичик ва ўрта бизнеснинг ўрни

Германияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг самарадорлиги АҚШ ва Япония каби ривожланган давлатлардагига нисбатан анча юқоридир. Шунинг учун мамлакат иқтисодиётида бундай «митти» корхоналарининг «кятта» ўрнини инкор этиб бўлмайди. Йирик корхоналар экспортнинг

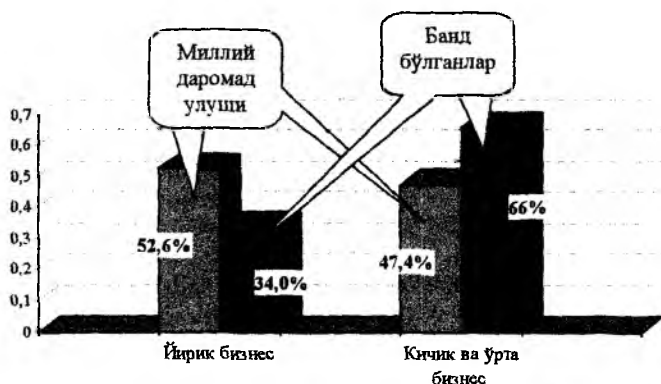
¹ Манба <http://www.lawereg.ru/kenims-1615-1.html> // Малый бизнес в Германии.

² Ишқ 01.01.2002 йилдан Германияда «евро» муомалага кирган. Унганча муомалада немис маркаси (DM) бўлади.

³ Папуча М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. С. 20.

⁴ Қаринг www.21avg.uz // Жаҳон иқтисодиётининг таърих нуктаси. Маълумот 23 декабрь, 2010 йил ҳолатига тўғри.

40 фоизида кичик ва ўрта бизнес корхоналари бевосита иштирок этади. Бу давлатда 12,3 фоиз йирик корхоналар¹ улушига миллий даромаднинг 52,6 фоизи тўғри келса, қолган 47,4 фоизи кичик ва ўрта бизнес улушига тўғри келади (2.4.1-расмга қаранг). Шунингдек, янги иш ўринларининг 2/3 қисми кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик туфайли яратилади. Хусусан, 1996 йилга тегишли маълумотларга кўра, мамлакатда мавжуд 2,6 млн. ишчи ўрндан 1,8 млн. таси кичик ва ўрта бизнесга тўғри келиб, бундай корхоналарда 29 кишигача ишчилар меҳнат билан банд.

2.4.1-расм. Германияда миллий даромад ва банд бўлганлар улуши

90-йилларнинг бошларида турли янгиликлар ва илмий-технологик ихтироларнинг бизнес секторга тўғри келган ҳиссаси Германияда – 68 фоизни ташкил этди. Илмий-техника тараққиёти шиддат билан ривожланди, ишлаб чиқаришнинг янги соҳалари очилди ва бу соҳаларни ҳаётга жорий этишда бизнес секторнинг фаолияти кенгайиб борди. Масалан, ГФРнинг янги ерларида (собиқ ГДР ҳудудларида) инновацион маҳсулотларнинг 48 фоизи кичик бизнес корхоналари томонидан ишлаб чиқарилиб², уларнинг 43 фоизи янги технологияларни жорий этишга киришган. Бу мамлакатда “кичик бизнеснинг инновацион саноат маҳсулотлари экспортидаги улуши 40 фоизни”³ ташкил этади. Бу мамлакатда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилувчи кичик бизнес субъектларининг транспорт харажатлари ва маҳсулотларни сақлаш харажатлари тўлиқ субсидияланади.

Германияда ўрта синф вакиллари мамлакат иқтисодиётининг ҳаракатлантирувчи кучига айланган. Демак, сўнгги йилларда ўрта синф

¹ Ибох: Бундай корхоналарда банд бўлганлар 34%ни ташкил этади.

² Шулуз А. А. Мелкие и средние предприятия в народном хозяйстве ФРГ. // Ж. Российский экономический журнал. №3. 1993. С. 23.

³ Рўзиева Д. Кичик бизнесни инвестициялашда хориж тажрибаси. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №2. 2013. 46 бет.

вакиллари анъанавий тарзда янги ғояларнинг генератори сифатида ўзини намоен этмоқда. Сабаби жуда кўп инновациялар ва патентлар кичик ва ўрта бизнесда ишлаб чиқилди.

Бироқ, кичик бизнес субъектлари орасида банкротликка дучор бўлганлари ҳам талайгина. Махсулот савдосидаги омадсизлик, шунингдек малаканинг етишмаслиги ва тажрибанинг йўқлиги, уларнинг банкрот бўлишининг асосий сабабларидир. Айрим ҳолатларда кичик корхоналар йирик корхоналар томонидан сотиб олинади ёки уларнинг ўзлари йирик корхоналарга айланиб қолади. Лекин янги яратилган корхоналар сони банкрот бўлганларга нисбатан кўпроқ бўлиб, кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарининг йилдан-йилга ривожланишини таъминлайди.

Қушимча маълумотлар

Антиқа бизнес

2012 йилнинг январь ойида Германияда расм чизадиган роботлар яратилди. Бу ажойиб кашфиёт, яъни расом роботлардан бизнесда фойдаланиш имкониятлари яратилмоқда. Расом роботлар синовдан ўтган. Айниқса, сайёҳлар кўнглини олиш мақсадида амалга оширилган ушбу лойиҳа Ганновердаги «СеВIT» кўргазмаси ташкилотчиларига тақдим этилди.

Этиборлиси, «темир одам» хоҳловчилар талабига кўра уларнинг суратини бир зумда чизиб бера олади. «Robotlab» расомлар гуруҳи томонидан тайёрланган бундай роботлар яқин вақт ичида мамлакатдаги сайёҳлар ташиф буюрувчи диққатга сазовор жойларга ўрнатилиши режалаштирилган.

Бизнес юритишдаги бундай инновацияни жорий этиш албатта катта маблағ талаб этади. Аммо ундан келадиган фойда ҳам қилинган харажатдан кам эмас.

Манба: Мусаввир роботлар. // Халқ сўзи.

2012 йил 1 март.

Алоҳида қайд этиш керакки, 1990 йил октябрь ойида ГФР ва ГДР ўртасидаги чегара-девор олиб ташлангандан кейинги илк даврларда кичик корхоналар қандай осон ташкил этилган бўлса, турли сабабларга кўра шундай осон инқирозга юз тутган. Масалан, 1990 йилда 14500 та кичик корхона инқирозга учраган, ваҳоланки, уларнинг 40 фоизи атиги беш йил фаолият кўрсатган. Натижада банкрот бўлган кичик корхоналар улушида таваккалчилик устуворлик қилади. Аниқроғи, тадбиркор янги махсулотларни ишлаб чиқараётганда мураккаб рақобатли муҳитдаги муаммоларга дуч келади. Сабаби эндигина иш бошлаган кичик фирма фаолият кўрсатаётган кичик корхонага нисбатан анча кўп харажатларни амалга оширади. Шунинг учун ҳам фаолият кўрсатишни бошлаган кичик корхонада махсулот таннархининг юқорирок бўлиши ҳам табиий.

Кичик корхоналарнинг банкротга учрашига боғлиқ сабаблар қаторида бизнес соҳасига доир чуқур билимга эга бўлмаслик, тажрибанинг йўқлиги, махсулотлар савдосидаги омадсизлик кабиларни қайд этиш мумкин. Аммо,

шундай бўлишига қарамай, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари орасида ликвидлиги бор субъектлар улуши ортиб бормоқда. Бу эса йилдан-йилга кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг миқдор жиҳатидан ўсиб боришига олиб келди. Хусусан, иқтисодийётнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиб, унинг юксалиб боришидаги ўрни ҳам тобора ошиб борди.

Бироқ, ҳозирги даврга келиб, Германияда кичик ва ўрта корхоналар жуда кам ҳолатларда тўла банкрот бўлади. Чунки сўнги йилларда миттельштандларни ривожлантиришнинг ижтимоий аҳамияти ошиб бормоқда.

2.5. Германиядаги кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси фаолиятининг кенг қўламлилиги

Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси¹ (ингл. German Association of Small and Medium-Sized Enterprises) 1975 йилда ташкил топган. Бу ташкилот сиёсий жиҳатдан бетараф (нейтрал) ташкилот бўлиб, кичик ва ўрта бизнес вакилларининг иттифоқидан иборат уюшма-ташкилотдир. Мазкур Федерал бирлашманинг 150 мингдан ортиқ аъзоси бўлиб, тармоқлараро ва кичик бизнес корхоналаридаги касбга доир функционал вазифаларни бажаришга ихтисослашган. Ушбу ташкилот барча тижорат тармоқларига хизмат кўрсатиш билан бирга, кичик ва ўрта бизнес субъектларининг манфаатларини ҳимоялайди. Маъмурий органлар ва савдо уюшмалари ўртасидаги иқтисодий-ижтимоий муносабатларда муҳим аҳамият касб этади.

Федерал бирлашманинг 220 дан ортиқ ваколатхонаси Германиянинг ўзида жойлашган бўлса, 30 га яқини хорижий давлатларда мавжуд². Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмасига қарашли бу ваколатхоналарда кичик бизнес субъектлари фаолиятини яхшилашга доир чора-тадбирлар кўриб борилади. Федерал бирлашма кичик бизнес субъектлари учун маҳаллий, регионал ва халқаро қўламларда ҳар томонлама хизмат кўрсатишни амалга оширади. Айниқса, кичик ва ўрта бизнес субъектларини зарур бўлган ахборот янгиликлари билан таништириб борилиши муҳимдир. Кичик бизнес субъектлари ўз фаолиятлари мобайнида стратегик режаларини амалга оширишлари ва истиқболдаги вазиятларни аниқроқ тасаввур қила олишлари учун бу ташкилотнинг ўрни каттадир.

Германияда кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси ўрта синф вакилларига фаол хизмат кўрсатиб, мамлакатда ишбилармонлик муҳитининг авж олишига ёрдам беради. Ишбилармонлик муҳитидаги салбий ўзгаришларнинг олдини олишда яхши восита ҳисобланади.

Маълумки, ўрта синф Германия иқтисодийётининг асосини ташкил этади. Ҳозирги даврга келиб, Германияда кичик ва ўрта корхоналар сони 3,3 миллиондан ошмоқда³. Айнан шу секторда янги иш ўринларининг 70 фоиз

¹ Изоҳ: Русча иқтисодий илмий манбаларда ушбу ташкилот номи ФОМСП (яъни Федеральное объединение малых и средних предприятий) абривиатураси билан қайд этилади.

² Қаранг: http://www.bvmw.de/service/spi_achen/ru.html.

³ Қаранг: <http://russia-consulting.eu/ru/node/389>.

яратилади. Бошқача айтганда, 2,6 млн. янги иш жойларининг 1,8 миллионтаси, ишчилари 29 кишигача бўлган кичик корхоналарга тўғри келади¹.

Фикримизча, жаҳон миқёсидаги ҳар қандай ривожланган мамлакат ички бозордан кўра ташқи бозорни эгаллашга қизиқади. Немис тадбиркорлари ҳам жаҳон бозорида иштирок эта оладиган салоҳиятга эга. Бу ишда кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси фаоллик кўрсатади.

Германияда кичик бизнес субъектлари илк фаолияти давридаёқ халқаро бозорга кириб боришга интиладилар. Чунки улар халқаро бозордан катта фойда кўриш мумкинлигини яхши тушунадилар. Айниқса, глобаллашув жараёнларида халқаро муҳитда иштирок этиш немис тадбиркорлари учун жуда муҳим ҳисобланади.

Ҳозирги даврда глобализация жараёнлари рақобатбардошликни сақлаш учун катта имкониятлар яратмоқда. Ўз навбатида рақобат кўлами ҳам кенгайиб бормоқда. Бу эса халқаро муҳитда мижозларнинг кўпайишига ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг имиджини яратишга эришиш мумкинлигини кўрсатмоқда.

2003 йилдан бошлаб кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси бутун жаҳон бўйлаб ўзининг ҳамкорлик офисларини очди. Бунда Шарқий Европа, Ўрта Шарқ, Осиё, Жанубий ва Шимолий Америка бозорларига кириб бориш учун эътибор устуворроқ бўлиб, бу ҳудудларда истиқболдаги манфаатларни қўлга киритиш мақсадидаги стратегик режалар амалга оширила бошланди. Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси Европа Иттифоқининг кичик ва ўрта корхоналар миллий уюшмасининг аъзоси сифатида ҳам ўз фаолиятини олиб боради. Шунинг учун ҳам жаҳоннинг деярли барча мамлакатларидаги ваколатхоналар ўзаро алоқадорлик асосида иқтисодий муносабатларни узлуксиз равишда олиб боради. Шунингдек, мамлакатлар ичида ўз фаолиятини олиб бораётган ташкилотлар билан ҳам ўзаро ҳамкорлик муносабатларини яхши ташкил эта олади.

Германия иқтисодиётининг юксалишига немис тадбиркорларининг таъсири катта бўлди. Улар ички ва ташқи муҳитнинг ўзаро мутаносиб ривожланишида иштирок этиб борадилар. Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси ўзаро ҳамкорлик муносабатлари жараёнида иқтисодий фаолиятни кенгайтириш ва тажрибаларни ошириб боришга интилади. Халқаро анжуманларда долзарб мавзу ва лойиҳалар бўйича ўз маърузалари билан қатнашади. Бошқаларнинг фирм-мулоҳазаларини ўрганадилар. Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси маҳаллий ва хорижий тадбиркорлар билан жуда кўп учрашувлар олиб борадики, уларнинг фаолиятлари билан яқиндан танишади. Кўриниб турибдики, ушбу ташкилотнинг олиб бораётган иқтисодий фаолияти мамлакатлараро муҳитни ўз ичига қамраб оляпти. Аммо мамлакат ичида ва хорижда жойлашган ваколатхоналарнинг координацияси Берлинда жойлашган марказий офис орқали амалга оширилади.

¹ Галтвотс М.Р. Жаҳон тажрибаси асосида Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш мумкинликлари // «Бизнесс ва Ўзбекистонда мулкдорлар синфи шаклланишининг назарий ва амалий муаммолари» мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. –Т.: ТДИУ, 1996. 106 б.

Фикримизча, Германияда кичик бизнес субъектларини бошқариб бориш ва тартибга солишда кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси алоҳида аҳамиятга молик бўлган вазифаларни бажариб боради. Шунинг учун Германия жамияти миқёсида ҳам ушбу ташкилотнинг ўзига яраша имиджи шаклланган. Бу ташкилот ўзининг аъзолари учун барча имкониятларни яратишга ҳаракат қилади. Ҳар йили 1800 дан ортиқ тадбирлар ўтказиб, ўзаро ахборот алмашиниш ва ишбилармонлик алоқаларини ўрнатишга катта ҳиссасини қўшади. Мавжуд қонунчилик (ёки қонунчиликдаги ўзгаришлар) ва ҳукумат фармойишлари тўғрисидаги янгиликлар билан бизнес субъектларини таништириб боради. Бу эса кичик бизнес субъектларининг ўз рақобатчилари олдидаги хатти-ҳаракатларида янгича ёндашувларнинг шаклланишига олиб келади.

Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси ўзининг «Der MITTELSTAND» номли нашрига эга. Бу нашр йилига 30 минг нусхада чоп этилиб, бирлашма аъзолари ва бошқа бизнес вакиллари ўртасида (пуллик асосда) тарқатилади. Федерал бирлашма мунтазам равишда халқаро кўргазмалар ва, умуман, халқаро воқеликка доир ахборот бюллетенларини тузиб, электрон почта орқали тарқатиб боради. Федерал бирлашма ўз фаолияти мобайнида муҳим Интернет-порталларига ҳамкорлик қилиш учун ўз таклифларини бериб боради. Кичик ва ўрта корхоналар Федерал бирлашмасининг веб-сайтида бизнесга оид бўлган долзарб маълумотлар билан танишиб бориш мумкин.

Хуллас, кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси немис тадбиркорлари ва ишбилармонларига нафақат мамлакат ичкарисидаги фаолиятига балки, мамлакатдан ташқаридаги иқтисодий фаолиятларига ҳам салмоқли қўмагини бериб боради.

2.6. Германияда хусусий бизнесни молиялаштириш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш

Германияда кичик ва хусусий бизнесни қўллаб-қувватлашнинг давлат дастурлари ишлаб чиқилади ва уларни бажариш муддатлари белгиланади. Миттельштандларга бериладиган имтиёзлар давлат ташкилоти томонидан пухта ишлаб чиқилган бизнес режага асосан амалга оширилади. Кейинчалик бу кредитор ташкилотлар кредитдан мақсадли фойдаланилаётганлигини жиддий назорат қилади ва барча харажатлар тегишли ҳисоб-варақлар билан тасдиқланишини талаб этади. Ишлаб чиқариш соҳасида фаолият юритаётган кичик корхоналар арзон нархларда қурилиш учун ижарага участкалар олиши ҳам мумкин.

Германияда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришнинг асосий дастурлари қуйидагича:

– «Кичик ва ўрта бизнес корхоналарида илмий-техника сиёсатини ривожлантириш концепцияси» дастури;

– «Ўз ишини очиш учун жамғармаларни рағбатлантириш» дастури.

Биринчи дастур кичик ва ўрта бизнесни молиялаштиришни таъминлайди, иккинчи дастур «start-up» лойиҳаларини, яъни, ўз ишини бошловчилар учун кўмаклашади. Федерал ҳукуматга бевосита бўйсунадиган махсус давлат органи – Қайта тиклаш бўйича кредит кенгаши ушбу дастурларнинг бажарилишини назорат қилиб боради ва унинг ижро механизмини таъминлайди.

Федерал қўламдаги дастурларни бажаришда кичик бизнес учун имтиёзли кредитлар ажратиш имкониятлари мавжуд. Бундай кредитларнинг фоиз ставкалари ихчам (5–8 фоиз) бўлиб, муддати 5–15 йилни ўз ичига олади.

Эътиборлиси шуки, Германияда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш масалалари мамлакатнинг ўзига хос ривожланишидан келиб чиқиб амалга оширилади. Аниқроғи, хусусий секторни қўллаб-қувватлаш концепцияси ҳар томонлама ривожланган ва жуда кенг тарзда оммалашган. Масалан, микрокредитлаш соҳаси бошқа ривожланган мамлакатлардан фарқ қилади, яъни Германияда кичик бизнес учун ажратиладиган микрокредитлар ҳажми 25 минг еврогача ташкил қилади. Бу эса бошқа ривожланган давлатлардагига нисбатан олганда бир неча баробарга кўп. Жорий этилган давлат дастурлари асосан қуйидагиларга йўналтирилган:

– майда ишбилармонлар;

– катта бўлмаган оилавий корхоналарнинг эгалари (ресторанлар, сартарошхоналар, таъмирлаш марказлари ва б.).

Банк муассасалари томонидан тадбиркорга фаолиятнинг дастлабки икки йилида фоизсиз кредит берилиши ҳам йўлга қўйилган. Кейинги йилларда эса жуда паст ставкаларда йиллик фоизлар ундирилади. Шу тариқа деярли бепул бошланғич сармоя билан таъминланади. Давлат органлари томонидан молиялаштириладиган йўналишларга қуйидагилар қиради:

– инновацион фаолиятга йўналтирилган кичик ва ўрта корхоналарни кредитлаш;

– атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологияни ҳимоялаш ва экологик шароитларни яхшилашга йўналтирилган лойиҳаларни кредитлаш;

– Германиянинг иқтисодий жиҳатдан қоқоқ ҳудудларини ривожлантириш ва бунда кичик бизнес иштирокини таъминлаш мақсадида кредитлар ажратиш;

– қурилиш ва яшаш муаммоларини ҳал этиш билан шуғулланадиган кичик корхоналарни кредитлаш;

– ишлаб чиқаришни тубдан модернизация қилишга муҳтож бўлган маълум тармоқлардаги корхоналарни молиявий лойиҳалаш.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Берлин Инвестицион банки (Investitionsbank Berlin – IBB) ва бошқа шу каби банклар орқали кредит олиш жараёнлари бошқа хусусий банкларнинг кредитлаш жараёнларидан кўра соддароқ, афзалроқ ва тезроқ амалга ошади. Германия илмий тадқиқотлари институтининг (DIW) маълумотларига кўра оддий банкларда йиллик кредит **фоизлари** 20 фоизни ташкил этса, ўлкага оид банкларда¹ йиллик фоиз ставкалар

¹ Германияда банкларнинг турларидан бири шундай номланади. Бундай банкларнинг барча кредитлари **вички бизнесни ривожлантиришга йўналтирилади.**

4–6 фоизни ташкил этади. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида бундай банклар томонидан ажратилган кредитлар ҳажмининг ортиши табиий ҳол. Масалан, 2008 йилда 120 млн. еврога тўғри келган бўлса, 2009 йилда 145 млн. еврога тўғри келган. Мамлакат бўйича инқирозли даврларда кичик бизнес субъектларига берилган микрокредитларнинг сони 7 мингдан 8,1 минггача ошган.

Айниқса, Баварияда (мамлакатнинг жанубий-шарқий қисми) микрокредитларга бўлган талаб анча юқоридир. Бу ҳудудда маҳаллий банклар томонидан фаолият кўрсатаётган компанияларга йиллик фоиз ставкаси 4,2 дан 4,7 фоизгача бўлган кредитлар таклиф қилинади. Янги иш бошловчи тадбиркорлар учун эса бу кўрсаткич йиллик фоиз ҳисобида 3,65–4,15 фоизгача туширилади. Сабаби шуки, Бавария ҳозирча мамлакатнинг нисбатан ривожланмаган ҳудуди ҳисобланиб, унинг шимолий ва шарқий қисмини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилган. Бунинг учун ЕИ мамлакатларини қўллаб-қувватлаш доирасидаги ташкилотлар томонидан ҳам молиявий ёрдамлар кўрсатилади.

Германияда микрокредитлар ажратиш орқали кичик бизнесга молиявий ёрдам беришдан ташқари давлат банклари томонидан ҳам жиддий қўллаб-қувватлаш ишлари амалга оширилади. Бундай банклар кредит маблағларини кафолатлаш имкониятларини яратиб (бу борада дастурлар ишлаб чиқилади), бизнес юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятига туртки беради.

Тадбиркор ва ишбилармонларга бевосита молиявий ёрдамдан ташқари бошқа кўринишдаги кўмаклашув чора-тадбирлари ҳам кўрилган. Аксарият федерал ҳудудларда янги ташкил этилган корхоналар харажатларининг маълум бир қисми компенсацияланади. Бундай компенсация чора-тадбирлари куйидаги жараёнларда амалга оширилади:

- бизнес-семинарларда иштирок этишда;
- тармоқ кўргазмаларида иштирок этишда;
- маҳсулот рекламасини ташкиллаштиришда;
- хориж билан алоқалар ўрнатишда ва ҳоказо.

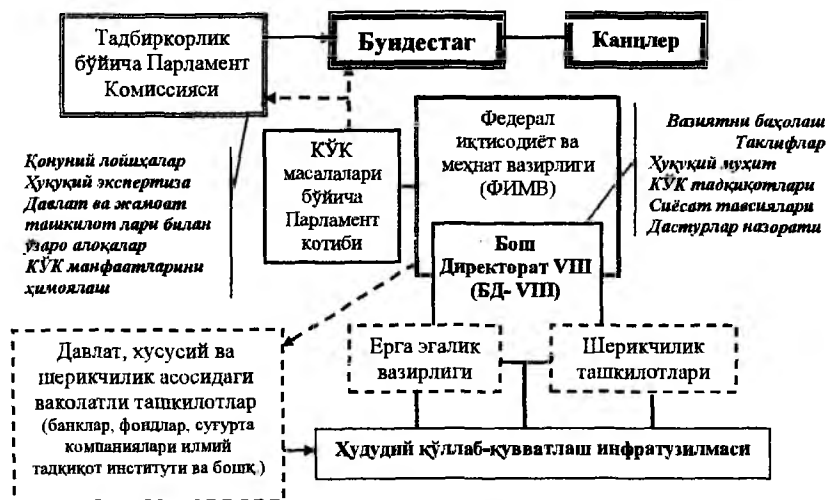
Германияда тадбиркорлар фикрини ўрганиш ишлари яхши йўлга қўйилган. Бу билан кичик бизнесга кўмаклашиш мақсадида «яна қандай қилиб қўллаб-қувватлаш мумкин»лигини ўз ичига олган муаммолар ечими ҳал этилади. Бунинг учун уларга доимий равишда консальтинг хизматлари кўрсатиб борилади.

Давлат даражасида фаолият кўрсатаётган Савдо-саноат палатасининг федерал ҳудудлардаги бўлимлари Ассоциация тарзида бирлашган. Бу ассоциациянинг асосий вазифаси ЕИ таркибидаги мамлакатларнинг савдо-саноат палаталари билан узвий алоқалар ўрнатиш ва тадбиркорларнинг ташқи бозорлардаги муаммоларини ҳал этишга кўмаклашишдан иборатдир.

Ҳозирги кунда Германия Савдо-саноат палатаси кичик ва ўрта бизнесни тартибга солиш мақсадида барча поғоналарда бюджет маблағларини шакллантиришда иштирок этмоқда. Палатанинг энг устувор вазифаси – кичик ва ўрта бизнесни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашдир.

2.7. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш йўналишидаги ислохотлар

«Кун тартиби – 2010» доирасида амалга оширилган давлат сиёсатидаги ислохотлар Германияда хусусий секторни фаоллашувига олиб келди. Мазкур ислохот туфайли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасида авж олган рақобат муҳити хусусий секторда навбатдаги ўсиш суръатларини таъминлай бошлади. Инновация фаолияти, юқори технологияларни ўзлаштириш, кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш, экспорт имкониятларини кенгайтириш ва ривожлантириш, янги корхоналарни яратиш ва бандликни рағбатлантириш (айниқса, собиқ ГДР худудларида) қўллаб-қувватлашнинг устувор йўналишларига айланди.

2.7.1-расм. КўКларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тузилмаси¹

Бу ислохот туфайли кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарига давлат молия муассасалари томонидан қўмаклашиш ва кафолат бериш тарзидаги молиявий қўллаб-қувватлаш, федерал ва маҳаллий қўламларда тенг амалга ошириб борилади. Кичик бизнес ва тадбиркорликни кенг ривожлантириш мақсадларида Европа мамлакатларининг асосий маблағлари йўналтирилди ва хусусий инвестициялар жалб этилади. Ўз навбатида бундай сиёсат юритиш туфайли «Федерал иқтисодиёт ва меҳнат вазирлиги» (ФИМВ) томонидан

¹ Манба: <https://kfp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства: Развитие предпринимательства в Германии.

**Германияда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш
ва қўллаб-қувватлашнинг Давлат дастурлари ва тайинч ҳудудий
инфратузилмаси**

Қўллаб-қувватлаш дастурлари ва ваколатли ташкилотлар	Сони	Инфратузилмалар таркиби
<p>Давлат дастурлари ва бошқа қўллаб-қувватлаш дастурлари ҳамда тармоқларга йўналтирилган дастурлар (2005 йилгача)</p> <p>☐ кредитлар ҳажми 49 млрд. € ни ташкил этади;</p> <p>☐ солиқлар 15 млрд. € га пасайтирилади;</p>	41	<p>☐ техник (ўқитиш ва маслаҳатлар бериш);</p> <p>☐ молиявий инвестициявий қўллаб-қувватлаш;</p> <p>☐ инновациялар ва янги технологиялар;</p> <p>☐ янги иш бошловчи корхоналарни қўллаб-қувватлаш;</p> <p>☐ экспортни ривожлантириш;</p> <p>☐ ўз-ўзинини банд этиш, аёллар ва ёшлар тадбиркорлиги ва бошқа тадбирлар.</p>
БД-VIII ҳудудий бўлимлари ва шерикчилик ташкилотлари		Мамлакатнинг барча жойларида ва йирик шаҳарларда мавжуд
Ваколатли кредит-молия ташкилотлари		<p>☐ КўКларга қўмаклашувчи Банк (Mittelstandbank);</p> <p>☐ Инвестициялар ва тараққиёт жамиятлари (DEG);</p> <p>☐ Мамлакатнинг барча ҳудудларидаги бўлимлар.</p>
Янги технологияларни етказиб берувчи ҳамкорлик марказлари	374	<p>☐ 350 инновация марказлари;</p> <p>☐ 24 электрон тижорат марказлари.</p>
Консалтинг марказлари		☐ 40 молиявий маслаҳат берувчи пунктлар.
Бизнес-инкубаторлар ва технопарклар	182	Ҳамма жойларда, йирик шаҳарларда, саноат ва илмий марказларда мавжуд.
Ижтимоий йўналтирилган тадбиркорлик марказлари	~90	<p>☐ аёллар бизнеси;</p> <p>☐ ногиронлар, иммигрантлар ва бошқалар учун.</p>
Ахборот марказлари	33	☐ ЕИ дастурлари доирасида ишлайди.
Ахборот тармоқлари (федерал, ерга эгаллик ва маҳаллий даражаларда)		Умумевропа ва глобал тармоқлар билан алоқалар мавжуд. Ўзига хос хусусиятга эга: техника, молиялар, буюртмалар ва бошқ.
Экспортни қўллаб-қувватлаш марказлари		<p>☐ Йирик шаҳарларда жойлашган;</p> <p>☐ 115 агентликлар билан ўзаро алоқалар мавжуд.</p>
КўКларнинг манфаатларини ҳимоялаш	382	<p>☐ 200 саноат ассоциациялари;</p> <p>☐ 50 ҳунармандчилик палатаси;</p> <p>☐ 46 савдо бирлашмалари;</p> <p>☐ 81 Савдо-саноат палаталари.</p>

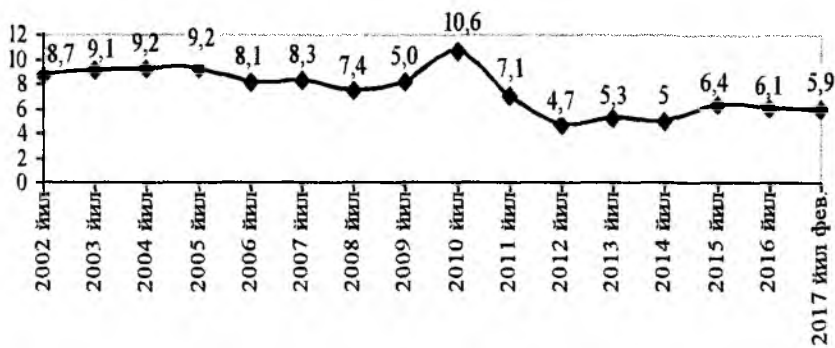
¹ Манба: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Развитие предпринимательства в Германии.

давлат ва барча шерикчилик ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш чора-тадбирлари амалга оширилади. ФИМВда кичик бизнес ва тадбиркорлик, хунармандчилик, хизмат кўрсатиш, яқка тартибдаги меҳнат фаолияти ва КУБда касбга ўқитишни қўллаб-қувватлашнинг барча оператив масалалари билан «Бош Директорат - VIII» (БД-VIII) шуғулланади¹.

2.8. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида Германиядаги иқтисодий вазият ва сўнги йиллардаги ўзгаришлар

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз Европанинг барча мамлакатларига жиддий салбий таъсир кўрсатганидек, Германия иқтисодиётини ҳам оғир вазиятга солиб қўйди. Хусусан, Германияда «...500 мингдан зиёд иш ўрнининг қисқаргани» ва бу мамлакат корхоналарида «...арзимаган хато учун ишдан ҳайдаш ҳоллари...»² одатий урфга айланганлигини алоҳида қайд этиш керак.

Германияда ишсизлик даражаси, айниқса, 2010 йилда сезиларли ошди ва 10,6 фоизни ташкил этди. Айни шу даврда мамлакат иқтисодиётига жаҳон миқёсидаги молиявий-иқтисодий инқироз ўзининг жиддий салбий таъсирини кўрсатган. Лекин Германия ҳукумати томонидан инқирозга қарши чора-тадбирлар қўриб борилди.

2.8.1-расм³. Германияда 2002–2017 йиллардаги ишсизлик даражаси⁴

¹ <https://kfpp.ru/analytcs/material/foreignsupportexp.php> / Развитие предпринимательства в Германии.

² Тагазулло сояси. // XXI аср. 16 сентябрь. 2010. №37. 7-бет.

³ Чизма муаллиф томонидан тузилган. Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўшмаи. –Т.: 2008.; Бекмуратов А. Государство как эффективный институт обеспечения инвестиционного развития экономики: опыт Республики Узбекистан. // Ж. «Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси». №3-4, –Т.: 2013. С. 79. Ёнда 2013 ва 2014 йиллардаги маълумотлар CIA World Factbook сайтидан олинган.

⁴ Ишсизлик бўйича 2013 йилга тегишли кўрсаткич Евростат ва Жаҳон банки маълумотларига асосланган. Ёнда 2013 йилнинг маълумоти июль ойига ва 2014 йилнинг маълумоти сентябрь ойларига тегишли. Манба: <http://www.vestifinance.ru/macro/statistics>; Шунингдек, 2015 ва 2016 йилларнинг маълумотлари декабрь ойига ва 2017 йилники февраль ойига тегишли Манба: <http://www.rosbalt.ru/business/2016/09/29/1554304.html>

Германиядаги ишсизлик 2016 йил сентябрь ойида 6,1 фоизни ташкил этди. Ишга жойлаштириш бўйича Федерал агентлик маълумотларига кўра, бу кўрсаткич мамлакатлар (ГДР ва ГФР) бирлашгандан буён эришилган энг паст кўрсаткич бўлди. Шунга қарамай, бу даврда ишсизлар сони 1 минг кишига ошиб 2,68 млн. кишини ташкил этган.

Иш берувчилар ва ёлланма ходимлар учун умумий бадал брутто-даромаднинг 6,5 фоиз (3,25 фоиз ҳар бирига) ташкил қилади. Ишсизликдан суғурталаш фондининг дефицити давлат субсидиялари ҳисобидан қопланди. Ишсизликдан моддий ёрдам бюджет маблағлари ҳисобига молиялаштирилди¹.

Германияда экспертларнинг ҳисобларига қараганда, 2010 йил ЯИМнинг 6,3 фоизга камайиши қайд этилган эди. Мюнхендаги IFO институти томонидан эса 2010 йилда ишсизлик кўлами ошиб, 4,4 млн. кишига етиши башорат қилинган. Эътиборлиси шуки, бундай нобарқарорликнинг олдини олиш мақсадида Германия ҳукумати томонидан қабул қилинган дастурни «Spiegel» журнали таҳлил этиб, икки бўлимдан иборат рўйхат тайёрлади. Унда дастур ижросига киритилгач, «ютқазадиганлар» ва «ютадиганлар» қатлами эълон қилинди (2.8.1-жадвалга қаранг).

2.8.1-жадвал

Германия ҳукумати томонидан қабул қилинган дастурнинг «Spiegel» журнали таҳлили²

Ютқазадиганлар	Ютадиганлар
Ишсизлар	Олимлар
Оилалар	Бойлар ва ўзига тўқ фуқаролар
Бундесвер (армия)	Энергетик концернлар
Бюджет хизматчилари ва давлат хизматчилари	Касалхоналарнинг суғурта кассалари
Авиайўловчилар	Молиявий институтлар
Германия темир йўллари	

«Spiegel» журналида таҳлил этилганидек, ютадиганлар қаторида энг дастлаб илм билан шуғулланувчи олимлар ўрин олган. Шунингдек, аҳолининг бой ва ўзига тўқ қатлами ҳам шу қатордан жой олган. Ютқазадиганлар қаторида эса ишсизлар, оилалар, бундесвер (армия), авиайўловчилар ҳамда бюджет хизматчилари ва давлат хизматчилари ўрин олган.

Кўриниб турибдики, бу жараёнда ишлаб чиқариш ва янги иш ўринларини яратишдаги улушларини ҳисобга олган ҳолда йирик бизнес ва молиявий секторга тегмасликка қарор қилинган. Бусиз миқёси жиҳатидан мисли

¹ Ирматова А.Б. Ишсизликдан ижтимоий ҳимоя қилиш тизими: хорижий давлатлар тажрибаси ва Ўзбекистон шароитида уни қўллаш имкониятлари. // “Иқтисодийёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2 ноябрь, 2011 йил. 5 бет.

² Манба: «Spiegel» журнали маълумотларига кўра муаллиф томонидан тузилган.

қўрилмаган инқироздан улкан талафот кўрган корхоналар ва тадбиркорлик субъектларини сақлаб қолишнинг иложи йўқ, деб ҳисобланди. «Spiegel» журналида ёзилишича, бундай мураккаб муаммоларга Германия биринчи маротаба дуч келганлиги ҳам алоҳида қайд этилган¹. Инқирозли даврларда Германияда ишсизлар сонининг ўсиши ҳамда бюджет тақчиллигининг Европа Иттифоқи талаблари даражасидан ошиб кетаётганлиги маълум бўлган.

Сўнгги йилларда бизнес вакилларининг сўровномалари натижаларига кўра, Германияда саноат тармоғи ва хизмат кўрсатиш соҳасининг фаоллашуви туфайли ишбилармонлик муҳитининг яхшиланиши рўй берди². 2017 йилда Германияда ишбилармонлик муҳити индекси кутилмаганда 111 пунктгача кўтарилди. Бу эса IFO тадқиқот институтининг кузатишларига кўра, 2017 йилнинг январь ойига нисбатан 1,1 пунктга ошганлигини кўрсатади³. Шу тарзда иқтисодий ўсиш суръатлари сўнгги 5 йилда бир оз тезлашди.

2.9. Инқирозли даврда кичик ва ўрта корхоналар фаолияти

Жаҳон миқёсида чуқур иқтисодий инқироз бўлишига қарамай, 2005 йилдан Германиядаги кичик ва ўрта корхоналарнинг хусусий капитал тузилишини оптималлаштирилди.

Кичик ва ўрта корхоналарнинг жами капиталидаги хусусий капитал улуши (бу кўрсаткич баланс натижаси ва хусусий капитал ҳажмидан келиб чиқарилган) 2005-2009 йиллар мобайнида 4 фоизга ўсиб, 26,4 фоизни ташкил этди. Бу ҳақда KfW тараққиёт банки томонидан қилинган маърузада қайд этилди. 2009 йилдаги инқирозли даврда кичик ва ўрта корхоналар ўзларининг хусусий капитал кўрсаткичларини ўртача ҳисобда атиги 1 фоизга ижобий томонга ўзгартиришга эришдилар. Янада ижобийроқ натижалар 10 кишигача ишчиси бўлган фирмаларда рўй берди.

2009 йилда экспертлар томонидан Германияда кичик ва ўрта корхоналарнинг кредит олиш қобилияти пасайиб кетиши тахмин қилинган эди. Аммо KfW тараққиёт банкнинг тадқиқотларига кўра, молиявий инқироз натижасида кичик ва ўрта корхоналарнинг кредит қобилияти ёмонлашувини башорат қилган экспертларнинг тахминлари тўғри бўлиб чиқмади⁴. Тадқиқотда таъкидланадики, немис корхоналарининг бундай ижобий ривожланишининг сабаби айланмадан (оборотдан) даромадларнинг барқарор ўсиб бориши эди. Шунингдек, таназзулли 2009 йилда ҳам Германиядаги кўпчилик кичик ва ўрта корхоналар фойда олиб ишладилар. 2005 йилдан буён Германиянинг кичик ва ўрта корхоналари ўз капиталлари таркибини анчагина мақбуллаштирдилар, бу жараён инқирозга қарамасдан 2009 йилда ҳам давом эттирилди.

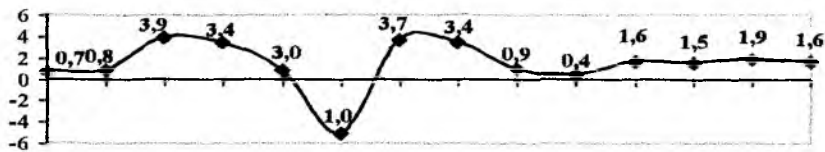
¹ Қўранг: www.21asr.uz // Европа оиласининг қора кунлари. 1 июль. 2010.

² <http://www.rosbalt.ru/business/2017/03/01/1595423.html>

³ Манба: <http://www.rosbalt.ru/business/2017/02/22/1593988.html> / Индекс делового климата в Германии пожилданию вырос

⁴ Манба news.finance.ua сайти маълумотларидан олинган.

«Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида Германия ҳукумати юридик шахслардан, хусусан, кичик бизнес субъектларидан олинадиган фойда солиғини 39 фоиздан 30 фоизгача қисқартирди. Шунингдек, ишсизлик бўйича бадални 6,5 фоиздан 3,3 фоизгача пасайтириш билан бирга ижтимоий суғурта фондига ажратмаларни ҳам камайтирган»¹.

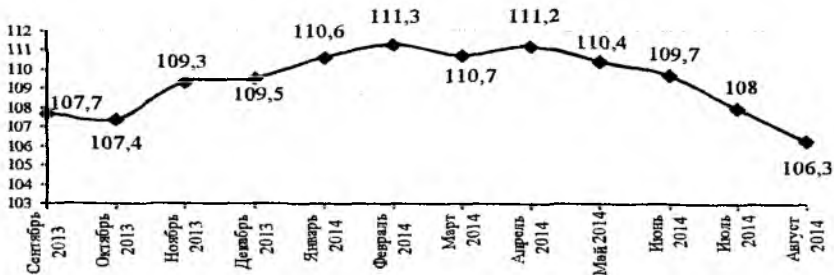

2004 йил 2005 йил 2006 йил 2007 йил 2008 йил 2009 йил 2010 йил 2011 йил 2012 йил 2013 йил 2014 йил 2015 йил 2016 йил 2017 йил

2.9.1-расм. Германияда² ЯИМнинг 2004–2017 йиллардаги³ ўсиш динамикаси⁴

Германия иқтисодиёти 2011 йилда ҳам бир оз қийин ҳолатда ривожланди. Аммо 2012 йилнинг бошидан бошлаб барча соҳада ўсиш аломатлари намоён бўла бошлади. Мамлакатнинг ЯИМда ўсиш суръати 2010 йилда 3,6 фоизни ташкил этди. Бироқ 2013 йилга келиб, мамлакат бўйича ЯИМнинг ўсиш суръати аввалги йилларга нисбатан, пасайган тарзда намоён бўлди (2.9.1-расм).

2014 йилдан бошлаб эса Германия ЯИМининг ўсиш суръатида жонланиш юзага келди. Шу тарзда мамлакатда ишбилармонлик муҳити индекси ҳам 2014 йилнинг январ ойидан май ойигача жуда ижобий бўлди (2.9.2-расм).

2.9.2-расм. Германияда ишбилармонлик муҳити индекси (IFO бўйича)⁵

¹ Тўхсанов Қ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиққа тортишнинг хорижий мамлакатлар тажрибалари. // Ж. Иқтисод ва таълим. №1. 2013. 93 б.

² Манба: CIA World Factbook.

³ 2016 йил маълумотлари манбаси <http://www.interfax.ru/business/545051> сайтидан олинган.

⁴ 2017 йил маълумотлари ХВФ бош иқтисодчиси Морис Обстфелдинг прогнозларига қўра берилган. Манба: <http://ru.euronews.com/2017/04/18/imf-raises-growth-predictions-frets-about-protectionism>.

⁵ Чизма муаллиф томонидан тузилган. Манба: CESifo Group. Ifo Institute.

Хусусан, Бундесбанк прогнозига кўра 2012 йилда иқтисодий ўсиш 0,6 фоизни ташкил этади, 2013 йилда эса бу кўрсаткич 1,8 фоизни ташкил этиши мумкин, деб прогноз қилинган. 2013 йилнинг сўнгги чорагида эса яъни ялпи ички маҳсулот ҳажми ўсиб борди ва Германия иқтисодиётида ўсиш суръати 0,4 фоизга таъминланган¹ бўлса, йил якунида 0,5 фоиз ва 2014 йил якунида 1,4 фоизни ташкил этди.

Мамлакатда ишбилармонлик муҳити индекси 2013 йилнинг октябрь ойидан 2014 йилнинг июль ойигача юқори даражага кўтарилди. (2.9.2-расм). Бу ўз навбатида Германия иқтисодиёти учун жуда муҳим аҳамият касб этди. Инқироздан чиқиш давридаги иқтисодий кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари мамлакатнинг ҳам ички, ҳам ташқи муҳитидаги мувозанатини барқарорлаштириб борди.

2.10. Германияда солиқлар ва солиқ фонзлари

Германияда солиқлар жуда юқори тарзда белгиланиб, уларнинг турлари жуда кўп. Бундай солиқлар тадбиркорлар фаолиятларини иқтисодий жиҳатдан чегаралаб қўйиши ҳам мумкин.

Ҳозирги кунда ГФРда қўлланадиган солиқлар тури 50 тага яқин бўлиб, уларнинг асосийлари қуйидагича²:

– корпорация фойдасидан олинадиган солиқ (акциядорларга тақсимланган фойданинг 36 фоиз миқдорида ва тақсимланмаган фойданинг 50 фоизи миқдорида ҳамда хорижий компаниялар бўлинмаларидан 46 фоиз миқдорида);

– маҳаллий хунармандчилик солиғи (капитал ва даромадга тақсимланмаган фойданинг миқдоридаги базавий ставкада плюс капиталдан тахминан 0,2 фоиз миқдорда). Маҳаллий ҳокимият хунармандчилик солиғи базавий ставкасини ошириши мумкин. Натижада солиқнинг ставкаси ерга ва жамоага боғлиқ равишда фирма фойдасининг 15 фоиздан 24 фоизгачаси даражасида ўзгариб туради. Бундай солиққа тортишда минимал даромад 60 000 еврони ташкил этади;

– мулк солиғи (фирма соф активларининг, яъни унинг қарзларини чиқариб ташлаб, миқдоран 0,45–06 фоиз гача). Фирма мулки 60 000 евродан кам бўлса солиқ олинмайди;

– қўшилган қиймат солиғи (асосий ставка – 15 фоиз);

– капитални кўчиришга солиқ (жамият ташкил этилишида устав капиталининг 1 фоизи миқдорида тўланади, қимматли қоғозларни сотиб олишда 0,25 фоиз ва мавжуд масъулияти чекланган жамият капиталидаги улушни сотиб олишда тўланган сумманинг 2,5 фоиз миқдорида);

¹ Манба: Халқ сўзи. 18 февраль 2014. // Умумий кўрсаткичлар таҳлили. / Жаҳон 24 соат ичида рубрикаси.

² Ичк. Бу ерда корхоналар мақоми берилмаган. Юқорида келтирилган солиқ турларининг у ёки бу қириниши кичик бизнес корхоналарига тааллуқли, айримлари йирик корхоналарга тегишли.

- маҳаллий ер солиғи (ер участкаларига, уни ҳисоблаш тартиби хунармандчилик солиғини ҳисоблаб чиқилиши билан бир хил, базавий ставкаси 0,26-0,6 фоиз, реал ставка ўртача 1,2 фоиз)

- кредит муассасаларига пул қўйилмаларини қўйганда олинадиган фоиз даромаддан солиқ (10 фоиз миқдориди).

Солиқларнинг базавий ставкалари компанияларнинг солиқ сифатида ўз фойдасининг ўртача 70 фоизини тўлашга мажбур этади. Солиқ имтиёзлари ва бошқа имтиёзларни ҳисобга олган ҳолда компания амалда ўз фойдасининг 50 фоиздан камроғини тўлайди. Бироқ, шу даража орқали ҳам Германия юқори солиқ тўланадиган мамлакатлардан бири эканлиги кўриниб турибди.

Хулоса қилиб айтганда, Германияда солиқларнинг юки катта бўлса-да, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланадиган шахслар ўз вақтида солиқ тўловларини амалга оширадилар.

Иккинчи боб бўйича хулоса

1. Германияда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланишида ўзига хос тарихи бор. Муайян даврларда Германия иккига бўлиниб (ГФР ва ГДР тарзида) яшаганлиги, унинг хусусий секторига ўз таъсирини кўрсатган. «Миттельштатанд»лар асосан ГФРда яхшироқ ривожланди. Уларнинг градацияси ишчилар сонига ва йиллик савдо ҳажмига кўра белгиланди. Шунингдек, тармоқлар бўйича ҳам табақалаштирилди. ГДРда эса иқтисодий тизим социализмга асосланганлиги сабабли тадбиркорлик сектори суст ривожланиб борди. Бу ҳолат «Берлин девори» олингунга қадар давом этди.

2. «Берлин девори» олингандан кейин Германия бирлашди ва кичик бизнес корхоналарини давлат томонидан тартибга солишда ўзига хос ислохотлар амалга оширилди. Жумладан, кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ҳуқуқий асослари ва мезонлари ҳам қайта кўриб чиқилди. Белгиланган градация такомиллаштирилди. Масалан, ишчилар сонига кўра кичик ва ўрта бизнес корхоналари 4 та категорияга бўлинди. Шунингдек, капитал қўйилмалар ҳажмига кўра ҳам кичик бизнес корхоналари мақоми белгиланди.

3. Германиянинг кичик бизнесида самарадорлик АҚШ ва Япония каби ривожланган мамлакатлардагига нисбатан анча юқори бўлиб, айниқса экспортдаги улуши сезиларли ошмоқда. Муҳандислик технологиялари соҳасидаги кичик бизнес корхоналари сезиларли ривожланмоқда.

4. 1975 йилда ташкил топган «Кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси» номли ташкилот мамлакатдаги кичик бизнес субъектларининг манфаатларини ҳимоялайди, ишбилармонлик муҳитидаги салбий ўзгаришларнинг олдини олишда яхши восита бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, ташқи бозорларга чиқишга кўмаклашиб боради. Федерал бирлашма фаолияти интернет тизимига уланган бўлиб, тадбиркорларни фаоллашувига ёрдам беради.

5. Германияда хусусий бизнесни молиялаштириш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлашда бир қатор давлат дастурлари ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос жабҳалардаги муаммоларни ҳал этишга йўналтирилган. Кичик бизнесни ривожлантиришда давлат органлари томонидан молиялаштириладиган йўналишларга инновацион фаолият, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологияни ҳимоялаш, қоқоқ ҳудудлардаги кичик бизнес субъектларига қўмаклашиш, қурилиш ва ишлаб чиқаришни модернизациялаш кабилар киритилган.

6. Мамлакатда тадбиркорларни фикрларини ўрганиб бориш яхши йўлга қўйилган бўлиб, «яна қандай қилиб қўллаб-қувватлаш мумкин»лигини ўз ичига олган муаммолар ечими доимий равишда ҳал этиб борилади.

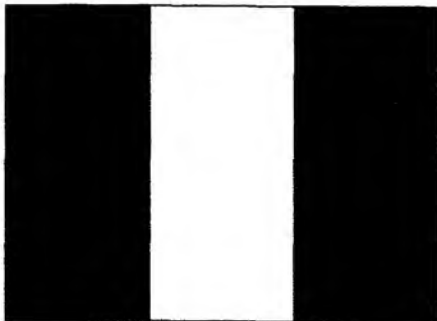
7. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида Германия иқтисодиёти талафот кўрди. Лекин, иқтисодиётни ривожлантириш йўлида қатор ислохотларни ўз ичига олган дастурлар қабул қилди. Бундай дастурлардан бири «Кун тартиби – 2010» доирасида амалга оширилган давлат сиёсатидаги ислохот муҳим аҳамиятга эга бўлди. Чунки мазкур ислохот туфайли кичик бизнес корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тузилмаси фаолиятида жиддий чора-тадбирлар амалга оширилди.

8. 2010 йилда Германияда ишсизлик даражаси 10,6 фоизни ташкил этди. Бу ҳолат жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз туфайли рўй берди. Лекин 2017 йилга келиб, ишсизлик даражаси 5,9 фоизни ташкил этди. Бу макроиқтисодий кўрсаткичнинг ўзгаришида кичик бизнеснинг (янги иш ўринларини яратиш, янги соҳаларни ривожлантириш) алоҳида ҳиссаси бор.

9. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз ЯИМнинг ўсишига жиддий салбий таъсирини кўрсатди. Масалан, 2009 йил мамлакат иқтисодиётида жуда оғир йил бўлди. Бу даврда кичик бизнес корхоналари бирин-кетин банкрот ҳолатига туша бошлади. Вазиятни ўнглаш борасида қўрилган чора-тадбирлар қаторида хусусий капитал тузилишини оптималлаштириш ва солиқларни қисқартириш ҳам муҳим ўрин эгаллаган эди.

10. Германияда кичик бизнес корхоналарининг бошқарилишидаги ўзига хос менежментнинг ривожланиши ишбилармонлик муҳитининг фаоллашувига олиб келди.

11. Шунинг қайд этиш керакки, Германияда солиқларнинг юки катта. Масалан, солиқларнинг базавий ставкалари компанияларнинг солиқ сифатида ўз фойдасининг ўртача 70 фоизини тўлашга мажбур этади. Агар солиқ ва бошқа имтиёзларни ҳисобга олинса, корхоналар амалда ўз фойдасининг 50 фоиздан камроғини тўлайди. Аммо шунга қарамай, Германияда кичик бизнеснинг ривожланишига етарлича шарт-шароитлар яратилган.

3 БОБ. ФРАНЦИЯ (France)

3 БОБ. ФРАНЦИЯ (France)

Майдони – 549,2 минг кв. км.
Пойтахти – Париж
Аҳолиси – 64,8 млн. киши (2016 й.)¹
Пул бирлиги – евро

Майдони бўйича жаҳонда 48-ўринда туради.

«Французлардаги миллий ифтихор ҳисси доим қул остида тутаяндек кўринади. Уни ёндириб юбориш учун озгина учқун етарлидир».

Наполеон Бонапарт

3.1. Қадимий Францияда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланиши

Франция ўзининг афсонавий тарихи ва маданий аъёналарининг бойлиги билан кўпчиликни лол қолдириб келган. Аммо романтикага тўла бу мамлакатда ҳам ишбилармонларга хос муҳит шаклланган. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ушбу муҳитнинг ажралмас қисмидир.

Бугунги кунда бизнес фаолияти тўғрисида мулоҳаза юритганимизда инглиззабон халқ кўз олдимизда намоён бўлиши турган гап. Чунки илмий манбалардан ва оммавий ахборот воситаларидан бу атама Англияда пайдо бўлганлигини англаш қийин эмас. Аммо илмий манбаларда учрайдиган «тадбиркор» ёки «тадбиркорлик» тушунчалари биринчи бўлиб, 1723 йил Парижда чоп этилган иқтисодий адабиётларда қўлланилганлиги қайд этилади². Дастлаб бу атаманинг маъноси «ишлаб чиқариш ёки қурилиш объектини бажариш мажбурияти»ни ўз зиммасига олган инсонни англатган³.

Францияда аҳолининг ўрта синф вакилларига аталган дастлабки илмий манбалар Ж. Лекордьенинг «Средние классы в походе», П. Блетоннинг «Люди грядущих времён», П. Бессоннинг «Существенное место мелких и средних предприятий во французской экономике»⁴ номли асарларида қайд этилган. Француз олимларининг бу ишларида шундай фикр-мулоҳазалар учрайди: ўрта қатлам ижтимоий кучнинг шундай қисмики, буржуазия билан пролетариат ўртасидаги антагонизмни четлашга олиб келади. Буржуазия билан пролетариат ўртасидаги муҳитда пайдо бўладиган бўшлиқни айнан ўрта синф вакиллари тўлдириб туради.

¹ Манба: <http://countrymeters.info/ru/France>

² Қаранг: Hoselitz B.F. The Early History of Entrepreneurial. Theory. Chicago, 1960.

³ Основы бизнеса Под ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е издание, переработанное и дополненное. –М.: (К) «Маркет ДС Корпорейшн», 2005. С. 47.

⁴ Қаранг: <http://works.doklad.ru/view/V9hkpHqP64U/all.html>

Французлар ўрта асрларда тадбиркорлик билан машғул кишиларни «entrepreneur»¹ деб аташган. Шунинг учун тадбиркорлик тушунчаси фанга француз тилидан кириб келган деб ҳисобланади². Уларнинг асосий вазифаларидан бири воситачилик бўлган. Бундай ишлар билан дастлаб руҳонийлар шуғулланишган.

Кейинчалик тадбиркорлик фаолияти оммалашди ва бу атамани инглиз иқтисодчиси Р.Кантильон Францияда яшаган даврида биринчи бўлиб фанга киритди³. Фарб мамлакатларида тадбиркорлик инсон қобилиятининг юқори даражаси сифатида баҳоланиб, жамиятнинг ривожланишида жуда муҳим ва ижобий аҳамияти борлиги алоҳида қайд этилади.

Қадим замонлардаёқ француз тадбиркорлиги нафақат мамлакат ичкарасида, балки мамлакатдан ташқарида ҳам астойдил ривожланди. Масалан, «Канаданинг Шахзода Эдуард ороли, Нью-Брансуик, Янги Шотландия, Онтарио ва Квебек каби худудлари алгонкинлар, ирокезлар (XVI аср бошлари) ва гурунлар (XVIII асрлар) яшаган даврлардаёқ «Янги Франция» деб атала бошланган. Чунки француз тадбиркорлари ва савдогарлари маҳаллий қамбағал қабилалар билан (французлар) ўзларига кераксиз предметлар билан савдо-сотик муносабатларини ўрнатиб, бундай предметлар орасида шиша шарлар, шунингдек уй-рўзгор анжомлари ва ҳайвонлар териси учун ишлатиладиган металл асбобларни учратиш мумкин бўлган. Айрим савдогарлар маҳаллий ҳайвонларни овлашга қизиқиб, овланган ҳайвонлар терисини Европага олиб бориб сотишган»⁴. Шу тарзда француз тадбиркорлигининг ривожланиши мамлакатдан ташқаридаги худудларни ҳам қамраб борган.

3.2. Замонавий кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожига таъсир қилган илк шарт-шароитлар

Иккинчи жаҳон урушидан кейин Францияда ишлаб чиқариш қувватларини қайта тиклашга устувор даражада эътибор қаратилди. Натижада ишлаб чиқаришнинг бир жойга тўпланиши ва кўп тармоқли корхоналар яратишга йўналтирилганлик кучайиб борди. Мамлакатда ишлаб чиқариш корхоналари рақобати тобора авж олди. Бу ҳолат ўтган асрнинг 50–60-йилларига қадар давом этди.

Францияда кичик бизнес ривожини охириги 20–30 йиллар мобайнида сезиларли ўзгарди. Бу даврда унча катта бўлмаган ишлаб чиқариш корхоналари бозорнинг эскирган сегментини ўзида касб этган бўлиб, улар арзон ёки эскириб қолган ускуналарга эга бўлганлар. Бугун эса вазият сифат жиҳатидан ижобий

¹ Французча «entrepreneur» («воситачи») деган маънони англатади.

² Қаранг: Ахмедов Д. К. Частное предпринимательство и проблемы его эффективного функционирования в условиях Узбекистана. // Тезисы докладов научно-практической конференции «Проблемы развития малого и частного предпринимательства в Республике Узбекистан». –Т.: ТГЭУ, 1996. С. 6.; Хаджимуратов А.А. Предпринимательство: сущность и основные компоненты. –СПб.: СПбУЭФ, 1995. С. 5.

³ Изоҳ: Англияда «бизнес» ва «тадбиркорлик» тушунчаларининг келиб чиқишига назарий ёндашув тўғрисидаги (1-боб 1.1. банддаги) мулоҳазаларимизга қаранг.

⁴ Мавба: <http://www.creport.ru/articles/weconomy/canada.htm>.

томонган ўзгарган. Замонавий кичик корхоналар, айниқса ишлаб чиқариш соҳасидаги кичик корхоналар юқори технологиялар асосида ўз фаолиятларини ташкил этганлар. Негаки, аксарият ҳолатларда йирик корпорациялар барчасини ўзида ишлаб чиқаришни хоҳламай қолди. Сабаби харажатлар қопланмай қолди. Натижада йирик корхоналар кичик корхоналар билан ҳамкорликда нудратчилик асосида ишлай бошладилар. Шу билан бирга, йирик корхоналар тижорат асосида хомашэ етказиб бериш, технологияларни жорий этиш бўйича кичик корхоналарга ёрдамлашиб борди. Сервис соҳасидаги кичик корхоналарнинг ривожланиши ўзига хос эркин тарзда амалга ошиб борди. Кичик сервис корхоналари кўплаб жойларда ўзларининг хизмат кўрсатиш (масалан, кафелар, дўкончалар ва ўнлаб лотерея чиптахоналаридан иборат) пунктларини жорий этиб борди. Шунингдек, шаҳардан ташқарига чиқиш йўлларида бензин куйиш жойлари билан бирга, дўкончалар, емакхоналар ташкил этиш оммалашди. Қоида бўйича ҳар бир шундай унча катта бўлмаган мажмуачалар бир шахсга тегишли¹ бўлиб, уларнинг хўжайинлари сифат даражасини оширишга йўналтирилган чораларни қўллашган.

Аммо, 70-йилларнинг ўрталарида мамлакатдаги йирик корхоналарнинг суи фаолияти туфайли иқтисодий инқироз бошланди. Худди шу даврдан кичик бизнес корхоналарининг иқтисодий муносабатларга қобилиятлилиги исботланди². 80-йилларда давлат томонидан кичик бизнес ва тадбиркорликни фаол қўллаб-қувватлаш билан бир қаторда, давлат бошқарувини марказлаштиришга чек қўйилди. Аксарият корхоналарнинг бошқарувида иқтисодий эркинлик асосидаги тамойилларга урғу берилдики, бунинг натижасида айнан кичик бизнес ва хусусий корхоналарнинг ривожини авж олди.

Франциянинг давлат сиёсатида янги кичик ва ўрта корхоналарни (КЎКни) яратиш ва ривожига жиддий эътибор қаратилди. Инновацияларнинг кенг қўлланилиши мамлакат минтақалари иқтисодиётининг ривожланишига ва бандликнинг ўсишига таъсир қилди. Электрон бизнеснинг ривожланиши, КЎКларга хизмат қилувчи тизимнинг такомиллашуви ва уларнинг иқтисодий барқарорлигини, қолаверса, жаҳон бозорларида юқори рақобатбардошли бўлишини таъминлаш мақсадида юритилган давлат сиёсати хусусий секторнинг жадал ривожланишига катта йўл очиб берди. Бундай сиёсат беш йиллик режаларда ва дастурларда ўз аксини топиб борди. Ҳукумат ва мамлакатга тегишли бўлган турли минтақаларнинг ўзаро келишувлари асосида КЎКларни қўллаб-қувватлаш бир хил улушларда амалга ошириб борилди. Бундай қўллаб-қувватлашни молиялаштириш ЕИ фондлари ва хусусий капиталлар ҳисобига амалга оширилди. Шу билан бирга, Молия, иқтисодиёт ва саноат вазирлиги (МИСВ) томонидан кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарининг фаолиятида юзага келган муаммолар ўрганиб борилди ва уларнинг ечимини уйғун тарзда ҳал этиш чоралари қўлланилиб борилди.

Бу каби чора-тадбирлар натижада 1995 йилнинг бошида Франция саноатида банд бўлганларнинг 53,2 фоизи КЎКлар ҳисобига тўғри келди.

¹ https://www.openbusiness.ru/html_euro/france_open11.htm // Масляева М. Малый бизнес по-французски.

² "L'industrie française" INSEE 1996-1997.TEF 1996/97. p. 134.

Айнан КЎКлар йирик корхоналар маҳсулотларининг қўшилган қиймати улушида 41,7 фоизни¹ ташкил этди.

Хулоса шуки, давлат томонидан тўғри юритилган сиёсат туфайли КЎКларни қўллаб-қувватлаш бўйича муваффақиятли модернизация жараёнлари амалга оширилди. Иқтисодийётдаги тизимли ўзгаришларда маҳаллий ҳокимликлар муҳим роль ўйнади. Бошқарув органлари томонидан ривожланиш стратегияси ишлаб чиқилиб инвесторлар ва ҳамкорларнинг кизиқишларини мамлакат иқтисодийётига жалб этиб бордилар.

3.3. Францияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларининг ривожланиши

Францияда жуда кўп корхоналар фаолият кўрсатиб, уларнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари асосан 3 хил категорияга бўлинади:

1. Якка тартибдаги корхоналар. Бу категориядаги корхоналар Франциядаги жами корхоналарнинг 85 фоизни ташкил этади. Бундай корхоналар муайян шахснинг ўзига тегишли бўлиб, унинг мулки асосида ташкил топади.

2. Фуқароларнинг шерикчилик асосидаги ёки жамият кўринишидаги корхоналар (SC²). Бундай корхоналар фаолиятида тижорат мақсадлари кўзланмайди. Бу категориядаги корхоналар қуйидагиларни ўз ичига олади: кўчмас мулк қурилиши учун ёки уларни сотиб олиш бўйича фуқаролик жамиятлари (SCI³); баъзи эркин касбларни умумлаштирувчи бирлашмалар (SCP⁴) ва моддий ресурслардан фойдаланиш бўйича фуқаролик жамиятлари (SCM⁵). Бундай фуқаролик жамиятлари (SCM) эркин касб аъзоларидан иборат иштирокчилар учун турли моддий воситалардан (хоналар, асбоб-ускуналар, персоналлар ва ҳоказо) ҳамкорликда фойдаланиш мақсадида тузилади. Фуқароларнинг шерикчилик асосидаги жамиятлари ҳунармандларни, эркин касб вакилларини, қишлоқ хўжалиги соҳибдорларини бир оила аъзолари каби бирлаштиради. Бундай шерикчилик корхоналари икки иштирокчи асосида яратилади ва бунда низом капиталининг минимал ҳажми тақдим этилмайди.

3. Тижорат фаолиятини амалга оширувчи савдо компаниялари. Бундай корхоналар қуйидагиларни ўз ичига олади: масъулияти чекланган якка тартибдаги корхоналар (EURL⁶), масъулияти чекланган жамиятлар (SARL⁷) ва акциядорлик жамиятлари (SA⁸).

¹ Зоилов К.Х., Моргунов Е.В. Биджамова К.В. Особенности эволюции малого и среднего инновационного предпринимательства кризисной экономики в постсоветском пространстве. –М.: ЦЭМИ РАН, 2009. С. 12.

² SC – Societe civil – яъни, фуқаролик жамиятлари.

³ SCI – Societe civil immobiliere – яъни, кўчмас мулк бўйича фуқаролик жамиятлари.

⁴ SCP – Societe civile professionnelle – яъни, касбга оид (профессионал) ҳамкорлик.

⁵ SCM – Societe civil de moyens – яъни, моддий воситалардан иборат фуқаролик жамиятлари.

⁶ EURL – Entreprise unipersonnelle a responsabilite limitee – яъни, масъулияти чекланган якка тартибдаги корхона.

⁷ SARL – Societe a responsabilite limitee – яъни, масъулияти чекланган жамият.

⁸ SA – Societe anonyme – яъни, акциядорлик жамияти.

Францияда бизнес юритишнинг ўзига хос жиҳати шундаки, бизнес субъектлари ҳар ойда ҳисобот бермайдилар, балки бир йилда бир марта тегишли органларга ҳисобот тақдим этадилар. Нозик томони шундаки, корхона устав фонди бир йил мобайнида 50 фоизга қисқартирилса, фирма ўз фаолиятини тўхтатади¹. Бироқ, бу жуда кам учрайдиган ҳолат бўлиб, аксарият кичик корхоналар ўз ҳаётий цикллариини узайтириш чораларини кўриб боради.

Францияда кичик ва ўрта бизнес деган тушунча турлича таснифланадиган кичик фаолият юритувчи субъектларни англатади. Масалан, энг майда фирмалар, кичик ва ўрта корхоналар бир-биридан фарқланади. Энг майда корхоналар барча ҳунармандчиликка хос ишлаб чиқаришни бирлаштиради. Бундай бирлашмаларга 200 кишигача ишчиси бўлган фирмалар киради.

Қайд этиш керакки, Францияда кичик ва ўрта бизнес учун малака ошириш бўйича дастурлар амалга жорий этилган. Бу дастурлар бўйича махсус тренинглар, семинарлар, мастер-синфлар ва ҳоказоларни амалга ошириш учун давлат бюджети томонидан маблағлар ажратилади. Бундай ёндашув, айниқса, бошловчи тадбиркорлар учун фойдалидир. Уларнинг бозорга кириб келишлари, меҳнат қонунчилигида юзага келган муаммоларни бартараф этишлари, солиқ тўловларидан озод бўлишлари ва бошқа шу кабиларга эришишлари учун керакли билимлар ва маслаҳатлар берилади.

Хусусан, 2005 йилда Францияда 2,9 млн. кичик ва ўрта корхоналар ўз фаолиятини олиб борган. Уларнинг 1,3 миллионтаси якка хусусий корхоналардир. 2004 йилда кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш учун қилинган харажатлар ҳажми 1,2 млн. евроини ташкил этиб, давлат бюджетининг 0,4 фоизини ташкил этган².

Францияда корхоналарнинг қуйидаги классификацияси ишлаб чиқилган:

- энг майда корхоналар – ишчиси 10 кишигача³;
- кичик корхоналар – ишчиси 10–100 кишигача;
- ўрта корхоналар – ишчиси 100–250 кишигача;
- йирик корхоналар – ишчиси 250 кишидан кўп.

3.3.1-жадвал

Францияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини белгилайдиган мезонлар⁴

Мезонлар	Корхоналар	
	кичик	ўрта
Ишчилар сони	1–49 кишигача	50–249 кишигача
Киритилган капитал ҳажми	5 млн. еврогача	27 млн. еврогача
Йиллик савдо ҳажми	7 млн. еврогача	40 млн. еврогача

¹ Манба: <http://www.advokat-miller.ru/salefrance.htm?id=486>

² Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 562.

³ Итоҳ: Бундай корхоналар кўпроқ ҳунармандчиликка асосланиб, улар кичик корхоналар таркибига киритилади.

⁴ Манба: Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 23.

Масалан, россиялик иқтисодчи олим М.Г.Лапуста ўзининг «Кичик тадбиркорлик» номли дарслигида 3.3.1-жадвални келтирган. Ушбу жадвалдаги маълумотларга кўра кичик бизнес субъектлари 3 хил кўрсаткич бўйича кичик ёки ўрта табақаларга бўлиниши кўрсатилган. Масалан, 1-49 кишигача ишчиси бўлган, киритилган капитал ҳажми 5 млн. еврогача ва йиллик савдо ҳажми 7 млн. еврогача бўлган корхоналар кичик корхоналар деб юритилади (3.3.1-жадвал).

Дастлаб Францияда янги иш бошлаган фирмаларнинг йиллик айланмаси (солиқлар ҳисобга олинмаган ҳолда) бошланғич даврда 100 млн. франкдан ошмаслиги керак эди. Кейинчалик 1984 йил 16 январдаги КГ 84-36-сонли Декрет билан бу рақам 200 млн. франкгача ўзгартирилди.

3.4. Кичик бизнеснинг фан-техника тараққиётига таъсири ва инфратузилма фаолиятининг ривожланганлиги

Барча Европа мамлакатларида бўлганидек, Францияда ҳам фан-техника тараққиётида кичик ва ўрта бизнеснинг ўрни катта. Францияда 90-йилларга келиб, янги ихтиролар ва илмий-технологик кашфиётларнинг бизнес секторга тўғри келган ҳиссаси 61 фоизни ташкил этди. Фан-техника тараққиётининг ривожланиши ва ишлаб чиқаришда янги турдаги маҳсулотларнинг кўпайиши кичик ва ўрта бизнес секторидagi корхоналар рақобатини кучайтирди. Мамлакатда ихтироларни амалиётга жорий этиш мақсадида миллий агентлик ташкил этилган бўлиб, бу агентлик томонидан янги техникаларни амалиётда қўллаш учун кичик корхоналар харажатларининг 35 фоиз қопланади. Шунингдек, янги технологияларни ва маҳсулотларни ўзлаштириш мақсадида 50 фоиз атрофидаги харажатлар қопланади¹.

Францияда кичик ва ўрта корхоналарда ишлаётган 12 млн. ишчининг инвестициялардаги улуши 48 фоиз, савдо айланмасида 60,2 фоиз, экспортда эса 49,6 фоизни ташкил этмоқда². Йирик корхоналар экспортининг 50 фоизида кичик ва ўрта бизнес корхоналари бевосита иштирок этади. Бундан ташқари Францияда туризм бизнеси жуда яхши ривожланган. Туризм бизнесидан келадиغان даромад миллий даромаднинг 40–50 фоизини ташкил қилади.

Францияда бепоён территориал инфратузилма фаолият кўрсатиб, мамлакатнинг барча регионларида уларнинг бўлинмалари ўз фаолиятини олиб боради. Масалан, Кичик ва ўрта корхоналар тараққиёт банкнинг 55 та филиаллари, банкларнинг 228 та бўлинмалари ва 197 та молия-кредит ташкилотлари кичик бизнес субъектларини иқтисодий жиҳатдан фаоллашувига хизмат кўрсатиб келмоқда. Францияда 600 та тадбиркорликни ривожлантириш марказлари, консалтинг марказлари, 216 та бизнес-инкубаторлар, технопарклар ва инновацион марказлар мавжуд бўлиб, уларнинг минтақавий бўлинмалари

¹ Морозов В.А. Зарубежный опыт поддержки малого предпринимательства // Российское предпринимательство. – 2002. № 10 (34). С. 99–104. – URL: <http://bgscience.ru/lib/744/>

² Қаранг: www.21asg.uz // Жаҳон иқтисодиётининг таъинч нуқтаси. Маълумот 23 декабрь, 2010 йил ҳолатига тўғри.

ҳам ўз фаолиятини амалга ошириб келмоқда. Бундай инфратузилма объектлари асосан мамлакатнинг турли ҳудудларида, айниқса йирик шаҳарларда кенг фаолият кўрсатиб борапти. Аёл тадбиркорларни, ветеран ва ногирон-тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш учун 41 та ижтимоий йўналтирилган марказлар ўз фаолиятини олиб бормоқда¹.

Маълумки, кичик бизнесга хизмат кўрсатадиган инфратузилма объектлари орасида савдо судлари ўз фаолиятини олиб боради. «Консуллик» деб аташ одатга айланиб қолган мазкур судлар, ҳуқуқий мақомга эга бўлиб, савдогарлар, ишбилармонлар ёки кредит муассасалари ўртасидаги можароли масалаларни, шунингдек, компанияларнинг иқтисодий муносабатларида юзага келган келишмовчилик вазиятларини ҳал этишга хизмат қилади. Савдо судлари истеъмолчиларнинг ҳуқуқига боғлиқ масалаларни кўриб чиқмайди².

Кўриниб турибдики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун яратилган инфратузилма объектлари фаолиятларида ҳам яхшигина рақобат муҳити шаклланган. Турли инфратузилма объектлари ўзаро рақобатда бўлиб, хизмат кўрсатишдаги сифат даражасига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатган. Бу ҳолат, айниқса, туризм ва озик-овқат тармоқларида жуда сезиларлидир.

Францияда 34 та ахборот олиш ва тарқатиш марказлари донмий ишлайди. Улар кичик бизнес учун ахборот ва коммуникация йўналишида комплекс хизматлар кўрсатади. Шунингдек, 200 дан ортиқ саноат ассоциациялари, 370 дан ортиқ истеъмолчи ассоциациялар, 46 та савдо конфедерациялар ва 180 та савдо-саноат палаталари тадбиркорлар манфаатларини ҳимоя қилади³.

Хулоса қилиб айтганда, кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг ривожланиши Францияда ўзига хос бўлиб, буни давлат томонидан кичик бизнес субъектларини тартибга солиш ва уларни молиявий ресурслар билан қўллаб-қувватлаш тизими асосида изоҳлаш мумкин. Қолаверса, маҳаллий инфратузилмалар фаолияти кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиб бори.

3.5. Француз бизнесининг қийинчиликлари ва қулайликлари

Бугунги кундаги глобализация ва модернизация жараёнлари Франция иқтисодиёти учун ҳам тааллуқли бўлиб, мамлакатда кичик ва ўрта корхоналар миқёсида амалга оширилган модернизация жараёнлари ушбу секторнинг рақобатбардошлигини кучайтишга олиб келди. Францияда қилинган ихтироларнинг аксарияти кичик бизнес корхоналарига тўғри келса-да, моддий манфаатдорлик доирасида муаммолар йўқ эмас. Масалан, франциялик малакали ишчилар Германиядаги ишчиларга нисбатан олганда 25 фоизга кам маош⁴ оладилар. Бундан ташқари, агар «...кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари

¹ Лапушта М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 562.

² <http://www.export-ugra.ru> // Франция. Путеводитель для бизнеса. С. 26.

³ Лапушта М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 562.

⁴ Дулко И. Развитие малого и среднего бизнеса во Франции. // «Миллий иқтисодий соҳаларида халқаро тажрибани ўрнатиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш» илмий-амалий анжуманининг матрузалар тўплами. –Т.: ТДИУ, 2004. 151 бет.

фаолиятини бошлаганига уч йил тўлса, 25 фоиз, тўртинчи йилдан 50 фоиз, бешинчи йилдан кейин эса 75 фоиз солиқ ставкалари жорий этилади»¹.

Францияда хориждан келганлар учун ҳам ўзига хос тартиб-қоидалар жорий этилган. Масалан, Францияда ишлаб чиқариш, хунармандчилик ёки савдо фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган хорижликлар, шунингдек, савдо корхоналарига раҳбар этиб тайинланган хорижий шахслар, хорижий тижоратчи² гувоҳномасига эга бўлган ҳолда вақтинча яшаш рўйхатидан ўтишлари шарт. Яшаш ҳуқуқи учун биринчи талабнома Франция элчихонаси ёки консулиги орқали ҳал этилади. Бунинг учун, энг аввал, хорижлик шахс «савдогар» сифатидаги узоқ муддатли визага эга бўлган бўлиши керак (dossier de demande de visa long saeour «commerçant»).

Эркин касб эгаси, талаба, ёлланма ишчи, илмий ходим ёки меҳмон сифатида яшаш ҳуқуқига эга бўлган шахслар, савдо, хунармандчилик ёки ишлаб чиқариш билан шуғулланмоқчи бўлсалар, ўзларининг статусларини ўзгартиришлари учун префектурага сўровнома йўллашлари шарт. Францияда савдо фаолиятини юритмоқчи бўлган чет элликлар, агарда Францияда доимий яшашни истамасалар, савдони амалга оширадиган жой департаменти префектурасига содалаштирилган декларацияни тўлдириб берадилар.

Энг муҳими, агар бирон бир шахс Францияда туриб қандайдир бизнесни сотиб олиш нияти бўлса, уни бемалол амалга ошириши мумкин, чунки Францияда хорижий ишбилармонлар ва инвесторларга нисбатан европача бағрикенглик жуда яхши шаклланган бўлиб, ўз бизнесини бошламоқчи бўлганларга минимал чекловлар бор ҳолос.

Дарҳақиқат, бошланғич харажатларни қоплаш учун катта миқдорда маблағ талаб этилади, аммо корхоналарнинг устав капиталини шакллантиришда қатъий қондалар ёки минимал чекловлар қўйилмаган. Масалан, Францияда устав капитали 37 000 еврони ташкил этган ҳолда битта акциядорлик жамияти фаолиятини йўлга қўйиш мумкин³.

Этиборлиси шундаки, француз ишчилари кўпроқ хорижий инвестициялар асосида ташкил этилган корхоналарда ишлашга мойилроқ бўладилар. Бундай кичик корхоналар Франциянинг, айниқса, Лотарингия ва Эльзас каби ҳудудларида кўплаб жойлашган бўлиб, уларда ишчилар маоши маҳаллий кичик бизнес корхоналаридагига нисбатан юқориқдир. Бу мамлакатда иш билан банд бўлган ишчиларнинг иш ҳақи Италия, Испания ва Англия мамлакатларидаги корхона ишчиларининг иш ҳақидан жуда катта фарқ қилади. Агар ривожланаётган мамлакатлар билан рақобатбардошлик солиштирилса, ишлаб чиқариш харажатлари француз кичик корхоналаридагига

¹ <http://gosbook.ru/document/53728/53762/preview> // Макарова М.В., Погорелов В.В. Малый бизнес: Зарубежный опыт и уроки для современной модернизации экономики России.

² Carte de commerçant étranger – чет элликнинг тижорат фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи гувоҳномаси.

³ Манба: <http://www.advokat-miller.ru/salefrance.htm?id=486>

нисбатан олганда 30–50 баробар¹ кам. Шунинг учун Франциянинг sanoат корхоналари Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларига тобора кириб борди.

Айрим кичик ва ўрта корхоналар тайёргарликсиз экспорт жараёнида иштирок этиб, ташқи бозорга чиқишга интилади. Ташқи бозорда рақобат муҳити мураккаброклигини аввалдан англамаган кичик бизнес субъектлари ўз-ўзидан муайян қийинчиликларга ва муаммоларга дучор бўладилар.

Катта солиқ ставкаларига ва ижтимоий тўловларга доимий дуч келиш бизнес юритишдаги асосий қийинчиликлардан ҳисобланади. Шу боис бўлса керак, Францияда кичик ва ўрта бизнес вакиллари солиқ тўловларини четлаб ўтишнинг моҳирона йўллари кўллашга мойилликлари бор. Қонунни айланиб ўтувчилар орасида (солиқ бўйича) энг кўпчилигини тиш даволовчилар, адвокатлар, рассомлар, косметологлар, автомеханиклар ва ҳоказолар ташкил этади. Мижозлар билан бўлган муносабатларда айнан шу касб эгалари орасида ҳужжатларни норасмий тарзда юритиш каби хуфиёна ҳолатларни кўпроқ учратиш мумкин. Бу эса албатта қонунга хилоф ишдир. Францияда (айниқса йирик шаҳарларда) яширинча устахоналар ҳам мавжуд бўлиб, бу ердаги ишчиларни асосан иммигрантлар (жумладан, мамлакатга яширинча келганлар) ташкил қилади. Шу тарзда ХХ асрнинг 60-йилларидан бошлаб мамлакатга кўплаб иммигрантлар кириб кела бошлаганда, бозор субъектлари орасида солиқ тўловларини четлаб ўтиш ҳолатлари фаоллаша бошлаган.

Эътироф этиш керакки, Италияда солиқ тўлашдан бўйин товлаш деярли миллий урф-одатдек туюлса, Францияда солиқ тўловларининг бузилишига умуман йўл қўйилмайди. Солиқ тўлаш масъулияти (қийинчиликлари) французларнинг уйқусини келтирмайди, деса ҳам бўлади. Шунинг учун солиқ тўлашдан бўйин товланган барча ҳуқуқбузар тадбиркорлар жазосиз қолмайдилар². Тижорат фаолиятидаги яна бир муаммо савдо тизимидаги ислохотларга давлат томонидан бўлган эътиборнинг сустлигидир. Париж Савдо-саноат палатаси томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, охириги беш йил мобайнида 75 фоиз кичик ва ўрта фирмалар бозорга янги маҳсулотлари билан чиққан бўлсалар, уларнинг 20 фоиз бозорни ўрганиш билан машғул бўлдилар³.

Француз тадбиркорлари бизнес билан шуғулланишни бошлаган даврда жиддий тўсиққа учрашлари табиий ҳол. Германияда кичик бизнесни бошловчилар учун кенг имкониятлар яратилган бўлса, Францияда кичик бизнесни бошловчилар учун анчагина муаммолар юзага келиши мумкин. Жумладан, давлат томонидан қўлаб-қувватлаш тизимида ҳам бошловчи тадбиркорлар учун бир оз мураккаб жараёнлар шаклланиши табиий.

Францияда давлат томонидан қатъий, шу билан бирга, оғирроқ меъёрий асосларнинг яратилганлиги, тадбиркорларни жиддийроқ ҳаракат қилишларига

¹ Дудко И. Развитие малого и среднего бизнеса во Франции. // «Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш» илмий-амалий анжуманининг маърузалар тўплами. –Т.: ТДИУ, 2004. 151 бет.

² https://www.openbusiness.ru/html_euro/france_open11.htm // Масляева М. Малый бизнес по-французски.

³ Дудко И. Развитие малого и среднего бизнеса во Франции. // «Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш» илмий-амалий анжуманининг маърузалар тўплами. –Т.: ТДИУ, 2004. 152 бет.

олиб келади. Масалан, «...тадбиркорларнинг солиқ тўловларини амалга оширишда полициянинг молиявий бригадалари (бўлимлари) орқали қаттиқ назоратга олинади. Назорат ички ишлар бошқармаси томонидан барча префектураларда амалга оширилади. Бундай назоратни юритишдан мақсад ҳар хил иқтисодий жиноятларни очишдир. Францияда солиқ тўлашдан атайин бўйин товлаганлар (иқтисодий соҳаларда оғир ҳуқуқбузарлик ҳаракатларини қилмаган бўлсалар ҳам) қаттиқ жазоланадилар. Бундай шахсларга белгиланадиган жарималар 40 минг евродан бошланади ва 5 йилгача озодликдан маҳрум этиладилар»¹.

Францияда венчур капитал устун равишда ривожланган бизнес учун йўналтирилади. Шунга кўра тадбиркорлик фаолиятини янги бошловчилар учун яқка тартибдаги инвестициялар ажратиш паст даражада ривожланган. Бу ерда асосий муаммо маблағни айнан кимга бериш кераклиги устида боради.

Кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланишига 1994 йили қабул қилинган «Медлен режаси» деб номланувчи қонун катта таъсир кўрсатади. Унга кўра янги иш бошловчилар учун молиявий таъминот кафолатсиз, фоизсиз қарз бериш шаклида амалга оширилади. Бунда 5 йил мобайнида тўлаб бориловчи, катта бўлмаган фоизлар белгиланган яқка тартибдаги қарз кўринишлари устун равишда амал қилади. Меҳнат, иш билан бандлик ва касбий ўқитиш идораларида ўз ишини йўқотганларга ҳамда бизнес билан шуғулланишни хоҳловчиларга 32 минг франкгача субсидиялар ажратилади².

Эътиборлиси шундаки, Францияда «иқтисодий депрессив зоналар»да ишга туширилган кичик корхоналар учун фаол кўмаклашув чоралари кўриб борилади. Бундай ҳудудлардаги кичик корхоналарга имтиёзли кредитлар бериш билан бирга, ижтимоий суғурта учун тўловлар бекор қилинади. Бугунги кунда мазкур мамлакатда тадбиркорликни янги бошловчилар учун маркетинг, юриспруденция, аудит ва шу каби бошқа соҳалар бўйича бепул консалтинг хизматлари ташкил этилган. Шундай қилиб, янги кичик бизнес корхоналари фаолиятини режалаштириш, ривожлантириш ва уларга кафолат бериш бўйича давлат ўз олдига белгиланган вазифаларини бажариб боради.

Умуман, Францияда: «Мен тадбиркорлик билан шуғулланаман», – деган шахсларни «чертиб» кўрилади. Бошқача айтганда, рўйхатга олишдан то банкдаги ҳисоб рақамини очишгача бўлган жараёнларда, бўлажак тадбиркорни ёки ишбилармонни қобилияти ўзига билдирилмаган ҳолда назорат қилиш тарзида ўрганилади. Агар бизнесни бошловчи шахсларда пулни кўпайтириш қобилияти бўлса, унга барча шарт-шароитлар яратила бошланади. Демак, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жараёнида берилган ёрдамлар зое кетмаслиги ҳисобга олинади. Бироқ, ҳақиқий фаолият кўрсатаётган тадбиркорлар учун Францияда қабул қилинган қонун-қоидалар доирасида салмоқли ёрдамлар кўрсатилади.

¹ https://www.openbusiness.ru/html_euro/france_open11.htm // Масляева М. Малый бизнес по-французски.

² Қарағ: Гафуров У.В. Кичик бизнесни молиялаштириш ва солиқда тортиш бўйича хориж тажрибалари. Манба: <http://www.testing.uz/load/iqtisodiyot>

3.6. Франция ва АҚШ мисолида кичик бизнес мезонларининг сифат кўрсаткичлари бўйича назарий таҳлил

Жаҳон миқёсида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни сифат кўрсаткичлари бўйича табақалаштириладиган мезон ҳам мавжуд бўлиб, бу мезонни тавсифлаш мураккаброкдир. Ҳанузгача бу муаммо бўйича олимлар ўртасида ягона бир фикрга келинмаган. Шунга қарамай, биз икки давлат, яъни Франция ва АҚШ мисолида кичик бизнес мезонининг сифат кўрсаткичлари бўйича таҳлил қилишга уриниб кўрамыз.

Францияда кичик ва ўрта тадбиркорларнинг умумий конфедерацияси томонидан «капиталнинг катта қисмини ўз мулки сифатида ташкил этиб, ўз персоналининг бошқарувини таъминлаб, улар билан доимий ва бевосита алоқага чиқа оладиган корхона эгаси бошқарувидаги корхоналарни кичик ва ўрта корхоналар қаторига киритилади»¹, деб қайд этилган.

Францияда ҳунармандлар ҳам фаолият кўрсатади. Улар ўзлари ҳисобидан корхона ташкил этиб, 10 кишигача иш ўринларини яратишлари мумкин. Кези келганда ҳунарманднинг ўзи ўз корхонасида ишчилар билан тенгма-тенг меҳнат қилади, чунки ишлаб чиқариладиган буюмнинг энг нозик жойларига ишлов беришда уларнинг меҳнатини ишчилар меҳнати билан тенглаштириб бўлмайди. Сабаби улар шу ҳунар ёки касб бўйича мукамал билимга эгадирлар. Уларнинг профессионаликлари сертификат билан тасдиқланиши шарт. Акс ҳолда Ҳунармандлар палатасига аъзо бўла олмайдилар.

АҚШда Small Business Administration (SBA) маълумотларига қараганда, одам сонидан ташқари яна бошқа кўрсаткичлар қўлланилади. Жумладан, қайта ишлаб чиқариш саноатида камида 250 кишигача ишчиси бўлган корхоналарни кичик бизнесга тааллуқли деб ҳисобланса, йирик бизнесда 1000 кишидан кўпроқ ишчилари бўлган корхоналар киритилади. Бир қарашда бу каби тавсифлаш кичик бизнес мезонидаги миқдорий кўринишга ўхшайди. Аммо фикримиз давомида шуни қайд этмоқчимизки, АҚШда қайта ишлаб чиқариш саноати яна майда тармоқчаларга бўлиниб кетган. Йирик тармоқнинг тармоқчаларида кичик бизнес мезонидаги кўрсаткичлар янада фарқланади.

Худди шу фикримизнинг далили сифатида Николас Л. Сирополиснинг «Кичик бизнесни бошқариш» китобидан 3.6.1-жадвални келтирамыз. Бу жадвалда кўринишича, йирик тармоқ ўзининг тармоқчаларига эга. Турли тармоқчаларда ишчиларни ёллаб ишлатиш мумкин бўлган ишчилар сони берилган. Бу ерда кичик бизнес мезонидаги кўрсаткичлар кишилар сони билан акс эттирилса-да, бир тармоқнинг ичидаги тармоқчаларда янада ўзига хос градацияланиш мавжуд. Бу эса кичик бизнесда мезонни белгилашдаги сифат кўрсаткичларини намоён этади. Масалан, ишлаб чиқарувчилар мисолида уч хил кўринишдаги градацияни кўриш мумкин. Бу ҳолат улгуржи савдогарлар ва чакана савдогарлар мисолида ҳам кўрсатилган. Масалан, хизмат кўрсатиш тармоғидаги тармоқчаларда ишчилар сони энг кам эканлигини кўриш, жадвалдан қийин эмас. Айниқса, телевизорларни таъмирлаш тармоқчасида

¹ Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика.—М.: ТЕИС, 2000. С. 30.

атиги 3 киши, бухгалтерлик хизматларида эса 4 киши иш билан бандликни ташкил этган. ЭХМ хизматида ишчилар сони 12 кишигача етиши мумкин.

3.6.1-жадвал.

SBA бўйича кичик корхоналар таркибига киритилувчи мезонлар¹

Ишлаб чиқарувчилар	Ишчилар сони, киши, камида
Нефтни қайта ишлашда	1500
ЭХМ	1000
Макарон ва спагетти ишлаб чиқаришда	500
Улгуржи савдогарлар	Ишчилар сони, киши, камида
Спорт маҳсулотлари	500
Мебел	500
Лак ва бўёқ маҳсулотлари	500
Чакана савдогарлар	Савдодан тушум, млн. \$ йилига, камида
Бокқоллик ва озиқ-овқат магазинлари	13,5
Автомобил агентлиги	11,5
Ресторанлар	10,0
Хизмат кўрсатиш	Савдодан тушум, млн. \$ йилига, камида
ЭХМ хизмати	12,5
Бухгалтерлик хизматлари	4,0
Телевизорларни таъмирлаш	3,5

Энг кўп ишчилар ишлаб чиқариш тармоғидаги тармоқчаларда намоён бўлмоқда. Ўртача ҳолат улгуржи савдо тизимидаги тармоқчаларда кўзга ташланади. Масалан, мебель маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарда камида 500 тагача ишчи ишлаши мумкин. Бу мезонлар АҚШ Конгресси томонидан ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топган.

Франциядаги кўриниш	Майда тадбиркор	Ўзининг фирмасини ўзи бошқаради ва ишчилар билан бевосита алоқа ўрната олади	АҚШдаги кўриниш
	Ўрта тадбиркор	ақлий меҳнат қилади, ёлланма ишчиларни ишлатади ва асосан улар билан кўпроқ алоқа ўрнатади	
	Йирик тадбиркор	корхона бошқарувидан ажралган, ўзининг персонали билан, айниқса ишчилар билан бевосита алоқа ўрната олмайди	
	Ҳунарманд	бир вақтнинг ўзида ҳам мулкдор, ҳам бошқарувчи, ҳам ишчидир	

3.6.2-расм. Франция ва АҚШда корхона соҳибининг меҳнатга ва корхонани бошқаришга бўлган муносабати орқали кичик бизнес мезонини белгилашдаги сифат кўрсаткичлари²

¹ Манба: Сврополис Н. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей / Пер. с англ. Академия народного хозяйства. –М.: Дело, 1997. С. 20.

² Расм муаллиф томонидан илмий манбалар асосида ишлаб чиқилган.

Фикримизча, турли ҳажмдаги корхоналарни аниқлаш учун кичик бизнес мезонини белгилашдаги асосий сифат кўрсаткичлари корхона соҳибининг меҳнатга ва корхонани бошқаришга бўлган муносабати орқали намоён бўлади. Фикримизни 3.6.2-расм орқали аниқроқ тушунтиришимиз мумкин. Масалан, Францияда ҳунармандлар учун алоҳида эътибор берилса, АҚШда энг майда тадбиркорлар учун эътиборли муносабатлар ўрнатилгандир.

Ғарбнинг иқтисодчи олимлари ва мутахассислари кичик бизнес учун ўзларининг сифат кўрсаткичларини ўз ичига олувчи мезонни таклиф этадилар. Хусусан, америкалик профессор Стейли ўзининг «Кичик саноатнинг ривожланиши» китобида куйида келтирилган бандларнинг ҳеч бўлмаганда иккитаси тўғри келса, бундай корхоналарни кичик корхоналар қаторига киритган. Бу бандлар куйидагича:

- нисбатан кам ихтисослаштирилган корхонани шахсан бошқариш;
- юқори поғонадаги раҳбариятнинг ишчи-ходимлар, миждозлар ва таъминловчилар билан бевосита алоқа ўрната олиши;
- тез-тез бўлиб турадиган капитал бозорига кириш имконини топа билмаслик ва қисқа муддатли кредитларни олиш билан боғлиқ қийинчиликлар;
- олди-сотди музокараларини юритишги ўқувсизлик ва ўзининг кучли жиҳатларини намоён эта олмаслик;
- мулкдорлар, раҳбарлар ва яқин бозорларга нисбатан боғлиқлик ҳамда таъминот манбаларидан иборат маҳаллий жамоанинг нисбатан заиф бирлашуви.

Агар дастлабки иккита тавсиф кичик ва ўрта корхоналар ўртасидаги фарқни етарли даражада акс эттирса, қолганлари тенг ҳолатда ҳам кичик, ҳам ўрта корхоналарга тааллуқли бўлган тақдирда кичик ва ўрта корхоналар кўламини ажратиш олиш қийин эмас.

Инглиз иқтисодчиси Ф. Кларк кичик бизнесга доир ишида «майда тадбиркорликнинг моҳияти қониқтирадиган даражадаги максимал фойда олиш билангина ифодаланмайди, шуни билмоқ керакки, фойда ва зарар рақамлари билан ҳеч қачон ўлчаб бўлмайдиган мустақиллик, ишга ижодий ёндашув, яхши ҳаёт тарзи каби номоддий омилларни ҳам яхшигина ҳис этиш даркор»¹ эканлигини алоҳида қайд этган.

Дарҳақиқат, бундай номоддий омиллар ўз бизнесини бошлаётган киши учун муҳим аҳамиятга эга Аммо максимал фойда олишни инкор этадиган тадбиркор ҳеч қаерда топилмайди, чунки фойда олиш тадбиркорнинг энг биринчи ва, айтиш мумкинки, жиддий равишда эътиборини тортадиган тамойилдир.

Француз олимларидан Ж. Шатен ва Р. Годон «Майда ва ўрта корхоналар: танлаш вақти»² номли асарида корхоналарни сифат хусусиятларидан келиб чиққан ҳолдаги мезонга урғу бериб, ўз ёндашувларига хос таснифлаганлар. Бу куйидагича:

¹ Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика. —М.: ТЕИС, 2000. С. 33.

² Каранг: Chatain J., Gaudon R. Petites et moyennes entreprises: l'heure du choix. Paris, 1975.

1. Бевосита ишлаб чиқариш функцияларидан асосий даромад олувчи хунармандлар ва майда хўжайинлар. Корхона эгаси ишлаб чиқаришда бевосита қатнашади ва у юқори даражадаги малакага эга.

2. Чекланган миқдорда ва «ўзгалар учун ёпиқ давра»да (circuit fermé) яшайдиган ёлланма ишчилардан фойдаланадиган майда корхоналар. Бундай майда корхоналар номонопол кўринишдаги оддий такрор ишлаб чиқаришни амалга оширадиган ва бошқарувчига тирикчилик воситаси сифатида даромад келтирадиган корхоналардир.

3. Капитал асосида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришга эга бўлган, лекин монополистик рақобат шароитларига мослашмаган майда ва ўрта корхоналар. Бундай корхоналар ўнлаб ва ҳатто юзлаб ёлланма ишчилари бор бўлган, лекин талаб ва таклиф ўзгаришларига, иқтисодий ва сиёсий муаммолар оқибатларига дучор бўладиган корхоналардир (масалан, кредитларнинг чекланганлиги).

4. Ўрта ва йирик номонополистик корхоналар. Бундай корхоналар тармоқнинг монополлашган шароитида аҳволи заифлашадиган корхоналардир¹.

Бундай таснифланиш ривожланган бозор иқтисодиётидаги турлича корхоналар аҳволи ҳақида умумқабул қилинган тасаввурларни деярли тўлиқ намойён эта олади.

3.7. Францияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан тартибга солиниши

Францияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш юқори даражада ташкил этилган. Бундан асосий мақсад – бандликни кўпайтириш ва рақобатбардошликни оширишдир. Бу, асосан, тўғридан-тўғри кўмаклашиш, бизнес ҳақида аниқ ахборотларга эга бўлиш, маъмурий тўсиқларни ва солиқларни камайтириш ва шу кабилар ҳисобига содир бўлади. Давлат сектори 30 фоизни ташкил этган ва маъмурий бошқаруви ўзига хос бўлган ушбу мамлакатда хусусий секторни тартибга солувчи ва унинг ривожланишига кўмаклашадиган қуйидаги ташкилотлар мавжуд:

- кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш бўйича конфедерация;
- савдо-саноат палатаси;
- хунармандчилик ишлари бўйича палата;
- қишлоқ хўжалиги палатаси;
- иш бошловчилар учун миллий агентлик;
- инвестицион хавф-хатарни суғурталашнинг француз жамияти;
- бизнесни ташкил қилиш маркази ва бошқа ташкилотлар.

Бу ташкилотлар кичик ва ўрта бизнес субъектларининг бир маромдаги иқтисодий фаолиятини таъминлаш мақсадида барча чора-тадбирларни ўзаро мувофиқ ва узлуксиз амалга ошириб борадилар. Одатда бизнес фаолиятини бошловчилар учун давлат томонидан қуйидаги тарзда ёрдам бериб борилади:

¹ Chatain J., Gaudon R. Petites et moyennes entreprises: l'heure du choix. Paris, 1975. P. 43.

- кафолатсиз, фоизсиз қарз (сўз бериш остида қарз) бериш;
- 5 йил давомида тўланадиган кичик фоизли қарзлар бериш;
- ишини йўқотган ва бизнесни бошлашни истовчилар учун 32 минг франк микдоригача субсидиялар ажратиш;
- имтиёзли солиққа тортишнинг турли шакллари тарзида молиявий ёрдам бериш.

Бу каби кўмаклардан ташқари «Франция тадбиркорлик жамиятлари манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида француз тадбиркорларининг ҳаракати» (МЕДЕФ) ташкил этилган. Кичик корхоналар эгалари ўз манфаатларининг ҳимояланишини кўзлаб (айниқса, солиқлар ва турли фондларга ажратмаларга тааллуқли бўлганда), давлат билан яқиндан мулоқотлар олиб борадилар. Кичик бизнес субъектларини, хусусан, солиқлар ва уларнинг ставкалари қизиқтиради. Мамлакат бўйича ўз фаолиятини бошлаган янги кичик корхона 2 йилга маҳаллий солиқлардан, ижтимоий таъминот фондлари бадалларидан озод этилса, депрессив ҳудудлардаги тадбиркорлар учун бошқа турдаги солиқлар ҳам камайтиради¹.

Умуман олганда, Францияда иқтисодиётнинг айрим тармоқларида янги очилган кичик корхоналар икки йилгача турли солиқлардан озод этилади. Франция қонунчилигида кичик бизнес корхоналари учун соддалаштирилган ва вақтинча белгиланадиган солиқлар ҳам мавжуд. Аммо уларни қўллашда кичик корхоналарнинг йиллик даромад ҳажми ҳисобга олинади. Микрокорхоналар эса энг соддалаштирилган декларацияларни тўлдириш ҳуқуқига эга ва йирик компанияларга кўра солиқ тўлашнинг оддий шаклларида фойдаланилади. Микрофирмаларга жисмоний шахслар ҳам киритилиб, уларнинг даромадлари қуйидаги кўрсаткичлардан ошмаслиги керак²:

- улгуржи ва чакана савдо соҳасидаги солиқ тўловчилар учун – 250 000 евро, ҚҚСсиз;
- хизмат кўрсатиш соҳасидаги солиқ тўловчилар учун – 85 000 евро ҚҚСсиз.

Шу билан бирга, Францияда КЎКлар учун фойдани декларация қилишнинг ва солиқ тўлашнинг соддалаштирилган механизми жорий этилиб, бундан қуйидагилар фойдаланиши мумкин:

1. Фойда солиғини тўлашга мажбур бўлган шахслар.
2. Йиллик даромади қуйидаги кўрсаткичлардан ошмайдиган солиқ тўловчилар, яъни:

- улгуржи ва чакана савдо соҳасида хизмат кўрсатишдан тушган тушум – 250 000 дан 2 500 000 еврогача, ҚҚСдан ташқари;
- турли хизматлар кўрсатишдан тушган тушум ёки нотижорат фаолиятидан тушган тушум 85 000 дан 750 000 еврогача, ҚҚСдан ташқари;
- агарда солиқ тўловчи жисмоний шахс мақомида бўлса, хизматлар кўрсатишдан тушган тушум ёки нотижорат фаолиятидан тушган тушум ва кўрсатилган хусусий хизматлар – 875 000 евродан кўп, ҚҚСдан ташқари.

¹ <http://gosbook.ru/document/53728/53762/preview> // Макарова М.В., Погорелов В.В. Малый бизнес: иррубежный опыт и уроки для современной модернизации экономики России

² Манба: <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=13422> (кирилган сана: 23.02.2017).

Францияда КЎКлар фаолиятини молиявий таъминлаш мақсадида турли йўналишларда кредитлар жорий этилган. Хусусан, мамлакатда «Caisse des Depots et Consignations»¹ банки фаолият кўрсатиб, молиявий ташкилот кичик ва ўрта бизнес субъектларига имтиёзли кредитлар ажратиб боради. Ажратилган кредитлар, асосан, қуйидаги йўналишларни ўз ичига қамраб олган:

- саноат тармоғини ривожлантириш;
- бандликни қўллаб-қувватлаш;
- хомашё ресурсларидан унумли фойдаланиш ва самарадорликни ошириш.

Умуман, банкларнинг назорати хоҳ у давлат банки бўлсин, хоҳ у хусусий банк бўлсин, Франция марказий банки (Banque de France)га маълумотлар бериш асосида амалга оширилади. Маълумотлар савдо-сотик муносабатларидаги барча турдаги (жумладан, кўчар ва кўчмас мулклар савдосидаги) тўловлар ҳажмини қамраб олган. Шунингдек, хорижга унча катта бўлмаган (масалан, 2 минг евро бўлса ҳам) ҳажмдаги пул ўтказмалари бўйича ҳам марказий банкка маълумотлар берилади².

Эътиборлиси шундаки, Францияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг 2 фоздан камроғи бир йилда солиқ текширувига тортилади³. Аслида Францияда солиқ тизими Италия ва Буюк Британияга нисбатан солиштирганда анча мураккаб, аммо тадбиркорлар учун қулайликлар яратилган. Масалан, Франция солиқ тизимида кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг дастлабки икки йилида маҳаллий бюджетларга тўланадиган барча солиқлардан озод қилинади. Хусусан, «...ҳар йили 100 мингта корхона солиқдан тўлиқ ва қисман озод этилади»⁴. Бундай тартиб акциядорлик жамиятлари фаолиятини солиққа тортишда ҳам қўлланилади. Бундан ташқари, бошқа солиқ турлари бўйича солиқ ставкалари пасайтирилади.

Бундан ташқари солиқ тизими орқали кичик бизнес корхоналарининг даромадлари тўғрисидаги декларациялари танланма усулда назорат қилинади. Даромад тўғрисидаги декларациялар ҳар йили бир марта (март ойида) кичик бизнес субъектлари томонидан солиқ идораларига топширилади. Декларацияга илова қилган ҳолда даромаднинг ҳар бир тури бўйича ҳужжатлар тақдим этилади. Бундай ҳужжатлар нусхалари ҳар бир солиқ тўловчига почта орқали етказилади. Назорат ва текширишлар частотаси тармоқ ёки ихтисосликка боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Масалан, бир йилда 150 та фермер, 75 та кўчмас мулк агентликлари ва бошқа шу кабиларнинг фаолияти текширувдан ўтказилади. Узлуксиз тарзда бўлса-да, лекин танланма усулда йилига 50 мингта яқин корхоналарнинг бухгалтерия ҳисоботлари текшириб борилади⁵.

¹ Caisse des Depots et Consignations – Франция давлат тараққиёт банки, 1816 йилда асос солинган ва француз парламентининг назоратидадир.

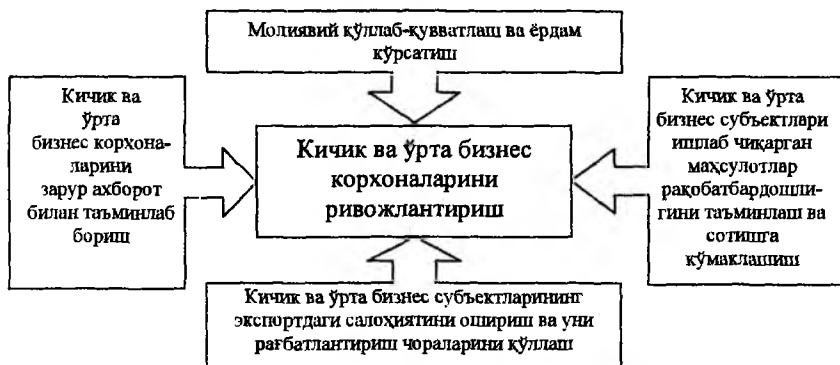
² https://www.openbusiness.ru/html_euro/france_open11.htm // Масляева М. Малый бизнес по-французски.

³ IFC, 2009. The Costs of Tax Compliance in Ukraine.

⁴ Ибрагимов И. Ҳайдаров Ш. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва унинг молиявий маябалари. // Ж. Ихтисодиёт ва таълим. №2. 2006. 99 бет.

⁵ https://www.openbusiness.ru/html_euro/france_open11.htm // Масляева М. Малый бизнес по-французски.

Умуман олганда, Франция ҳукумати кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий йўналишларини 3.7.1-расмда келтирилган тарзда белгилаб берган.

3.7.1-расм. Франция ҳукумати томонидан кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари¹

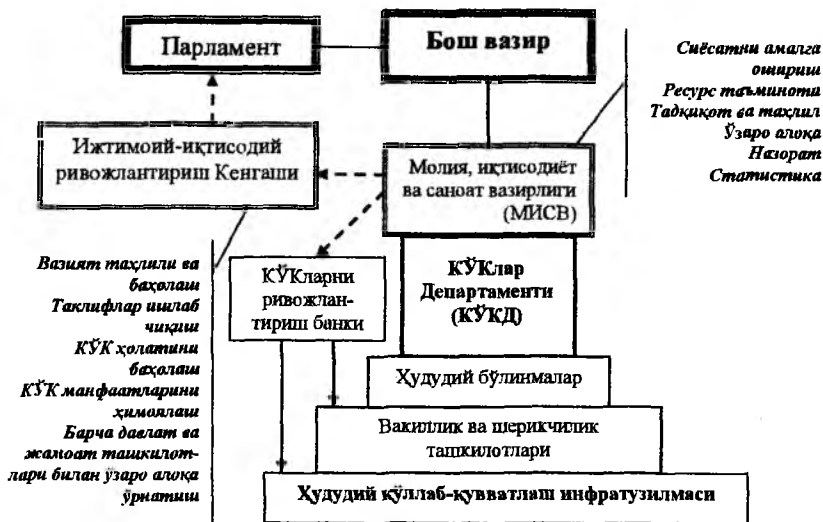
Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини зарур ахборот билан таъминлаш ва бу орқали бозор муҳитидаги ўзгаришларга бизнес субъектлари таъсирчанлигини ошириш масалалари ҳукумат сиёсати даражасида кўриб чиқилади. Кичик бизнес субъектларига доимий равишда молиявий ёрдам кўрсатилади ва уни қўллаб-қувватлаш ишлари жорий этилган. КЎКларни ривожлантириш доирасида қабул қилинган дастурлар давлат ва шерикчилик ташкилотлари вакиллари билан бирга амалга оширилади (3.7.2-расм).

3.7.2-расмда келтирилганидек, Молия, иқтисодиёт ва саноат вазирлиги (МИСВ) миллий иқтисодиёт ва техник сиёсатга доир барча масалаларни уйғун тарзда (комплекс) ҳал этиб боради. Бунинг учун КЎКларни ривожлантириш банки таъсис этилди, шунингдек, Молия, иқтисодиёт ва саноат вазирлиги (МИСВ) ҳузурида «КЎКлар, ҳунармандчилик, яқка тадбиркорлик ва истеъмолчилар билан алоқалар ўрнатиш бўйича Департаменти» (КЎКД) ўз фаолиятини олиб боради.

Иқтисодиётни глобаллаштириш шароитларида корхоналарнинг эластиклигини, барқарорлигини ва рақобатбардошлигини оширишга қаратилган КЎКларни ривожлантиришнинг давлат стратегияси куйидаги вазифаларни бажаришга йўналтирилган:

– ўқитиш тизимини такомиллаштириш ва КЎКлар учун мутахассисларни қайта тайёрлаш;

¹ Расм муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

3.7.2-расм. **Францияда КЎКларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тузилмаси**¹

– инновацион фаолиятни рағбатлантириш, КЎКларнинг экспорт имкониятларини ошириш учун янги ва юқори технологияли трансфертларига² қўмаклашиш;

– КЎКларни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашнинг миллий ва Европа дастурларини самарали амалга ошириш мақсадида давлат муассасалари, шерикчилик ва жамоат ташкилотлари билан ўзаро алоқаларни яхшилаш;

– давлатнинг тартибга солиш чораларини кучайтириш ҳамда тадбиркорликда буйруқбозлик ва сунъий расмийчиликни (ҳар йили бу туфайли 9 млрд. еврогача йўқотиш келиб чиқиши мумкин) минималлаштириш;

– тармоқ сифатида энг жадал ривожланаётган ахборот технологиялари ва электрон бизнес фаолиятининг ҳар томонлама ривожлантириш.

Францияда кичик бизнес субъектларининг фаолиятида рақобатбардошликни таъминлашга йўналтирилган чора-тадбирлар ҳам давлат сиёсати даражасида кўриб борилади. Шунингдек, кичик бизнес субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни рақобатта чидамли бўлиши учун экспорт салоҳиятини оширишга алоҳида урғу берилади. Францияда экспортни рағбатлантиришга йўналтирилган чора-тадбирлар узлуксиз қўлланиб келинади.

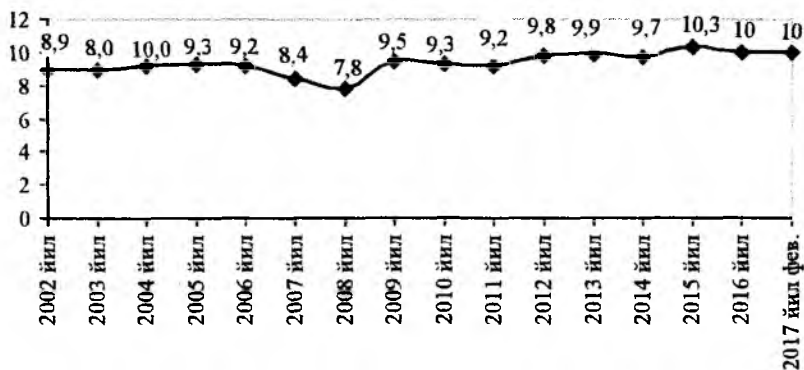
¹ Манба: <https://kfp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства.

² Трансферт (фран. transfert ёки латин. transfero – кўчираман, жойини ўзгартираман) – Савдо-сотик муносабатларида қўлланидиган бу атама, ўзбек тилида ўтказил маъносини англатади (Глоссарийда кенгрок берилган – А.А.).

3.8. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз давридаги ҳолат

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврига қадар Франция экспорти жаҳон бўйича олганда тўртинчи ўринда, хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиши бўйича олганда, эса иккинчи ўринда турган. Хусусан, 2000 йилда барча саноат фирмалари томонидан хорижга сотилган маҳсулотлар ҳажми 630 млрд. франкни¹ ташкил этди. Аммо саноат маҳсулотлари экспортида кичик бизнес корхоналарининг 16 фоизи ўзларининг фаоллигини кўрсатмадилар, яъни уларнинг экспортдаги иштироки суст бўлиб, ушбу кичик бизнес корхоналарида экспорт 5 фоиздан кам миқдорни ташкил этди.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози рўй берган даврда Франция иқтисодиёти оғир кунларни бошдан кечира бошлади. 2000 йилдаёқ² Франциянинг иқтисодий ўсиш суръатларида сезиларли даражадаги пасайиш кузатилган. Жуда кўп кичик ва ўрта бизнес корхоналари банкрот ҳолатига тушиб қолди. Франция ҳамкорлигидаги қўшма корхоналар фаолияти тўхтаб қолди. Масалан, 2009 йил ва 2010 йилнинг биринчи чорагига тегишли маълумотларга кўра, Франциянинг «Canefoug» компанияси Россия бозоридан чиқишга мажбур бўлди. Сабаби айланма капиталнинг тегишли давлатлар валюталарида белгиланган курсларида турғунликка эришиб бўлмади³. Бу жараёнлар йирик корхоналар фаолиятига ҳам салбий таъсир кўрсатиб, мамлакат оғир аҳволда қолди.

3.8.1-расм. Францияда 2002–2017 йиллардаги ишсизлик даражаси⁴

¹ Дудко И. Развитие малого и среднего бизнеса во Франции. // «Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро таҷрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш» илмий-амалий анжуманининг маърузалар тўплами. –Т.: ТДИУ, 2004. 152 б.

² Итоҳ: Нафақат Франция балки жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатлари қаторидаги Буюк Британия, Германия, Италия, Мексика каби давлатларда ҳам инқирознинг бошланиши 2000 йилларга бориб тақалади.

³ Маълумотлар www.fbc.ru сайтдан олинган.

⁴ Манбалар: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. –Т.: 2008.; CIA World Factbook. Бувада 2015 йилдаги ҳолат шу йилнинг март ойига тўғри келиб маълумот Меҳнатни ҳалқаро муҳофаза қилиш ташкилоти (яъни рус тилида МОТ) томонидан ҳисобланган. 2016 ва 2017 йилга тегишли маълумотлар <http://ru.investing.com> сайтдан олинган.

Инқирознинг салбий жиҳатларини 3.8.1-расмдаги ҳолат ҳам тасдиқлайди. Францияда ҳозирга қадар ишсизлик даражаси пасаймаяпти. Айниқса, 2015 йилда мамлакатдаги ишсизлик даражаси 10,3 фоизни ташкил этди. Бу эса экспертларнинг фикрига кўра, сўнгги 20 йил мобайнида Франциядаги ишсизлик даражасининг рекорд ҳолатини кўрсатмоқда. 2016 йилнинг бошида мамлакат Президенти Франсуа Олланд «...режасига кўра ишсизликнинг олдини олиш мақсадида 2 млрд. евро...»¹ сарфланиши белгиланган эди. Аммо 2017 йилнинг феврал ойида ҳам ушбу кўрсаткич ижобий томонга силжигани йўқ.

Франция Европа Иттифоқи сиёсати тамойилларидан чекинган ҳолда префектураларга (виллоятларга) автомобиль саноатини қўллаб-қувватлаш учун маблағлар ажратди. Шунга қарамай мамлакатда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг банкротга учраши сезиларли бўлди.

Жаҳон миқёсида рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз туфайли Франция ҳукумати томонидан давлат дастурлари қабул қилинди. Франция ўзининг иқтисодий ривожланишидаги муаммоларидан келиб чиқиб, инқирозга қарши чоралар бўйича давлат дастурини қабул қилар экан, у бошқа ривожланган давлатлардаги дастурларга нисбатан моҳияти ва мазмунини жиҳатидан фарқ қилди. Бошқача айтганда, мамлакат иқтисодиётини жонлантириш учун маблағ ажратиш чора-тадбирларида «етти ўлчаб бир кесиш» тамойили устуворлик қилди.

Бироқ, 2011 йилнинг бошларидан мамлакат иқтисодиётида ижобий томонга ўзгаришлар бўлиши кузатилса-да, аммо инқироз асоратидан тўлиқ халос бўлишга эришилгани йўқ. Масалан, телекоммуникация соҳаси учун жиҳозлар ишлаб чиқарувчи «Alcatel-Lucent» компанияси 2015 йилга қадар мавжуд иш ўринлари сонини ўн мингтага камайтиришни режалаштирди. Шунингдек, корхона Ренн, Тулуза шаҳарларидаги бўлимлари фаолиятини тугатишни ва Орм ҳамда Орводаги муассасаларини сотишни ҳам кўзлаганди. Иш ўринлари компаниянинг Европа, Африка, Ўрта Шарқ, Осиё, Жанубий ва Шимолий Америкадаги бўлимларида қисқартирилди. «Alcatel-Lucent» шу чора-тадбирлар орқали 1 млрд. евро миқдоридagi маблағни тежаб қолишни кўзда тутган эди².

2013 йилнинг сўнгги чорагида Франция иқтисодиёти аввалги йилнинг шу даврдагига нисбатан 0,3 фоиз ўсди³. Мамлакатда ялпи ички маҳсулот ҳажмидаги юксалиш муҳим аҳамият касб этди ва иқтисодиёт барқарорлаша бошлади.

Инқироз даврида аксарият компаниялар ўз товарлари учун бутловчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришни фойдасиз деб билдилар. Хусусан, йирикрок ва ривожланганроқ корхоналар кичик ва ўрта бизнесга кўмаклаша бошладилар. Бу билан ҳар икки томоннинг фойдаси кўзланиб, шу тарзда муаммолар бартараф бўла бошлади.

2013–2014 йилларда Франция ўз экспортининг ривожланиши учун 1,6 млрд. евродан ортиқ маблағ сарфлади. Давлатнинг ўзи кичик ва ўрта

¹ Манба: <http://www.mk.ru>

² Манба: Халқ сўзи. 12 октябрь, 2013. Иш ўринларини қисқартиради. / Жаҳон 24 соат ичида рубрикаси.

³ Манба: Халқ сўзи. 18 февраль 2014. // Умумий кўрсаткичлар таҳлили. / Жаҳон 24 соат ичида рубрикаси.

тадбиркорлик субъектлари учун ишончли хорижий шерикларни топиш билан шуғулланди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида халқаро муносабатларнинг ривожланиши ва кичик тадбиркорлик корхоналарида экспорт салоҳиятининг ўсишига эътибор қаратиш Франция ҳукумати учун КЎКларни қўллаб-қувватлашнинг устувор йўналишларидан бирига айланди.

2016 йилга келиб мамлакатда жадал тарзда кўриляётган чора-тадбирлар натижаси ижобий тенденцияларнинг шаклланишига олиб келди. Шунингдек, 2017 йилга евроҳудуд мамлакатларида иқтисодий ўсиш 1,7 фоизни ташкил этиши кутилган. ХВФ экспертларининг фикрича, саноат ва савдо соҳаларида инвестицияларнинг кенг жалб этилиши ҳисобига глобал иқтисодий фаоллик ўсиб боради. Лекин “кучлироқ тикланиш учун сақланиб қоладиган таркибий тўсиқлар” тўғрисида эсдан чиқармасликни алоҳида қайд этишган¹.

Учинчи боб бўйича хулоса

1. «Тадбиркорлик» французча «entrepreneur» сўзидан олинган ва «воситачи» деган маънони англатади. Бу атамани биринчи бўлиб Р.Кантильон ўзининг илмий асарларида қўллаган. Дастлабки даврларда воситачилик билан руҳонийлар машғул бўлишган. Кейинчалик тадбиркорлик билан турли соҳа эгалари шуғуллана бошлашди. Бугунги кунда ер юзидаги деярли барча мамлакатларда «entrepreneurship», яъни «тадбиркорлик» кенг оммалашган.

2. Иккинчи жаҳон урушидан кейин мамлакатда ишлаб чиқариш қувватларини қайта тиклашга эътибор қаратилди. Ишлаб чиқариш корхоналари рақобати тобора авж олди ва бу XX асрнинг 50–60-йилларига қадар давом этди. Ишлаб чиқаришдаги кичик корхоналар юқори технологиялар асосида ўз фаолиятларини олиб боришди.

3. Францияда инновацияларнинг қўлланилиши мамлакат иқтисодиётнинг ривожига ва бандликнинг ўсишига таъсир қилди. Бунда кичик бизнес ҳам фаол иштирок этди.

4. Молия, иқтисодиёт ва саноат вазирлиги томонидан кичик бизнес корхоналари фаолиятидаги муаммолар ўрганиб борилди ва уларнинг ечимини ҳал этиш чоралари қўллаб борилди. Натижада саноатда банд бўлганларнинг 53,2 фоизи КЎКлар ҳисобига тўғри келади.

5. Францияда кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари асосан 3 хил категорияга бўлинади. Булар: 1) яқка тартибдаги корхоналар; 2) фуқароларнинг шерикчилик асосидаги ёки жамият кўринишидаги корхоналар; 3) тижорат фаолиятини амалга оширувчи савдо компаниялари. 3-чи категориядаги корхоналар ўз навбатида яна уч хил кўринишга бўлинади (3.3-бандга қаранг).

6. Кичик бизнеснинг фан-техника тараққиётига таъсири жуда катта. Масалан, 90-йилларда янги ихтиролар ва илмий-технологик кашфиётларнинг кичик бизнес корхоналарига тўғри келган ҳиссаси 61 фоизни ташкил этган.

¹ Манба: <http://ru.euronews.com/2017/04/18/imf-raises-growth-predictions-frets-about-protectionism>

7. Францияда кичик бизнес фаолияти учун рақобат асосидаги инфратузилма яхши шаклланган. Барча ҳудудларда инфратузилма объектларининг бўлинмалари ўз фаолиятини олиб боради. Инфратузилма объектлари орасида савдо судлари ҳам ўз ишини олиб боради. Улар тадбиркорларни турли инфратузилма объектлари билан боғлиқ муаммоларини ҳал этишга хизмат қилади. Аммо савдо судлари истеъмолчиларнинг ҳуқуқига боғлиқ масалаларни кўриб чиқмайди.

8. Мамлакатда хориждан келганлар учун ўзига хос тартиб-қоидалар жорий этилган. Бу ерда бизнес билан шуғулланмоқчи бўлган хорижлик шахслар хорижий тижоратчи гувоҳномасига (Carte de commercant etranger) эга бўлган ҳолда вақтинча яшаш рўйхатидан ўтишлари шарт. Французларнинг ўзлари ҳам кўпроқ хорижий инвестициялар асосида ташкил этилган корхоналарда ишлашга мойилроқдирлар.

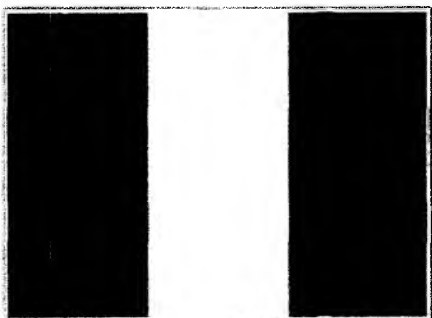
9. Францияда катта солиқ ставкаларига ва ижтимоий тўловларга доимий дуч келиш бизнес юритишдаги асосий қийинчиликлардан ҳисобланади. Шундай бўлса-да, солиқ тўлаш тартибларининг бузилишига умуман йўл қўйилмайди. Бироқ, кичик бизнес вакиллари орасида солиқ тўловларини четлаб ўтишнинг моҳирона йўллари қўллашга ҳам мойилликлар учраб туради. Лекин уларнинг аксарияти иммигрантлар ҳиссасига тўғри келади.

10. Бу давлатда бизнесни бошламоқчи бўлганлар анчагина муаммоларга дуч келишлари табиий. Оғирроқ меъёрий асосларнинг яратилганлиги тадбиркорларни жиддийроқ ҳаракат қилишларига олиб келади. Аниқроғи, «Мен тадбиркорлик билан шуғулланаман», деган шахслар «чертиб» кўрилади. Қисқаси рўйхатга олишдан то банкда ҳисоб рақами очилгунга қадар тадбиркор қобилияти ўзига билдирилмаган тарзда назорат асосида ўрганилади. Бу жараёнлардан муваффақиятли ўтган шахсларга барча шарт-шароитлар яратила бошланади. Демак, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жараёнида берилган ёрдамлар зое кетмаслиги ҳам инобатга олинади.

11. Францияда ҳунармандлар учун алоҳида эътибор берилади. Уларга бунинг учун давлат томонидан алоҳида имтиёзлар белгиланган.

12. Кичик бизнес ва тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг юқори даражада ташкил этишдан асосий мақсад – бандликни кўпайтириш ва рақобатбардошликни оширишдир.

13. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврига қадар Франция экспорти жаҳонда тўртинчи ўринни, хизматлар кўрсатиш соҳасининг ривожланишида эса, иккинчи ўринни эгаллаган. Рўй берган инқироз туфайли бундай натижаларга эришиш сусайди. Бироқ, инқирозга қарши чора-тадбирларнинг жиддий қўлланилиши мамлакат иқтисодиётининг яна ривожланишига олиб келди.

4 БОБ. ИТАЛИЯ (Italy)

4 БОБ. ИТАЛИЯ (Italy)

Майдони – 301,2 минг км. кв.
Пойтахти – Рим
Аҳолиси – 59,8 млн. киши (2016 й.)¹
Пул бирлиги – евро

Майдони бўйича жаҳонда 71-ўринда туради.

Италянлар чарчаб тугилдилар ва дам олиш учун яшайдилар.

Италия халқи мақоли

4.1. Италия иқтисодиётининг тавсифи ва миграциянинг ўзига ҳослиги

Италия дунёдаги энг йирик ва Европанинг етакчи цитрус ишлаб чиқарувчи мамлакатидир (йилига 3,3 миллион тонна). Шунингдек, томат (йилига 5,5 миллион тоннадан ортиқ), узум (йилига 10 миллион тонна атрофида, жумладан, 90 фоиз дан зиёдрок қайта ишланган шароб), зайтун етиштириш яхши йўлга қўйилган. Мамлакатда гулчилик ва паррандачилик ҳам ривожланган. Шунингдек, ҳайдаладиган ер 31 фоиз; доимий экин майдонлари 10 фоиз; доимий яйловлар 15 фоиз; ўрмонлар 23 фоизни ташкил этади.

Италияда табиий ресурслар жуда кам. Оз миқдорда темир, кўмир ва нефть конлари бор. Табиий газ захиралари асосан По дарёси² водийларида ва Адриатика денгизида мавжуд бўлиб, сўнгги йилларда мамлакатнинг энг муҳим минерал ресурслари ҳам етишмоқда. Мамлакатга саноат учун зарур бўлган хом ашё материаллари ва энергиянинг 80 фоизи импорт орқали кириб келади.

Маълумки, Италия Европа Иттифоқи таркибига кирган. Лекин айнан шу жараён мамлакат ЯИМнинг ўсишига салбий таъсир кўрсатди. 1999–2015 йилларда ЯИМ ўсиши 0 фоизни ташкил этди. 2008–2016 йилларда эса 7 фоизга қискарди. Анъанага кўра Италия иқтисодиётининг заиф томони меҳнат унумдорлигининг пастлиги билан ҳам изоҳланади. Чунки худди шундай кўрсаткичлар бўйича 1970 йилдан бери кўшни Франция ва Германия каби давлатлардан ўртача 25 фоизга ортда қолиб келмоқда³. Шунинг учун Италия евроҳудудга қўшилгандан кейин унинг маҳсулотларидаги экспортга йўналтирилган рақобатбардошлиги жаҳон бозорида кескин тушиб кетди. Бу ўз навбатида ЯИМнинг ўсишига салбий таъсирини кўрсатди. Евроҳудуд иқтисодиётига қўшилгунга қадар мамлакат иқтисодиётидаги сусайишни (жаҳондаги арзон валюталардан бири бўлган) лиранинг доимий девалвацияси кутқариб борган эди.

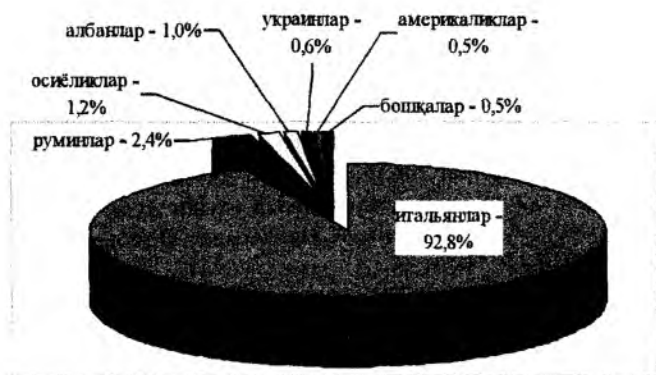
¹ Манба: <http://countrymeters.info/ru/Italy>

² Италиянинг шимолий қисмидаги дарё. По даресининг узунлиги 652 км. Оқими Шарқ томонга бўлиб, Падан текислиги бўйлаб жойлашган Пьемонт, Ломбардия ва Венеция вилоятларидан ўтган. Адриатика денгизига қўйилади.

³ <http://marcello.minenna.it/wp-content/uploads/2017/01/Italy-2017-01-19.pdf>. // Italy: Re-denomination risk down as time goes by. 19 January 2017. P. 3.

Италиянинг қишлоқ хўжалигида кўпроқ ўсимликшунослик яхши ривожланган. Асосий экинлар буғдой, маккажўхори, шоли бўлиб, уларни етиштириш бўйича Италия Европада 1-ўринни эгаллайди (йилига 1 млн. тоннадан ортик). Шунингдек, мамлакатда қанд лавлаги ҳам етарлича етиштирилади.

Италияга доимий яшашга келган хорижликлар мамлакатнинг шимолий ва марказий ҳудудларидан ўзларига мос яшаш жойларини топмоқдалар. Миграцион ўсиш нуқтаи назаридан олганда, охириги икки йилда (2017 йилларга қадар) демографик ҳолат яхшиланган. Масалан, расмий статистика бўйича Африка, Руминия, Албания ва Лотин Америкаси мамлакатларидан оммавий тарзда кириб келаётган муҳожирлар ҳисобига мамлакат аҳолиси 4,0 млн. кишига кўпайган. Бу ўз навбатида аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромаднинг ва аҳолининг умумий турмуш даражасининг тушишига сабаб бўлди. Натижада 2016 йилга келиб мамлакат ЯИМ 1995 йилдаги даражага оғиб қолди¹.

4.1.1-расм. Италия аҳолисининг этник тузилиши

Маҳаллий аҳолининг ўсиши ўзгаришсиз бўлса-да, бироқ Европа ва бошқа мамлакатлардан чет элликларнинг Италияга кириб келиши аҳоли сони ўзгаришларига ижобий таъсир қилгандек кузатишмоқда. Масалан, қўплаб европаликлар, араблар ва осиеликлар Апеннин ярим оролига кўчиб келмоқдалар. Мамлакатда аҳолининг ўртача зичлиги 1 кв. км. жойга 200 киши тўғри келади. Аслида, Италия Европада аҳолисининг зичлиги бўйича 5-ўринда туради. Мамлакатнинг этник тузилиши 4.1.1-расмдагидек тавсифланади².

Охириги йилларда Мағриб ва Осиедан келганлар Шарқий Европа ва Шимолий Африкадан кўчиб ўтганлардан кўра кўпроқни ташкил этмоқда. Бу эса аҳоли этник таркибининг янгиланишига олиб келмоқда. Бу ерда, айниқса

¹ Қаранг: <http://marcello.ninenna.it/wp-content/uploads/2017/01/Italy-2017-01-19.pdf>. // Italy. Re-denomination took down as time goes by. 19 January 2017. P. 3.

² Манба: Прекрасная страна иммигрантов и стариков. // <http://italy4.me/interesnoc-ob-italii/naselenie.html>.

лўлилар ва хитойликлар кўпчилиқни ташкил этади. 2012 йилга келиб мамлакатда қонуний ва ноқонуний иммиграция туфайли яшовчилар сони 4,2 млн.дан ошди. Бу эса жами аҳолининг 7 фоизни ташкил этади. Иммигрант оилаларда туғилган деярли 600 минг болалар Италия демографиясига таъсир қилмай қолмайди.

Этироф этиш керакки, Италияда доимий яшаб қолган иммигрантлар ўзига хос жойлашув тавсифига эга¹:

– 2000 йилдан то ҳозирги давргача кўчиб келган чет элликлар сони уч мартага кўлайди (жойлашган майдони деярли 152 000 км кв. ни ташкил этади);

– бошқа юртдан келган муҳожирларнинг 39 фоизи, мамлакатнинг шимолий ва шимолий-ғарбий ҳудудларида жойлашганлар. Ички миграция жанубдан шимолга йўналтирилган, негаки, бу ҳудудлар иқтисодий жиҳатдан ривожланганроқ. Бу ҳудуддаги келгиндиларнинг сони 3,5 млн. кишини ташкил этади. Яна 34 фоиз фуқаро мамлакатнинг марказий ҳудудларида истиқомат қилиш учун жойлашганлар. Фақат 13 фоиз хорижликлар мамлакатнинг жанубий аграр ҳудудларида жойлашиб, қишлоқ хўжалигида банд бўлдилар;

– туб бўлмаган аҳоли ҳисобига Шимолий Италияда яшовчиларнинг зичлиги 300 кв. км.дан ошмоқда. Шимолий шаҳарларда аҳолининг юқори концентрацияси мамлакат аҳолиси ўртача зичлигининг ошишига ҳам таъсир этган. Хусусан, Неаполда 1 кв. км. жойга 2000 киши туғри келади. Аммо тоғли ҳудудларда бу кўрсаткич зўрға 40 кишини ташкил этади;

– кўчиб келганларнинг тахминан ярми катта бўлмаган этножамоани ташкил этиб яшайдилар. Уларда италияликлар улуши жуда оз фоизни ташкил этади. Бундай жойлашишга мисол тариқасида Ломбардиядаги Брешия ҳудудларини қайд этиш мумкин.

Иммигрантларнинг интенсив ўсиши табиий ўсишга ижобий таъсир этгандек кўринса-да, лекин сунъий тарздаги иқтисодий номувофиқликни келтириб чиқармоқда. Аҳолининг ўсишига ЯИМнинг ўсиши мос келмаяпти. Шу билан бирга, аҳолининг 67 фоиз ёшлардан иборат эмас. Сўнгги йилларда италияликларнинг ўртача ёши 45 ёш ва ундан кўпроқни ташкил этмоқда. Хуллас, миллат жуда секин кўпаймоқда, аммо жуда тез қаримоқда.

4.2. Қадимги Римда тадбиркорликнинг ривожлана бошланиши

Рим империясининг қулаши (410–476 йиллар) даврларида ҳудуд иқтисодиётини бошқариш тобора оғирлаша бошлади. Йирик мулкдорлар орасидан тайинланган муниципал амалдор шахслар (куриаллар – *curiales*)² солиқ тўловларини ва барча турдаги бошқа йиғимларни тўплаш учун жавобгар

¹ Манба: <http://italy4.me/interesnoc-ob-italii/naselenie.html>. // Особенности размещения и проживания иммигрантов.

² Изоҳ: Куриаллар (куриалы – *curiales*) – Рим империяси давридаги провинциялар ва шаҳарларда фаолият олиб борган шаҳар кенгаши аъзолари. Улар шаҳар аҳолисининг юқори қатламини ташкил этган бўлиб, шаҳарларнинг бошқарилиши бўйича ҳаражатларни амалга ошириш, давлат солиқларининг туғри келиб тушишини назорат қилиш ва ўз маблағлари ҳисобидан берилган қарзларни ундириш каби ишлар билан машғул бўлишган. Таъсирли жиҳати шундаки, куриаллар йирик мулкдорлар орасида таялб олинган.

шахс ҳисобланиб, улар томонидан шаҳар коллегиясида солиқ ва тўловларнинг бирча турлари бўйича доимий муҳокамалар олиб борилди. Ўз навбатида бундай тадбирларнинг ҳуқуқий мақоми кенгая бошлади. Солиқлар юки ўта оғир бўлган даврлар бошланди. Бу эса аксарият тадбиркорларга ёқмай, уларнинг соҳибкорлик ёки ишбилармонлик ишлари билан шуғулланишларига салбий таъсир этди¹. Бундай муҳит Италияда ўрта асрларга қадар давом этди.

XIII аср бошларидан савдо, ҳунармандлик ва саноат сезиларли ривожлана бошлади. XII асрдан XIV асрга қадар Венеция, Флоренция ва Генуя каби шаҳарларда ишбилармонлик фаоллаша бошлаган. XIII аср охирларигача бўлган даврларда савдо айланмасининг асосий қисми сайёр тадбиркорлар улушига тўғри келган. У даврларда кўпчилик тадбиркорларнинг товар айланмаси катта бўлмаган. Шунинг учун фойда меъёри ҳам жуда паст бўлган. Шундай бўлса-да, фаол тадбиркорлар ва савдогарлар сони номуаносиб тарзда кўпайиб борди².

Савдогарлар ўзларига керакли товарларни сотиб олиш мақсадида доим бир ярмаркадан бошқасига ўтиб юришган. Энг ривожланган ва таниқли ярмаркалар Франциянинг шимолидаги Шампань провинциясида жойлашган бўлиб, бу ердан Шимолий Европага бориш учун қулай савдо йўллари ўтган. Шампань ярмаркаларига Левантадан, Италиядан, шимолий мамлакатлардан ва Нидерландиядан тадбиркорлар ва савдогарлар келиб туришган. Улар юз йил давомида ҳар йили бу ярмаркаларда тўпланишар ва 32 ҳафта мобайнида савдо-сотик ишлари билан банд бўлишган. Ярмаркаларда газламалар, чарм, доридармонлар, озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа товарлар савдоси билан бир қаторда, мулкни ижарага бериш, ссудалар олиш, қарзларни йиғиштириш, ва пулларни айирбошлаш каби ишлар яхши йўлга қўйилган. Бироқ, ўша даврда Италияда “ўтроқлашиб” қолган савдогарларнинг таъсири кучайиб борди. Денгиз бўйидаги шаҳарлар тез ривожланди. Дарё транспортининг ривожланиши ва шаҳар жойларидаги бозорларнинг кенгая бориши, аҳолининг савдогарлардан иборат қатлами (negotiatores)ни ҳаракатга келтирди. Айстульфанинг 750 йилда қабул қилинган ҳаммага таниқли қонуни туфайли савдогарлар биринчи бор аҳолининг ижтимоий қатлами таркибида ўзига ҳос обрў қозона бошлади. Мамлакат қироли савдогарларни уч категорияга бўлди: йирик савдогарлар (maiores ёки potentes), нисбатан бойроқ савдогарлар (sequentes) ва майда маҳаллий савдогарлар (minores). Minores табақасига мансуб бўлганлар шаҳардаги эркин аҳолининг қуйи синф вакиллари ташкил этган³.

Римнинг VIII асрга тегишли тарихий ҳужжатларида савдогарлар қатори шаҳар жойларида яшаган ҳунармандлар тўғрисида ҳам алоҳида манбалар келтирилган. Ўша даврнинг қўли гул усталари, рассомлар, табиблар, тикдўзлар, чеварлар ва совунгарлар каби ўз ишининг моҳирлари бозор талабини қондириб борганлар.

¹ Луццатто. Экономическая история Италии (Античность и средние века): Пер. с итал. –М.: Иностранная литература, 1954. С.145.

² Итоҳ. Қадимги Римда савдо-сотик муносабатлари яхши ривожланган. Лекин иқтисодий муносабатлардаги тадбиркорликка ҳос ёндашувларнинг илк кўринишлари Рим империясининг кулаши даврига тўғри келган.

³ Луццатто. Экономическая история Италии (Античность и средние века): Пер. с итал. –М.: Иностранная литература, 1954. С.184.

Қадим замонлардан Италиянинг савдо-иқтисодий муносабатларида Венеция, Генуя, Флоренция каби йирик ва буюк шаҳарлар муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлиб, ҳозирга қадар мамлакат савдо капиталининг фаоллашувида муҳим роль ўйнайди. Демак, қадимги римликларнинг ҳуқуқий қарашларида «тадбиркорлик» атамаси бирон-бир иш ёки фаолиятни, айниқса, тижорат фаолияти билан машғул бўлганларни англатган. Тадбиркор деганда, ижарага берувчи, жамоат қурилишларини амалга оширувчи инсонлар ҳам тушунилган¹. Умуман, «тадбиркор» тушунчаси жуда кўп маъноларда қўлланилган². Кейинчалик ташки савдо билан шуғулланувчилар ҳам «тадбиркорлар» қаторига киритилган. Масалан, бундай тадбиркорлик билан шуғулланганлардан бири Марко Полодир. У таниқли сайёҳлардан бири бўлиб, Европа ва Хитой ўртасидаги савдонинг ривожланишига катта ҳисса қўшган.

Уша давр шароитларида тадбиркорлар қаторига тантаналар, томошалар (яъни ярмаркалар, сайиллар, байрамлар, масхарабозликка хос томошалар) ва намойишлар ташкилотчиларини киритганлар³. Шунингдек, йирик ишлаб чиқариш ва қурилиш лойиҳаларининг раҳбарларига нисбатан ҳам тадбиркор тушунчаси қўлланилган. Бундай раҳбарлар лойиҳаларни чизишмаган, балки уларни амалга оширишга раҳбарлик қилишган. Кўпинча бундай ишларга руҳонийлар⁴ жалб қилинган бўлиб, улар ўзларининг билим савияси билан бундай вазифаларни уддалай олган. XIV асрларда Италияда банк иши кенг ривожлана бошлади⁵. Кредитлари асосан феодал зодагон табақага берилган. Масалан, савдогарлар, мулкдорлар, катта ер эгалари банк кредитларидан унумли фойдаланишган. Айнан ўша даврларда Гамбург, Амстердам, Любек⁶ каби йирик савдо марказларида фақат кредит бериш эмас, балки воситачилик асосида ҳам миқозларнинг пул-маблағларини тартибга солиб турадиган банклар фаолият кўрсата бошлаган.

Хулоса қилиб айтганда, қадимги Римда бирон-бир ишни уддалайдиган, ва ҳаммани ўзига жалб эта оладиган, қолаверса, Рим аҳлига, умуман мамлакатга наф келтира оладиган қобилият соҳибини – тадбиркор деб юритилган ва унинг фаолияти тадбиркорлик бўлган.

4.3. Италия иқтисодиётининг мўъжизаси

Италия иқтисодиётига хос мўъжиза 1950-йилларнинг ўрталаридан то 1970-йилларнинг ўрталаригача бўлган даврни ўз ичига қамраб олади. Бу давр мобайнида Италия иқтисодиёти тез суръатларда ўсди ва аграр-индустриал

¹ Блинов А. Малое предпринимательство: организационные и правовые основы деятельности. -2-е изд. –М.: «Ось-89», 1998. С. 7.

² Қаранг: Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определения. –М.: Юридическая литература, 1989.

³ Қаранг: Каминка А. И. Основы предпринимательского права. –Пг.: Труд, 1917.

⁴ Қаранг: Hoeselits B. F. The Early History of Entrepreneurial. Theory. –Chicago. 1960.

⁵ Изох: Бу даврда Германия ва Нидерландияда ҳам худди шундай жараёнлар рўй берган.

⁶ Основы бизнеса / Под ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е издание, переработанное и дополненное. –М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2005. С. 282.

мамлакатдан жаҳоннинг энг ривожланган, саноати илғор мамлакатларидан бирига айлана борди.

Маълумки, Италия Иккинчи жаҳон урушида жиддий талофат кўрган мамлакатлардан бири эди. Уруш тугагач, Италия иқтисодиётида жуда кенг модернизация жараёнлари бошланди. Бу жараёнларда италиялик ишбилармонлар ҳам алоҳида фаоллик олиб бордилар. Падан текислигида¹ топилган метан ва гидрокарбонатлар конининг ишга туширилиши эса қора металлургиянинг янада ривожланишига олиб келди. Италия пўлатларининг эритилиши АҚШнинг катта кўмаклашуви асосида амалга ошириб бориларди. Асосий мақсад шу бўлдики, бу саноатлаштириш туфайли нафақат миллий иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш, балки жаҳон бозорида рақобатлашувгача бўлган жабҳалар қамраб олинди.

50-йилларнинг бошларида Италия мисли кўрилмаган даражадаги ривожланиш босқичларини босиб ўтди. Мамлакат саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича ўртача йиллик кўрсаткичларда фақат Япониядан кейинги ўринда турадиган даражада юксалди. 1959–1962 йилларда ЯИМнинг иқтисодий ўсиши йилига ўртача 6,3 фоизга яқин бўлди. 1957–1960 йиллар мобайнида саноат ишлаб чиқаришнинг ўртача йиллик ўсиши 31,4 фоизни ташкил этди. Қуйидагилар энг зўр таассурот қолдирган тармоқларга айланди²:

- автомобилсозлик – 89 фоиз;
- аниқ машинасозлик – 83 фоиз;
- сунъий толалар ишлаб чиқариш – 66,8 фоиз.

Хуллас, 1953–1962-йиллар мобайнида саноат ишлаб чиқариш ҳажми уч мартага ўсди. Шунингдек, Корея уруши (1950–1953)³ ва танклар ҳамда самолётларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ пўлат хомашёсига бўлган эҳтиёж Италия иқтисодиётининг ўсишига қўшимча туртки берди. 1964 йилдан йиллик ўртача ўсиш 8 фоизни ташкил этди⁴. Италиянинг саноати ривожланганроқ шимолий шаҳарларида (Милан, Генуя, Турин) ривожланиш янада тезроқ суръатларда рўй берди ва асосий маҳсулотлар қуйидагилардан иборат бўлди:

- турли модадаги кийим-кечаклар ва пойабзаллар (асосан Миланда);
- босма машиналар (Оливетти фирмаси);
- кир ювиш машиналари;
- автомобиллар (Фиат, Ламборгини, Мазерати, Феррари);
- асбоб-ускуналар;
- бензин.

Италияда импорт ва экспорт борган сари барқарорлашиб борди. Иқтисодий ўсишдан таъсирланган АҚШ президенти Джон Ф. Кеннеди Италия

¹ Изоҳ: Падан текислиги Италиянинг шимолий қисмида (Альп, Апеннин ва Адриатика денгизи оралигида) жойлашган. Падан текислиги шимолдан жанубга 200 км ва гарбдан шарқда томон 500 км масофага чўзилган. Падан текислигининг умумий майдони 46 км кв. бўлиб, денгиз сатҳидан 400 км баландликда жойлашган.

² Boom economico // <https://it.wikipedia.org>

³ Корея уруши (кор. 한국 전쟁) – 1950-йилнинг 25-июнидан 1953-йилнинг 27-июлигача чўзилган Шимолий Корея ва Жанубий Корея орасидаги уруш. Бироқ урушнинг расмий турда тўхтатилгани эълон қилинмаган.

⁴ Italy // <https://www.britannica.com/place>

президенти Антонио Сенъи билан Римда тушлик қилиб ўтирганда Италия иқтисодиёти динамикасини жуда юқори баҳолаган¹.

1951–1961-йилларда ижобий иқтисодий конъюнктура шароитида саноат ишчиларининг иш ҳақи соатига ўртача 20 фоизга ўсди. Лекин саноат конвейерли ишлаб чиқаришни кенг жорий этилиши натижасида иш ҳақининг бундай ўсиши ишчиларнинг жисмоний ва асаб қувватларининг сарф харажатларига нисбатан ортиқ даражада номувофиқ эди.

Италия саноатининг илғор тармоқларига машинасозлик, металлургия, химия, нефть-химия ва энгил саноат каби тармоқларни киритиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, Италия ўша даврда автомобиллар (кўпроқ Alfa-Romeo ва Fiat русумидаги автомобиллар ишлаб чиқарилади), велосипедлар, мопедлар тракторлар, кир ювиш машиналари ва музлатгичлар, радиоэлектрон маҳсулотлари, саноатда ишлатиладиган асбоб-ускуналар, пўлат қувурлар пластмасса ва химия толалари, автомобиль шиналари, шунингдек тайёр кийим-кечаклар ва чарм пойабзаллари, макаронлар, пишлоқлар, зайтун ёғлари винолар, сабзавотли ва томат консервалари каби маҳсулотларни жаҳон бозорига етказиб берувчи илғор мамлакатлар қаторидан жой олган эди. Цемент ишлаб чиқариш, натурал эссенциялар, сабзавотлар ва гуллардан тайёрланган эфир мойлари, ойнадан тайёрланган бадийий буюмлар, фаянс ва ювелир буюмларини ишлаб чиқариш яхши ривожланган. Бироқ, мамлакат ҳудудининг катта қисми қишлоқ хўжалиги учун яроқсиз ҳисоблангани учун озиқ-овқат маҳсулотлари асосан импорт туфайли келтирилади. Лекин пирит қазиб олиш симоб рудаси, табиий газ, калий тузи, доломит ва асбест конлари мавжуд. Мамлакат ҳудудининг кичиклиги ва аҳолининг ўта зичлиги туфайли чиқиндиларнинг қайта ишлаб чиқариш жиддий муаммолардан ҳисобланади.

Иқтисодий мўъжиза туфайли ўзгариб бораётган Италияни бора-бора “неокапитализм”² мамлақати, деб аташ одатга айланди. Аммо Италиядаги ҳудудий номутаносибликлар ва ижтимоий жиҳатдан чуқур қарама қаршилиқлар ҳақиқатда анъанавий ҳолда ўзига хос эди. 1973 йилдаги нефть қазиб олиш соҳасида рўй берган инқироз (Нефтяной кризис) туфайли мамлакатнинг иқтисодий тараққиёти вақтинча тўхтаб қолди. Инфляция суръати ўсиб борди, энергия таъминотининг нарх-наволари ортиб борарди (Италия нефть ва табиий газ импортига жуда боғлиқ мамлакат ҳисобланади). Бу каби иқтисодий пасайиш 1980-йилларнинг ўрталаригача давом этди.

4.4. Италияда кичик бизнес корхоналарининг ривожланишида ўзига хос хусусиятлар

Италия ўзининг тузилмавий ислоҳотлари билан жуда кечикки ривожланиб бормоқда. XX асрнинг 50–60-йилларида тўқимачилик пойабзалчилик ва мебелсозлик соҳасида жуда кўп кичик корхоналар ташки

¹ John F. Kennedy: Remarks at a Dinner Given in His Honor by President Segni.

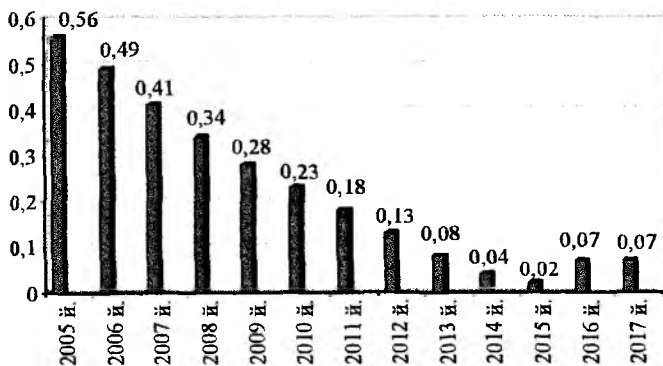
² Неокапитализм – капитализмнинг бир қўряниши. Ғарбдаги илмий иқтисодий маъналарда социализмдан кейин пайдо бўлган деб тушунирилмоқда (Глоссарийда батафсилроқ берилган).

гилди. Уларнинг аксарияти мамлакатнинг шимолӣ қисмида жойлашган бўлиб, бундай корхоналар ўзининг кам харажатлилиги билан рақобатга чидамлилигини намоён эта олди. Бу тармоқлар сўнгги йилларга қадар нафақат турли Европа мамлакатлари, балки Жануби-Шарқий Осиё давлатлари ва, айниқса, Хитой билан ҳам рақобат учун жуда заиф тармоқлар ҳисобланган.

Ҳозирги даврга келиб, итальянча бизнес тобора ривожланиб борапти. Бироқ, Италияда бизнес қилувчи мафиялар ҳам шаклландики, улар айниқса Сицилияда жуда оммалашди. Бугунги кунда Италия ҳукумати ва жамиятни тартибга солувчи давлат органлари томонидан мафияга қарши чора-тадбирлар қонун доирасида амалга ошириб келинмоқда.

Шундай бўлса-да, Италиянинг коррупция бўйича рейтинги яхши кўрсаткичларга эга эмас ва жаҳон бўйича 42-ўринни эгаллайди. Бу эса Европанинг бошқа мамлакатларидаги худди шундай кўрсаткичга нисбатан солиштирганда ёмонроқдир. Шундай қилиб, коррупция мамлакатнинг ривожланиш салоҳиятига жиддий путур етказиб келмоқда. Италияда коррупциянинг юқори даражада намоён бўлиши хуфёна иқтисодиётнинг ривожига ҳам туртки беради. Масалан, Италияда ЯИМ ҳажмининг 27 фоиз хуфёна иқтисодиёт улушига тўғри келади¹.

Хусусан, ЯИМни аҳоли жон бошига ҳисоблаганда, расмий статистикада итальянларнинг яширинча (шу жумладан, наркобизнес, фоҳишабозлик, тамаки контрабандаси) фаоллигидан тушадиган тушумлари ҳам тақдим этилади. 2014 йилда ҳисоб-китобларга кўра ЯИМнинг йиллик ҳажми 2 фоизга ошган бўлса-да, Италия иқтисодиёти стагнация ҳолатидан чиқа олмади. Экспертларнинг таҳлилича, 2011 йилнинг баҳоридан бери ЯИМ ҳажми ўзгаришсиз ҳолатда бўлиб, 2015 йилдан 0,3–0,5 фоизга камайиши прогноз қилинган.

4.4.1-расм. Италия аҳолисининг ўсиш суръати²
(ўтган йилларга нисбатан фоизда)

¹ <http://www.grandars.ru> // Экономика Италии.

² Мўаллифнинг <http://countrymeters.info/ru/Italy> сайти маълумотлари асосида ҳисоблари асосида тузилган.

Бизнинг фикримизча эса агар иқтисодий муаммоларни вақтинча деб ҳисоблайдиган бўлсак, демографик муаммолар Италия учун ёмонлашиб бормоқда¹. Хусусан, 2005–2017 йилларда, яъни 12 йил мобайнида Италия аҳолиси атиги 1375268 кишига² кўпайди³. Бу кўрсаткич орқали мамлакат аҳолиси таркибидаги меҳнат ресурсларининг сони суғушганлигини билиш қийин эмас. Бу эса, ўз навбатида иқтисодиётнинг турли соҳаларидаги бандликка у ёки бу даражада салбий таъсир кўрсатиши мумкин (4.3.1-расм).

Италия аҳолисининг бандликка доир таркиби куйидагича улушларда⁴: қишлоқ хўжалиги – 5 %; саноат индустрияси – 32 %; учинчи сектор⁵ – 63 %.

Италия худудининг шимолий ва жанубий қисмларидаги ўта юқори даражадаги фарқланиш мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичларидаги ўртача статистикани келтириб чиқаришга салбий таъсир қилиб қолмоқда. Хусусан, шимолий шаҳарларда яшовчи аҳолининг 3–4 фоизи аграр секторда иштирок этса, жанубий ўлкалардаги яшовчи аҳолининг 12–14 фоизи қишлоқ хўжалигида банддир⁶. Италия ривожланганлиги ҳисобига ЯИМнинг аҳоли жон бошига тўғри келган улуши 28,4 минг АҚШ долларини ташкил этса-да, 2014 йилда ЯИМнинг ўсиши ноль кўрсаткичида бўлди. Сўнгги 10 йил мобайнида мамлакат иқтисодиёти уч марта рецессия ҳолатига тушган.

Фикримизча, агар Италиянинг иқтисодий муаммоларини ҳал этишга йўналтирилган чора-тадбирлар кўрилса, иқтисодиётни ривожланиш томонга силжитиш мумкин. Бироқ, мамлакатнинг демографик муаммолари ҳамон турғун ҳолатда қолмоқда.

4.5. Италияда ижтимоий тадбиркорликнинг ривожланиши

Италия ижтимоий (социал) тадбиркорлик (итал. Impresa Sociale) соҳасида кўп йиллик тажрибага эга. Шунинг учун бу мамлакатни мазкур соҳани яратувчиларидан бири, деб ҳисоблаш аънаанага айланган⁷. Европа мамлакатлари орасида Италия ижтимоий тадбиркорликни давлат миқёсида қўллаб-қувватловчи биринчи мамлакатдир⁸.

¹ Қаранг: <http://italy4.me> // Этническая эволюция.

² Муаллифнинг <http://countrymeters.info/ru/Italy> сайти маълумотлари асосида ҳисоб-китоблари.

³ Изоҳ: Ўзбекистонда 2005–2017 йилларда аҳолининг сони 5225377 кишидан кўпроққа кўпайган. Манбалар: <http://countrymeters.info/ru/Uzbekistan>; Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. –Т.: 2013. 28 бет.; Ўзбекистон рақамларда: Статистик тўплам. –Т.: 2016. 21 б.

⁴ Манба: <http://italy4.me/interesnec-ob-italii/naselenie.html>.

⁵ Учинчи сектор – мавжуд нотижорат ташкилотларининг барча жаҳаларини ўзида умуллаштирган тушунча. Бир қатор давлатларда уларни ноҳукумат ташкилотлари, бошқаларида – жамият шаклидаги ташкилотлар, учинчиларида – ихтиёрий, хайрия, нотижорат деб юритилади. Уларни ривожлантириш учун маблағларнинг асосий манбаи – хайриялар ва турли эҳсонлар ташкил этади. Аксарият ривожланган демократик давлатларда “учинчи сектор” фуқаролик жамиятининг асоси ва гурури ҳисобланади. Мазкур сектор жуда кўп турли хил уюшмаларни ўз ичига қамраган бўлиб, жамият манфаати йўлида хизмат қилади.

⁶ Манба: Диспропорция “Юг–Север”. // <http://italy4.me/interesnec-ob-italii/naselenie.html>.

⁷ Марина Аларичева. Социальное предпринимательство: опыт Польши (рус.) // www.cogita.ru.

⁸ Гришина Я.С. Сравнительно-правовое исследование социального предпринимательства в странах Америки и Европы. Научный журнал «Вестник Пермского университета» №2. 2012.

Ижтимоий тадбиркорлик – бу ижтимоий, маданий ёки экологик муаммолар ечимини инновацион тарзда жорий этиш ва молиялаштириш ҳамда турли ишланмалар учун венчур бизнес услубларидан фойдаланишдир¹. Бу жиҳатдан ижтимоий тадбиркорлик ихтиёрий (нотижорат, кўнгилли) сектор сифатида намоён бўлади.

Италия моделидаги ижтимоий корхоналар Европа Иттифоки аъзолигидаги бошқа давлатларда синовдан ўтиб, Польша ва Бельгияда оммалашди. 2006 йилда ушбу фаолият турини тартибга солувчи асосий қонун қабул қилинди. Қонунга кўра иқтисодий фаолияти барқарор ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишга йўналтирилган корхоналар ижтимоий корхоналар деб юритилади (уларнинг рўйхати мамлакатда қабул қилинган 155/2006 рақамли қонунда келтирилган).

Ижтимоий кооперативлар италияча ижтимоий тадбиркорлик тузилмасининг бош бўғинини ташкил этади. Ижтимоий кооперативлар фаолиятини тартибга солувчи қонун 1991 йилда қабул қилинган бўлиб, бундай тадбиркорлик тарихда биринчи бор ҳуқуқий мақомга эга бўлди. Чунки «Impresa Sociale» журнали 1990 йилда Италия бўйича «ижтимоий корхона» атамаси матбуотда кенг қўлланаётганлигини қайд этди. Бу атаманинг келиб чиқиши 1980-йиллардаги кооператив ҳаракатлар туфайлидир², деб тушуниш қийин эмас.

Италия янги корхоналарининг асосий хусусияти шундан иборат эдики, уларнинг яратилиши аҳолининг меҳнат бозоридан истисно тарзидаги қатлами, қолаверса, меҳнат интеграциясининг зарурати билан боғлиқдир. Роман-герман тизими аънаналаридан фарқли равишда корпоратив кўринишдаги кооперативларнинг ҳуқуқлари уларга аъзо бўлиб кирганларнинг барча эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган. Ижтимоий кооперативлар тўғрисидаги қонунга кўра ижтимоий корхоналар икки гуруҳга бўлинади. «А» (ижтимоий хизмат кўрсатиш) гуруҳига соғлиқни сақлаш, таълим, қариялар ва ногиронларга ғамхўрлик кўрсатиш бўйича хизматлар кўрсатувчи кооперативлар киритилган. «В» гуруҳига эса аҳолининг барча сегменти (жисмоний ёки ақлий жиҳатдан ногиронлар, собиқ ва айни пайтдаги руҳий касал бўлганлар, наркотик моддаларга ва турли алкоғоликларга ружу қўйганлар, ҳибсга олинганлар) учун ҳар қандай хизмат кўрсатувчи ижтимоий корхоналар киритилади. Шу билан бирга, ишчилари 50 фоиздан кўпроқ бўлган корхоналарда кўнгиллилар роли чеклаб ва тартибга солиб борилади. Италия ижтимоий кооперативларида кўнгиллилар ҳуқуқий мақомга эгадир. Кўнгиллилар иш ҳақи олмасалар-да, уларга давлат томонидан тиббий суғурта қафолати берилади³.

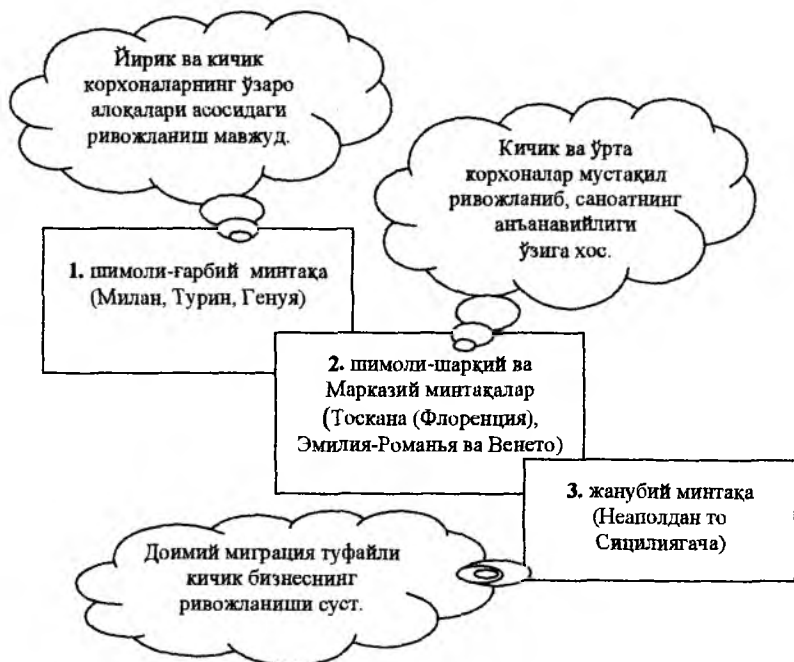
¹ The New Heros, What is Social Entrepreneurship, Oregon Public Broadcasting, 2005.

² Defourny J., Nyssens M. Conceptions of Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments // EMES W.P. 2010. №08/01. P. 101.

³ Закон о социальных кооперативах [Электронный ресурс]: ДЗ №94 от 27.04.2006 // URL: <http://www.ngo.pl/files/rus.ngo.pl/public/prawne/zakonokooperativakh.pdf> (дата обращения: 14.01.2012). С.2.

4.6. Иқтисодий ривожлантиришдаги минтақавий хусусиятлар ва тармоқ тузилишига кичик тадбиркорликнинг таъсири

Италия иқтисодийнинг ривожланиши минтақавий (регионал) жиҳатдан ўзига хослик касб этади. Бу ўз навбатида мамлакатда кичик тадбиркорлик тузилмаларининг ривожига ҳам таъсир этган. Италияда бир-биридан фарқланувчи учта минтақавий иқтисодий ҳудудлар мавжуд (4.6.1-расм).

4.6.1-расм. Италиянинг уч хил иқтисодий минтақаларида кичик бизнеснинг турлича ривожланиши¹

Биринчиси, мамлакатнинг шимоли-ғарбий қисмида шаклланган. Милан, Турин, Генуя каби йирик шаҳарлар бу ҳудуднинг маркази ҳисобланади. Бу ҳудудларда жуда кўп йирик саноат корхоналари жойлашган бўлиб, улар узлуксиз технологик жараёнлар ёки оммавий ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилган. Шунга мос равишда бу ҳудудда кичик ва ўрта корхоналарнинг ривожланиши йирик корхоналарга боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Кичик ва йирик корхоналарнинг ўзаро алоқадорликдаги тараққиёти нафақат саноатнинг ўзини, балки барча турдаги соҳаларни, яъни саноатга

¹ Расм муаллиф томонидан ишланган. Манба: <http://marcello.minenna.it/wp-content/uploads/2017/01/Italy-2017-01-19.pdf>

хизмат кўрсатиш, молия ва техника, лойиҳалаштириш ва инновация, таъминот ва савдо соҳаларини ҳам ўз ичига олади.

Италиянинг иккинчи иқтисодий минтақасига шимоли-шарқий ва марказий ҳудудлар кирadi. Тоскана (Флоренция), Эмилия-Романья ва Венето шу ҳудуднинг марказлари ҳисобланади. Бу ҳудудларда кичик ва ўрта корхоналар мустақил ривожланади. Юзлаб, ҳаттоки минглаб кичик корхоналар жойлашган бу ҳудудда саноатнинг аънавийлиги ўзига хос. Бу ҳудудда мавжуд кичик ва ўрта корхоналар керамик плиткалар, кийим-кечак, пойафзал, трикотаж ва бошқа турдаги саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга ўта юқори даражада ихтисослашган.

Италиянинг жанубий ҳудудлари учинчи иқтисодий минтақа (регион)га тааллуқли бўлиб, Неаполдан то Сицилиягача бўлган ерларни ўз ичига олган. Бу ҳудудларнинг иқтисодий жиҳатдан ривожланиши бошқа ҳудудларга солиштирганда жуда паст даражада. Ижтимоий муҳити ҳам мувозанатлашмаган ва бундай муҳит ҳозиргача ҳам мавжуд.

Ҳукуматнинг бу ҳудудни саноатлаштиришга бўлган саъй-ҳаракатлари, шунингдек, кичик корхоналарни ривожлантириш мақсадида хусусий инвестицияларнинг жалб этилиши кутилган натижани бермаган. Доимий миграция ва, айниқса, аҳолининг ташаббускор табақасига тааллуқли бўлганларнинг бошқа ҳудудларга кўчиб ўтиши бу ҳудудда кичик бизнеснинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган.

Шундай қилиб, Италияда тадбиркорлик шаклларининг ривожланиши ва тараққиёти, иқтисодий жиҳатдан бўлинган минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларига кўра боғлиқ бўлган ҳолда амалга ошади. Шу билан бирга, кичик корхоналарнинг ҳаётийлиги, энг аввало, мамлакатда мавжуд жамиятнинг ижтимоий ва институционал тузилмаларига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатиб келмоқда.

4.7. Италияда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши

Италия тажрибасига кўра юксак тараққий этган иқтисодиётни барпо этиш учун ишлаб чиқаришни йирик корхоналар асосида куришга ҳожат йўқ, балки кичик корхоналарнинг ўзи иқтисодиёт тараққиёти учун кифоя.

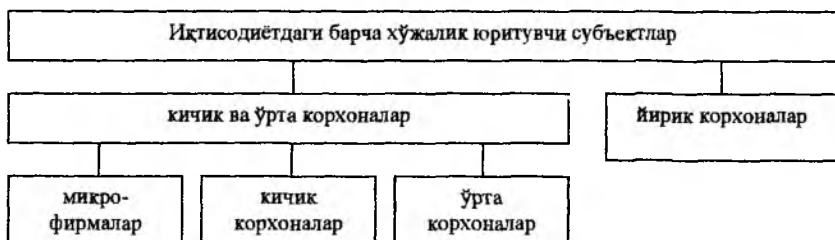
Хусусан, статистик маълумотларга қараганда, Италияда ялпи ички маҳсулотнинг йиллик ўсиши 3–5 фоизни ташкил этади ва ишлаб чиқариш кўрсаткичлари бўйича АҚШ, Япония, Германия ва Франциядан кейин 5-ўрини эгаллайди.¹ Бу давлатда кичик бизнеснинг ўзига хос хусусияти шундаки, йирик фирмаларда ишлаш билан бирга ўриндошлик бўйича кичик ва ҳунармандлик корхоналарида ҳам меҳнат қилиш учун кенг имкониятлар яратилган. Шунингдек, ишлаб чиқариш тузилмасининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири кооператив (ширкат) секторидир.

¹ Таъқиқ иқтисодий алоқалар вазирлиги ИБ – 2005 йил.

Мамлакатда кичик бизнеснинг кооперация шакли жуда ривожланган. Айрим илмий манбаларда бундай кичик корхоналар турини «саноатлаштиришнинг италян модели» деб ҳам юритилади. Бундай саноат кооперативларининг самарадорлиги шундаки, улар маҳаллий имкониятлардан самарали фойдалана оладилар. Бунинг натижасида корхоналар бир қанча имкониятларга эга бўлади, жумладан:

- корхоналараро муносабатлар мослашувчанлиги юзага келади;
- корхоналарга ташкилот, уюшмалар ва институтлар томонидан кўрсатиладиган хизматларга оид маълумотлар олиш имконини берадиган аниқ ахборот тизими юзага келади;
- миллий маҳсулотни ташқи бозорларга олиб чиқишда кичик корхоналар етакчи мавқега эга бўлади;
- тармоқ усулида ташкил этилган кичик ишлаб чиқариш кооперативларида бандлик юқори даражада бўлади.

ЕИдаги каби Италияда барча хўжалик юритувчи субъектлар 4.7.1-расмда келтирилганидек турларга бўлинади. Бунда кичик ва ўрта корхоналар ўз навбатида яна уч турга бўлинади.

4.7.1-расм. ЕИда хўжалик юритувчи субъектларнинг тузилиши

Иқтисодчиларнинг фикрига кўра Италия иқтисодиётида турли тармоқлардаги фаолият юритувчи кичик корхоналарни технологик жиҳатдан бирлаштиришга эътибор қаратилади, яъни, «конstellляция»¹ алоҳида ўрин эгаллаган. Бунинг мазмуни шуки, мураккаб тайёр маҳсулотни ишлаб чиқаришда бир-бирига боғлиқ бўлган, чекланган миқдордаги корхоналар бирлашиб фаолият юритади. Бирлашган корхоналарнинг бири маҳсулот тайёрлаш жараёнини бажарса, бошқалари технологик жараённи амалга оширадилар, баъзилари эса савдо билан шуғулланадилар. Натижада нафақат маҳсулот ишлаб чиқариш, балки ишлаб чиқариш кўлами ҳам кенгаяди ва сотиш муаммоси ҳал бўлади. Конstellляцияда етакчиликни охириги босқичдаги ишларни бажарадиган корхона амалга оширади. Улар буюртмаларга асосан бошқа фирмалардан барча керакли бутловчи қисмларни сотиб олади.

¹ Изоҳ: «constellazione» – юлдузлар туркуми демакдир.

Бундай вазиятларда кичик корхоналар фаолияти ўзаро мувофиқ тарзда ҳаракат қилади. Турли констелляцияларда ҳамкорлик қилиш, бозор талабининг кенгайишига олиб келади. Шунингдек, эркин рақобат муҳити яратилади, маҳсулот таннарих пасаяди ва нархнинг пасайиши рўй беради.

4.7.1-жадвал.

Италияда ишчилар сонига кўра корхоналар классификацияси ¹

Корхоналар мақоми		Ишчилар сони
Микрофирмалар		19 кишигача
Кичик корхоналар		20-99 кишигача
Ўрта корхоналар	(кичик)	100 дан 199 кишигача
	(катта)	200 дан 499 кишигача
Йирик корхоналар		500 кишидан кўп

Италияда кичик бизнес субъектлари деганда одатда микрофирмалар ва кичик корхоналар тушунилади. Микрофирмаларда иш билан банд бўлганлар 19 кишигача бўлса, кичик корхоналарда 20–99 кишигачадир (4.7.1-жадвал). Мамлакатда 99 фоиз корхоналар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти билан машғул. Масалан, 2004 йилда бундай корхоналар сони 3,6 миллионта бўлиб, уларнинг 65 фоиз индивидуал корхоналар ҳисобланган. Италияда жами корхоналарнинг 60 фоизини ташкил этган микрофирмалар савдо ҳажмининг 40 фоизини амалга оширади. Ўрта корхоналар эса кичик ва катта кўринишдаги корхоналарни ўз ичига олиб, булар ишчиси 499 кишигача бўлган корхоналардир. Шунингдек, 500 дан кўп ишчиси бўлган корхоналар йирик бизнесга тааллуқлидир.

Италияда кичик бизнесни юритишга қарор қилган киши шундан хурсанд бўлиши керакки, хорижий ҳамкорлар билан ташкил этилган корхоналарга нисбатан ҳеч қандай дискриминация кузатилмайди². Тайёр корхонани сотиб олинса ҳам, ёки ўз бизнесини бошидан бошлаган шахслар ҳам ҳукумат томонидан ҳеч қандай тўсиққа учрамайдилар. Котиб, директор ёки бухгалтерни мажбурий ёллашга талаблар қўйилмайди.

Италияда ишчилар сонидан ташқари 4.7.2-жадвалда келтирилганидек, бошқа мезонлар асосида ҳам кичик бизнес субъектлари табақалаштирилади. Масалан, капитал қўйилмалар ҳажми ёки корхоналарнинг йиллик савдо ҳажмига кўра корхоналар градацияси ишлаб чиқилган.

Италияда иш билан банд этиш сиёсатидаги ўзгаришларга оператив мослашиш, ишлаб чиқариш тизимларини тез тартибга солиш, ўз

¹ <http://www.e-reading.club/chapter.php/84334/24/> Критерии определения малого и среднего бизнеса за рубежом.

² Илоҳ: Европанинг бошқа ривожланган мамлакатларида у ёки бу даражадаги дискриминацияни кузатиш мумкин. Масалан, Францияда янги иш бошлаган тадбиркорлар жуда кўп қийинчиликларга учраши табиий ҳол. Ёу қийинчиликлардан «сараланганлар»гагина бизнес билан шўғулланишга кенг йўл очилади.

махсулотларини истеъмолчиларгача етказиб бериш чораларини кўриш ҳисобига саноат ва хизмат кўрсатиш соҳасида кўпроқ кичик тадбиркорлик тизимлари динамик жиҳатдан устунликка эришган.

4.7.2-жадвал

Италияда турли мезонлар асосида кичик бизнеснинг табақаланиши¹

Мезонлар	Корхоналар		
	микро-	кичик	ўрта
Ишчилар сонига кўра, (кишидан ошмаган ҳолда)	10	50	250
Капитал қўйилмалар ҳажми, млн. евродан ошмаган ҳолда	2	10	43
Йиллик савдо ҳажми, млн. евродан ошмаган ҳолда	2	10	50

Италияда ёш тадбиркорлар учун юқори даражадаги чегирмалар жорий этилган. Шунингдек, тадбиркор ўз фаолиятини бошлаш ва давом эттириши, бозорга қандай чиқиш, ишбилармон шерикларини қандай топиш ҳақидаги маслаҳатларни текинга олиши мумкин. Бундан ташқари у ўзини қониқтирадиган нархга ижарага иморат ва хусусий бизнесни бошлаш учун керакли асбоб-ускуна сотиб олиб, амалий ишда синаб кўриши мумкин².

Бироқ, эътиборлиси шундаки, Италия солиқ тизимида кўп ўзгаришлар бўлиб туради. Солиқ тизимидаги ислохотлар узоқ давомлидир. Аммо оддийлиги жиҳатидан айрим давлатларга қараганда фарқ қилади. Масалан, Швеция ёки Франциянинг солиқ тизимига нисбатан солиштирилганда соддарок кўринишга эга. Яхши бухгалтер солиқ тўлаш жараёнларида маҳаллий қонунчилик асосида солиқ ставкаларини шундай пасайтириш имкониятини яратиши мумкинки, бу аксарият кичик корхоналарда учрайдиган табиий ҳолатдир. Хизмат кўрсатишда ҳам анча арзон нархлар қўлланиладики, Европа Иттифоқининг бошқа мамлакатларида Италияга ўхшаши йўқ.

Иқтисодиётнинг устувор соҳаларида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналари солиқ тўловларидан озод этилади ва шунинг ҳисобига бундай кичик бизнес корхоналари 1000 лира атрофида мукофот тарзидаги маблағга эга бўлади. Илғор технологияларни жорий этган, меҳнат унумдорлигини оширган, сотиш учун янги бозорларни топиб ўзлаштирган, маҳсулот сифатини оширган ва илмий-тадқиқот ишларини олиб борган кичик бизнес корхоналар учун солиқ тўловлари камайтирилади.

Барча Европа давлатларида бўлгани каби Италияда ҳам давлат томонидан инновацияни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор берилади. Масалан, Италияда «Янгиликлар жорий қилишнинг технологик фонди» фаолият кўрсатиб боради³. Ушбу фонднинг асосий вазифаси Италияда мавжуд марказий

¹ Лагушта М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 20.

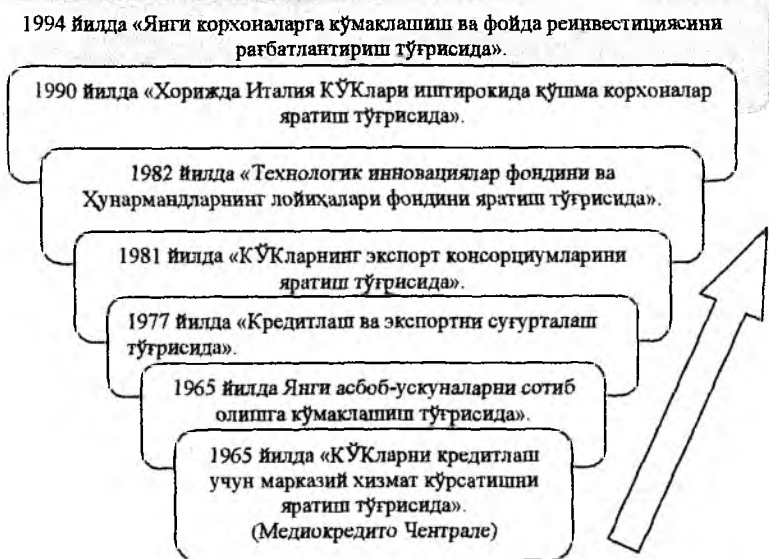
² Изюх Бундай ёндашувлар Буюк Британияда ҳам жорий этилган.

³ Қаранг: Медьнский В.Г., Шаршукова Л.Г. Инновационное предпринимательство: Учебное Пособие. –М.: ИНФРА-М, 1997. С. 159.

ва тижорат банклари, суғурта компаниялари ва турли фондлар билан ўзаро ҳамкорликда, кичик бизнес корхоналарининг инновацион фаолиятини самарали ташкил этиш учун чора-тадбирлар кўриб боради.

4.8. Италияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини қўллаб-қувватлашнинг давлат тузилмасидаги ислохотлар

Италияда тадбиркорликни ривожлантириш йўлидаги давлат сиёсати доимо такомиллашиб борди. Чунки кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти кундан-кунга ошиб борарди. Шу боис кичик бизнес секторини ривожлантиришга йўналтирилган имкониятларни кенгайтириш мақсадида бир қатор меъёрий ҳужжатлар тадрижий (эволюцион) тарзда қабул қилинди (4.8.1-расмга қаранг). Шундай қилиб, КЎКларни ривожлантиришнинг давлат стратегияси ЛЗ17/91; Л488/92; ЛЗ41/95 каби қонунлар ва бир қатор бошқа ҳуқуқий актлар билан белгиланган бўлиб, қуйидагиларга йўналтирилган¹:

4.8.1-расм. Кичик бизнесни ривожлантиришга йўналтирилган қатор меъёрий ҳужжатларнинг тадрижий (эволюцион) тарзда қабул қилиниши²

¹ <http://kfp.ru/analytcs/material/foreignsupportexp.php> // Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства.

² Расм муаллиф томонидан ишланган.

- ҳудудларнинг иқтисодий тараққиётига қўмаклашиш (айниқса, жанубий ҳудудлар);
- ИТ ва ТКИ (НИОКР)ни қўллаб-қувватлаш ва янги технологияларни жорий этиш;
- жаҳон бозорларида кичик ва ўрта корхоналар махсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш;
- ҳудудий ишлаб чиқариш комплекси доирасида жуда кўп кичик ва ўрта корхоналар иштирокида ишлаб чиқариш ва технологик ҳамкорлик кооперациясини ривожлантириш;
- Италия кичик ва ўрта корхоналарининг байналминналлашуви (интернационализация)га қўмаклашиш;
- янги иш бошлаган корхоналар учун бошланғич капитални шакллантириш ва улар фаолиятига қўмаклашиш.

4.8.2-расм. Италияда ҚўЖларни қўллаб-қувватлашнинг давлат тузилмаси¹

2000 йилдан бошлаб ҳудудлардаги ҳуқуқий мақомлар янада сезиларли кенгайиб борди. Хусусан, тадбиркорлик инфратузилмаларини ривожлантириш, бошқариш ва қўллаб-қувватлашнинг (ўқув ва ахборот марказлари, бизнес инкубаторлар, технопарклар ва ҳоказолар) ҳуқуқий таъминоти бўйича бир

¹ Маъба: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства.

қатор чора-тадбирлар кўрилди. Бу каби тадбирларнинг амалга оширилиши тегишли вазирликлар орқали жиддий назоратга олинди.

Хулоса қилиб айтганда, Италияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини қўллаб-қувватлашнинг давлат тузилмасидаги ислохотлар туфайли кичик ва ўрта бизнес субъектлари фаолияти жадаллашди. Шу билан бирга, ҳудудий инфратузилмалар фаолияти кенгайди.

4.9. Италия кичик бизнесида кластер шаклидаги ўзаро алоқаларнинг ривожланиши

Бугунги кунда Италияда кичик ва ўрта корхоналарнинг ривожланишида кластер шаклидаги ўзаро алоқаларнинг ривожланиши авж олган¹. Саноат округлари Италиянинг ҳудудий кластерларига ёрқин мисолдир.

1960-1970-йилларда Р. Пике, Дж. Бекаттини и В. Сенгенбергер каби иқтисодчиларнинг тушунтиришларига кўра, кичик ва ўрта фирмаларнинг юқори самарадорлиги, улар бир жойга тўпланганлигининг натижасидир. Шу билан бирга, бундай (кластерларга асосланган) саноат округларида бозорнинг барча фирмалари учун малахали ишчи кучининг умумий шаклланганлиги, меҳнатнинг муайян тақсимланиши ва инновацияларнинг тез тарқалиши кўпроқ кузатилган. Саноат округларининг ўзига хос хусусияти шундан иборат бўлдики, бу ҳудудларда қўл меҳнати ижодиёти энг янги техник ва технологик шаклланиш билан бирга амалий жиҳатдан кенг қўлланилди².

Дарҳақиқат, кластер асосидаги ихтисослашувда корхоналар ўзаро узвий боғланган тарзда фаолиятларини олиб борадилар. Бу дегани улар бир-бирининг фаолиятларини тўлдирган ҳолда бозор муҳитида тенг ҳуқуқли субъект сифатида иштирок этадилар. Кластер асосида ихтисослашган кичик корхоналар ўзаро ҳамкорлик асосида ишлаб чиқариш муносабатларида қатнашади ва шерикларни танлашда тўлиқ мустақилликка эгадирлар. Ҳар бир кичик корхона бир-бирисиз фаолият кўрсата олмайдиган ишлаб чиқариш жараёнининг бир бўсқичи билан шуғулланади.

Бугунги кунда Италияда тарихан зона-тизим асосида шаклланган ҳудудий саноат округлари мавуд. Бундай саноат округларида қўллаб кичик ва ўрта бизнес корхоналари тўпланган. Уларнинг барчаси у ёки бу ишлаб чиқариш тармоғига ихтисослашган бўлиб, бу кичик ва ўрта корхоналарда ишловчиларнинг аксарияти маҳаллий аҳоли вакилларидир. Маҳаллий аҳоли эса дарё водийларида ёки транспорт магистрали бўйлаб, ёхуд денгиз бўйларида зич жойлашган. Саноат округларининг афзаллигини қуйидагиларга ажратиш мумкин:

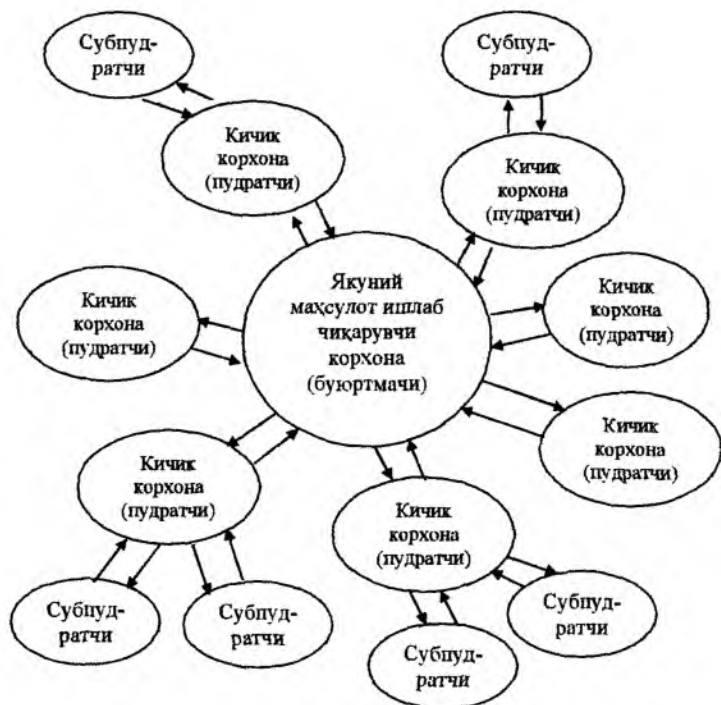
– **ҳудудлар маъмурияти** учун: солиқ базаси ва солиқ тўловчиларнинг саноат билан боғланиш учун қулай воситаларни қўллаш,

¹ Изоҳ: Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг бундай ривожланиши айни даврда Ҳиндистонда, Японияда ва Европанинг айрим мамлакатларида ҳам кенг авж олган. (А.О.).

² <https://cyberleninka.ru/article/n/klastery-odin-iz-putey-razvitiya-malogo-biznesa.pdf> // Дмитриева О.А. Кластеры – один из путей развития малого бизнеса. С. 51.

алоҳида бизнес-гуруҳларга боғлиқ бўлиб қолишни пасайтириш, худудни иқтисодий ривожлантириш ва диверсификациялаш учун замин яратиш;

– бизнес учун: кадрлар инфратузилмаси, тадқиқот ва ишланмалар учун инфратузилма, харажатларни пасайтириш, халқаро бозорларга муваффақиятли чиқиш имкониятларини яратиш.

4.9.1-расм. Италия кластерларига кирадиган корхоналарнинг ўзаро алоқалари¹

Албатта, кичик корхоналар ўз мустақиллигини сақлаб, маҳаллий бозорларда рақобатлашадилар, лекин маркетинг тадқиқотларини, айрим саноат босқичларидаги технологик ишланмаларни, ташқи бозорларга чиқиш ва хоказоларни амалга ошириш учун ўз ресурсларини бирлаштирадилар. Худди шу жараёнларда уларнинг устуворликлари намоён бўлади.

Кластер шаклидаги ўзаро алоқаларда микрофирмалар, кичик ва ўрта корхоналарнинг бириктиши натижасида ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш амалга оширилади. Италияда бундай кластерлар таркибида субпудратчиларни

¹ Манба: Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н., Юсуфов М.С. ва бошқалар. Кичик тадбиркорлик фаолияти асослари. 1-қисм: Ўқув-амалий қўлланма. ЕХ ТЕМПУС дастури «Матадор-2000» лойиҳаси, 2004. 134 бет.

уюштирган йирик корхоналар ҳам бу каби жараёнларда иштирок этиши мумкин. Айрим кластерлар фақат биргина ишлаб чиқариш жараёнига ихтисослашган бўлади. Бошқалари эса бир-бирига туташ фаолият соҳаларини ёки пировард натижада битта йирик тармоққа хизмат кўрсатадиган турли ишлаб чиқариш ва сервис соҳаларини ўз ичига қамраб олган. Кластерлардан жамланган кичик корхоналарнинг рақобат курашидаги афзалликлари учта жиҳати билан муҳимдир¹:

ихтисослашув; **кооперация;** **эгилювчанлик.**

Ихтисослашув маҳсулот сифатини назорат қилиш билан боғлиқ муаммоларнинг самарали ечимини топишга имкон яратади. Ихтисослашув асосида фирма бир хил фаолият тури билан шуғулланиб, у ўша йўналишда атрофлича мукамал иш юритишга ва доимий изланишга ўрганади.

Кооперация кичик корхоналарнинг ўзаро алоқаларини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Кооперация туфайли кичик корхоналар ўзларининг заиф жиҳатларини ўзаро компенсация қилишлари мумкин. Кооперация муносабатлари бозордаги талаб ва таклиф ўзгаришларига жуда тез сезувчанликни намоён этади.

Эгилювчанлик Италия кичик корхоналарининг фаолиятидаги асосий унсур ҳисобланади. Кичик корхоналарни бозор ўзгаришларига ҳозиржавоб бўлишга ундайди.

Италияда кичик бизнес корхоналарининг бир тармоқ ёки бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашуви сифат даражасининг ошишига сабаб бўладиган омилдир. Бу ерда кластерлар турли ҳажмда бўлиб, бир неча мингга яқин корхоналарни қамраб олади. Шу нуқтан назардан олганда, Италия кичик корхоналари ўзининг жипслашуви ва ихтисослашуви билан машҳурдир. Кичик корхоналарнинг ўсиш суръатлари ва бу каби корхоналарда ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши жиҳатидан Европанинг бошқа давлатлари билан тенглаштириш мумкин.

Баъзан кластер таркибидаги ҳар бир корхонанинг ўз-ўзидан тартибсиз ҳаракатланишини кўриш мумкин. Бироқ, ҳар бир кластерда гуруҳ мавжуд бўлиб, устахоналар ва заводларнинг асосий машғулоти занжирнинг халқасидек, бир-бирига боғлиқлик касб этади. Улар ўртасида энг мақбул иқтисодий муносабатлар ўрнатилган бўлиб, бундай жараёнларда юзлаб кичик бизнес субъектлари иштирок этиши аниқ.

Эътиборлиси шундаки, сўнгги йилларда Италия тажрибаси тараққий этган иқтисодиётни барпо этиш учун ишлаб чиқаришни, йирик корхоналар асосида қуришга ҳожат йўқлигини яққол намоён этмоқда. Айни даврда Италия ва бу каби ривожланган мамлакатлар тажрибаларида кичик бизнеснинг кўйидаги афзал томонларини кўриш мумкин:

– биринчидан, Италияда (ва ривожланган давлатларда) кичик бизнесни ривожлантириш муҳим иқтисодий омиллар қаторига киради. Кичик бизнесни қўллаб-қувватлашга доир ҳар қандай чора-тадбирлар давлат аҳамиятига молик.

¹ Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н., Юсупов М.С. ва бошқалар. Кичик тадбиркорлик фаолияти асослари. 1-қисм: Ўқув-амалий қўлланма. ЕХ ТЕМПУС дастури «Матадор-2000» лойиҳаси. 2004. 135 б.

– Иккинчидан, ички бозорни товар ва хизматлар билан тўлдиришда кичик бизнес корхоналарига устуворлик берилади. Шу тариқа экспортнинг ривожланишига замин яратилади ва аҳолининг иш билан бандлиги муаммосини бартараф этишга кўмаклашилади. Бу аҳолининг реал даромадларининг ўсишига сабаб бўлади.

– Учинчидан, кичик бизнес корхоналарида ишлаб чиқариш йўналишларини тез ўзгартириш мумкин. Шунинг учун кичик бизнес корхоналари рақобат муҳитида бардошли ҳисобланиб, бозор ўзгаришларига турли маневрлар асосида тез мослаша олади. Айниқса, иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитларида, жаҳон бозорида рақобат таранглашаётган бир пайтда, йирик корхоналарга нисбатан олганда, кичик бизнес корхоналари рақобатбардошлилиги билан ажралиб туриши муҳимдир.

Халқаро савдо бозорларида Италия кичик бизнес корхоналари муваффақиятли фаолият кўрсатиб, юқори сифатли товарлар экспортини яхши йўлга қўйган. Айниқса, озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа истеъмол товарларининг экспорти салмоқли ўринни эгаллайди. Шунингдек, Италия ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи қисмлар, станоклар, тўқимачилик ва терига ишлов бериш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва қадоқлаш, ёғочни қайта ишлаш, керамика ва металлга ишлов бериш ускуналари ҳамда «мини» технологиялар экспорти бўйича етакчи мамлакат ҳисобланади. Италия кичик корхоналарида экспорт учун ишлаб чиқариладиган товарларнинг дизайнига алоҳида эътибор берилади.

Шу ўринда «Италия кичик корхоналари бу даражадаги экспорт салоҳиятига қандай эришган?», «Товарлар ўртасидаги рақобатбардошлик нима ҳисобидан кучли?» – деган саволлар туғилиши табиий. Бундай саволларга жавобни алоҳида олинган кичик корхоналардан эмас, балки маълум бир турдаги маҳсулотни ишлаб чиқариш бўйича ихтисослашган, меҳнат тақсимотига эга ҳамда ягона мақсад йўлида уюшган корхоналар тизими – «кластерлар» ёки «саноат туманлари» негизидан топиш мумкин. Шунинг учун ҳам тадбиркорлар, мутахассислар ва олимлар «кластерлар»га жуда катта қизиқиш билан қарайдилар. Шундай қилиб, Италияда кичик корхоналар саноатнинг бир тармоғига ёки бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнига ихтисослашар экан, бу тармоқнинг туташ соҳаларида фаолият юритувчи корхоналар ҳам ихтисослашувнинг амалга ошишидан манфаатдор. Италиянча бу ихтисослашувни «кичик корхоналарнинг кластерлари» деб аташади. Бундай ихтисослашувда корхоналар бир-бирларига узвий боғланган бўлади. Аммо бу улар бир-бирига қарам дегани эмас.

4.10. Италияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини кредитлаш

Италияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарига ўз вақтида молиявий ёрдам кўрсатилса, уларнинг муваффақиятли ривожланиши турғун ва давомли бўлади. Бу мамлакатда асосан кооператив кредитлаш анъанаси устувор бўлиб, анча ривожланган. Бундай кредитлашнинг келиб чиқиши узоқ асрларни ўз ичига

олади. Аммо XX асрнинг охирига келиб кооператив банкларнинг ривожланишида янги босқич бошланди.

Бугунги кунда Италия банкларининг 60 фоиздан кўпроғи кооператив банклардир. Номидан англаш мумкинки, кооператив банклар йирик бўлмаган молиявий муассасалардир. Бошқача айтганда, уларни ўрта ва кичик банклар деб тушуниш мумкин. Аммо бундай банкларнинг ҳар бир бўлимлари кенг тармоқ отган. Шунинг учун ҳам йилдан-йилга кооператив банклар томонидан берилган кредитлар улуши кўпайиб борди. Охириги ўн йилликда бундай банклар томонидан берилган кредитлар 12 фоиздан кўпроққа ўсганлигини инкор этиб бўлмайди. Кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш учун кичик ва ўртача кредитлар ажратилади. Зарурат бўлганда, микрокредит тарзидаги кредитларни олиш ҳам мумкин. Уларнинг ҳажми 250 минг евродан ошмайди.

Италянча бизнес тараққиётида кооператив кредитлашнинг ривожланиши саноатлашган округларнинг муҳим ўрнига бевосита боғлиқ. Улар унча катта бўлмаган компаниялар мажмуасини ўзида мужассамлаштирган. Бу компаниялар ҳудудий ёки ишлаб чиқариш аломатларига кўра гуруҳланади. Мажмуага бирлашган компаниялар тор доирада ихтисослаштирилган бўлиб, улар кооперациялашгандир.

Саноатлашган округлар максимал даражада маҳаллий ресурслардан фойдаланадилар. Бу ресурслар хом ашё ва персоналдан иборатдир. Италия саноатининг ярмига яқини саноатлашган округларда тўпланган. Саноатлашган округларнинг кўпчилиги жаҳон бозорида илғорлик қилади. Италия мебелларини барчамиз биламиз. Шунинг учун Италияда бирорта мебель ишлаб чиқармайдиган йирик корхона йўқ. Округларни компания аъзолари таркибидан иборат бўлган кўмита бошқаради. Бу кўмита бутун округ бўйича келажакдаги ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқариш билан машғул бўлади.

Кичик тадбиркорларга алоҳида имтиёзли кредитлар тақдим этилади. Улар ташкил этаётган фирмалар қўшимча молиявий афзалликларга эга бўлади: уларга ажратилган сумманинг 50 фоизгача миқдори ускуналарни харид қилишга сарфланади, 15 фоиз узоқ муддатли кредит сифатида берилади. Дастлабки икки йил мобайнида ноишлаб чиқариш чиқимлари учун алоҳида маблағ берилади. Имтиёзлар беришда вақти-вақти билан фирма фаолияти аудиторлик назоратидан ўтказилади ҳамда қонунлар жиддий бузилганлиги аниқланганда, улар бекор қилинади.

4.11. Италияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватланиши

Бугунги кунда Италияда давлат секторига қарашли корхоналар улуши 30 фоизгача бориши мумкин. Италияда кичик корхоналарни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тадбирлари орасида мақсадли молиялаш ва имтиёзли кредитлаш алоҳида ўрин тутаяди. Ҳар йили бунга тахминан 600 млрд. лира сарфланади. Бундан ташқари кичик корхоналарни ривожлантириш ва

модернизация қилишни рағбатлантириш чоралари бўйича қонун кучга кирган бўлиб, бу хусусий сектор тараққиётига ижобий таъсирини кўрсатган.

Кўп ҳолларда бундай молиялаш имтиёзли солиққа тортиш билан бир қаторда кичик корхоналарни бирлаштирадиган консорциумлаш ва ширкатлаш каби жараёнлар ҳам қўлланилади. Битта консорциум учун таъминланадиган маблағ миқдори йилига 300 млн. лирадан ёки 3 йил мобайнида 800 млн. лирадан ошмаслиги лозим. Таркибига сармоёси 20 млн. лирадан кам бўлган камида 5 та корхона кирган бирлашмаларга махсус ёрдам кўрсатилади. Бундай уюшмаларнинг асосий вазифаси ўз қатнашчиларининг ривожланишига кўмак беришдан иборат.

Давлат институтлари¹ томонидан ўрта муддатли кредитлар ажратилиб, бундай кредитлар Италияда янги корхоналарни ташкил этиш учун 15 йил муддатга, фаолият юритаётган корхоналарни модернизация қилиш ёки диверсификациялаш учун 10 йил муддатга берилади². Бунда фоиз ставкаси кредит миқдорини ҳисобга олган ҳолда, бозор фоиз ставкасининг 36-60 фоиз ни ташкил этади. Давлат ўрта муддатли кредитлаш муассасалари кичик корхоналар билан бирга уларнинг турли бирлашмаларига ҳам имтиёзли фоиз ставкалари таклиф этади. Масалан, фоиз ставкаси бозор қийматининг 60 фоизини тўлаган ҳолда қайтарилади.

Италия ҳукумати томонидан илмий йўналишларни қўллаб-қувватлайдиган дастурлар ҳам ишлаб чиқилган бўлиб, бу соҳада ҳам кичик бизнес корхоналари фаол иштирок этади. Мамлакатда ҳар уч йилда бир марта илмий-тадқиқот ва техник-конструкторлик ишларини (НИОКР) молиялаштириш мақсадида 1570 млрд. лира миқдориди маблағ ажратилади. Бу маблағлар айнан кичик корхоналарда илмий изланишлар олиб бориш, техника жиҳатидан модернизация қилиш, илмий кадрлар тайёрлаш ва ташқи бозорлар учун ишлаб чиқарилган маҳсулотлар сифатини қўллаб-қувватлаш мақсадида назорат тизимини жорий этишга сарфланади. Кичик бизнес корхоналари бирлашмасидан иборат кооперативлар ва консорциумлар фаолиятини молиялаштириш учун мақсадли субсидиялаштириш ишлари амалга оширилади.

Венчур тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш мақсадида кичик корхоналарнинг ёпиқ инвестиция фонди ташкил этилган. У фақат биржада рўйхатга олинмаган корхоналарга маблағ беришга ҳақли. Фонд сармоёси давлат облигациялари ёки бошқа ёпиқ фондлар акцияларига инвестицияланиши мумкин эмас. Бу ҳолда фонд улуши иштирокида таъсис этилган компаниялар акцияларини сотиш фойда олишнинг асосий манбаи бўлади. Давлат томонидан экспортни рағбатлантириш мақсадидаги дастурлар ҳам ишга туширилган бўлиб, Италия кичик ва ўрта бизнесига экспортнинг 25-30 фоизи тўғри келади. Бу эса бошқа ривожланган мамлакатларга нисбатан олганда анча юқорирок кўрсаткичдир. Хусусан, 90-йиллардаёқ ишчи кучи 300 кишидан ортиқ бўлмаган

¹ Давлат институтлари – Италияда шундай номланадиган молиявий муассасалар мавжуд. Улар томонидан энг устувор йўналишларга кредитлар ажратилиб, иқтисодийнинг ривожланишини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди.

² Мухиддинов Д.М. Малый и средний бизнес в условиях рынка. // Тезисы докладов научно-практической конференции «Проблемы развития малого и частного предпринимательства в Республике Узбекистан». –Т.: ТТЭУ, 1996. С. 22.

корхоналар улуши мамлакат экспортининг 40 фоизини ташкил этган¹. Бундай корхоналарни қўллаб-қувватлаш учун давлат томонидан молиявий ёрдам ҳам кўрсатилади.

Кейинги йилларда экспорт маҳсулотларини ишлаб чиқаришда кичик ва ўрта бизнеснинг роли ошди. Йирик корхоналар экспортининг 60 фоизида кичик ва ўрта бизнес корхоналари бевосита иштирок этади. Шунингдек, кичик бизнеснинг инновацион саноат маҳсулотлари экспортидаги улуши 25 фоизни² ташкил этади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози таъсирида мамлакатда ўсиш суръатлари пасайди. 2013 йилнинг сўнги чорагида Италияда ялпи ички маҳсулот ҳажми юксалиб, атиги 0,1 фоизни ташкил этди³. Бу эса ривожланган мамлакатлар иқтисодиёти учун жуда сезиларсиз ҳолатни англатади.

4.12. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида Италия иқтисодиётида кичик бизнеснинг ривож

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози бошлангунга қадар Италия иқтисодиётининг анъанавий тарздаги заифлиги шунда эдики, йирик корпоратив капиталнинг етишмаслигидан оилавий фирмаларнинг унча катта бўлмаган қарздорлиги мавжуд эди⁴.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2000 йиллардаги инқироз натижасида мамлакат кичик банкларининг деярли кўпчилиги ўзларининг қарздорликлари сабабли оилавий фирмалар ва компанияларга кредит бериш мажбуриятларида самарасиз ва рақобатга бардош бера олмайдиган даражада эди. Инқироздан кейинги йилларда мамлакатнинг банк тизими пулга тобора кўпроқ муҳтож бўлиб борди ва Европа марказий банки бунинг уддасидан чиқиб борди⁵.

Бироқ, Италия иқтисодиёти 2007 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан катта талафотлар кўрди. Инқироз бошланган даврдан бошлаб 21 ой мобайнида миллий иқтисодиёт 6,76 фоизга қисқарди. Евростат маълумотларига кўра, давлат қарзи 116 фоизни ташкил этиб, Грециядан (126,8 фоиз) кейинги ўринни эгаллади. Давлат қарзининг асосий қисми миллий субъектларга тааллуқли бўлди. Шундай бўлса-да, миллий статистика нисбатан юқори даражадаги хусусий қўйилмалар ва хусусий секторнинг нисбатан паст даражадаги қарздорлиги давлат қарзи бўйича белгиланган коэффицентни Европа мамлакатлари орасида энг хавфсиз, деб белгиланишига олиб келди. Аmmo Италия иқтисодиёти катта қийинчиликларни бошдан кечирди.

2008 йилдаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейин Италия узоқ муддатли рецессия ҳолатига тушиб қолди. Албатта, бу вазият мамлакат

¹ Краюхин Г. и др. Малые предприятия в условиях рынка. –Т.: Узбекистан, 1991. С. 12.

² Рўзиева Д. Кичик бизнесни инвестициялашда хориж тажрибаси. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №2. 2013. 46 бет.

³ Манба: Халқ сўзи. 18 февраль 2014. // Умумий кўрсаткичлар таҳлили. / Жаҳон 24 соат ичида рубрикаси.

⁴ Toxic Italy Is the Crucial Test for QE in Europe / The Wall Street Journal, 2 Nov. 2014. (англ.)

⁵ Toxic Italy Is the Crucial Test for QE in Europe / The Wall Street Journal, 2 Nov. 2014. (англ.)

ташки қарзларининг кўпчилиги билан, ишсизлик даражасининг рекорд кўрсаткичлари¹, ишлаб чиқаришнинг пасайиши ва ишбилармонлик фаоллигини пасайтирувчи бошқа сабаблар² билан изоҳланади. Жиддий муаммо мамлакат аҳолисининг иммиграция ҳисобига ўсаётганлигидир. Иммиграция туфайли 2000 йилларда ЯИМнинг ўсиш суръати бир неча марта ошди³.

2009 йилнинг иккинчи чорагидан бошлаб, Италияда ҳар куни ўртача 30 та фирма банкрот ҳолатига тушиб борди. 2009 йилнинг апрель ойидан июль ойига қадар мамлакатда 2 млн. 50 минг ташкилот ўзини банкрот, деб эълон қилган. Бундай манбалар Унионсамере (Италия саноат, ҳунармандчилик, ва қишлоқ хўжалиги ассоциацияси) томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижасида «Ил Мессагеро» нашриёти томонидан чоп этиб борилди⁴.

2010 йил декабр ойидан Италияда қатъий тежамкорлик чоралари натижасида давлат бюджети дефицитини 2011 йилдаги 3,9 фоиздан 2012 йилга қадар 2,7 фоизга келтириш мўлжалланди⁵. Бу эса Европа Иттифоқи мамлакатлари орасида энг паст кўрсаткичлардан бўлди. 2011 йилнинг куз ойларида «Standard & Poors» ва «Moody's» халқаро рейтинг агентликлари томонидан кредит рейтинги пасайтирилди. Ҳар иккала рейтинг агентликлари томонидан қарздорлик бўйича берилган салбий прогноз рейтинг кўрсаткичларини янада пасайиши мумкинлигини аниқлатди. Италияда иқтисодий ўсиш тобора сусайиб борди. Оқибатда Италия заиф коалицион ҳукуматининг инқироз туфайли содир бўлаётган воқеликларга нисбатан тезкор чора кўриш қобилияти чегараланиб борди. Бу ўз навбатида кичик бизнес субъектлари фаолиятида ҳам муаммолар келтириб чиқара бошлади. Ўзаро иқтисодий алоқаларда узилишлар содир бўлди.

Дарҳақиқат, инқирозли даврда мамлакат банкларида кредит бериш тартиблари қийинлашиб борди. 20,7 фоиз корхоналар кредит олишдаги турли қийинчиликлар борлигини ошқора қайд этишган. Айрим кредит олувчи кичик корхоналар банкларнинг рад жавобини олдилар. Италия ишлаб чиқарувчилар ассоциацияси томонидан эътироф этилишича, ҳар ҳолда 41 фоиз кичик ва 46 фоиз ўрта компаниялар иқтисодий инқирознинг энг оғир кунларини ҳис қилдилар⁶.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Италияда 2017 йилга келиб ҳам ишсизлик даражаси пасаймади. Масалан, 2017 йилнинг апрель ойида мамлакатдаги ишсизлик даражаси 11,5 фоизга тўғри келган. Бу эса жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози бошланган даврга қўра 3,7 пунктга ошганлигини кўрсатади.

¹ Безработица в Италии бьет рекорды. // <http://novostia.net>

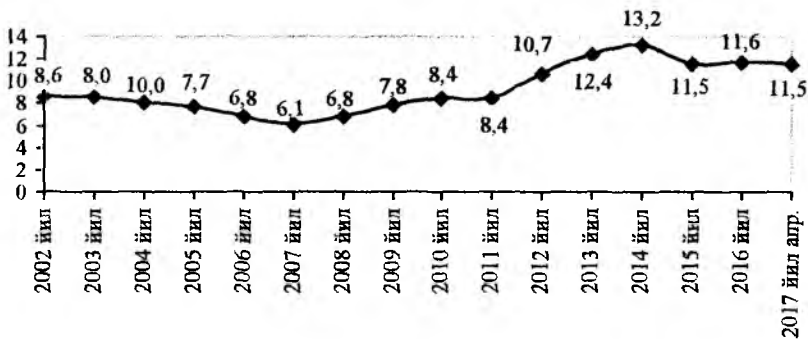
² <http://www.telegraph.co.uk> // Mediobanca hints at Italian euro exit unless Germany shifts on EMU policy.

³ Щербачова Е.М. ЕС-28: первые демографические итоги 2013 года // Демоскоп Weekly. 2014. № 619-620. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0619/barometer619.pdf>.

⁴ Манба: <http://mia-italia.com/node/6116>

⁵ Манба: <http://www.ereport.ru/articles/weconomy/italy.htm>

⁶ Манба: <http://mia-italia.com/node/6116>

4.12.1-расм. Италияда 2002–2017 йиллардаги ишсизлик даражаси¹

Эътироф этиш керакки, Италияда муайян даражада хуфёна иқтисодиёт ҳам ҳукм суради. Айниқса, мамлакат жанубида (Сицилияда) бундай хуфёна иқтисодиётнинг ривожини юқори даражадаги расмий ишсизлик ўрнинин қисман гўлдириб боради. Мамлакатнинг ушбу ҳудудидида стандартсиз ижтимоий имтиёзлар ва кафолатлар асосида муайян одамлар кам иш ҳақи олиб ишлайдилар. Бундан ташқари Италияда аҳолининг ўз-ўзини иш билан банд этиш даражаси жуда яхши қўллаб-қувватланади. Ушбу кўрсаткич 25,5 фоизни ташкил этади².

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози Италия иқтисодиётига жиддий салбий таъсир кўрсатди. Мамлакатдаги кичик ва ўрта бизнес ривожидида иқтисодий муаммолар юзага келди. Ҳанузгача (2017 йилга қадар) ишсизлик даражаси юқори фоизларда сақланмоқда. Ҳукумат томонидан иқтисодиётни тартибга солиш чора-тадбирлари кўриб борилса-да, жиддий натижаларга эришишда қийинчиликлар мавжуд.

Тўртинчи боб бўйича хулоса

1. Рим империяси ҳулаган даврларда тадбиркорлик жуда суст ривожланган. Бу даврларда солиқ юки оғир бўлган ва тадбиркорлар учун қийин даврлар бўлган. Бундай муҳит ўрта асрларга қадар давом этган.

2. Италияда савдо, ҳунармандлик ва саноат XIII аср бошларидан сезиларли ривожлана бошлаган. XIV асрга қадар эса Венеция, Флоренция ва Генуя каби шаҳарларда ишбилармонлик тезроқ фаоллашиб борган.

¹ Манбалар: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. –Т.: 2008.; CIA World Factbook. ва <http://www.fkstreef.ru.com/economic> сайтларидан олинган. Бунда 2014 йилнинг маълумоти ноябрь ойига (<https://mfid.ru/calendar/details/?id=455>) тўғри. 2015 ва 2016 йилларга тегишли маълумотлар йил якунига, 2017 йил апрель ойига қўра <https://mfid.ru/calendar/details/?id=455> сайтидан олинган.

² Манба: <http://www.ereport.ru/articles/weconomy/italy.htm>

3. Италия табиий ресурслари жуда кам мамлакатлар қаторига кирса-да, лекин дунёдаги энг йирик ва Европанинг етакчи цитрус ишлаб чиқарувчи мамлакатидир. Қишлоқ хўжалигида кўпроқ ўсимликшунослик яхши ривожланган. 1953–1962 йилларда мамлакатнинг шимолий шаҳарларида саноат тезроқ ривожланганди ва автомобилсозлик, аниқ машинасозлик, сунъий толалар ишлаб чиқариш каби тармоқлар сезирлари кенгайиб борди.

4. Италия Европа Иттифоқи таркибига кирган, лекин айнан шу жараён мамлакат ЯИМнинг ўсишига салбий таъсир кўрсатди.

5. Мамлакатда маҳаллий аҳоли жуда секин ўсмоқда. Сўнгги йилларда италияликларнинг ўртача ёши 45 ёш ва ундан кўпроқни ташкил этмоқда. Европа ва бошқа мамлакатлардан чет элликларнинг Италияга кириб келиши аҳоли сони ўзгаришларига ижобий таъсир қилгандек кузатилмоқда. Масалан, кўплаб европаликлар, араблар ва осиеликлар Апеннин ярим оролига кўчиб келмоқдалар. Мамлакатда аҳолининг ўртача зичлиги 1 кв. км. жойга 200 киши тўғри келади. Аслида, Италия Европада аҳолисининг зичлиги бўйича 5-ўринда туради. Хуллас, миллат жуда секин кўпаймоқда, аммо жуда тез қаримоқда.

6. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, 80-йилларга қадар Италия иқтисодиётида турли мафиялар шаклланган ва бу маҳаллий иқтисодиёт тараққиётида ўзига хос роль ўйнаган. Ҳозирги даврда Италия ҳукумати ва жамиятни тартибга солувчи давлат органлари томонидан мафияга қарши чоратadbирлар қонун доирасида амалга ошириб келинмоқда. Лекин шунга қарамай, Италия коррупция бўйича берилган рейтингда яхши кўрсаткичларга эга эмас ва жаҳонда 42-ўринни эгаллайди.

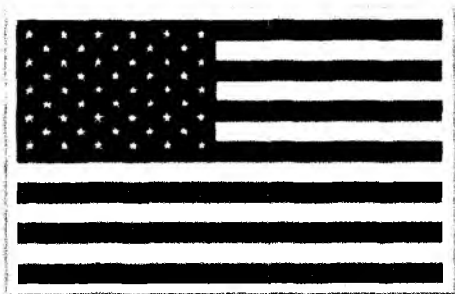
7. Италияда ижтимоий тадбиркорликка алоҳида эътибор берилади. Мамлакат ижтимоий тадбиркорлик соҳасида кўп йиллик тажрибага эга ва Европа мамлакатлари орасида Италия ижтимоий тадбиркорликни давлат миқёсида қўллаб-қувватловчи биринчи мамлакатдир.

8. Италия асосан учта регионал иқтисодий ҳудудга бўлинган. Булар шимоли-ғарбий, шимоли-шарқий ва марказий ҳамда жанубий ҳудудлар бўлиб, ҳар бир ҳудудда кичик бизнеснинг ривожланиши ўзига хос. Бу ҳудудлар ҳам тармоқлар бўйича, ҳам товарлар ишлаб чиқариш бўйича жуда фарқли даражада сегментланади. Масалан, жанубий ҳудуд иқтисодий жиҳатдан ривожланиши бўйича бошқа ҳудудларга солиштирилганда жуда паст кўрсаткичларга эга.

9. Италия солиқ тизими Швеция ёки Франция солиқ тизимига нисбатан олганда соддароқ ҳисобланади. Бу ерда тадбиркорлар маҳаллий қонунчилик асосида солиқ ставкаларини шундай пасайтириш имкониятига эга бўладиларки, аксарият кичик бизнес корхоналари учун бу ҳолат табиий ҳисобланади.

10. Италияда кластер шаклидаги ўзаро алоқаларнинг ривожланиши кичик бизнес корхоналарининг фаолиятларини мувофиқлаштириб боради.

11. Мамлакатда 60 фоиздан кўпроқ банклар кооператив банклар бўлиб, уларнинг аксарияти кенг тармоқланган молиявий муносабатларни амалга оширишда фаол иштирок этади. Аммо жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида халқаро рейтинг агентликлари мамлакатдаги аксарият банклар рейтингини пасайтирган.

5 БОБ. АМЕРИКА ҚҰШМА ШТАТЛАРИ (United States)

5 БОБ. АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ (United States)

Майдони – 9 519,4 минг кв. км
Пойтахти – Вашингтон
Аҳолиси – 325,4 млн. киши (2016 й.)¹
Пул бирлиги – АҚШ доллари (USD)

Майдони бўйича жаҳонда 4-ўринда туради.

Бизнес, бу – ноаниқ шароитларда тўғри хужалик юритиш қарорларини қабул қилишни билишидир.

Гарвард бизнес мактабининг аксиомаси

5.1. АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг шаклланиши тарихига бир назар

АҚШ иқтисодиётида кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳаси чуқур илдиз отган бўлиб, 4 асрга яқинроқ даврни ўз ичига олади. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятида банд бўлганлар мамлакатнинг ўзига асос солган десак, хато қилмаймиз. Омади келган фермерлар, дўкондорлар, уста ва ҳунармандлардан иборат иммигрантлар кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланишига катта ҳисса қўшганлар.

АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг тез ривожланишига сабаб иммигрантлар таркибида европаликлар улуши кўп бўлган. Чунки ўрта асрлардан кейинги даврларда, хусусан, 1861–1960 йилларда кўпчилик иммигрантлар Европа мамлакатларидан кириб келишган. XIX асрнинг 80-йилларигача бўлган даврда иммигрантларнинг 90 фоизини европаликлар ташкил этган². Сўнги 35 йиллар мобайнида эса Осиё ва Лутин Америкасидан келган иммигрантлар кўпайди³.

АҚШга турли даврларда у ёки бу давлатлардан кириб келган иммигрантлар миқдоридаги ўзгаришлар турли салбий сабаблар билан изоҳланади: урушларнинг бўлиши, очлик, таъқиб остига олиш, диний мурасасизликлар ва, умуман, баъзи ҳалокатли сабабларга кўра, ўз юртини ташлаб, АҚШга кўчиб ўтганлар XIX асрнинг 80-йилларигача сезиларли бўлган.

1830–1848 йиллардаги революциянинг барбод бўлиши туфайли Германиядан АҚШга кўчиб ўтган зиёли немислар либерализм аънааларини АҚШ иқтисодиётига жорий эта бошладилар. Бундан ташқари, бир юз эллик йиллар аввал исроиллик иммигрантлар ҳисобига ҳам АҚШ иқтисодиёти анча ривожланган. Улар америкача маданиятни шакллантиришга, илм-фан соҳасига

¹ Манба: [http://countrymeters.info/rw/United_States_of_America_\(USA\)](http://countrymeters.info/rw/United_States_of_America_(USA))

² Стивенсон Дуглас К. Америка: народ и страна. Пер. с англ. –М.: ППШ (Проза, поэзия, публицистика), 1993. С. 26–27.

³ Уша жойда. 25 бет.

ўзларининг ақл-идроклари ила мисли кўрилмаган даражадаги ҳиссаларини кўшдилар. Бу даврда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳам шиддат билан ривожлана бошлаган.

1800 йилда 80 фоиз америкаликларнинг ўз бизнеслари бўлган. Бироқ ҳозирга келиб, бу кўрсаткич бир оз камайган¹. Чунки бу даврда мамлакатда йирик бизнеснинг ривожланишига ҳам кенг имкониятлар юзага кела бошлаган эди. Дастлаб кичик бизнес билан шуғулланувчи омадли ишбилармонларнинг аксарияти кейинчалик йирик бизнес билан машғул бўлдилар. Транспорт ва коммуникация алоқаларининг ривожланиши туфайли йирик бизнес кенг тармоқ отди. Йирик бизнес юритувчилар арзон нархларда товар ишлаб чиқаришни йўлга қўйдилар. Уларнинг товарлари арзон нархларда сотила бошланди. Натижада кичик бизнес ишлаб чиқарувчиларининг фаолиятида муаммолар юзага кела бошлади. Чунки кичик бизнес йирик бизнес билан рақобатлаша олмайди ва кўпчилик кичик корхоналар банкрот ҳолатига тушиб қолди.

Бироқ аста-секин шундай давр бошландики, йирик ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг ўзи кичик бизнесга ёрдам бера бошлади. Янги минитехнологияларнинг ихтиро қилиниши, фирмаларнинг компьютер технологиялари билан жиҳозланиши кичик бизнесга катта йўл очиб берди. Кичик корхоналарнинг гуркираб ривожланиши ўз навбатида йирик корхоналар учун ҳам қулай муҳит яратди. Улар ўртасида иқтисодий алоқалар кучайди.

XIX аср охирига келиб, аксарият америкаликлар рақобатга йўл қўймаслик учун корпорациялар кўпроқ кичик компанияларни ўзига жалб этиши ёки бирлаштириши ва бир-бири билан келишиши асосида катта миқдордаги капитални бемалол топа олиши мумкинлигидан кўрққанлар. Мамлакатда монопол мавқени чеклаш бўйича чора-тадбирлар кўриб борилганлиги сабабли ўзига хос тажрибалар мавжуд эди. Масалан, 1890 йилда трестларга қарши қабул қилинган Шерман Қонуни ва 1914 йилда қабул қилинган Клейтон Қонуни монополиянинг олдини олишга йўналтирилган эди. XX аср давомида ҳукумат томонидан бундай меъёрий ҳужжатлар қабул қилиш давом этирилди ва монопол хатти-ҳаракатлар чеклаб борилди. Масалан, йирик «Америка телефон-телеграф компанияси» ўз хизматларини амалга оширишда монопол мавқега эга бўла олмади. 90-йилларда шиддатли ривожланиб борган «Майкрософт корпорейшн»нинг компьютерлар учун дастурлар таъминоти бозоридаги мавқеи кучсизлантириб борилди. Ўша даврларда бу корпорациянинг активлари 22 млрд. 357 миллион АҚШ долларини ташкил этган².

Хуллас, АҚШдаги кўпсонли бизнес корхоналарининг муваффақиятли ўсишидаги асосий омил – корхоналарнинг корпоратив шакли бўлдики, майда корхоналарнинг бирлашуви асосидаги корпоративликка жиддий эътибор қаратилди. Вақт ўтиб борган сари америкаликлар катта корпорацияларга

¹ Абдурахманов М., Қодиров Б. Малый бизнес в США. // Тезисы докладов научно-практической конференции «Проблемы развития малого и частного предпринимательства в Республике Узбекистан». – Т.: ТТЭУ, 1996. С.43.

² <http://www.erport.ru/articles/weconomy/usa3.htm> // Экономика США: Малые предприятия и корпорации. / Монополии, слияния и реструктурирование (Электронный ресурс. доступ: 2015.).

шубҳали муносабатда бўла бошлаган, корпорацияларнинг раҳбарлари ҳам йирик корпорацияларнинг фаолиятларига ишончсизлик билан қарай бошлашган. Чунки йирик корхоналардан кўра кичик корхоналарнинг корпоратив шаклидаги фаолияти маъқулроқ эканлиги ойдинлашиб борган.

5.2. АҚШда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши

XX аср охирларида бошқа мамлакатлардан АҚШга кўчиб келганларнинг кўпчилиги АҚШ иқтисодиётида гигант корпорацияларнинг ҳукмронлик қила олмаслигини кўриб, жуда таажжубда қолишган ва ўз бизнесларини ташкиллаштиришда у ёки бу қулайликлардан фойдаланишган. Фаолият олиб бораётган корхоналарнинг 99 фоизи ўз мустақиллиги асосида иш юритиб, жами меҳнат ресурсларининг 52 фоизни ўз ичига қамраб олган. Тахминан 19,6 млн. америкаликлар ишчиси 20 кишигача бўлган корхоналарда ишлашган. Америкаликларнинг 18,4 млн. нафари, ишчилари 20 кишидан 99 кишигача бўлган фирмаларда ва 14,6 млн. америкалик эса ишчилари 100 кишидан 499 кишигача бўлган фирмаларда меҳнатда банд бўлишган. Аксига олиб, 500 ва ундан кўп ишчилари мавжуд корхоналарда атиги 47,7 млн. нафар америкалик меҳнатда банд бўлган¹.

1974–1975 йилларда АҚШ иқтисодиёти структурасида ўзига хос инқироз юз берди. Йирик корхона ва компанияларда янгиликларни жорий этишдаги жараёнлар сусайди. Бунинг натижасида янги технологик тамойилларга асосланиш айнан кичик бизнес корхоналарида кучайди. Фан-техника тараққиётининг шиддат билан ривожланиши машина, турли қурилмалар, компьютер техникаси ва алоқа воситаларини ишлаб чиқаришда нархларнинг арзонлашувига олиб келди. 1–3 киши ишлайдиган энг кичик корхоналарда янгилик яратувчанлик ва ихтиролар шу қадар ошдики, йирик корхоналарга нисбатан олганда 4 баробар кўпни ташкил этди. 3 мингдан 10 минг АҚШ долларигача сармоясига бор бўлган тадбиркорлар майда фирмалар ташкил этиб, уларни бошқаришга ўтдилар. Бу ҳолат, айниқса, хизмат кўрсатиш соҳасида жуда сезиларли бўлди.

АҚШда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши янги иш ўринларининг яратилишига асосий омидир. Хусусан, “1976–1993 йиллар мобайнида йирик корхоналар 500 мингдан ортиқ ходимини бўшатган бўлса, шу даврда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари томонидан 3,2 млн. янги иш ўринлари яратилган”².

Бугунги кунда АҚШда «20 мингга яқин бизнес мактаблари фаолият кўрсатиб, уларда ташкил этилган ўқув курсларида бир вақтнинг ўзида икки миллионгача киши таълим олиши мумкин»³.

¹ <http://www.ereport.ru/articles/wecconomy/usa3.htm> // Экономика США: Малые предприятия и корпорации. / Малые предприятия. (Электронный ресурс, доступ: 2015.).

² The State Business: a report of the President Transmitted to the Congress. 1994. Washington, D.C.; 1994.

³ Основы бизнеса. Под ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е издание, переработанное и дополненное. –М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2005. С. 402.

АҚШда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланишида бешта йўналиш жиддий шаклланди:

1. Хизмат кўрсатиш бизнеси.
2. Чакана бизнес.
3. Қурилиш фирмалари.
4. Улгуржи савдо.
5. Ишлаб чиқариш бизнеси.

Эътиборлиси шундаки, АҚШда кичик бизнес субъектларидан иборат бўлган қатламда доимий ўзгаришлар рўй бериб туради. Бошқача айтганда, бизнес фаолиятдан манфаатдор бўлганлар қатлами у ёки бу тарздаги иқтисодий жараёнларда янгиланиб туради. Кимлардир ўз бизнесини эндигина бошлаган бўлсалар, айримлари омадсизликка учраб, ўз бизнесини тугатганлиги тўғрисида эълон берадилар. Шундай қилиб АҚШда бир йил мобайнида бир қатор янги бизнес субъектлари юзага келса, шу йилнинг ўзида бир қанчаси ўзларининг банкротликларини эътироф этадилар.

Бизнинг мамлакатимизда турғунлик ҳукмронлик қилган даврда АҚШда хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес корхоналарини ривожланиши ўзига хос бўлди. Масалан, «1973 йилда 100 кишигача ишчилари бўлган бундай кичик корхоналарда жиддий ривожланиш рўй бериб, аксичча, ўша йили 500 та энг бой бўлган компанияларда йўқолган иш ўринлари 6 миллионни ташкил этди... АҚШ меҳнат статистика бюроси маълумотларига кўра, 1995 йилда хизмат кўрсатишда жами ресурсларнинг 74,4 фоизини иш билан банд этиш истиқболи белгиланган»¹.

Ҳозирги кунда АҚШ статистикаси бўйича америкалик ишбилармонлар ичида эркакларга нисбатан аёллар салмоғи омадлироқ ҳисобланмоқда.

Шундай қилиб, 90-йилларда АҚШда 12 миллионта фирма фаолият кўрсатган бўлиб, уларнинг 90 фоиз кичик бизнесга хос бўлган корхоналарни ташкил этган. Буларнинг таркибида хусусийларидан ташқари давлатга қарашлилари ҳам бўлган. Америкалик иқтисодчиларнинг ҳисобларига кўра кичик корхонага қўйилган 1 АҚШ доллари ва ундан олинган даромад йирик корхонага нисбатан олганда, 17 мартага кўпдир².

1995-2001 йилларда, АҚШда 50 фоизгача илмий-техник ишланмалар кичик бизнес ҳиссасига тўғри келган³. Мамлакатда илмий-техника тараққиётининг ривожланиши машиналар, асбоб-ускуналар, компьютер техникаси, алоқа воситалари нархларининг пасайишига олиб келди. Бу, биринчи навбатда, тадбиркорларга унча кўп бўлмаган бошланғич капитал асосида, ўрта ва, ҳаттоки, йирик корхоналар билан муваффақиятли рақобатлаша оладиган майда ва кичик фирмалар ташкил қилишга имкон берди. Илмий-техника салоҳияти, фаннинг ривожланиши, илмий кашфиёт ва ихтироларнинг яратилиши, янги техника ва технологияларнинг барпо этилиши,

¹ Мерилин & Том Росс. *Большие идеи малого бизнеса в сфере услуг / Пер с англ. Г.Моисеевко.* –М.: «Агентство “ФАИР”», 1996. С. 4.

² Краюхин Г., Гурорье А., Икрамов М., Кускова Т. *Малые предприятия в условиях рынка.* –Т.: Ўзбекистон, 1991. С. 4.

³ Қаранг: *Амалий иқтисодиёт: Ўқув қўлланма, 1 китоб.* Таржимонлар: И. Фозилов ва бошқалар. Junior Achievement. –Т.: Шарқ, 1996.

у асосида ишлаб чиқаришни бошқаришнинг замонавий усуллари амалиётга тадбиқ этилиши туфайли ошиб борди.

XXI аср бошларидаёқ мамлакатда иш билан банд бўлганларнинг 55 фоиз кичик тадбиркорлик корхоналарига тўғри келган. 2003 йилда эса умумий бандликда кичик корхоналарнинг улуши 50,1 фоизга ва жами корхоналар ҳажмида кичик корхоналар улуши 97,6 фоизга тўғри келган. 2003 йилда мамлакатда 22,9 млн. кичик корхоналар фаолият кўрсатган бўлиб, уларнинг 231 мингтаси ўз маҳсулотларини экспортга йўналтирди¹.

2011 йилга келиб, АҚШда 27 миллионга яқин кичик бизнес корхоналари ташкил этилган бўлиб, ҳар бир йирик корхонага 1162 та кичик бизнес корхонаси тўғри келиши қайд этилди².

Айни даврда АҚШ иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга эътибор янада кучайтирилди. Сабаби жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози туфайли йирик корхоналар жиддий талафот кўрди. Дунёга донғи кетган компаниялар ҳам бу инқироз туфайли банкротга томон юз тутди.

5.3. АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши

АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка эътибор Буюк депрессия даврида бошланган. Чунки 1932 йилданок³ мамлакатда Федерал дастурлар ишлаб чиқилиб, хусусий секторни ривожлантиришга жиддий эътибор берилган. Ўша даврларда кичик бизнесни ривожлантиришга давлат субсидиялари ажратилди. Буюк депрессия йилларида айнан кичик бизнесга асосланган корхоналар янги иш ўринлари яратиб, АҚШнинг ижтимоий аҳволини яхшилашга имкон берди. Шунинг учун хусусий секторнинг ривожланиш даражаси бошқа давлатларга нисбатан 2007 йилларга қадар, яъни жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози бошланган даврга қадар юқори бўлди.

Америка ҳукумати ҳар йили кичик бизнесни молиялаштириш ва рағбатлантириш учун 60-70 млрд. долл. маблағ ажратади⁴. Америка эркин ишбилармонлигида инсоннинг табиий хислатлари, ўз обрўси ва қадрини топишга интилишидан тўла-тўқис фойдаланилади. АҚШда бизнес фаолиятини тўғри танлашга интилиш жуда муҳим. Бизнес фаолиятини танлашдаги хато моддий жиҳатдан ҳам, маънавий жиҳатдан ҳам қимматга тушади.

АҚШда ҳар бир штатнинг ўзига хос маъмурий бошқаруви ҳам амалга оширилади. Деярли барча штатларда (асосан 42 та штатда) кичик бизнес учун кредитлар ажратиш бўйича махсус дастурлар қабул қилинган. 32 та штатда бино ва иншоотларни ижарага олиш ёки сотиб олиш учун қарз олиш

¹ Лагушта М. Г. Малое предпринимательство: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. С. 23–24.

² A. Groth, K. Bhasin. 18 Amazing Facts About Small Businesses In America. Business Insider, 2011.

³ <http://www.sba.gov/adousba/> – Президент ҳузуридаги кичик бизнес маъмурияти (Small Business Administration – SBA) сайти.

⁴ Баева Ш. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштиришнинг хорж тажрибаси. // Иқтисодиёт ва таълим. №3. 2011. 129 бет.

имкониятини берадиган дастурлар ишлайди. 22 та штатда қарздорларга кафолат берувчи дастурлар ишга туширилган. 25 та штатда янги акциялар чиқариш йўли билан венчур капитал¹ дастурлари молиялаштирилади (5.3.1-расмга қаранг).

5.3.1-расм. АҚШда венчур бизнеснинг афзалликлари²

Аксарият штатларда кичик бизнес корхоналарини йирик корпорациялар билан ҳамкорлигини таъминлайдиган дастурлар фаолият кўрсатади. 29 та штатда «Бизнес инкубатор»лар ўз фаолиятини олиб боради. Кўпчилик штатлар ва йирик шаҳарларнинг бошқарув органлари преференциал дастурларни³ амалга жорий этган. Преференциялар асосан аёллар ёки майда миллат вакиллари эгаллик қиладиган фирмаларга нисбатан қўлланилади.

Кичик ва ўрта бизнес корхоналарини ривожлантиришда муниципал тузилмаларнинг аҳамияти ҳам катта. АҚШнинг барча штатлари ва шаҳарларида кичик ва ўрта корхоналар ўртасида савдо-сотикни ташкиллаштиришнинг фаол дастурлари ишга туширилган. Айниқса мудофаа саноатида кичик ва ўрта корхоналар ишлари алоҳида аҳамиятга сазовор. Чунки мудофаа саноатида давлатнинг ўзи асосий буюртмачидир.

Ҳозирги кунда 40 мингдан ортиқ майда корхоналар Пентагон учун иш олиб борадилар. НАСА эса кичик корхоналар билан бирга инновацион ишларда иштирок этиб, давлат буюртмаларини бажариш билан бирга ўзининг конверсион ишланмаларини яратади. 1994 йилда «Конверсион кичик ва ўрта корхоналар қарзларини кафолатлаш тўғрисида» Қонун қабул қилинди. Бу қонун бўйича кичик ва ўрта корхоналарнинг 100 млн. АҚШ долларигача бўлган миқдордаги қарздорлиги давлат томонидан кафолатланади.

Юқоридаги мулоҳазаларимиздан кўриниб турибдики, давлат дастурларини қабул қилиш бўйича АҚШ етарли тажрибага эга. Қабул қилинган дастурларнинг деярли барчаси амалда ишлайди, уларни амалга ошириш бўйича

¹ Изох «Венчур капитал» ва «венчур бизнес» атамалари инглизча «venture» сўзидан келиб чиққан бўлиб, В.К.Мюллернинг таникли луғатида «таваққали корхона ёки таваққалчасига бошлаш», «олиб сотиш», «таваққалчиликка дуч келиб қолган катта маблаг» сифатида таржима қилинади. (А.О.).

² Манба: Основы бизнеса / Под ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е издание, переработанное и дополненное. –М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2005. С. 231.

³ Изох: Преференциал дастурлар асосан, кичик бизнес корхоналарини товарлар ишлаб чиқариш ва аҳолига хизмат кўрсатишга жалб этиш учун йўналтирилган давлат дастурларидир. (А.О.).

аниқ механизм ишлаб чиқилган. Ўз навбатида ушбу давлат дастурларининг бажарилиши мамлакат иқтисодиёти ва равнақига жуда катта ҳисса қўшади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, АҚШнинг тадбиркорлик соҳасида кўп йиллар мобайнида қўлланилаётган қонунлар тизими мавжуд. Агар АҚШда қабул қилинган қонунларга 5.3.1-жадвал бўйича эътибор берилса, уларнинг аксариятида тадбиркорлик фаолияти учун эркин муҳит зарурлиги, рақобатни кучайтириш лозимлиги, инновацияларни қўллаш учун кенг шароитлар яратиш кераклигини яққол англаб олиш мумкин. Масалан, «АҚШда сўнгги ўн йиллар мобайнида жами инновацияларнинг 55 фоиз айнан кичик бизнес соҳасида яратилган»¹.

АҚШда «Иқтисодиётнинг монополистик секторини давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асосларини ташкил қилувчи кичик бизнес ҳақида»ги қонун қабул қилинган. Унга қўшимча равишда 1986 йилда кичик корхоналарга янги технологиялар, илмий–техник конструкторлик ташкилотларининг ишланмаларини топшириш имкониятини таъминловчи қонун қабул қилинган. 80-йилларнинг бошида АҚШ давлат маъмурияти томонидан америкаликларга тадбиркорлик руҳини сингдиришга бўлган стратегик ёндашувни устувор вазифалардан бири, деб қабул қилинди. Мамлакатда бир қатор чора-тадбирлар қўрила бошланди. Чунончи:

- янги корхоналарни рўйхатга олишни соддалаштириш;
- солиқ сиёсатини юмшатиш (жумладан, мерос мулкларига нисбатан солиқ ставкаларини тушириш);
- молиявий ва техник жиҳатдан қўллаб-қувватлаш бўйича турли чора-тадбирларни амалга ошириш.

Бу чора-тадбирлар АҚШдаги қонун ва меъёрий ҳужжатлар асосида, америкача менталитетга хос ҳолатда амалга оширилади.

АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик жуда мураккаб рақобат муҳитида ривожланди. Масалан, 1980–1985 йилларда 2,5 млн. фирмалар ўз фаолиятини бошлаган бўлса, 2,0 миллионгача ўша даврнинг ўзида ўз фаолиятини тўхтатган, яъни ёпилган². Ўз фаолиятини олиб бораётган кичик бизнес корхоналарининг бешдан уч қисми биринчи олти йилликда ўз фаолиятини тўхтатади. Бу жараёнлар АҚШ иқтисодиётида оддий ҳолат, деб қабул қилинади. Банкротлик туфайли олинган маълумотлар инвестициялардан қандай фойдаланиш зарурлигини янада аниқлаштиради. Банкротликнинг асосий сабаби – бу раҳбарликда малаканинг етарли эмаслигидадир.

АҚШ ҳукумати мамлакат иқтисодиётининг ривожланишида кичик бизнес секторининг роли алоҳида эканлигини яхши ҳис этади. Чунки «...кичик бизнеснинг экспортдаги улуши 30 фоизни ташкил этади»³. Кичик ва ўрта корхоналар экспорт фаолиятини федерал молиялаштириш «City/State program» дастури доирасида амалга оширилади. Бу дастур АҚШнинг Экспорт-импорт

¹ Малое предпринимательство в России: прошлое, настоящее и будущее. Под ред. Б.Г.Ясина, А.Ю.Чепуренко, В.В.Буева. –М.: фонд «Либеральная миссия», 2003. С.136.

² Краюхин Г., Гурорье А., Икрамов М., Кускова Т. Малые предприятия в условиях рынка. –Т.: Ўзбекистон. 1991. С. 65.

³ Жўраев Ш.С. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакат иқтисодиёти ривожланишига таъсири. // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. №4. 2011. 41 бет.

АҚШда тадбиркорлик соҳасида узок йиллар мобайнида амал қилаётган қонунлар тизими¹

Қонунлар	Қонунларнинг асосий мөҳияти
Трестларга қарши Шерман қонуни (1890 й.)	а) монополия ёки монополиялаштиришни таъқиқлаш; б) штатлараро ёки тапқи савдони чеклашга қаратилган турли хилдаги шартнома, келишув ва бирлашмаларни таъқиқлаш.
«Озиқ-овқат маҳсулотлари ва медицина препаратларининг сифатлилиги ҳақида»ги қонун (1906 й.)	Штатлараро савдо-сотикқа қалбакилаштирилган ёки марка ёпиштирилмаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ташиш, сотишни таъқиқлаш. Бу қонун 1938 йилда озиқ-овқат, дори-дармон ва косметика воситалари ҳақидаги Федерал қонунига алмаштирилди. 1958 ва 1962 йилларда унга жиддий ўзгартиришлар киритилди.
«Федерал савдо комиссияни таъсис этиш ҳақида»ги қонун (1954 й.)	Савдода рақобатнинг виждонсизлик услуги ноқонунийлигини текширувчи идорани-комиссияни таъсис этишни назарда tutади.
Клейтон қонуни (1914 й.)	Амалий фаолиятнинг айрим турларини таъқиқ этувчи Шерман қонунига қўшимча киритилди (нархларни камситиш турларини аниқлаш, шартномага ҳамкор ҳаракатини чекловчи моддани киритиш, сотишни чеклаш тажрибасини қўллаш, бошқа корпорациялар акцияларига эга бўлиш, қўшма директорат ташкил этиш).
Уилер Ли қонуни (1938 й.)	Рақобатга зарар келтириш ёки келтирмасликдан қатъий назар нопок ёки фирибгарлик асосидаги ҳаракат ва усулларни таъқиқлаш; озиқ-овқат, дори-дармон рекламаси устидан Федерал савдо комиссиясининг назоратини таъсис этиш.
«Товарнинг аслиги унинг ўрами ва марказида акс этиши ҳақида»ги қонун (1966й.)	Кенг истеъмол товарлар ўрами ва маркаланишига қоида жорий этилиши ўрам ичида нима борлигини, ишлаб чиқарган шахс номини ва ўрам ичидаги нарсанинг аниқ миқдорини кўрсатишни талаб қилади.
«Истеъмол товарларининг хавфсиз бўлишлиги ҳақидаги қонун (1972 й.)	Истеъмол товарларининг хавфсиз бўлиши билан боғлиқ муаммолар бўйича комиссия таъсис этилиб унга истеъмол товарларига нисбатан хавфсизлик стандартларини қўлаш ва ушбу стандартларга риоя қилинмаслиги учун санкция қўллаш ваколати берилди.
«Қарзларни виждонан ундириб олиш ҳақида»ги қонун (1978 й.)	Қарзларни ундириб олишда одамларни кўрқитиш, таъқиб қилиш, аёвсизларча муносабатда бўлиш, тўхмат қилиш ноқонуний деб эълон қилинди.

¹ Предпринимательство: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Я.Горфинкеля, проф. Г.Б.Поляка, проф. В.А.Швабара. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2001. С. 18.

банкнинг дастури бўлиб, унда 29 та штат қатнашади. Шунинг учун ҳам ҳукумат раҳбарларининг маърузаларида кичик бизнес мамлакат иқтисодиётини соғломлаштиришда муҳим восита эканлиги жиддий қайд этилади.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, кичик бизнес АҚШдек мамлакатнинг стратегик ривожланишида устувор йўналишлардан биридир. Айнан шу соҳа АҚШ иқтисодиётини тез юксалиб боришига катта таъсир кўрсатган.

АҚШда кўпчилик кичик бизнес корхоналарига ярим ҳукумат ташкилотлари ҳам ёрдам кўрсатадилар. Булар:

- хизматлар савдоси соҳасидаги сиёсат бўйича кўмита;
- Президент қошидаги хусусий тадбиркорлик муаммолари бўйича махсус комиссия;
- саноат рақобатбардошлиги масалалари бўйича комиссия ва бошқа шу каби кўмиталардир.

Бундан ташқари, жамоатчилик ташкилотлари ҳам фаолият кўрсатади, яъни:

- савдо-саноат палатаси;
- саноатчиларнинг миллий ассоциацияси;
- савдо ва қишлоқ хўжалигидаги турли ассоциациялар, клублар, гуруҳлар.

Ушбу жамоатчилик ташкилотлари кичик бизнесни қўллаб-қувватлашга амалий ёрдам кўрсатадилар.

«АҚШда федерал даражада 75000 доллардан ортиқ даромадни солиққа тортишда 34 фоиз корпорацион солиқ ставкаси билан бир қаторда, кичикрок корпорациялар учун иккита пастроқ ставка – даромад 50000 долларгача бўлганда 25 фоиз ставкадан фойдаланилади. Кичик корхоналарда сотув ҳажми 200000 доллардан ошмаган ҳолларда даромад солиғини ҳисоблаб чиқиш мақсадлари учун даромад миқдоридан қўшимча чегирмалар белгиланган»¹.

Эътиборлиси шуки, мамлакатда кичик корхоналар солиқ имтиёзларидан фойдаланмайдилар, аммо субсидиялар, дотациялар, молиявий кафолатлар билан ҳар томонлама қўллаб-қувватланадилар. Кичик бизнесга бундай муносабат, албатта, унинг ривождаги энг муҳим шарт-шароит ҳисобланиб, йилдан-йилга уларнинг сони ортиб бормоқда. Хусусий секторнинг тез ва ўзгарувчан ўсиб боришида SBAнинг² катта ва салмоқли роли бор.

5.4. Кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда SBAнинг беvosита функциялари ва ваколатлари

Мамлакатнинг миллий хавфсизлиги ва иқтисодиёт тараққиётини таъминлаш мақсадида АҚШда шахснинг барча салоҳиятли имкониятларини ишга солиш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳар томонлама

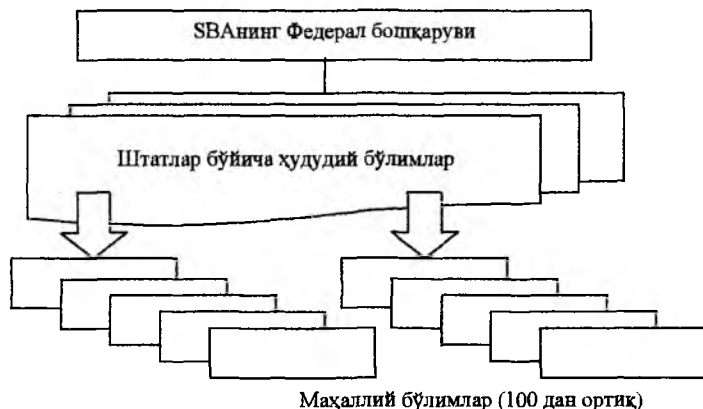
¹ Тўхсанов Қ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиққа тортишнинг хорижий мамлакатлар тажрибалари. // Ж. Иқтисод ва таълим. №1. 2013. 92 б.

² SBA – Small Business Administration, яъни, Кичик бизнес маъмурияти.

қўллаб-қувватлаш, адолатли рақобатлашиш ва хусусий ташаббускорликни ривожлантиришга катта эътибор берилган. Бундай эътибор донимо давлатнинг кўмагини тақозо этади.

Маълумки, АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига давлат томонидан иқтисодий ёрдам бериш асосан уч хил даражада амалга оширилади:

- федерал даражада (давлат ва SBAнинг ўзаро боғлиқ ҳолдаги фаолияти);
- штатлар ҳукумати даражасида (ҳар бир штат ўзининг қонунларига асосланиб бошқарилади);
- муниципал (маҳаллий) даражада.

5.4.1-расм. Кичик бизнес маъмурияти (SBA) бошқарувининг тузилиши¹

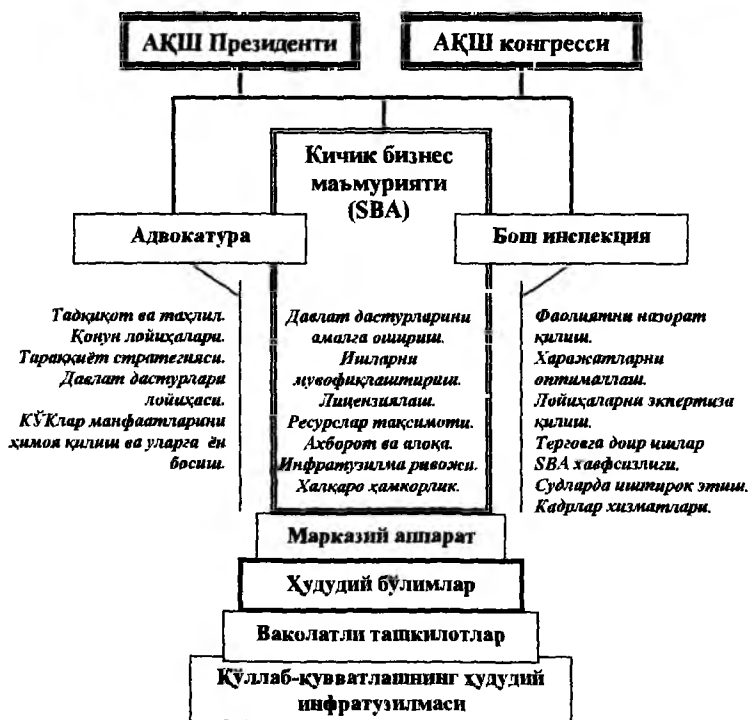
1953 йилдан бери фаолият кўрсатаётган «Small business administration» (SBA) деб номланувчи ушбу ташкилот барча даражадаги бошқарувни қамраган (5.3.1-расм) бўлиб, федерал ҳукуматнинг мустақил агентлиги сифатида жуда кенг ваколатларга эга. Хусусан, SBAнинг асосий функциялари қуйидагилардан иборат:

- КўКларни молиявий ресурслар билан таъминлашга рухсат бериш;
- ахборот, таълим ва консалтинг хизматларини кўрсатиш;
- давлат буюртмалари билан таъминлаш ва бажарилишини назорат қилиш;
- турли хавфли ҳалокатлар, фалокатлар ва фожияларда КўКларга кўмаклашиш.

Ҳозирги кунга қадар ўз фаолиятини тўхтатмай олиб бораётган SBA кичик бизнес субъектлари фаолиятини иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаб, уларнинг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилиб келмоқда. SBA кичик бизнес

¹ Расм муаллиф томонидан турли манбалар асосида ишланган.

субъектлари фаолиятини ишчилар сони ва йиллик даромад ҳажми бўйича градацияга ажратишдан тортиб, барча босқичлардаги тартибга солиш ва молиялаштиришгача бўлган муаммолар ечимини ҳал этишга йўналтирилган ягона ташкилотдир.

5.4.2-расм. АҚШда КўКларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тузилмаси¹

Шуни эътироф этиш керакки, SBA фаолияти АҚШ бюджетидан молиялаштириб борилади. Бундай молиялаштириш йилдан-йилга кенгайиб бормоқда. Шу билан бирга, 60 йилдан бери кичик ва ўрта бизнесни молиялаштириш ҳажми ҳам ўсиб боровчи тенденцияга эга бўлмоқда. SBA орқали кичик бизнес субъектларининг турли соҳалари жиддий ўрганилиб, уларга муайян кредит маблағлари ажратилади.

¹ Манба: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Государственная система США развития и поддержки малого предпринимательства.

Давлатнинг юқори органи бўлмиш SBA фақат мамлакат Президенти ва Конгрессга бўйсиниб, кичик бизнеснинг ривожини учун масъул ва жавобгар ташкилот ҳисобланади. SBАнинг ташкилий тузилмасига Адвокатура ва Бош инспекция киритилган бўлиб, уларнинг фаолияти SBA раҳбариятининг фаолиятига боғлиқ эмас. Шунинг учун Адвокатура ва Бош инспекция КЎКлар ҳолатини мустақил равишда баҳолаш, шунингдек, SBАнинг фаолият самарадорлигини белгилаш ва КЎКларни ривожлантириш, ушбу секторни қўллаб-қувватлаш дастурлари ва услубларнинг такомиллашуви бўйича амалий чоралар таклиф қилиш ваколатларига эгадир.

АҚШда кичик бизнесни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш «Кичик бизнес тўғрисида Қонун» (PL 85-536; §2) асосида амалга оширилиб, SBA билан барча давлат ташкилотлари биргаликда қуйидаги фаолият йўналишлари бўйича иш олиб боради:

- экспорт имкониятларини кенгайтириш;
- технологиялар трансфертида кўмаклашиш¹;
- импорт билан самарали рақобат қобилиятини кенгайтириш;
- янги рақобатбардошли товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш,

ускуналар сотиб олиш ва қайта тикланиш учун узоқ муддатли кредитларга рўхсат бериш;

- кичик корхоналар рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган давлат, ҳудудий ва хусусий дастурлар тўғрисида ахборотлар тарқатиш;

- барча савдо музокараларида кичик корхоналар манфаатларини ҳисобга олиш ва тақдим этишни таъминлаш.

Бу борада 1991–2000 йилларда 435 000 та кичик бизнес субъектларига 94,6 млрд. АҚШ доллари миқдорида амалий ёрдам кўрсатилган. Фақат 2000 йилнинг ўзида SBA кўмагида кичик бизнес сектори томонидан 12,3 млрд. АҚШ доллари ҳажмидаги қарзларнинг ўзлаштирилиши таъминланди, 40 млрд. АҚШ долларидан ортиқ давлат буюртмалари айнан кичик бизнес секторига тақсимланди. Ёнгинлар, фалокатлар ва табиий офатлар сабабли 1 млрд. АҚШ долларидан ортиқ маблағлар зарар кўрган кичик бизнес субъектларига тўланди².

Хуллас, сўнги йилларда SBA кўмаги билан ҳар йили турли молиявий ресурсларни жалб этган ҳолда кичик бизнесга умумий ҳисобда 400 млрд. АҚШ доллари миқдорида маблағлар ажратиб борилмоқда. Айнан SBA ўзининг кўмаклашувчи фаолияти билан жаҳон иқтисодиётида биринчи ўринни эгаллаб, жаҳоннинг жуда кўп товарлари ва хизматлари мавжуд бўлган бозорларида илғорлик қилмоқда.

Агар таъбир жоиз бўлса, бугунги кунда SBАнинг ташкил топиши ва фаолиятини диққат билан ўрганиш зарур. Унинг амалий тажрибалари у ёки бу тарзда Ўзбекистон иқтисодиётида қўлланса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

¹ Технологиялар трансферти – у ёки бу мамлакатлардан технологияларни олиб келиш ёки бошқа давлатга ўтказиш (Глоссарийга қараг – А.О.).

² Манба: <https://kipp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Государственная система США развития и поддержки малого предпринимательства.

5.5. «Small business administration»нинг устувор вазифаси ва фаолияти

АҚШда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича 60 дан ортик дастурлар¹ мавжуд бўлса-да, уларнинг 50 дан ортиғи SBA орқали амалга ошириб келинади. Бу дастурларнинг ҳар бири маълум бир мақсадга, фаолият сегментига йўналтирилган. Уларда иштирок этиш шартлари мавжуд бўлиб, ҳар бир дастур миқозлар фаоллигини оширишга қаратилган. Ушбу дастурлар ҳар йили янгиланади, кенгайтирилади, такомиллаштирилади ва уларда янги йўналишлар яратилади. Дастурлар ичида йирикроғи аёлларнинг ишбилармонлик фаоллигини ва майда миллатлар вакиллари қўллаб-қувватлаш дастуридир. Бундан ташқари юридик хизмат кўрсатиш, илмий-тадқиқот ишларида кўмаклашиш, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш бўйича «7а» ва «504» дастурлари² ҳам муҳим аҳамият касб этади.

SBАнинг устувор вазифаси кичик бизнес корхоналарининг иқтисодий фаолиятини ташкил этиш, қўллаб-қувватлаш ва таъминлашдир. SBA томонидан кичик бизнес ҳақида кенг иқтисодий ахборот жамланади ва ҳар йили Конгресс томонидан мамлакатдаги кичик бизнес корхоналарининг фаолиятини таҳлил этишда фойдаланилади. Ҳар бир штатдаги SBАнинг бўлимларида 40-50 тадан маъмурий ходимлар иш олиб боради. SBАнинг бўлимлари деярли барча йирик шаҳарларда мавжуд бўлиб, АҚШнинг барча штатларида кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш сиёсати шу тарзда амалга оширилади. Ҳозирга келиб, SBA Федерал агентлигида 4,5 мингдан ортик киши меҳнатда банд бўлиб, унинг 68 та маҳаллий бўлинмалари фаолият кўрсатмоқда. Хусусан, Вашингтоннинг ўзида ўндан ортик ҳудудий бўлимлари ўз фаолиятини олиб бормоқда.

SBA аппаратида жами 1000 нафар ишчи-ходимлари бўлиб, бюджети – 1,2 млрд. АҚШ долларига тенг. 4000 дан ортик киши ушбу маъмуриятнинг фаолияти асосида давлат томонидан қўллаб-қувватланади.

SBАнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- кичик бизнес субъектларига консалтинг хизматини кўрсатиш;
- турли бизнес учун кредит турларини тавсия этиш ва уларни олишга ёрдам бериш;
- техника янгиликлари ва ахборот узатиш орқали кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш;
- кичик бизнес учун кредит кафолатларини бериш;

¹ Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 514.

² Изоҳ: «7а» дастури – бу кафолатли кредитларга эга бўлиш дастуридир. «Кафолатли кредитлар», яъни «7а» дастурдан фақат кичик бизнес субъектлари фойдалана оладилар. Бундай кредитлар ҳажми 250 минг АҚШ долларигача бўлади. «7а» дастури асосидаги кредитлар энг аввало кичик корхоналарни бошқарётган аёл тadbirkорларга, қишлоқ жойларидаги кичик тadbirkорларга, саноатнинг айрим тармоғида фаолият кўрсаттаётган тadbirkорларга, шунингдек, АҚШнинг айрим географик ҳудудларида ўз бизнесини юритаётган тadbirkорларга берилди. «504» дастури – бу дастурнинг тўлиқ номи «504 кредит дастури бўйича компаниялар ривожини лицензиялаш» деб қайд этилади. Давлат томонидан кафолатланганидан бу дастур кредитларнинг ҳажми 2006 йилда 5,5 млрд. АҚШ долларини ташкил этган. «504» дастури кичик корхоналарни узоқмуддатли молияланишини таъминлайди. Кўчмас мулкларни сотиб олишда, тadbirkорлик фаолиятини модернизация асосида кенгайтиришда ва турли технологик ускуналарни сотиб олишда кичик бизнес субъектларига берилдаган кредит дастуридир.

– мазкур ташкилот бюджети ҳисобидан кичик бизнес фаолиятини субсидиялаш ва кредитлаш;

– йирик корхоналар билан шартнома тузишга ва давлат буюртмаларини олишга кўмаклашиш.

Кичик бизнес субъектларига берилган кредитлардан мақсадли фойдаланилиши SBA томонидан назорат қилиниб, агар устувор йўналишларга сарфланса, 1,3 млн. АҚШ долларигача бўлган миқдор SBA томонидан кафолатланади. Бу устувор йўналишлар қуйидагича:

- ҳудуд саноатини ривожлантириш;
- экспортни кенгайтириш;
- қишлоқ жойларини кенгайтириш ва ободонлаштириш;
- рақобатни рағбатлантириш;
- иқтисодий реконструкция қилиш;
- бюджет секвестрларини¹ компенсациялаш.

SBAнинг маълумотига кўра, АҚШдаги компанияларнинг 98 фоизи кичик бизнесга мансуб. Улар эркин иқтисодий фаолият кўрсатиб, ялпи миллий маҳсулотнинг 40 фоизини ишлаб чиқаради². Бу соҳа саноат ва хизмат кўрсатишда янги иш ўринларини яратиш манбаи сифатида намоён бўлган. Хусусан, 90-йилларда янги технологиялар ва ихтироларнинг 90 фоизини кичик бизнес корхоналарида амалга оширилган. Машинасозлик соҳасидаги 27 фоиз ана шундай корхоналарда ишчилар сони 100 кишигача боради³. Бу ерда ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва савдо тармоғидаги иш ўринларини яратишдаги асосий манба, яъни бизнес секторда янги иш жойларининг 3/4 қисми⁴ яратилади.

Таъкидлаш жоизки, кичик бизнес субъектлари градациясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришда ҳам SBAнинг тажрибаси катта. Чунки SBA ҳар йили иқтисодий тармоқларидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг миқдор жиҳатидан кўпайиб ёки камайиб бориши тўғрисида маълумотга эга бўлиб боради. Ўз навбатида бу ўзгаришларни тартибга солиб турувчи дастурлар ишлаб чиқади.

АҚШда SBAнинг кичик бизнес субъектлари фаолиятига кўмак беришдаги аҳамиятини алоҳида қайд этиш керак. Қуйида ушбу федерал ташкилотнинг кўмак беришдаги шаклларини кўриб чиқамиз:

1. Кичик бизнес билан шуғулланишни бошловчиларга бепул маслаҳат бериш хизматлари ташкил этилган. Шу мақсадда турли анжуманлар, кенгашлар, семинарлар ўтказиб турилади.

2. SBA таркибидаги кичик бизнесни ривожлантириш марказларида бизнесга доир ахборотларни йиғиш ва умумлаштириш ишлари амалга оширилади. Бу марказларда турли масалалар бўйича маслаҳатлар бериш ва тадбиркорларни ўқитиш имкониятлари мавжуд.

¹ Секвестр – (лотинчадан *sequestum* саклаш; инглизча *sequestration*) – ҳокимият органлари томонидан қандай бўлмасян муайян мулкдан фойдаланишни тақиқлаб қўйиш.

² Қаранг: www.21ast.uz // Жаҳон иқтисодийнинг таянч нуқтаси. 23 декабрь, 2010.

³ Краюхин Г. и др. Малые предприятия в условиях рынка. –Т.: Узбекистан, 1991. С. 14.

⁴ Абдурахминов М., Кодиров Б. Малый бизнес в США.//Тезисы докладов ТТЭУ, –Т.: 1996. С. 44.

3. SBA иштирокида университет ва коллежларда майда тадбиркорларни бепул ўқитиш курслари ташкил этилган. Шу билан бирга, пуллик курслар ҳам мавжуд.

4. Бизнес билан шуғулланишни хоҳловчи аёллар учун қисқа курслар ташкил этилган.

5. Ёш ишбилармонлар учун махсус курслар фаолият кўрсатади.

6. Юқори малакага эга бўлиш учун йўналтирилган пулли курслар ташкил этилган. Бу курсларнинг давомийлиги 2-3 ҳафта бўлиб, махсус дастурлар асосида олиб борилади.

Умуман олганда, SBA – Федерал агентлик кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари фаолиятини қонуний жиҳатдан назорат қилиб бориш ва уларнинг манфаатларини ҳимоялаш каби ишларни ҳам амалга ошириб боради. Ташкилот таркибида фаолият олиб бораётган адвокатура бўлими ўзининг махсус маслаҳатлари билан тадбиркорлар манфаатларини ҳимоялашда муҳим роль ўйнайди.

5.6. АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик миқёслари ва у туфайли яратилаётган иш жойлари

АҚШда кичик бизнесни белгиловчи мезонлар тизими жуда аниқ такомиллашган. Бу мезонлар кичик ва хусусий корхоналарнинг фаолият турига ва тармоқларга кўра турлича қўлланилади. Масалан, айрим соҳаларда кичик корхоналар мақоми ишчилар сонига кўра белгиланса, бошқаларида айланма маблағлар ва фойда ҳажмига қараб аниқланади.

Демак, АҚШда кичик бизнес миқёслари ўзига хос градацияланади. 1953 йилда майда бизнесни йирик бизнесдан фарқлаш учун қонун қабул қилинган. 1958 йилда ушбу қонунга майда бизнес миқёсларини аниқ чегараловчи ўзгартиришлар киритилди. Сабаби, майда бизнес корхоналарига кредит олиш имкониятларини кенгайтириш эди. Қонунда тадбиркорликнинг аниқ соҳалари учун мезонлар ҳам белгиланган. Масалан, саноат соҳасидаги кичик корхоналарда 250-1500 киши ишлаши мумкин. Умуман, АҚШда ишчилар сонига кўра бизнес корхоналари бешта табақага бўлинади¹:

- энг кичик (1-24 киши);
- кичик (25-99 киши);
- ўртача (100-499);
- йирик (500-999);
- энг йирик (1000 ва ундан ортик).

Демак, АҚШда кичик бизнес субъектлари деганда, энг кичик, кичик ва ўрта корхоналар фаолиятини тушуниш мумкин. Бундан ташқари капитал айланмаси асосида табақалаштирилган мезонлар ҳам бор. Бундай мезон чегараси 0,75 миллиондан 20 млн. АҚШ долларигачадир². Масалан, улгуржи савдо корхоналарининг йиллик савдо муомаласи 3-18 млн. АҚШ доллари

¹ Жизнин С., Крупнов В. Қандай қилиб бизнесмен бўлиш мумкин? Ўқитувчи. –Т.: 1992. 17 бет.

² Лауста М.Г. Малос предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М. 2008. С. 23.

орасида бўлса, майда бизнесга киритилади. Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида эса бу чегара 1-5 млн. АҚШ долларини ташкил этиши керак¹. Умуман олганда, АҚШда соф даромаднинг 34,9 фоизи кичик бизнес улушига тўғри келади.

1975 йилда АҚШдаги йирик корхоналар томонидан яратилган янги иш ўринлари атиги 6 фоизни ташкил этди. 1979 йилга келиб, бундай компаниялар 600 000 дан кўпроқ ишчи ўринларини йўқотишди. Бироқ, худди шу йилларда мамлакатда яратилган янги иш ўринларининг 90 фоиз кичик бизнес секторида яратилди. Уларнинг ярмидан кўпроғи ишчилари 20 кишидан иборат бўлган корхоналар улушига тўғри келади. АҚШ иқтисодчиларининг ҳисобларига кўра 1987 йилда яратилган янги иш ўринларининг 3/4 қисми кичик бизнес секторига тўғри келган.

Энг аҳамиятли томони шунда эдики, яратилган янги иш ўринларининг аксарияти юқори технологияли (компьютерлар, кир ювиш машиналари ва роботлар) ишлаб чиқаришда амалга оширилди. Аммо сўнгги йигирма йиллар мобайнида ушбу устувор йўналишларда яратилган янги иш ўринларининг улуши атиги 10 фоизни ташкил этди. Кўпчилик янги иш ўринларининг улуши ресторан ва аёллар кийимлари тайёрлайдиган корхоналарга тўғри келди.

Машинасозлик соҳасидаги 27 фоиз ана шундай корхоналарда ишчилар сони 100 кишигача боради². Бу ерда ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва савдо тармоғида бизнес сектор – иш ўринларини яратишдаги асосий манба ҳисобланади. «World's Epsilon Enterprises Inc.» компанияси президенти А. Левининг таъкидлашича, «АҚШда ...меҳнатга лаёқатли аҳолининг 90 фоиздан ортиғи иқтисодиётнинг ушбу тармоғида фаолият юритади»³.

Сўнгги маълумотларга қараганда, АҚШ иқтисодиётининг айрим тармоқларида кичик бизнес корхоналарида 1000 кишигача ишчилар ёлланиши мумкин⁴. Мамлакат ялпи ички маҳсулотида кичик бизнес секторининг улуши орта бошлади. Чунки меҳнат ресурсларининг аксарияти кичик корхоналарда иш билан банд бўлиб, яна бир қисми ўз бизнесини ташкил этишга киришган эди. АҚШда кўпроқ энг майда корхоналар фаолиятини устуворроқ деб билиш мумкин. Бундай корхоналар ишчилари 2-3 кишидан иборат бўлиб, уларнинг аксарияти жамоа тадбиркорлигига асосланган бўлади. Кичик ва ўрта корхоналар уларга нисбатан миқдор жиҳатидан камроқдир.

5.7. АҚШда кичик бизнес ва тадбиркорликни молиялаштирилиши

Умуман олганда, АҚШ иқтисодиёти дастлаб Нидерландия, кейинчалик Англия, Канада, Германия, Япония инвестицияси таъсирида кучайган. АҚШда йирик компаниялардан фарқли равишда кичик корхоналар қарз сармоясига эмас, асосан, ўз маблағларига таянади. Шундай бўлса-да, тез ривожланаётган

¹ Жязинин С., Крупнов В. Қандай қилиб бизнесмен бўлиш мумкин? Ўқитувчи, –Т.: 1992. 17-18 бетлар.

² Краюхян Г. и др. Малые предприятия в условиях рынка. –Т.: Узбекистан, 1991. С. 14.

³ Халқ сўзи. 28 декабрь. 2010. №249. 3-бет.

⁴ Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика.–М.: ТЕИС, 2000. С. 30.

фирмалар жалб қилинадиган маблағлар ҳисобига қисман молияланишга эҳтиёж сезади.

Бу ҳолда кредит карточкалари муҳим молиялаш манбаи бўлиб хизмат қилади. 1993 йилда кичик фирмаларнинг 29 фоизи улардан фойдаланган. Бироқ шундай шароитларда ҳам банкларнинг тугган ўрни пасаймайди. Худди ўша 1993 йилда кичик корхоналарнинг 26 фоизи кредит линияси, 9 фоизи молиявий лизинг, 6 фоизи ипотека кредити, 14 фоизи ускуналар учун кредит, 24 фоизи транспорт воситалари учун кредитдан фойдаланишган бўлса, 1996 йил июнидан 1998 йил бошига қадар 37 фоиз худди шундай корхона тижорат банклари хизматидан фойдаланди. Уларга берилган банк кредитлари умумий суммаси эса 172 млрд. АҚШ долларини ташкил этди.

Ҳар йили АҚШ ҳукумати (SBA кўмаги ҳисобга олинмаганда) кичик бизнес ва тадбиркорликни молиялаштириш ва рағбатлантириш мақсадида 60-70 млрд. АҚШ доллариди маблағ ажратади. Америка ишбилармонлари обрў-эътиборга эришиш, инсон хислатларидаги кадр-қимматни топиш масалаларига жиддий ёндашадилар. Ҳар бир америкалик ўзи яшаётган жамиятга ўзининг ҳиссасини қўшиб боришни асосий бурч деб билади. АҚШда бизнес қилишга қаттиқ киришиш одат тусига айланган. Бунинг сабаби ҳар бир америкалик гўёки, ўзининг моддий ва маънавий аҳволдан қониқмаётгандек ҳис этишидир.

Федерал молиялаш ахборот маркази ҳузуридаги ижтимоий ҳимоялаш бўлими маълумотларига қараганда, 1996 йилда федерал ҳукумат кичик ва ўрта тадбиркорликнинг ривожланишига 197,5 млрд. АҚШ доллари ажратди. Аёллар ва кичик миллатлар вакиллари амалий фаоллигини рағбатлантириш, экспортга мўлжалланган ишлаб чиқаришларини ривожлантириш, илмий тадқиқот ишларини молиялаш қўллаб-қувватланаётган асосий йўналишлар ҳисобланади.

SBA муассасаси бепул ахборот хизматлари кўрсатибгина қолмай, кичик фирмаларга молиявий маблағлар тақдим этишда турли ташкилотлар манфаатдорлигини ошириш мақсадида қарз сармоясининг 90 фоизигача миқдорида кредиторларга давлат кафолатлари беради. Фақат ҳарбий кучлар фахрийлари ёки кичик миллат вакиллари бўлган тадбиркорлар, шунингдек, ишсизлик даражаси юқори бўлган ҳудудларда жойлашган корхоналар ушбу ташкилотдан кредит олишга ҳақлидир.

SBA доим федерал бюджет ҳисобидан маблағ билан таъминланади. 1999 йилда бу бюджет бўйича ажратмалар 15,3 млрд. долларга тенг бўлди. Бу эса 1998 йилга қараганда 15 фоизга кўпдир. Ажратилган маблағларнинг 72 фоизи банк орқали оддий йўл билан кредит олиш имконига эга бўлмаган янги очилаётган кичик корхоналар учун кафолатлар бериш учун мўлжалланди. Қарз муддатлари, мақсади ва миқдоридан келиб чиқиб, у 750 мингдан ортиқ бўлмаса, умумий сумманинг 75 фоизи, 100 мингдан ортиқ бўлмаса, 80 фоизи миқдорида кафолат берилади. Бунда айланма сармояси учун 10 йилгача, асосий сармоя учун 25 йилгача кафолат берилади. Фоиз ставкаси қарз миқдорининг 2,75 бандидан ортмаслиги лозим.

Фаолият юритаётган корхоналарни кенгайтириш ва замонавийлаштириш SBA фаолиятининг муҳим йўналиши ҳисобланади. Бу қарз суммаси 1 млн. АҚШ долларидан ошмаса, қарз умумий суммасининг 40 фоизи миқдорида

агентлик кафолати остида кўчмас мулк, ускуналар, технологиялар харид қилиш учун белгиланган ставкали узоқ муддатли кредитлар беришни ўз ичига олади. Мазкур дастур бажариладиган хизматларнинг таннархи пастлиги билан изоҳланади ва ускуналар ишлаш ва харид қилиш, имкон борича паст нархларда қурилиш ишларини амалга оширишда қўшимча ёрдам берилишини назарда тутади. Унга маъмурият умумий бюджетининг 19,6 фоизгача миқдори ажратилади.

Бундан ташқари, SBA икки ёки ундан кўпроқ компаниялар ташаббускорлиги билан ташкил этилаётган кичик корхоналарни молиялаш билан шуғулланади. Ажратиладиган маблағлар 72 фоиз ва микрокредитлар 0,5 фоиз, одатда, бу фойда бермайди, аксарияти ҳатто қайтмайди ҳам.

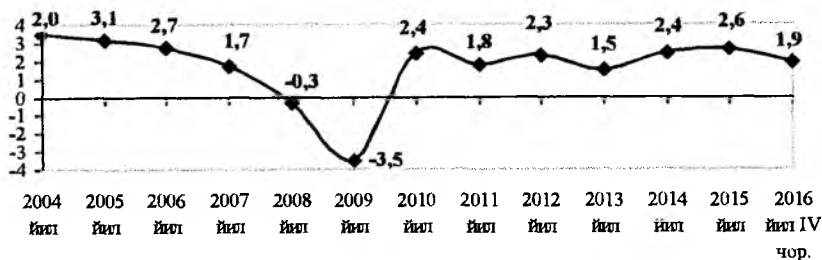
Ёрдам олган корхоналарнинг 85 фоизи йил давомида тугатилишига қарамай, SBA экспертлари қолган 15 фоиз корхоналарнинг муваффақиятли ишлашини тасдиқлайди ва бериладиган молиявий қўллаб-қувватлашни тўлиқ оқлайди, деб ҳисоблашади.

АҚШда штатлар, шаҳарлар ва ҳатто муайян ташкилотлар даражасида кичик тадбиркорликка маблағ жалб қилишга қўмаклашадиган дастурларни ишлаб чиқиш кенг тарқалгандир.

Эътиборлиси шундаки, АҚШда қўлидан иш келмайдиган ёки ишни мукамал даражада бажара олмайдиган кишиларни ёқтиришмайди. Бундай кишиларни учратиш ҳам қийин. Омади юришган ва омади юришмаган кишилар ўртасидаги фарқ ҳам жуда катта. Америка ишбилармонларининг асосий муваффақияти уларнинг истеъдоди ва улкан ҳажмдаги ахборотларнинг таҳлил қилиш қобилиятига жуда боғлиқ. Жиддий қарорлар қабул қилишда уларнинг зиммасидаги масъулият ҳам анча оғир. Бизнес юритишда қабул қилинадиган ҳар бир қарор синчиклаб ўрганилади. Агар қарорларни ўзгартириш ёки уларга англиклар киритиш зарур бўлса, қилишувлар асосида амалга оширилади.

5.8. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозни шароитида АҚШ тадбиркорчилигидаги муаммолар

Жаҳон миқёсида рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз туфайли аксарият ривожланган мамлакатларда унинг олдини олишга йўналтирилган давлат дастурлари қабул қилинди. Ҳар бир давлат ўзининг иқтисодий ривожланишидаги муаммоларидан келиб чиқиб, инқирозга қарши чоралар бўйича давлат дастурини қабул қилар экан, улар моҳияти ва мазмуни жиҳатидан бир-бирдан фарқ қилади. Бошқача айтганда, кўпчилик мамлакатлар раҳбарлари дунё иқтисодиётини жонлантириш учун маблағ ажратишни яқдиллик билан қўллаб-қувватлаган бўлсалар-да, бундай чоратадбирларни фақат ўз ҳудудларида қўллаш билан чекландилар. Масалан, АҚШ ўзининг инқирозга қарши чоралар дастурини «Америка маҳсулотларини сотиб ол!» шиори остида амалга оширди.

5.8.1-расм. АҚШда ЯИМнинг 2004–2016 йиллардаги ўсиш динамикаси¹

Франция эса Европа Иттифоқи сиёсати тамойилларидан чекинган ҳолда префектураларга (вилоятларга) автомобиль саноатини қўллаб-қувватлаш учун маблағлар ажратди. Шунга қарамай, энг ривожланган мамлакатларда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг банкротга учраши сезиларли бўлди. Бу эса мамлакат ЯИМнинг ўсиш суръатига ҳам жиддий таъсирини кўрсатди (5.8.1-расм).

5.8.1-жадвал.

АҚШда бўлиб ўтган рецессиялар²

Рецессия даври	Давомийлиги	Иқтисодий пасайиш
1990 йил июл – 1991 март	Саккиз ой	1,3 фоиз
1992 июл	Бир ой	7,8 фоиз
2001 йил март – ноябр	Саккиз ой	0,4 фоиз
2003 йил июн	Бир ой	6,3 фоиз
2007 август	Номаълум ³	

Иқтисодчиларимизнинг таҳлилларига кўра, АҚШда рўй берган 2007 йилдаги рецессия олдинги йилларда бўлиб ўтган рецессиялардан фарқланади. 1990, 1992, 2001 ва 2003 йиллардаги рецессия жараёнларида АҚШ иқтисодиёти маълум бир даврга пасайган бўлса-да, жаҳон иқтисодиётига сезиларли таъсир кўрсатмаган.

Лекин 2007 йилдаги рецессия жаҳон иқтисодиётига жиддий таъсир кўрсатиб, унинг давомийлик даражаси 5.8.1-жадвалда келтирилганидек, номаълумлигича қолдирилган. Сўнгги рецессиянинг салбий оқибатлари 2015 йилга қадар бошқа давлатларга ҳам ўз таъсирини кўрсатган.

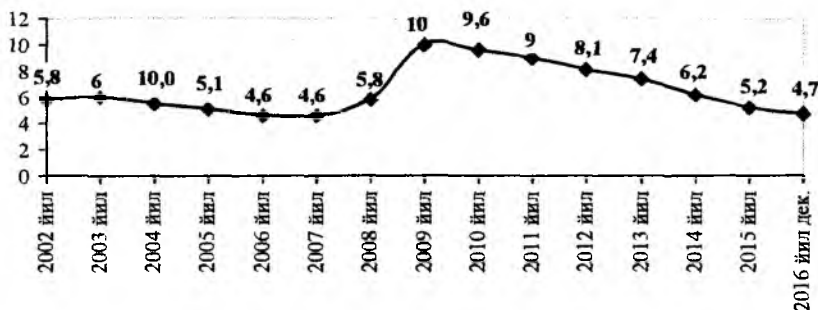
¹ Манбалар: 2004–2015 йиллар CIA World Factbook. ва 2016 йил маълумоти: [https://www.bea.gov/ Gross Domestic Product \(GDP\) Graph](https://www.bea.gov/Gross-Domestic-Product-(GDP)-Graph).

² Манба: Мирзаев Ф. И. Банклараро рақобат: моҳияти, шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. –Т.: Молия, 2008. 88–бет.

³ Изоҳ: 2014 йилга келиб жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг давом этаётганлигини халқаро ташқилотлар экспертлари тасдиқлаганлар. Манба: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Мировой экономический кризис](https://ru.wikipedia.org/wiki/Мировой_экономический_кризис).

Жумладан, 2009 йил бошида АҚШда 2,5 миллиондан ортиқ иш ўринлари қисқарган. Мамлакат меҳнат вазирлигининг маълумотларига кўра, 2009 йилнинг феврал ойида бу ерда 694 минг киши ўз иш жойидан ажралган. Шу тариқа АҚШда ишсизларнинг умумий сони 13,2 млн. кишига етган¹. 2010 йилнинг 3-чорак якунида эса АҚШдаги ишсизлик даражаси 9,6 фоизга етган² ва йил якунида 10,1 фоизни ташкил этган. Афсуски, бундай ҳолат фақат АҚШдагина эмас, балки бошқа ривожланган давлатларда ҳам кузатилади.

2010 йилнинг январь ойида АҚШнинг собиқ Президенти Б. Обама «Мамлакатдаги вазият тўғрисида»ги биринчи мурожаатида кичик бизнесга солиқ имтиёзлари бериш ва транспорт инфратузилмасини ривожлантириш борасида тadbирлар кўриш зарурлигини гапириб, бу ишларни ишсизликка қарши кураш чораси сифатида алоҳида қайд этган эди. 2010 йилнинг сентябр ойига келиб, Президентнинг Огайо штатида кичик бизнесга 100 млрд. АҚШ доллари миқдорида солиқ имтиёзлари беришга оид стратегиясини эълон қилиши белгиланди³, аммо, мамлакатда инқирозга қарши кўрилаётган чоратadbирларнинг муайян қисми режа мақомида бажарилмай қолди.

5.8.2-расм. АҚШда 2002–2016 йиллардаги ишсизлик даражаси⁴

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг рўй бериши туфайли аксарият ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тadbиркорлик субъектларининг иқтисодий фаолиятида жиддий муаммолар юзага кела бошлади. Нафақат кичик бизнес субъектлари, балки йирик корхоналар ҳам ночорлик ҳолатига тушиб, ишсизликнинг авж олиши рўй берди (5.8.2-расм).

Шуниси эътиборлики, энг ривожланган АҚШдек давлат асрлар давомида бозор иқтисодиёти шароитида яшаб келган. Ушбу давлат бошқарувида бозор иқтисодиётига хос бўлган иқтисодий циклларнинг энг чегаравий ҳолатларида

¹ Инқирозга қарши яқдиллик муҳим. // Халқ сўзи. 21. апрель. 2009. №79. 7-бет.

² Манба www.fbc.ru сайтдан олинган маълумот (10.10.2010 й.).

³ Қаранг: Таъаззул сояси. // XXI аср рўзномаси, 16 сентябрь. 2010. №37. 7-бет.

⁴ Манбалар: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. –Т.: 2008.; <http://www.creport.ru/stat.php/> Уровень безработицы США. Бунда 2016 йилга тегишли маълумотлар <https://data.bls.gov/timeseries/LNS14000000> сайтдан олинган. Барча маълумотлар йил якунига кўра берилган.

ҳам инқироздан чиқиб кетиш соҳасида тажриба шаклланган бўлса-да¹, ҳозирги кун амалиётида бу тажрибалар етарли эмаслиги сезилиб қолди. Чунки глобал инқироздан аввалги содир бўлган инқирозлар бир давлатнинг ўзида, яъни АҚШда рўй берган.

Этиборлиси шундаки, АҚШда ишсизлик даражаси 2010 йилдан мунтазам камайиш тенденциясига ўтган бўлса-да, айрим бошқа давлатларда ишсизлик даражаси аксинча ўсган². Хусусан, 2011 йилнинг февраль ойи якунларига кўра Грецияда ишсизлар 12 фоиздан 15,9 фоизга³ ошган. 2017 йилнинг апрель ҳолатида эса Грециядаги ишсизлик 21,7 фоизни⁴ ташкил қилди. 2000 йилдаёқ нафақат АҚШ, балки Буюк Британия, Германия, Франция, Италия, Мексика каби қатор давлатларда иқтисодий ўсиш суръатларининг сезиларли даражадаги пасайиши кузатилди. АҚШ тўлов баланси ва бюджетдаги тақчилликнинг юқорилиги, долларнинг еврога нисбатан девальвацияси, Германияда ишсизлар сонининг ўсиши ҳамда бюджет тақчиллигининг Европа Иттифоқи талаблари даражасидан ошиб кетаётганлиги маълум бўлди.

5.9. Инқироздан кейинги йилларда АҚШ иқтисодиётидаги ўзгаришлар

Жаҳон миқёсида рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз туфайли жуда кўп давлатларда зарар кўрилса-да, иқтисодиётни тиклаш борасида бир-бирига ўхшамаган чора-тадбирлар қўллаб борилди. АҚШ иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадаллаштиришда ҳукумат раҳбарларининг ўзлари бир қатор таклифлар билан чиқиб бордилар.

2012 йилда АҚШда ойига ўртача 181 мингта иш ўрни яратилди. Экспертларнинг фикрига кўра, ҳар ойда камида 250 мингтадан иш жойи ташкил этилгандагина мамлакатдаги меҳнат бозорини яхшилаш ва иқтисодий вазиятни барқарорлаштиришга эришиш мумкин⁵. Бундай саъй-ҳаракатларда давлат сиёсатида албатта кичик ва ўрта корхоналарни ташкил этишга бўлган устуворлик сақланиб борди.

Бироқ дастлаб ижобий натижалар сезиларли бўлмади. Масалан, 2013 йилнинг январь ойида АҚШда 157 мингта янги иш ўрни ташкил этилган. Бу кутилганидан уч мингтага кам эканини кўпчилик экспертлар қайд этган. Аммо бандлик масаласида ижобий натижалар кўзга ташланди. Янги иш ўринлари ташкил этишда, айниқса, хусусий сектор корхоналари анча фаол иштирок этди. Лекин давлат муассасаларида вазият ижобий бўлмади. Улар ҳамон қисқартиришларни амалга ошириш тарафдори бўлдилар. Натижада 2013 йилнинг январь ҳолатида ишсизлик 7,8 фоиздан 7,9 фоизга ўсган⁶.

¹ Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. –М.: «Лаборатория Базовых Знаний», 2000. С.77-78.

² Масала, Италияда 2017 йил апрель ҳолатида ишсизлик даражаси 11,5 фоизни ташкил этган.

³ Манба: Биржа. №57. 15 бет.

⁴ Манба: <https://ria.ru/world/20170707/1498035988.html>

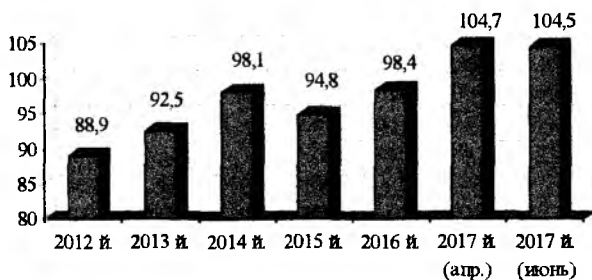
⁵ Жаҳон 24 соат ичида: Кутилганидан ҳам кам. // Халқ сўзи. 5 февраль. 2013.

⁶ Жаҳон 24 соат ичида: Кутилганидан ҳам кам. // Халқ сўзи. 5 февраль. 2013.

ХВФнинг эътирофи этишчи, АҚШ иқтисодиёти учун фавқуллода кийин вазиятлар аҳолининг қариши, инфраструктуранинг эскириши ва ўрта синф вакилларининг 30 йилда минимал даражада камайиб бораётганлигидан келиб чиқмоқда¹.

Мамлакатда ишсизликни камайтиришга йўналтирилган чора-тадбирлар қаторида кичик ва ўрта корхоналарни ташкил этишга ҳам жиддий эътибор берилди. Инқироз даврида саноат корхоналарини ташкил этишда хомашёга бўлган харажатлар нуқтаи назаридан муаммолар юзага келди. Хусусан, Американинг «Boston Consulting Group» (BCG)² компанияси маълумотига кўра, 2015 йилда саноат ишлаб чиқариш харажатларининг ўртача даражаси АҚШда 100 фоизга тенг деб шартли равишда белгиланса, Хитойда – 93 фоизга тўғри келиши белгиланди³.

Айни шу йилда АҚШнинг кичик бизнесида қулайлик индекси 94,8 фоизни ташкил этган ҳолда 2014 йилга нисбатан пасайди. Аммо 2016 йилдан ушбу кўрсаткич динамикаси ўсиш тенденциясини сақлаб турибди (5.9.1-расм).

5.9.1-расм. АҚШнинг кичик бизнесида қулайлик (оптимизм) индекси (фоизда)⁴

Дарҳақиқат, АҚШ иқтисодиётида сўнгги йилларда ўсиш тенденциялари кузатилмоқда. ХВФнинг бош иқтисодчиси Морис Обстфелднинг фикрича “Истиқболдаги ҳолатнинг яхшиланиши, асосан, Европа ва Осиёдаги ижобий иқтисодий кўрсаткичларга боғлиқ, шунингдек, АҚШ иқтисодиётининг ўсишида ҳам тезлашиш кутилмоқда”⁵.

Хусусан, “...2017 йилнинг март ойида АҚШ хусусий секторида иш ўринлари сони 263 мингтага кўпайди”, – дейилади “Euro news” телеканали хабарида. Бу 2014 йилнинг декабрь ойидан буён қайд этилган энг яхши кўрсаткич бўлиб, аввалроқ таҳлилчилар қилган тахминдан ҳам сезиларли

¹ Манба: <https://lenta.ru/news/> // Рост ВВП США оказался вдвое хуже ожиданий (Қириш: 29.07.2016).

² АҚШда узоқ йиллардан бери фаолият кўрсатаётган консалтинг компания.

³ Қаранг: The Nikkei. February 27. 2013.

⁴ <https://mfid.ru/calenda/details/?id=566> // Индекс оптимизма в малом бизнесе США.

⁵ Манба: <http://ru.euronews.com/2017/04/18/imf-raises-growth-predictions-frets-about-protectionism>

даражада юқорироқдир. Янги иш жойларининг асосий қисми – 181 мингтаси хизмат кўрсатиш соҳасида очилган”¹.

АҚШ молия вазири Стивен Мнучиннинг таъкидлашича, айна вақтда АҚШда “дунёдаги энг қийин ҳисобланувчи солиқ ставкаси” мавжуд. Айна пайтда (2017 йилдан) АҚШ Президенти Дональд Трампнинг солиқ ислоҳотида компаниялар даромадидан олинadиган солиқларни 35 фоиздан 15 фоизгача камайтирилиши назарда тутилган. Стивен Мнучиннинг айтишича, бу солиқ ҳам корпорацияларга, ҳам ўрта ва кичик бизнесга тааллуқли бўлади. Вазир шунингдек хориждан даромаднинг қайтарилишига кичик солиқ қўйилишига ваъда берди. Унинг айтишича, бу давлатга триллионлаб долларларнинг қайтарилишига олиб келади, бироқ Стивен Мнучин бу солиқ миқдори қандай бўлишини маълум қилишдан бош тортди. Трамп, шунингдек, фарзандлари ва қарамоғида бошқа шахслар бўлган оилаларга янги солиқ имтиёзларини киритишни таклиф қилди. Бундан ташқари, оилалар учун максимал солиқ чегирмаларини 2 баробарга кўпайтириш режалаштирилган².

Маълумот учун шуну қайд этамизки, Америкалик экспертлар 2017 йилда АҚШда ЯИМ 2,3 фоизга, 2018 йилда эса 2,5 фоизга кўпайишини прогноз қилдилар³. Бугунги кунда жаҳон ЯИМнинг 24,5 фоиз АҚШга тўғри келади. Лекин сайёраміз аҳолисининг атиги 4,5 фоизи АҚШ аҳолисидир⁴. Шунингдек, 2016 йилда ЯИМ ҳажми 18 558 трлн. доллар⁵ бўлиб, аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми 57 220 долларни ташкил этади.

Хулоса қилиб айтганда, АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўлидаги савий-ҳаракатлар давом эттириб борилапти. Мамлакатда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш бўйича эришилган тажрибалар у ёки бу қўламда амалиётда қўлланиб борилмоқда.

Бешинчи боб бўйича хулоса

1. АҚШ тадбиркорчилигининг ривожланишида асосан иммигрантлар муҳим роль ўйнаган. Дастлаб Европадан келган иммигрантлар кейинчалик эса Осие ва Лотин Америкасидан келган иммигрантлар АҚШ иқтисодиётига муайян даражада ўз хиссаларини қўшган.

2. АҚШнинг бизнес секторидаги корхоналар ривожиди асосан корхоналарнинг корпоратив шакли муҳим роль ўйнаган. Чунки дастлабки даврларда майда корхоналарнинг бирлашувидаги корпоративликка жиддий эътибор берилган. Давр ўтган сари йирик бизнеснинг ўзи, кичик бизнесга ёрдам бера бошлаган. Корпорация раҳбарлари кичик корхоналарнинг корпоратив

¹ Жаҳон 24 соат ичида рубрикаси: Хусусий сектор ҳиссаси // Халқ сўзи. 12 апрель. 2017.

² Манба: <http://kun.uz/news> // Трамп компаниялар даромадидан олинadиган солиқни камайтиришни таклиф қилди (27 апрель 2017 й.).

³ Манба: <http://ru.euronews.com/2017/04/18/imf-raises-growth-predictions-hits-about-protectionism>

⁴ Манба: <http://www.vestifinance.ru/articles/71794> // Экономическая карта США: ВВП штатов.

⁵ Манба: http://countrymeters.info/ru/United_States_of_America_USA

шаклини маъкулроқ кўра бошлашган. Сабаби менежерлар кичик корхоналарда барча иш жараёнларини «кафт»дагидек кўриш мумкинлигини англашган.

3. АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишида асосан, хизмат кўрсатиш бизнеси, чакана бизнес, қурилиши фирмалари, улгуржи савдо, ишлаб чиқариш бизнеси жиддий шаклланган. Энг эътиборлиси, бу мамлакатда бизнесга доир ўзгаришлар жуда тез рўй беради. Аниқроғи, бир йил мобайнида бир қанча ишбилармонлар ўз бизнесини энди бошлаган бўлсалар, яна бир қатор ишбилармонлар банкрот ҳолатига тушиб қоладилар. Америкалик ишбилармонлар орасида эркакларга нисбатан аёллар салмоғи омадлироқ ҳисобланади.

4. АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш механизми фаолроқ ишлайди. Кичик бизнесни қўллаб-қувватлайдиган ва ушбу секторга хизмат кўрсатадиган инфратузилма фаолиятида ҳам рақобат жуда кучли.

5. Мазкур мамлакатда бизнес фаолиятини танлашда хатога йўл қўймаслик жиддий талаб этилади. Акс ҳолда, бу хато ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан қимматга тушади.

6. АҚШда тадбиркорлик соҳасидаги қонунлар жуда узоқ йиллардан бери амалда қўлланилади. Кўпроқ монополияларни олдини оладиган қонунлар устуворроқ аҳамиятга эга.

7. Кичик бизнес субъектларига кўмаклашишда асосан SBA (Кичик бизнес маъмурияти)нинг ўрнини алоҳида қайд этиш керакки, унинг барча шататларда ҳудудий бўлимлари фаолият олиб боради. SBA кичик бизнес субъектларига кредит беришдан тортиб, уларга бепул маслаҳатлар беришгача бўлган, деярли барча жабҳаларда ўз кўмагини кўрсатиб келмоқда.

8. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз АҚШ иқтисодиёти учун жуда оғир салбий таъсир кўрсатди. Бу инқироз нафақат АҚШнинг иқтисодиётига балки бутун жаҳон мамлакатлари иқтисодиётига ўзининг салбий таъсирини кўрсатди ва айрим мамлакатларда 2016 йилга қадар ҳам унинг таъсири сезилган.

9. АҚШ ҳукумати жаҳон молиявий-иқтисодий инқироздан чиқишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантирувчи дастурларни қўллади. Мамлакатда солиқ ставкаларини камайитиришга, солиқ имтиёзларини кенгайтиришга эътибор қаратилди.

10. АҚШда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш бўйича эришилган тажрибалар мавжуд. Бу тажрибалардан фойдаланилса, ижобий натижаларга эришиш имкониятини янада кенгайтиришга олиб келиши мумкин.

6 БОБ. КАНАДА (Canada)

6 БОБ. КАНАДА (Canada)

Майдони – 9971,0 минг км²
Пойтахти – Оттава
Аҳолиси – 35,2 млн. киши (2014 й.)¹
Пул бирлиги – Канада доллари (CAD)

Майдони бўйича жаҳонда 2-ўринда туради.

Канаданинг тарихи жуда оз, географияси жуда кўп.

Маккензи Кинга
Канаданинг собиқ Бош вазири

6.1. Канада иқтисодиётининг ўзига хос ривожланиши

Маҳаллий халқнинг ёки, умуман, Шимолий Америка халқининг таъбири билан айтганда, «Канада» сўзи «кичкинагина қишлоқ» маъносини англатади. Канада аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад бўйича жаҳон мамлакатлари ичида энг бой мамлакатлардан бири ҳисобланади. У энг ривожланган мамлакатлар қаторидан жой олган энг романтик мамлакатдир.

АҚШ давлатига қўшни бўлганлиги учун Канадани жуда қийинчилик билан ривожланишини эътироф этадиган иқтисодчилар ҳам бор. Бир гуруҳ иқтисодчиларнинг фикрига кўра, қадимдан АҚШ ривожланганроқ бўлгани учун, гўёки у Канададан «қуёш нурини тўсиб турган».

Бироқ, ҳозирги даврга келиб, Фарб матбуотида Канадани «Инқироз шароитида инвесторлар учун янги Элдорадо» деб эътироф этилмоқда. Чунки Канадада иқтисодиётнинг ривожланиш даражаси жуда юқори. Шу билан бирга, мазкур мамлакатда жиноятнинг содир этилиш даражаси жуда паст. Канада ривожланган мамлакатлар ичида ўзининг инвестицион жозибадорлиги билан ажралиб туради. Шунингдек, макроиқтисодий барқарорлиги устувор давлат ҳисобланади. Ўз иқтисодиётининг рақобатбардошлиги бўйича Канада жаҳонда (АҚШ, Европа Иттифоқи, Хитой, Россия Федерацияси, Япония) 9-ўринда туради. Турмушнинг сифат даражаси бўйича (юздан ортиқ параметрларни ҳисобга олганда) жаҳон рўйхатини бошқариб турган мамлакатларнинг ўртасидан жой олган.

Шуни эътироф этиш керакки, Буюк депрессия йиллари Канадани ҳам ўз домига олган. Кейиннинг макроиқтисодий таълимотига кўра мамлакат иқтисодиёти тартибга солиниб борди. Давлат томонидан бошқариш механизми фаол ишга туширилди. Жойларда давлатнинг қўллаб-қувватловчи функциялари самара бера бошлади.

¹ Манба: <http://www.vestifinance.ru/macro/statistics/> Жаҳон банки.

Канаданинг халқаро рейтинг¹

Ташкилот	Тадқиқот	Ўрин
«Дунё мамлакатларида эркинлик» лойиҳаси	Жаҳон мамлакатлари эркинлиги индекси ²	3 ўрин 159 дан
БМТнинг тараққиёт бўйича дастури	Инсон тараққиёти бўйича салоҳият индекси	4 ўрин 182 дан
Жаҳон банки	Бизнесни юритиш бўйича қулайлик, 2009 йил	8 ўрин 181 дан
Иқтисодчи	Жаҳон турмуш даражаси бўйича халқаро индекс, 2005 йил	14 ўрин 111 дан
Йел университети / Колумбия университети	Атроф-муҳит барқарорлиги бўйича индекс, 2005 йил	6 ўрин 146 дан
Чегарасиз мухбирлар	Матбуот эркинлиги бўйича индекси, 2009 йил	19 ўрин 175 дан
Transparency International	Коррупция индекси, 2010 йил	6 ўрин 180 дан
Institute for Economics & Peace	Тинчликсеварлик рейтинг	8 ўрин 144 дан
Тинчлик фонди	2009 йилдаги беқарор давлатлар индекси	166 ўрин 177 дан
Жаҳон иқтисодиёти форуми	Жаҳон рақобатбардошлиги бўйича ҳисобот	9 ўрин 133 дан
Иқтисодчи	Демократия индекси	11 ўрин 167 дан

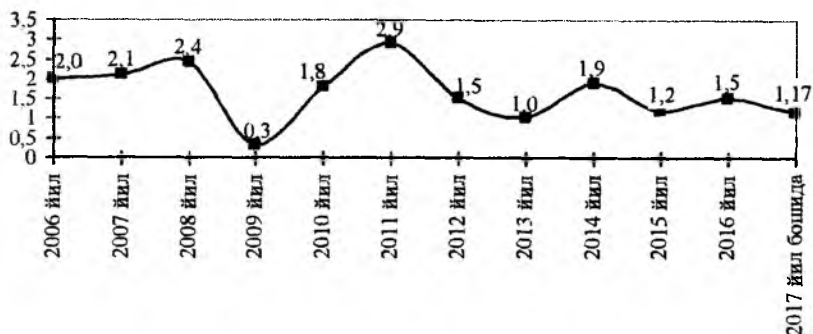
Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида бошқа мамлакатлар иқтисодиётида кузатилганидек, Канада иқтисодиётида ҳам қуйидагича муаммолар юзага келган:

- ишсизлик ўсиб борди ва охириги беш йилликда ишсизлик рекорд даражасига чиқиб, 8 фоиздан кўпроқни ташкил этди;
- иқтисодий ўсиш тўхтаб қолди, 2009 йилнинг якунига кўра олганда, иқтисодиёт кўрсаткичларидаги тушиш тенденцияси (1982 йилдан) максимал даражада 2,6 фоизга пасайди. Канада Марказий банкининг прогнозларига кўра пасайиш даражаси 2,9 фоизни ташкил этиши керак эди;
- узоқ йиллар мобайнида биринчи марта Канаданинг бюджет дефицити ЯИМга нисбатан олганда, 2,4 фоизни ташкил этди;
- Канаданинг давлат қарзи 500 млрд. АҚШ долларига тенглашди, аммо хорижий ривожланган давлатларга нисбатан солиштирилганда, энг паст даражани кўрсатди³.

¹ Манба: https://ru.wikipedia.org/wiki/Канада#cite_note-State_of_World_Liberty_Project-85

² Манба: The 2006 State of World Liberty Index. State of World Liberty Project. U.S. Department of Commerce (2013).

³ Инох: Ушбу маълумот 2009-2010 йилларга тўғри келади (А.О.).

6.1.1-расм. Канаданинг инфляция кўрсаткичлари¹

6.1.1-расмда келтирилганидек, Канадада сўнги ўн йил мобайнида инфляция даражаси ҳам жуда паст бўлган. Масалан, 2006–2017 йиллар оралигида инфляция даражасининг энг паст кўрсаткичи 2009 йилга тўғри келиб, у атиги 0,3 фоизга тенг бўлган. Бу даврда жаҳон миқёсида рўй берган молявий-иқтисодий инқироз ўзининг салбий таъсирини жуда кўп мамлакатларга кўрсатаётган эди. 2011 йилда эса Канадада инфляция даражаси энг юқори, яъни, 2,9 фоизга тенг бўлди. Кейинги йилларда эса инфляция даражаси кескин пасайиб бориб, 2017 йил бошида 1,17 фоизга тўғри келди. Шунга қарамай, Канада иқтисодиётида ўзига хос муаммолар мавжуд. Бироқ, Канаданинг иқтисодий муаммоларини бошқа ривожланган мамлакатлар муаммоларига тенглаштириб бўлмайди. Аслида Канада кўплаб иқтисодий кўрсаткичлари бўйича ўзига хос мамлакатдир. Баъзи экспертлар Канаданинг ривожланиши АҚШга боғлиқ ва унинг асосий истеъмолчиси АҚШдир, деб тахмин қиладилар. Агар шундай бўлганда, Канада иқтисодиёти жаҳон молявий-иқтисодий инқироз даврида жиддий талофот кўриши керак эди.

Эътиборлиси шундаки, жаҳон миқёсида рўй берган инқирозли даврларда Канада иқтисодиётида куйидаги вазиятлар намоён бўлди:

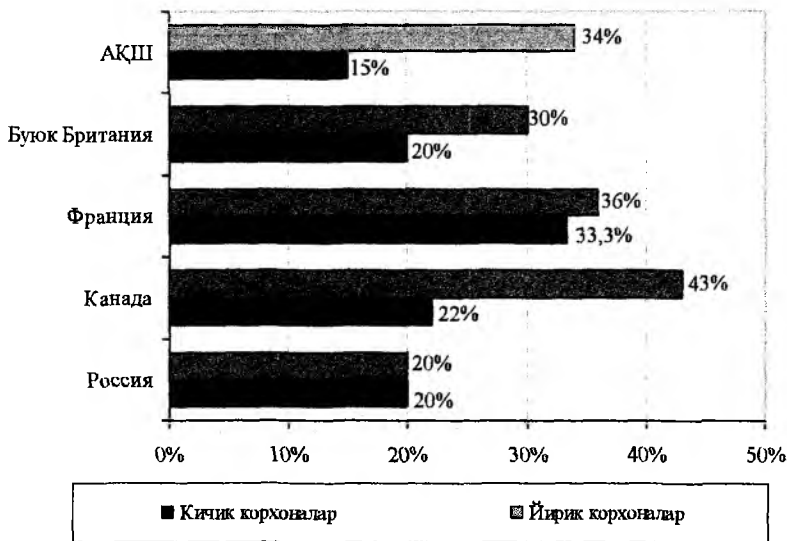
1. Канадада рецессия жараёнлари бошқа мамлакатларга қараганда жуда кеч, яъни, 2009 йилнинг январь ойидан бошланди. Инқироз эса бошқа ривожланган мамлакатлардаги каби сезиларли даражада бўлмади.

2. Мамлакатда банк тизимининг инқирозига йўл қўймаслик тенденцияси авж олди. Ривожланган мамлакатлар ичида фақат Канада банклари яхши ишлади. Шунинг учун ҳам экспертлар томонидан Канаданинг банк тизими жаҳонда энг соғлом, деб эътироф этилди.

3. Ипотека инқирозидан сақланиб қолинди, яъни, бундай инқирознинг олдини олишга нисбатан чора-тадбирлар кўрилди. Хуллас, ривожланган мамлакатлар ичида инқироздан яхши чиқиб олган давлат ҳам Канада бўлди.

¹ Манбалар: CIA World Factbook; <http://www.creport.ru/stat.php> // Инфляция Канады.

4. Канаданинг солиқ тизимида доим такомиллашиш чора-тадбирлари қўлланиб келинади. Масалан, кичик ва йирик корхоналар учун фойда солиғи ставкаларида жуда катта фарқ борлигини 6.1.2-расмдан кўриш мумкин.

6.1.2-расм. Хорижий давлатларда кичик ва йирик корхоналар учун фойда солиғи ставкаларининг қиёсий таҳлили¹

Шундай қилиб, молия экспертлари Канада иқтисодийётининг инкирозга чидамли бўлганлигини куйидаги сабабларга боғлиқ, деб ҳисоблайдилар:

– сиёсат юритишда маҳаллий анъаналар ҳисобга олинди (канадаликлар турли таваккалчиликларга қобилиятли эмас, яъни, улар бор маблағлари асосида яшашга ўрганган халқдир) ва банк тизими қатъий қонунчилик асосида тартибга солинди. Кўпчилик танқидчилар банк сиёсатининг бундай юритилиши натижасида Канада ўзининг банк тизимини миллийлаштиришга мажбур бўлади, деб қайд этдилар, лекин Канада молия тизимини бозор муҳитига асослаган ягона мамлакат бўлиб қолди;

– мамлакатда бюджет сиёсати қатъий равишда олиб борилди. Ҳозирги кунда Канаданинг давлат қарзлари унча катта эмас, яъни, ЯИМга нисбатан 20 фоизгача (бошқа ривожланган мамлакатларда ўртача 50 фоиздан кўпроқдир);

– Канада охириги 10 йиллик мобайнида ривожланган давлатлар ичида баланслашган бюджетга эришган ягона мамлакатдир. Бошқача айтганда,

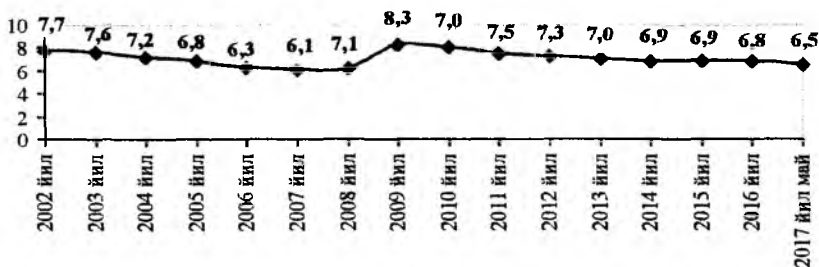
¹ Расм муаллиф томонидан ишланган. Манба: Тўхсанов Қ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиққа тортишнинг хорижий мамлакатлар тажрибалари. // Иқтисод ва таълим. №1. 2013. 95 б.

Канада дефицитсиз бюджет шароитларида яшашга имкон яратган давлатдир. Ҳозирги бюджет дефицитини аҳиллик билан вақтинчалик ҳодиса, деб юритилди;

– солиқларнинг пасайтирилганлиги. Канадада корпорация даромадидан олинадиган солиқ ставкаси АҚШдагидан 10 фоизга кам. 2012 йилда даромаддан олинадиган солиқ ставкаси (федерал ва провинциялар кўламида) 25 фоиздан ошмади. Мамлакатда даромад солиғи камайтирилди;

– 2009 йилда иқтисодиётни рағбатлантириш учун 30 млрд. Канада доллари (бу ЯИМнинг 1,9 фоизни ташкил этган) ажратилган. Бу маблағлар инфратузилмани ривожлантиришга (йўллар ва кўприклар қурилишига), қурилишга, яшаш сифатини оширишга, автосаноатни қўллаб-қувватлашга, ўрмон саноатига ва муқобил энергия манбаларини ишлаб чиқаришга, шунингдек, фуқароларни қайта тайёрлашга сарфланди. Хуллас, иқтисодиётни рағбатлантириш ташаббускорлиги бўйича америкаликлар билан солиштирилганда, канадаликлар вазмин ва осоёшта иқтисодий сиёсат олиб боришди.

Канада макроиқтисодиётидаги кўрсаткичлар келажақда мамлакатнинг янада ривожланишидан дарак беради. Экспертларнинг фикрига кўра, Канада иқтисодиёти 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан жиддий талофот кўрмай чиқиб олди. Жуда кўп мамлакатларда айна шу инқироз давларида ишсизлик даражаси 10–12 фоиздан юқорида бўлди. Қолаверса, ишсизликнинг юқори кўрсаткичлари айрим мамлакатларда ҳозир ҳам мавжуд.

6.1.3-расм¹. Канадада 2002–2017 йиллардаги ишсизлик даражаси²

Канадада эса ишсизлик даражаси 2009 йилда 8,3 фоизга тенг бўлди, шунингдек, сўнгги саккиз йиллар мобайнида мамлакатдаги ишсизлик даражаси камайиш тенденциясига ўтган (6.1.3-расм). Ишсизликнинг олдини олиш бўйича қатор чора-тадбирлар Канада ҳукумати томонидан олиб борилаётган сиёсатнинг устувор йўналишларидандир.

Шундай қилиб, Жаҳон банки ва «Forbs» журнали маълумотлари ва «Economist Intelligence Unit» таҳлиллар олиб боровчи марказнинг экспертлари

¹ 2004–2006 йилларга тегишли маълумотлар манбаси: CIA World Factbook.

² Манбалар: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. –Т.: 2008.; <http://www.ereport.ru/stat.php//> Уровень безработицы Канады. Тегишли йилнинг охириги ойи кўрсаткичлари олинган.

фикри эътиборга олинганда, Канада 2011–2015-йиллар давомида бизнес юритиш учун жаҳонда илғор ёки зўрларнинг ичида энг зўр мамлакатлардан бирига айланганлиги алоҳида эътироф этилди¹. Демак, Канадада тадбиркорлар фаолияти учун жуда кенг имкониятлар яратилган.

6.2. Канадада кичик бизнес секторининг ривожланиши

XX асрнинг охирига келиб Канадада кичик бизнес сектори сезиларли даражада ривожлана бошлади. Чунки йирик корхоналар мамлакат иқтисодиётининг асосини ташкил этса-да, кичик бизнес корхоналаридаги имкониятлар тобора аниқроқ намоён бўлиб, илмий-техника тараққиётига жиддий ижобий таъсирини кўрсата бошлаган эди.

Канадада бизнес фаолиятини бошлаш учун қуйидаги босқичларни босиб ўтиш талаб этилади:

1. Бизнес гоя бизнес-режа асосида шакллантирилган бўлиши керак. Агар гоялар бор бўлиб, уларни амалга оширишдаги режалар ишлаб чиқилмаган бўлса, бизнес юритишга рухсат берилмайди.

2. Янги корхонанинг мулкчилик шакли аниқ белгиланиши шарт. Бунинг учун кичик бизнесни қўллаб-қувватлайдиган Марказ орқали мулкчилик шаклини аниқлаш бўйича маслаҳатлар олиш керак бўлади.

3. Бошланғич капитал ҳажмини аниқлаб олиш зарур. Канадада кичик корхона шаклида бизнес юритиш учун 5 минг АҚШ долларидан 30 минг АҚШ долларигача маблағ керак бўлади. Шу билан бирга, молиявий сметалар тузиш ҳам талаб этилади.

4. Корхонанинг номланишида ноёблик бўлиши шарт. Агар корхона номини белгилаб олинмаса, ноёблик жиҳатларини текшириш мақсадида яна қўшимча тарзда 100 АҚШ доллари миқдорида харажат қилишга тўғри келади.

5. Бизнесни суғурталаш.

Канадада тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун уч хил мулкчилик шаклидаги корхоналарга асосланилади:

– **Sole Proprietorship.** Бу мулкчилик шакли якка тадбиркорлик асосидаги мулкчилик шаклига ўхшаш, яъни, бу мулкчилик тури билан якка тартибда тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш мумкин.

– **General Partnership.** Бу бир неча шерикларнинг жамоа асосидаги масъулиятини ўз ичига қамраган мулкчилик шакли. Бошқача айтганда, жамоатчилик асосидаги тадбиркорлик фаолиятини юритиш мумкин (ширкат).

– **Corporation.** Бу мулкчилик шаклида шериклар масъулиятини алоҳида-алоҳида белгилаш қўзланади.

Ҳозирги замон Канада иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка алоҳида эътибор берилди. Кичик ва ўрта корхоналар Канада иқтисодиётининг ўсиб боровчи компоненти сифатида намоён бўлиб, ҳар томонлама ривожланиб бормоқда. Шу нуқтаи назардан олганда, кичик ва ўрта

¹ Business Environment Ranking 2011. Economist Intelligence Unit, Doing Business in 2011. World Bank Group. <http://investincanada.gc.ca/eng/advantage-canada/business-environment.aspx>.

корхоналар иқтисодий ўсиш ва юксалиб боришнинг муҳим манбаидир. Хусусий секторнинг 43 фоиз ялпи маҳсулоти кичик ва ўрта корхоналар ҳисобига тўғри келади. Шунингдек, ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида 60 фоизлик улуш кичик бизнесга ҳосдир. Кичик ва ўрта бизнесга ялпи миллий маҳсулотнинг деярли 23 фоиз тўғри келади. Канадада умумий бандликнинг 56 фоиз кичик ва ўрта корхоналар ҳисобидан амалга оширилади. 2001 йилда барча янги иш ўринларининг учдан икки қисми ишчилари 50 кишигача бўлган корхоналарда яратилган¹.

6.2.1-жадвал

90-йилларда Канада аҳолиси таркибидаги ижтимоий синфларни турли даражада ривожланган мамлакатлар билан солиштирилиши²

(фоиз ҳисобида)

Асосий ижтимоий синфлар категорияси	Канада	Япония	Испания	Туркия	Боливия
Тадбиркорлар	2,2	3,5	7,5	1,3	1,7
Майда мулк эгалари	4,3	9,9	20,5 ³	22,3	51,8
Оила аъзоларига ёрдам берувчилар	0,5	7,7	1,9	37,9	5,6
Ёлланган ишчилар	93,0	78,9	70,1	38,5	40,9

Канада аҳолисини ижтимоий жиҳатдан синфларга ажратадиган бўлсак, 6.2.1-жадвалда келтирилганидек, 90-йилларда Канада аҳолисининг 2,2 фоиз тадбиркорлар категориясига тааллуқли бўлса, майда мулк эгалари 4,3 фоизни ташкил этган.

Юқоридаги мулоҳазаларимизда канадаликлар таваккалчиликка унча мойил эмасликлари қайд этилган эди⁴. Бу канадаликларнинг тадбиркорлик билан шуғулланишга мойилликлари йўқ, дегани эмас, балки улар таваккалчиликка камдан-кам мурожаат қилишга ўрганган халқдир. 6.2.1-жадвалга тегишли маълумотлар шуни англатадики, корхоналарда ёлланган ишчиларнинг энг кўпи Канадага тўғри келади. Бу эса Канадада ёлланиб ишлаётганларнинг даромади ҳам оз эмаслигидан далolat беради.

Агар 90-йилларнинг бошларида Канадада 885 мингта корхоналар мавжуд бўлган бўлса, уларнинг 99 фоиз кичик корхоналарни ташкил этган. Канадада ишчилари 100 кишигача бўлган ва йиллик обороти 2 млн. АҚШ долларида ошмаган корхоналар кичик корхоналар ҳисобланади. Кичик фирмаларда иш

¹ Қаранг: www.nisse.ru

² Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В.В.Вольского. – 2-е изд., испр. – М.: Дрофа, 2003. С. 112.

³ Жумладан 1-2% - кооператив аъзолари.

⁴ Изоҳ: 6.1-банд охирида Канада иқтисодиётининг инкирозга чидамли бўлганидини акс эттирувчи сабабларга қаранг.

билан банд бўлганларнинг 37 фоиз ишлайди. Шунингдек, меҳнатда банд бўлганларнинг 80 фоизгача бўлган улуши бирламчи қайта ишлаш саноати, қурилиш, хизмат кўрсатиш ва савдо соҳаларига тўғри келади.

Канадада 20 фоиз кичик ва ўрта корхоналар қишлоқ жойларига тўғри келади. Уларнинг деярли 1/3 қисми кичик шаҳарчалар ва шаҳар типидagi қишлоқчаларда ва яна тахминан 50 фоиз шаҳар ҳудудларида жойлашган (6.2.2-жадвал). Кичик ва ўрта корхоналарнинг 10,6 фоиз экспорт билан шугулланади.

6.2.2-жадвал

Канада ҳудудларида кичик ва ўрта корхоналарнинг жойлашуви¹

Кичик ва ўрта корхоналар жойлашган ҳудудлар	Ҳудудлардаги улуши
Қишлоқ ҳудудларида	20 фоиз
Кичик шаҳарчалар ва қишлоқчаларда	30 фоиз
Шаҳар жойларида	50 фоиз

2012 йилларга келиб, Канададаги деярли аксарият кичик ва ўрта корхоналарда ўсиш ва ривожланиш даври (цикл) ҳукмронлик қилди. Хусусан, кичик бизнес субъектларининг 13 фоиз тез суръатларда ўсиш босқичида бўлиб, атиги 9 фоиз кичик бизнес субъектлари таназзул ҳолатида бўлди. Бошқача айтганда, мамлакатда 91 фоиз кичик ва ўрта корхоналар ўз фаолиятларини раван ривожлантириб бормоқдалар.

Айниқса, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида кичик ва ўрта корхоналар фаолияти чакқон бўлиб, шиддат билан ривожланмоқда. Канада ЯИМ таркибида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасидаги кичик корхоналарнинг улуши 70 фоизни ташкил қилади².

Канадада кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш учун доимо кенг шарт-шароитлар яратиб борилган. Масалан, янги бизнесни жорий этиш учун 3 кун вақт кетади ва бунда атиги 2 та таомил бажарилади. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, Канадада яширин иқтисодиёт сектори 16,4 фоизни ташкил этади³. Шундай бўлса-да, Канадада кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши учун барча қулайликлар яратилган бўлиб, қуйидагича градация қабул қилинган:

- сотиш ҳажми (солиқ органлари маълумотлари бўйича);
- активлар ҳажми;
- ишчилар сони;
- иқтисодиёт сектори.

¹ Манба: www.nisse.ru

² Абулласов Ё., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство: Учебник для студентов высших учебных заведений. –Т.: «ИQTISOD-MOLIYA», 2008. С. 54.

³ Изоҳ: Ваҳоланки, энг ривожланган мамлакатларда ўртача олганда бу кўрсаткич 17,4%ни, Россияда эса ҳудди шу кўрсаткич 46,1%ни ташкил этади (А.О.).

Кичик ва ўрта бизнес мезонларини саноат корхоналари асосида аниқроқ белгилаш мумкин. Масалан, 500 кишигача ишчиси бўлган ва йиллик даромади 50 млн. долларгача бўлган корхоналар ўрта корхоналардир. 100 кишигача ишчиси бўлган корхоналар кичик корхоналар, деб юритилади. Бундан ташқари ишчи кучини ёлламаган ҳолда яқка тартибда хўжалик юритувчилар ҳам кичик бизнес субъектлари қаторига киритилади.

2011 йилда кичик корхоналар (ишчилар сони 100 кишигача) жами корхоналарга нисбатан 98,1 фоизни ташкил этган. Бундай корхоналар мамлакатда мавжуд ишчи кучининг 48,3 фоизини иш ўринлари билан таъминлашга олиб келди. Шунингдек, кичик корхоналардаги 76,3 фоиз ишчилар савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида ва 23,7 фоиз моддий таъминот секторидида банд бўлдилар.

6.2.3-жадвал

2011 йилда Канадада кичик ва ўрта корхоналарнинг ўлчамига кўра миқдорий тақсимоти¹ (сони, фоиз)²

Корхона ўлчови (банд бўлганлар сони)	Корхоналар сони, (минг бярликда)	фоиз
1-4	615,6	54,9
5-9	225,8	20,1
10-19	139,9	12,5
20-49	90,6	8,1
50-99	28,8	2,6
100-199	13	1,2
200-499	5,97	0,5
>500	2,5	0,2
	1122,2	100

2011 йилда кредит олган кичик корхоналар 5,1 фоизга ошди. Йил якунига кўра жами олинган кредитлар ҳажми 89,9 млрд. Канада долларини (тахминан \$72,9 млрд.) ташкил этди. Натижада жами кредит олган субъектларнинг 17,5 фоизни кичик корхоналар ташкил этиб, 2008 йилга нисбатан 1,9 фоизга ошганлигини кўрсатди. Агар 2011 йилнинг иккинчи ярмида корхоналарнинг кредит активлиги 5,1 фоизга ошган бўлса, кичик ва ўрта корхоналарга мос равишда 4,2 фоиз ва 3,2 фоизга тўғри келди³.

Канадада кичик бизнес субъектлари учун кредит олишдаги шарт-шароитлар такомиллашиб борди. Масалан, кредит ставкалари 0,5 фоизга туширилиб, ўртача 5,3 фоизни ташкил этди. Натижада 2011 йилда жами кичик ва ўрта корхоналар улушида кредит олиш учун мурожаат этганлар 25,3 фоизни

¹ Манба: Statistics Canada, Business Register.

² Ўз-ўзини банд этганлар билан бирга.

³ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. // МСП Банк, Аналитический центр. Апрель, 2013. С. 19.

ташкил этди. Бу 2010 йилга нисбатан 7,3 пунктга ошганлигини кўрсатади. Канада корхоналарида (ҳар 1000 тадбиркорнинг 2 таси) банкротликнинг пасайиш тенденциялари давом этди. Бундай вазият оилавий тадбиркорларнинг барқарор ривожланиши билан тавсифланади. Масалан, 2011 йилнинг ўзида савдо ва хизмат кўрсатишда уларнинг салмоғи 3,7 фоизга ошди.

6.2.4-жадвал

2011 йилда Канада корхоналарининг кредит олиш фаоллиги динамикаси
(олинган кредитлар ҳажми, млн. канада долларларида)¹

Корхоналар	I ярим йиллик 2011 й.	II ярим йиллик 2011 й.	фоиз (аввалги даврга нисбатан)
Йирик	39051	41353	5,9
Ўрта	12682	13088	3,2
Кичик	9797	12201	4,2
	61534	64647	5,1

Канаданинг статистик таҳлилига кўра, агар 1 миллион корхона мавжуд бўлса, унинг 99,7 фоизи кичик ва ўрта корхоналардир. Шунингдек, иш берувчиларнинг 58 фоиз микрокорхоналар ёки ишчилари 1–4 кишигача бўлган кичик ва ўрта корхоналардир. Агар яқка тартибда иш билан банд бўлганларни (ёлланма ишчиларсиз) ҳисобга оладиган бўлсак, у ҳолда Канадада кичик бизнес корхоналари деярли 2,2 миллионгани ташкил этади. Уларнинг 80 фоизда 4 ва ундан кам бўлган иш ўринлари мавжуд. Канада иқтисодиётида кичик ва ўрта корхоналар, асосан, куйидаги тармоқларда кенг тарқалган:

- қишлоқ хўжалиги (13 фоиз),
- хизмат кўрсатиш соҳасида (11 фоиз),
- улгуржи ва чакана савдода (11 фоиз).

Бу билан иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида кичик бизнес корхоналари мавжуд эмас экан-да, деган хулоса чиқариш ноўрин. Албатта бошқа тармоқларда ҳам кичик ва ўрта корхоналар ўзига хос ривожланиб келмоқда.

Канададаги жами кичик ва ўрта корхоналарнинг 54,7 фоизи эркакларга тегишли мулк асосида ва 14,9 фоизи эса аёлларга тегишли мулк асосида ташкил этилган. 8 фоизи – ёш тадбиркорларга (18–34 ёш) тегишли мулкчилик асосидаги кичик ва ўрта корхоналардир. Кичик ва ўрта бизнесдаги жами иш ўринларининг 14 фозини ёшлар ташкил этади. Аммо шуни алоҳида қайд этиш керакки, янги илмталаб ишлаб чиқаришлардаги иш жойлари асосан ёшлар билан банд этилган.

Канада ҳудудларида кичик ва ўрта бизнес корхоналари тақсимооти турличадир. Масалан, кичик бизнес корхоналарининг асосий улуши (50%) шаҳарлар ҳудудларида жойлашган. Қишлоқ жойларида эса атиги 20 фоиз

¹ Манба: Statistics Canada, Survey of Suppliers of Business Financing.

жойлашган. Кичик ва ўрта корхоналарнинг 1/3 қисми кичик шаҳарчалар ва кишлоқчаларда жойлашган. Кичик ва ўрта корхоналарнинг 10,6 фоиз экспорт билан шуғулланади.

6.3. Канадада кичик бизнес фаолияти учун яратилган шарт-шароитлар ва унинг истиқболлари

Канадада ҳар бир провинция федерация субъекти доирасида кичик корхоналар хўжалигини юритиш ва уларни давлат томонидан тартибга солиш ваколатига эга. Масалан, ишлаб чиқаришга рухсат олиш ва сертификатта эга бўлиш, кичик бизнес субъектларидан ҳисоботларни талаб этиш, турли мониторингларни ўтказиш бўйича ҳар бир провинция ўзига хос тартибга солиш услубларини қўллайди. Ҳар бир провинцияда ишлаб чиқилган ҳуқуқий асослар федерация миқёсида қабул қилинган меъёрий ҳужжатларга мувофиқ келиши таъминланган.

2011 йил бошида Канада бош вазири С.Харпер бюрократизмни чеклаш бўйича мамлакатда махсус комиссия тузиш ҳақида эълон қилди. Бу комиссия фаолиятининг асосий вазифаси ассоциация тadbиркорлари учун маслаҳатлар бериб бориш, турли таклифлар ишлаб чиқишига ёрдам беришдан иборат бўлди. Бунинг асосида бюрократизмга қарши кураш режаси ишлаб чиқилди. Режанинг мақсади «бизнесни ривожлантиришга тўсиқ бўладиган иллатларни бартараф этиш, инновацияни ва рақобатбардошликни ошириш»дан¹ иборат эди.

Канададаги кичик бизнес ва хусусий тadbиркорлик корхоналарининг келажаги кўп жиҳатдан мамлакатнинг иқтисодий муҳитига боғлиқ (6.3.1-жадвалга қаранг). Бунда асосан учта омил муҳим аҳамиятга эга: а) мотивация; б) имкониятлар; в) ишбилармонлик ва малака (кўникма).

Британия Колумбияси провинцияси маълумотларига кўра, охириги 5 йил мобайнида ёш мулкдорларга тегишли кичик ва ўрта корхоналар сони 70 фоизга кўпайган². Кўпчилик кичик ва ўрта корхоналар рақобатбардошликни ошириш воситаси сифатида ўзи учун экспорт бозорларини очишга интиломда. Хусусан, қўшма корхоналар сони ҳам ошиб борди. Салоҳиятли жамоага эга бўлган уюшма шаклидаги кичик ва ўртача ихчам корхоналарда янги имкониятлар тобора кенгайди. Хусусий секторда ижтимоий жавобгарликни ҳис этиш кучайиб, ривожланиб, ҳамкорликда бажариладиган ишларда шахсий манфаатга бўлган муносабатлар ўзгариб борди.

Кўпчилик кичик ва ўрта корхоналар турмуш даражасини ошириш мақсадида нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорлик олиб бормоқдалар. Кичик ва ўрта бизнес корхоналари миқдор жиҳатдан кўпайган сари иқтисодий

¹ Brodie T. Announces Red Tape Reduction Commission // The Globe and Mail. 13.01.2011. (<http://www.theglobeandmail.com/report-on-business/small-business/sb-growth/day-to-day/pm-announces-red-tape-reduction-commission/article591735>).

² Манба: <http://canadian-immigrant.ru> // Уверенность малого бизнеса растет в канадской экономике. Маълумот 2011 йил ҳолатига тўғри (А.О.).

Канада бўйича кичик ва ўрта бизнес ривожига таъсир этувчи иқтисодий муҳитдаги омиллар¹

Иқтисодий муҳитга ижобий таъсир этувчи омиллар	Иқтисодий муҳитга салбий таъсир этувчи омиллар
<ul style="list-style-type: none">• Давлат хизматида хусусийлаштиришнинг ўсиши; бундан ташқари йирик компанияларнинг барчаси ўз фаолиятларини ихчамлаштириб борди. Бу эса кичик бизнес учун мамлакатда янги истиқболлар мавжудлигидан далолат беради.• Ҳозирги давр технологиялари анча мукамалроқ, такомиллашган ва ишга тушириш жиҳатидан ихчам. Кичик ва ўрта корхоналарни очиш учун харажатлар катта бўлмайди. Бунинг учун жуда катта имкониятлар талаб этилмайди.• Канадаликлар нафақага эрга чиқадилар, лекин ишлашни давом эттирадилар. Уларни касбга хос ишбилармонликлари хусусий пудратчи сифатида ўз бизнесининг шаклланишига олиб келади.• Деярли 20 фоиз канадаликлар ҳар йили ўз бизнесини бошлашни кўзлаб борадилар. Сўнгги 20 йилда индивидуал бандликнинг ўртача йиллик ўсиши 2,8 фоизни ташкил этди. Бу зарурат натижаси эмас, балки танлов натижасидир. Чунки аксарият канадаликлар ўз бизнеслари бўлишини жуда хоҳлайдилар.• Тадбиркорлик жозибадор келажакни белгилоччи омил сифатида оммага тобора сингиб борди. Натижада тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчилар кўпайиб борди. Тадбиркорликка аёллар ҳам қизиқиб борди ва бугунга келиб 75 фоиз янги корхоналар аёллар орқали ташкилланмоқда.	<ul style="list-style-type: none">• Канадалик тадбиркорлар ўртасида ўтказилган сўровнома натижасига кўра айтганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши ва юксалишида жиддий бўлган тўсиқ, бу – давлатнинг ўзидир. Чунки, 80% респондентлар солиқларнинг оғирлигини, давлат ёки қонун чиқарувчи ҳокимият билан ўзаро алоқалардаги тўсиқларни, давлат божларининг (WCB, EI) катталигини қайд этишган.• Малакали ишчи кучининг етишмаслиги (44 фоиз респондентлар ўз жавобларида қайд этишган).• Молиявий имкониятларнинг етарли эмаслиги (30 фоиз респондентлар ўз жавобларида қайд этишган).• Кичик ва ўрта корхоналарнинг ривожланиш тарихига назар ташланса, унда муваффақиятга эришиш кафолатланмаган. Шунинг учун ҳам аксарият кичик бизнес корхоналари биринчи уч йиллик ичида ўз фаолиятларини тўхтатадилар. Бундай камчиликлар тажрибанинг йўқлиги ва ишнинг кўзини яхши билмасликдан келиб чиқади.• Янги корхонани яратиш ва ташкил этишда сифат ва меҳнатнинг баҳоланиши кучли ўзгарувчандир. Масалан, ёлланган ишчилар корхона эгасидан кўра кўпроқ ишлаб (ўртача 20 фоизга) кам маош оладилар. Хоҳ аёл, хоҳ эркак бошқарувчилар яхшигина маошга эга бўлиш билан бирга, иқтисодий жиҳатдан келажакни белгилаш имконига эга. Бошқалар эса, яъни, кичик бизнесда ёлланганлар кам иш ҳақиға эга бўлиш билан бирга, келажакни кафолатланмаган.

¹ Жадвал муаллиф томонидан турли манбаалар асосида тузилган.

6.4. Канадада кичик ва ўрта корхоналар ривожининг қўллаб-қувватланиши

1988 йили иқтисодиёти энг ривожланган мамлакатлар орасида Канада биринчилар қаторида «Тадбиркорлик фаолиятида миллий сиёсат» дастурини қабул қилди. Шундан бери Канадада кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар жиддий тарзда кўриб борилади. Шу билан бирга, Канадада иқтисодий шароитни ёки ишбилармонлик муҳитини яхшилаш бўйича дастурлар ишлаб чиқилиб, амалиётга қуйидагича тадбиқ этиб борилмоқда:

- кичик ва ўрта корхоналарнинг ривожланишига тўсиқ бўладиган чора-тадбирларни чеклаш ёки таъсирини сусайтириш;
- кичик ва ўрта корхоналар манфаатларини қўллаб-қувватлаш;
- кичик ва ўрта корхоналарни яратишда ҳамкорлик асосида, уларнинг ўсиши ва ривожланишига шарт-шароитларни кенгайтириш.

Канада ҳукумати ўз фаолиятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида иқтисодий ахборот дастурларини узлуксиз равишда амалга ошириб келади. Бу дастурлар шаҳар жойларида қандай жорий этилса, қишлоқ жойларида ҳам худди шундай тадбиқ этилади. Улар қаторида SEB, CFDC's, WEC, Strategis ва бошқалар дастурлар мавжуд бўлиб, мамлакат иқтисодиётида ишбилармонлик муҳитини фаоллаштиришга ёрдам беради. Чунончи:

SEB (Индивидуал меҳнат фаолиятини қўллаб-қувватлаш дастури) – бу дастур индивидуал меҳнат фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган ишсизлар ва ижтимоий ёрдам олувчи шахслар учун молиявий ва техник қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади;

CFDC's (Бизнес-марказлар) – бундай дастур жойларда тадбиркорлар учун кенг қўламли турли хил хизмат кўрсатишни ўз ичига олади. Кичик бизнес субъектларига хизмат кўрсатиш турлари ичида қуйидагилар мавжуд:

- микрокредитлаш;
- маслаҳатлар бериш;
- ахборот хизматлари;
- ёш кадрларни тайёрлаш.

Бизнес-марказлар маҳаллий жамоат бирлашмалари фаолиятини қўллаб-қувватлашни ҳам амалга оширади ва инвесторларнинг ҳудудларга кириб боришига қўмаклашади. Бу дастурни амалга ошириш натижасида минглаб янги корхоналар ва минглаб янги иш ўринлари барпо қилинди. Лекин, энг муҳими, бизнес-марказларнинг фаолияти туфайли инсонларнинг тобора бирлашишига ва ўз келажакларини белгилашига, шунингдек, ўз шаҳарлари ва туманлари келажagini юксалтиришига эришиб борилди.

Канадада тартибга солишнинг мақбул тизимини яратиш борасида кўп ишлар амалга ошириб борилади. Ҳаддан зиёд меъёрий-ҳуқуқий назорат тадбиркорларни иқтисодиётнинг норасмий ва хуфёна секторига ўтишга мажбур этади. Бироқ, яхши назорат унинг йўқлигидан иборат эмас. Бу бизнесни камроқ даражада меъёрий-ҳуқуқий тартибга солган ҳолда буни

фуқароларни уларга бошқа фуқаролар етказиши мумкин бўлган талофотлардан ҳимояловчи мажбурий характердаги қонунлар билан биргаликда қўллашдир. Меъёрий-ҳуқуқий масалаларни муваффақиятли ҳал этиш қўидаги фактда ифодаланади: Канадада янги бизнесни очиш жараёни 3 кунни ўз ичига олади ва 2 та таомилдан иборат. Иқтисодиётнинг хуфёна сектори 16,4 фоизни ташкил этади, ривожланган мамлакатлардаги ўртача кўрсаткич – 17,4 фоиз, Россияда – 46,1 фоиз. Канадада экспорт фаолиятини қувватловчи воситачилик савдо хизмати ва СМЕ ташкилотлари бизнеси дастури каби дастурлар мавжуд.

WEC (Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш) – бу каби дастур жойларда аёллар тадбиркорлигини кенг жорий этиш имконини берди. Аёл тадбиркорлар учун кенг қўламли турли хил хизмат кўрсатиш (яъни микрокредитлаш, маслаҳатлар бериш, ахборотлар билан таништириш ва бизнес инкубаторлар асосида кадрлар тайёрлаш) чора-тадбирлари ушбу дастурнинг устувор йўналишларидандир. Федерал ҳукумат ва провинциялардаги маҳаллий бошқарув органлари бизнес фаолиятида ташаббус кўрсатганларни алоҳида қўллаб-қувватлайди. Масалан, 2010 йилда Ванкуверда (Британия Колумбияси провинциясида) қишқи Олимпия ўйинлари ўтказилди. Бунда Федерал ҳукумат ва провинциядаги маҳаллий бошқарув органлари ҳудуддаги кичик ва ўрта корхоналар билан ҳамкорлик асосида иш олиб боришди. Улар маҳаллий тадбиркорларни қўллаган ҳолда ишбилармонлик муҳитини фаоллаштиришга ёрдам беришди. Бунда қурилиш, умумий овқатланиш, касбга йўналтирилган хизмат кўрсатиш, саёҳатчилик алоқалари ва ҳоказоларни кенг ривожлантиришга алоҳида урғу берилди¹.

Strategis – бу Канада ҳукуматининг Интернет сайти бўлиб, бизнес-режа тузиш ва бозор ҳолатини ўрганиш бўйича тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш учун тўлиқ ахборотга эга бўлган сайт ҳисобланади. Бу сайт орқали кичик бизнес субъектлари ўзларининг фаолиятлари мобайнида дуч келган муаммоларини ҳал этиш имкониятларига эга бўладилар. Шунингдек, тадбиркорлар бизнес-режани тузишдаги турли намуналардан ва кичик бизнес корхоналарининг ривожланишига ҳалақит берувчи муаммоларнинг турли ечимларидан хабардор бўладилар.

Фикримизча, кичик ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини равланштириш ва тартибга солиш учун федерал тузилмаларнинг кўмаги жуда катта. Канадада кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш, қарз бериш ва қарзларни кафолатлаш, маслаҳатлар бериш, кадрларни ўқитиш ҳамда ахборотлар билан таъминлаш мақсадида бизнесни ривожлантиришнинг Федерал банки (БРФБ) ташкил этилган. Кичик корхоналар учун фойдага бўлган федерал солиқ ставкалари 15 фоиз бўлиб, қолган фирмалар учун бундай солиқ ставкаси 36 фоизни ташкил этади. Қишлоқ жойларида эса кичик бизнес корхоналари учун фойдадан олинадиган солиқ ставкаси тахминан 2 баравар камайтирилган.

Канада компанияларининг миллий ва халқаро қўламдаги рақобатбардошлигини ошириш мақсадида Федерал даражада дастур қабул

¹ Қараг: www.nisse.ru

қилинган. Бундай дастурлар ёрдамида саноат соҳасида фаолият кўрсатаётган кичик фирмаларнинг илмий тадқиқотлари учун шарт-шароитлар яратилади. Аниқроғи, илмий тадқиқотларни олиб боришлари учун 36 ой муддатга кичик бизнес корхоналари учун 15 мингдан 350 минггача Канада доллари ҳисобида молиявий ёрдам кўрсатилади.

Канада ҳудудидаги маҳаллий хилма-хиллик унинг иқтисодийётига ва тадбиркорлик соҳасининг ривожланишига ижобий таъсир этади. Ҳар бир провинцияда ўзига хос урф-одадлар ва тадбиркорликни ривожлантиришга бўлган кўмаклашиш дастурлари шаклланган. Тадбиркорликни ривожлантиришда шаҳар ва қишлоқлар даражасида ўзига хос жиҳатлар мавжуд.

Хулоса қилиб айтганда, Канадада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашда ўзига хос услублар ва йўналишлар борки, уларни ўрганиш ва ўзлаштириш асосида, муайян даражада бизнинг миллий иқтисодийётимизда ҳам қўлласа бўлади.

6.5. Канаданинг шимолий ўлкаларида кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятига яратилган шарт-шароитлар

Шимолда барча соҳалардаги тадбиркорлик субъектлари ўзини етарли даражада маблағ билан таъминлай олмаганлиги туфайли бизнес юритишнинг махсус шароитлари яратилган. Бошқача айтганда, бу ҳудудларда тадбиркорлик фаолияти давлат капитали иштироки ёки ихтисослашган фондларнинг кўмаги асосида амалга оширилади. Шимолий ҳудудларнинг қаҳратон совуқ иқлимли бўлиши, маҳаллий иқтисодий фаолиятларда транспорт харажатларининг катталиги билан ўзига хосдир¹.

Бундай ҳудудларда аҳолининг фақат биринчи даражали эҳтиёжларини қондиришга қаратилган чора-тадбирлар ишга туширилган. Ҳукумат учун бу ҳудудлардаги иқтисодий муносабатларда иштирок этаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг, айниқса, савдо ва маиший хизматлар соҳасидагиларни рағбатлантириш мақсадли ҳисобланади. Шу билан бирга, давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг турли кўринишлари амалга оширилади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, шимолий ҳудудларда жойлашган ва ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг самарали усуллари узлуксиз қўллаб борилади. Ҳукумат томонидан олиб бориладиган сиёсат ҳам кичик бизнес субъектлари фаолиятини жиддий рағбатлантиришга йўналтирилган. Хусусан, Канада, АҚШ, Финляндия, Швеция, Буюк Баритания, Дания, Ирландия, Исландия,

¹ Бородисна В.В., Москвина А.В., Рьжкова О.В., Улас Ю.В. Государственная поддержка субъектов малого и среднего бизнеса северных стран: Канада, США, Финляндия, Швеция // Российское предпринимательство. — 2015. — Том 16. — № 21. — с. 3743-3764. — doi:10.18334/гп.16.21.2074

Норвегия, Латвия каби шимолӣ ҳудуд мамлакатлари 2017 йилга келиб, Жаҳон банкининг “Doing Business” рейтингда¹ биринчи 20 талиқдан жой олган.

Эътиборлиси, Канадада КҮКларни қўллаб-қувватлашда “Канаданинг бизнес тармоғи” (Kanada Biznes Network) деб аталадиган инфратузилма ҳам мавжуд. Бундай инфратузилма федерал вазириликлар ва идоралар, провинциялар ва маҳаллий ҳукуматлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик битимига асосан кичик бизнес субъектларини инновацион фаолиятларини ривожлантиришга қўмаклашиб боради.

Ушбу тармоқнинг ташкилий тузилиши ҳудудий тамойиллар бўйича яратилган. Федерал миқёсда (даражада) ҳар бир ҳудудий агентлик мамлакатнинг Саноат вазириликка бўйсунди (6.5.1-расмга қаранг). Ҳар бир агентлик қуйидаги хизматларни таклиф этади:

- иқтисодий фаолиятнинг барча босқичларида консалтинг хизматлари бўйича қўллаб-қувватлаш;
- бизнес-режаларни ишлаб чиқиш;
- маркетинг тадқиқотларини ўтказиш;
- нотижорат ташкилотлари учун консалтинг хизматлари;
- бизнесни (давлат идораларида) рўйхатдан ўтказиш;
- солиқ ундириш ва бухгалтерия ҳисоби;
- молиявий қўллаб-қувватлаш.

Шунга кўра, ҳар бир фонд томонидан КҮКларни қўллаб-қувватлаш дастурларининг жуда кенг рўйхати бизнес субъектларига тақдим этилади, масалан, ижтимоий йўналтирилган тижорат ташкилотларига, нотижорат ташкилотларига, бошловчи тадбиркорларга, инновация компанияларига, имконияти чекланган кишиларга, шимолӣ ҳудудлардаги кичик бизнес субъектларига (шимолнинг камсонли туб аҳолиси (КМНС)²ни қўллаб-қувватлаш дастурлари).

6.5.1-жадвалда мамлакат ҳудудларида кичик ва ўрта корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш дастурларининг асосий қисми келтирилган. Бундай қўллаб-қувватлаш қуйидаги мақсадларда грантлар, субсидиялар, кредитлар, дотациялар орқали амалга оширилади³:

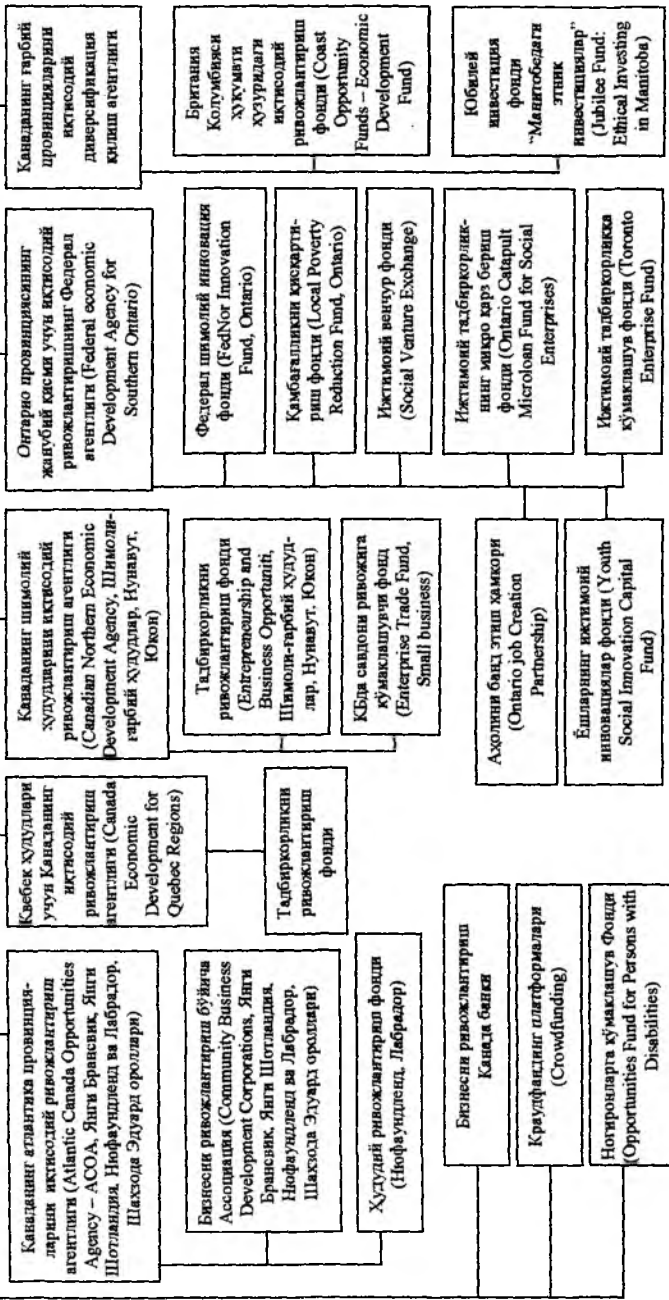
- инновациялар;
- тадбиркорлик фаолиятини бошлаш;
- ижтимоий тадбиркорлик;
- ёшларнинг тадбиркорлиги;
- фаолият кўрсатаётган тадбиркорлар бизнесини кенгайтириш;
- хайрия ва саховатли ишлар;
- персонални ўқитиш;
- шимолнинг камсонли туб аҳолиси (яъни КМНС)нинг тадбиркорлиги;
- ногиронларнинг ўз бандлигини таъминлаш ва бошқалар.

¹ Манба: The World Bank Group: Doing Business 2017. // <http://gtmarket.ru/news/2016/10/26/7312>

² КМНС – коренной малочисленный народ севера.

³ Манба: Canada Business Network – Government Services for Entrepreneurs website.

Канаданин санзот вазирлиги

6.5. 1-расм. Канада бизнес тармоқларининг ташкилий тузилиши¹

¹ Маба: Canada Business Network - Government Services for Entrepreneurs website.

Канадада кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш турлари¹

Худуд	Шарт-шароитлар	Шакл / Йўналишлар
1	2	3
Квебек	50 минг доллар	Технологик, ташкилий ва инновацион лойиҳалар учун субсидиялар.
	50 минг доллардан бошлаб, 10–25 йилга	Кредит, қарздорлик кафолати – кооперативлар ва нотижорат жамиятлари учун – лойиҳаларни бошлаш ёки кенгайтиришни молиялаштириш (IMPLIQ Financing дастури).
	250 минг доллар	Нотижорат ташкилотларининг инновацион лойиҳалари учун субсидиялар.
Янги Шотландия	–	Янги ходимларни ўқитиш учун субсидиялар.
Онтарио	31,5 минг доллар	Компанияларнинг ёш мутахассисларини стажировкаси учун субсидиялар (ахборот ва телекоммуникацион лойиҳаларда ишловчиларга).
	Компаниялар томонидан 10 фоизли юзга келган турли харажатларни тўғйинлаш зарур	Янги технологияларни тижоратлаштириш учун субсидиялар.
	–	Аҳоли қамбағаллигини камайтириш бўйича инновацион дастурларни амалга ошириш мақсадида нотижорат ташкилотлари, хайрия ташкилотлари, пимолнинг камсонли туб аҳолиси мавжуд бўлган корхоналар учун грантлар.
	5–25 минг доллар	Ижтимоий тадбиркорлик соҳасидаги лойиҳалар учун кредитлар (5 йилга 5–8 фоизли) ажратиш.
	–	Янги ишчининг иш ҳақи харажатларини субсидиялаш.
	3 минг доллар	Бизнесга ўқитиш учун субсидия.
	16 минг долларгача 40 минг долларгача	Грантлар. Кредитлар.
	–	Бошловчи тадбиркорлар учун субсидиялар (ижтимоий соҳа).
	–	Ёзги амалиётларни ўтказиш мақсадида компанияларга ёлланган талабалар иш ҳақини 50 фоизли бадал асосида тўлдириш учун субсидиялар ажратиш.
Янги Брансвик. Янги Шотландия, Ньюфаундленд ва Лабрадор, Шаҳзода Эдуард ороли	150 минг доллар	Кредитлар: – 20 минг долларгача ёш тадбиркорлар учун (бизнесни бошлаш, сотиб олиш ёки модернизация қилишга); – 150 минг долларгача (янги технологияларни сотиб олиш, ишлов бериш ёки амалиётга жорий этиш учун); – 150 минг долларгача (бизнесни сотиб олиш, яратиш ёки кенгайтириш учун).
	150 минг доллар	Ижтимоий тадбиркорлик учун кредитлар.

¹ Canada Business Network – Government Services for Entrepreneurs website.

1	2	3
Квебек	-	Янги ходимларнинг иш ҳақи харажатларини субсидиялаш.
Юкон	10 – 50 минг долларгача бўлган харажатларнинг 50–75 фоизи	Кичик бизнес учун субсидиялар.
Канаданинг шимолий-ғарбий ҳудудлари, (КМНС, яъни (шимолнинг камсонли туб аҳолиси)	3 млн.гача бўлган харажатларнинг 80%	Бошловчи тадбиркорлар учун субсидиялар (бизнесда шимолнинг камсонли туб аҳолиси улуши 50 фоиздан кўп бўлса).
Манитоба	-	Кредитлар, кредит кафолатлари, кичик бизнес, кооперативлар, жамоалар. Одамлар яшаш жойлари, жамият ташкилотлари ва тураржой кооперативлари. Жамоа лойиҳалари – болалар операциялари, ходимларни ўқитиш, дам олишни таъминлаш ва жамиятда хизматлар кўрсатиш.
	-	Ногиронлар учун ўз-ўзини банд этишга дотациялар. Иш ҳақи бўйича дотациялар – ногиронлар ўриндошчилигидаги тадбиркорлар учун
Ньюфаундленд, Лабрадор	Амалга оширилган харажатларнинг 50%гача бўлган қисmini тўлдирishi	Нотижорат ташкилотлари учун субсидиялар (инфратузилма, маркетинг, тадқиқот, ишлаб чиқариш суръатларини ошириш).
Виннипег	-	Ўз-ўзини банд этиш (якка тартибдаги, шерикчилик асосидаги тадбиркорлар ёки бошқа фойда олувчи бизнес-тузилмалар учун), даромад олиш имкониятлари ва уларнинг барқарорлигини таъминлаш учун (кооперативлар, жамият шаклидаги корхоналар ёки бошқа нотижорат тузилмалари учун) кредитлар.
	50 минг доллар	Муайян лойиҳаларда иштирок этувчи, янгидан ёлланган персонални ўқитиш учун субсидиялар.
Альберта	-	Ижтимоий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш.
Манитоба, Альберта, Британия Колумбияси, Саскачеван (Канаданинг ғарбий ҳудудлари)	-	Нотижорат ташкилотлари учун субсидиялар (Канаданинг ғарбий ҳудудлари иқтисодий диверсификация қилиш дастури).
	1 минг – 10 минг доллар	Ёшларнинг ижтимоий лойиҳалари учун кредитлар.

Канадада шимолнинг камсонли туб аҳолиси (КМНС)ни қўллаб-қувватлаш тизимини доимо самарали ишлашини таъминлаш зарур. Бунда Канаданинг шимолий худудларини иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш агентлиги (Canadian Northern Economic Development Agency, Шимоли-ғарбий худудларни, Нунавут, Юкон) асосий қўллаб-қувватловчи функцияларни бажаради. Бу каби ташкилотларнинг функциялари тадбиркорликни ривожлантириш ва кичик бизнес соҳасида савдони ривожлантиришга қўмаклашиш фондлари орқали амалга ошириб борилади. Ҳозирги даврга келиб, шимолнинг камсонли туб аҳолисини қўллаб-қувватлайдиган жуда қўллаб дастурлар амалга жорий этилган. Масалан, корхона устав капиталида шимолнинг камсонли туб аҳолиси улуши 50 фоиздан кўпроқ бўлганлар ва тадбиркорликни бошловчилар учун субсидиялар бериш, корхона харажатлари 10–50 минг доллардан ошмаган тақдирда 50–75 фоизини субсидиялаш ва бошқалар.

Қайд этиш керакки, Канадада банк алоқалари жуда кенг ривожланган. Кичик бизнес субъектларига кўпроқ молиявий ва консалтинг хизматларини кўрсатувчи энг йирик банк муассасаси Канада бизнес тараққиёти банки янги технологияларни жорий этиш ва экспортни қўллаб-қувватлашда етакчи ўринни эгаллайди.

Мамлакатда банкларнинг кредитлар бериш бўйича йиллик ўртача фоиз ставкаси 3 фоиз дан 5,3 фоиз гача ўзгариб туради. Бу эса Осиё ёки Россия мамлакатлари билан солиштирганда, кичик бизнес корхоналарининг ривожланиши учун энг мақбул даража ҳисобланади (6.5.2-жадвал).

6.5.2-жадвал

Айрим мамлакатларда банкларнинг қарз ва кредитлар бериш бўйича ўртача фоиз ставкаси¹

Мамлакат	Қарзлар ва кредитлар бериш бўйича ўртача фоиз ставкаси
Канада	3-5,3 фоиз
Чехия	3,83-2,86 фоиз
Словакия	4,5 фоиз
Швейцария	0,92-2,08 фоиз
Буюк Британия	2,45-3,52 фоиз
Франция	2,75-3,69 фоиз
Жанубий Корея	>8 фоиз
АҚШ	3,07-4,43 фоиз
Россия	13-17 фоиз

¹ Манба: https://www.mspbank.ru/analiticheskiy_tsentr/issledovaniya_i_analitika. // МСП банк. (2014). Малый и средний бизнес в 2014 г.

Банкда кичик бизнес субъектларини кредитлаш дастурлари етарлича кенг қўламда жорий этилган. Канада бизнес тараққиёти банки кўмагида қуйидаги асосий йўналишлар шакллантирилган¹:

1. **Кредитлаш** – турли мақсадлар учун тадбиркорларга узоқ муддатли (устувор мақсадларда – 30 йилгача) имтиёзли тарздаги (масалан, мослашувчан тўлов схемалари асосида, қарзни асосий қисми бўйича тўловлар муддатини узайтириш асосида) кредитларни бериш.

2. **Венчур капитал таклифини шакллантириш** – яъни, бевосита венчур компаниялар (BDC Venture Capital) орқали ва билвосита фондлар орқали BDC ҳисобидан молиялаштиришни амалга ошириш. Шунингдек, молиялаштириш инвесторлар томонидан ҳам амалга оширилиб, бунда банкларнинг венчур компанияси муҳим роль ўйнайди. BDC VC қўллаб-қувватлайдиган асосий тармоқлар – энергетика/эко-энергетика, тиббиёт, ахборот технологиялари ва коммуникациялар.

3. **Секьюритизация** – кичик ва ўрта молиявий корхоналарга ва лизинг компанияларига секьюритизация платформасига (Multi-Seller Platform for Small Originators – MSPSO) кириш учун кўмаклашади. Бошқача айтганда, кичик ва ўрта бизнес мезонларига жавоб бермайдиган ёки мустақил равишда қимматли қоғозлар чиқаришни амалга ошириш учун етарли портфель ҳажмига эга бўлмаган бизнес субъектларига кредитлар ва қарзлар ажратилади.

4. **Smart-Tech Дастури** – кичик ва ўрта бизнес учун махсус (ахборот-коммуникацион технологияларни жорий этиш бўйича) ишлаб чиқилган дастур. Бу дастур доирасида тадбиркор АКТни ўрганишдан бошлаб, уларни жорий этиш соҳасидаги манфаатдорликни баҳолашгача бўлган кенг қўламли хизматлардан фойдалана олади. Масалан, веб-сайтларни ишлаб чиқиш ва уларни яхшилаш, интернетда компания ишлари бўйича стратегияларни яратиш ва иш фаолияти самарадорлигини ошириш учун энг яхши дастурий таъминотни жорий этиш имкониятларига эришади.

Хулоса қилиб айтганда, Канаданинг шимолий ўлкаларида кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг алоҳида ўзига хос тизими ишга туширилган бўлиб, бу тизим шимолнинг камсонли туб аҳолиси таркибида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчилар учун жуда катта қулайлик яратади. Ўз навбатида мазкур тизим Канаданинг шимолий ўлкаларида кичик бизнес ва тадбиркорликни кенг ривожлантиришга йўналтирилган чора-тадбирларни амалиётга жорий этиб боради.

Олтинчи боб бўйича хулоса

1. Канада аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад бўйича жаҳон мамлакатлари ичида энг бой давлат бўлиб, турмушнинг сифат даражаси бўйича етакчи давлатларнинг ўртасидан жой олган. Канадада йирик корхоналарга

¹ Манба: https://www.mspsbank.ru/analiticheskiy_tsentr/issledovaniya_i_analitika. // МСП банк (2014). Малый и средний бизнес в 2014 г.

нисбатан кичик бизнес корхоналарига қўлланиладиган солиқ ставкалари деярли тенг ярмига кам ҳолатда қўлланилиб, дефицитсиз бюджет шароитларида яшашга имкон яратган давлатдир.

2. Мамлакатда йирик корхоналар иқтисодийнинг асосини ташкил этса-да, кичик бизнес корхоналари илмий-техника тараққиётига жиддий таъсирини кўрсатиб келади.

3. Аҳоли таваккалчиликка унча мойил эмас, улар кўпроқ ёлланиб ишлашни хоҳлайдилар. Чунки мамлакатда ёлланиб ишлаётганларнинг даромади ҳам катта миқдорларни ташкил этади. Лекин бу билан тадбиркорликнинг доираси тор, деган фикрдан йироқмиз. Маҳаллий ҳудудларда кичик ва ўрта корхоналар улуши турлича бўлиб, асосан шаҳар жойларида кўпроқдир.

4. Канада жаҳон молиявий-иқтисодий инқироздан кам талафот кўрган давлатлар қаторига киритилган. Хусусан, инқироз рўй берган даврларда банкротликнинг пасайиш тенденциялари кузатилган. Оилавий бизнеснинг ривожланиши устуворроқ бўлган.

5. Мамлакатда кичик ва ўрта корхоналар асосан, қишлоқ хўжалигида, хизмат кўрсатиш соҳасида, улгуржи ва чакана савдода кенг тарқалган бўлиб, бошқа тармоқларга нисбатан кўпроқдир.

6. Канадада аёлларга тегишли мулк асосидаги кичик бизнес корхоналари жуда кам бўлиб, улар атиги 14,9 фоизни ташкил этади. Кичик ва ўрта корхоналарнинг асосий қисми (54,7%) эркекларга тегишли мулк асосида ташкил топган.

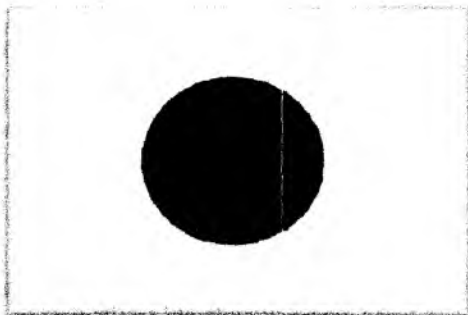
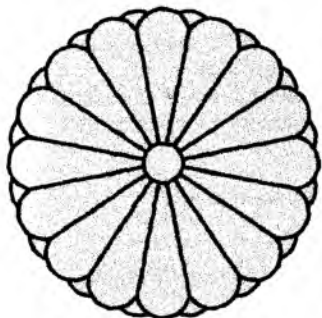
7. Ҳар бир провинция федерация субъекти доирасида кичик ва ўрта корхоналар хўжалигини юритиш ва уларни давлат томонидан тартибга солиш ваколатига эга. Ҳар бир провинция ўзига хос тартибга солиш услубларини қўллаш олади. Ишлаб чиқилган ҳуқуқий асослар федерация миқёсидаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқ келиши таъминланган.

8. Кичик ва ўрта бизнес ривожига таъсир этувчи иқтисодий муҳит омиллари ҳам ижобий, ҳам салбий бўлиб, давлат томонидан ишбилармонлик муҳитини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирлар доимий қўллаб борилади.

9. Ҳукумат томонидан кичик ва ўрта бизнесни ривожланишини қўллаб-қувватловчи бир қатор дастурлар қабул қилинган. Бу дастурларнинг ҳар бири турли соҳа ишбилармонлигига кўмаклашиш мақсадида функционал тарзда йўналтирилган.

10. Канаданинг шимолӣ ўлкаларидаги бизнес субъектлари учун махсус шароитлар яратилган. Бундай ҳудудларда бизнес фаолияти давлат капитали иштироки ёки ихтисослашган фондларнинг кўмаги асосида амалга оширилади.

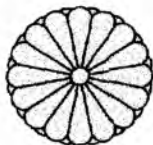
11. Мамлакатда «Kanada Biznez Network», яъни «Канаданинг бизнес тармоғи» деб аталган инфратузилма мавжуд, у федерал вазирликлар ва идоралар, провинциялар ва маҳаллий ҳукуматлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик битимига асосан кичик бизнес субъектларини инновацион фаолиятларини ривожлантиришга кўмаклашади.

7 БОБ. ЯПОНИЯ (Japan)

7 БОБ. ЯПОНИЯ (Япан)

Майдони – 377,8 минг кв. км
Пойтахти – Токио
Аҳолиси – 127,1 млн. киши (2016 й.)¹
Пул бирлиги – япон иенаси (JPY)

Майдони бўйича жаҳонда 61-ўринда туради.

«Агар капитализмдан бирор нарсани ўрганиш керак бўлганда эди, мен АҚШдан эмас, балки Япониядан ўрганар эдим...».

В. Леонтьев – Нобел мукофоти лауреати

7.1. Японияда кичик ва ўрта бизнес ривожига бўлган эътибор

2010 йил охирида С.В.Чугров ўзининг «Япония ўзлигини ахтармоқда» номли китобида: «Японлар «шинам Япония», «гузал мамлакат», «осиёча Швейцария», «инсоният учун иккинчи имконият мамлакати» ҳақида орзу қиладилар», – деб ёзган эди. Худди шундай, Япония японлар учун идеал урушлардан воз кечган, катта бўлмаган мамлакат, бетарафлиги барча қўшнилари томонидан, йирик давлатларни ҳам қўшган ҳолда, ҳурмат қилинадиган мамлакатдир².

Маълумки, Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда Япония иқтисодиёти тез суръатларда ривожлана бошлади. Чунки ўша оғир даврларда, яъни, молиявий ресурслар танқислиги шароитида иқтисодий ўсишни таъминлаш, маблағлар манбаи ва ишлаб чиқаришни инвестициялаш масалаларига ҳукумат томонидан жиддий эътибор қаратилди. Ҳукуматнинг энг муҳим вазифалари қуйидагилардан иборат бўлди:

- бюджет ва давлат инвестициялари ҳамда кредитлар дастури орқали маблағларнинг тўғри тақсимотини амалга ошириш;
- маблағларни иқтисодий субъектларга паст фоизларда тақдим этиш механизмини яратиш;
- омонатларни рағбатлантириш;
- омонатларни молиявий-кредит тизимига йўналтириш.

Бу устувор вазифалар мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг шиддат билан ривожланишига олиб келди. Кўриниб турибдики, давлатнинг ўзи хусусий сектор фаолиятини рағбатлантирувчи субъектга айланиб, тўғридан-тўғри ва бевосита назоратнинг эмас, балки йўналтириш ва рағбатлантиришнинг бош воситаси сифатида молия-кредит ва солиқ тизимидан унумли фойдаланди.

¹ Манба: <http://seosait.com/> Анализ экономики и ВВП Японии 1970–2016.

² Қаранг: Чугров С.В. Япония в поисках идентичности. –М.: 2010. С. 2.

Худудлар номи

Кичик ва ўрта бизнес субъектларининг сегментацияси

*Шимолий
(Хаккайдо,
шимолий
Хонсю)*

Бу ҳудудда аҳолини зичлиги паст бўлиб, кичик бизнес субъектлари, асосан, ёғочсозлик, кўнчилик, балиқчилик, ипакчилик, боғдорчилик каби анъанавий соҳалар билан шугулланадилар. АЙникса, пойабзал ишлаб чиқарувчи кичик бизнес вакиллари бошқаларига нисбатан тезроқ ривожланмоқда. Ёнгил саноат ва қишлоқ хўжалигида машғул бўлган кичик бизнеснинг аксарият қисми суғат ривожланаётганлар сирасига киради.

*Марказий
(жанубий ва
марказий
Хонсю,
шимолий
Кюсю)*

Бу ҳудуд аҳолиси энг зич ҳисобланиб, кичик бизнес, асосан, хизмат кўрсатиш, йирик хизмат корхоналари учун бутловчи ва эҳтиёт қисмлар етказиб бериш, электроника, савдо ва бошқа йўналишларда машғул. Япониянинг ушбу қисмидаги кичик бизнеснинг ривожланиши бир мунча фарқланади. Улар электротехника, информацион технологиялар каби илм талаб қилувчи соҳалар бозорларида ўз ўринларига эга. Йирик корхоналар билан ҳамкорлик қилувчи кичик бизнес субъектлари ягона сегмент учун ишлайди. Аҳолисининг қўлиги хизмат кўрсатиш соҳасининг кенгайиши ва кичик бизнеснинг фаолаштиришига олиб келади.

*Жанубий
(Сиккоку,
жанубий
Кюсю)*

Япониянинг ушбу қисмида, асосан, импорт қилинган ресурсларни қайта ишловчи йирик саноат корхоналари жойлашган бўлиб, ишлаб чиқариш бўйича кичик корхоналар сония кам. Хизмат кўрсатиш соҳасида эса, салмоғи юқори. Уларнинг фаолиятлари асосан, йирик корхоналар қондира олмаётган эҳтиёжларни қондиришга асосланган.

7.1.1-расм. Японияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ташкил этилишида ҳудудлар бўйича сегментацияси¹

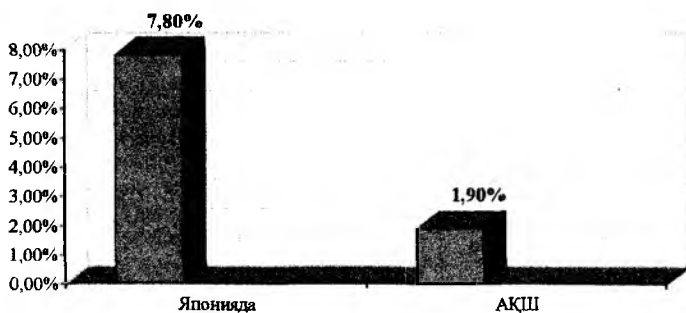
Эътиборлиси шундаки, 1949 йилдан бошлаб, солиқ тушумининг ўсишига қараб, солиқларнинг табиий чегаралари қисқартирилди, солиқ йиғиш тизими бюджет даромадлари базасини таъминлаш учун такомиллаштирилди. Бундай тадбирлар натижасида омонатлар ҳажми ўсиб борди, «...яъни Европа ва АҚШнинг ўхшаш кўрсаткичларидан кескин ошиб кетди (Японияда – 30%дан

¹ Расм муаллиф томонидан турли манбалар асосида ишланган.

ортик, АҚШда – 17–18%, Европа мамлакатларида 20%га яқин)»¹. Ҳукумат томонидан амалга оширилган самарали савб-ҳаракатлар туфайли мамлакатни тиклаш даврида фукароларнинг эҳтиёжлари ва ижтимоий ҳимояланиши таъминланди, иқтисодий инфратузилмалар ташкил этилди. Бу каби савб-ҳаракатлар туфайли шу даврларда рўй берган тебранишлар аҳолининг турмуш даражасига жиддий салбий таъсир этмади.

Аслида Япония иқтисодиётининг таркиби, инфратузилмаси, ривожланиш даражаси бўйича бир-биридан фарқланадиган учта ҳудудга бўлинади. Шу боис мамлакатда кичик бизнес корхоналарини ташкил этишда ўзига хос ҳудудий сегментация юзага келган (7.1.1-расмга қаранг). Япон тадбиркорларининг маълум бир тармоқда ихтисослашуви ёки муайян соҳада фаолият олиб бориши, у ёки бу ҳудудий сегментга тааллуқли бўлишини тақозо этади. Масалан, Марказий (жанубий ва марказий Хонсю, шимолий Кюсю) ҳудудда хизмат кўрсатиш, йирик хизмат корхоналари учун бутловчи ва эҳтиёт қисмлар етказиб бериш, электроника, савдо ва бошқа йўналишларда машғул тадбиркорлар фаолият кўрсатиб, ушбу ҳудуддаги кичик бизнеснинг ривожланиши бир мунча фарқланади. Улар электротехника, информацион технологиялар каби илм талаб қилувчи соҳалар бозорларида ўз ўринларига эга.

1950–1990 йилларда Япония иқтисодиётида жуда сезиларли даражадаги ўсиш тенденциялари намоён бўлди (7.1.2-расм). «1991 йилда Япония аҳоли жон бошига олганда, ўртача ялпи миллий маҳсулотни ишлаб чиқариш даражаси бўйича жаҳон мамлакатлари ичида иккинчи ўринда (Швейцариядан кейин) турди»². 90-йиллар ўрталаригача Япония хусусий капитал экспорти бўйича дунёда биринчи ўринни эгаллаб келаётган давлат эди. Аммо, Япониянинг ўзи ҳам ўз иқтисодиётини чет эл капиталисиз тасаввур қила олмаган³.

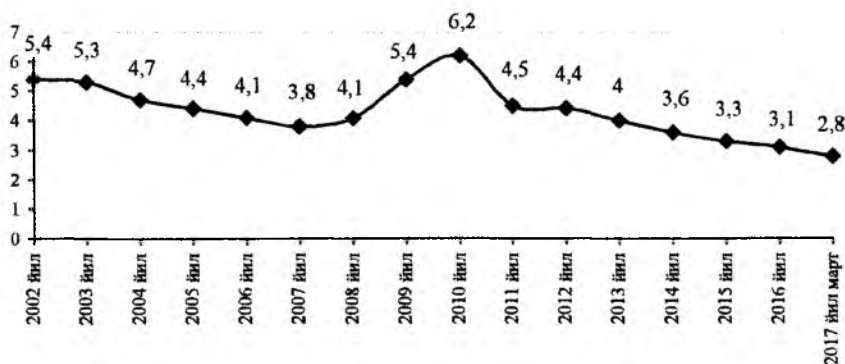
7.1.2-расм. Япония ва АҚШда 1950–1990 йиллар давомида ишлаб чиқаришни ўртача йиллик ўсиш даражаси

¹ Салихов Ж. Япония иқтисодиётида давлат бошқарувининг роли. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №2. 2012. 53 бет.

² Назарова Г., Иминов Э., Халилов Х., Хамидов О. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик. –Т.: ТДИУ, 2011. 155 бет.

³ Арипов О. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш. –Т.: Фан. 2012. 56 б.

Шуни эътироф этиш керакки, Япония аҳолисининг ўзи изланувчандир. Улар эрта-ю кеч ҳаракатда бўлиб, иш кунини унумли ўтказишга одатланган. Агарда хорижлик инвесторлар япон тилида сўзлашсалар, улар жуда юксак ҳурматга сазовор бўладилар. Шу нуқтаи назардан олганда, японлар бир оз ўз менталитетини устун қўядиган халқдир. Японлар кунига 18 соатдан ишлашади. Ҳаттоки, айрим ходимларни иш жойида вафот этганлари ҳам кузатилган. Мамлакатда иш билан бандлик масалаларига катта эътибор қаратилган. Шунинг учун мамлакатда ишсизлик кўрсаткичлари (яқин 20 йиллардан бери) сезиларли даражада кўтарилмаган. Масалан, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози авжига чиққан даврларда ҳам (яъни 2009 ва 2010 йилларда) ишсизлик даражаси 6,2 %гача борди. Бу эса бошқа ривожланган мамлакатларга нисбатан солиштирганда анча ижобий ҳолатдир. Аммо "...2008 йилда Япония рецессияга кирган бўлса, 2009 йилда иқтисодийнинг ўсиши йилига 0%ни ташкил этган"¹.

7.1.3-расм². Японияда 2002–2017 йиллардаги ишсизлик даражаси³

Бугунги кунга келиб, Япония хусусий бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришга асосланган давлатлар қаторидан жой олган бўлиб, жаҳонда энг ривожланган биринчи учлик давлатлар таркибига кирди. Бу мамлакатда, асосан, техникани ривожлантиришга катта эътибор берилади. Электроника соҳасида мисли кўрилмаган муваффақиятларга эришган мамлакатдир. Бундай мўъжизалар заминида Японияда кичик тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашга бўлган улкан эътибор ётади.

¹ Манба: <http://seosait.com/> Анализ экономики и ВВП Японии 1970-2016.

² Расм муаллиф томонидан тузилган. Манбалар: Ўзбекистон Республикаси Йиллик статистик тўшмаи. –Т.: 2008.; Бекмуратов А. Государство как эффективный институт обеспечения инвестиционного развития экономики: опыт Республики Узбекистан. // Ж. «Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси». №3-4, –Т.: 2013. С. 79. Бунда 2013. 2014 йиллардаги маълумотлар CIA World Factbook сайтдан олинган.

³ 2015–2017 йилларга тегишли манбалар <https://mfd.ru/calendar/details> // (Уровень безработицы в Японии) сайтдан олинган.

7.2. Йирик ва кичик бизнес ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ҳамкорлик

Мамлакатда бизнес икки гуруҳга бўлинган: йирик бизнес; ўрта ва кичик бизнес. Бу гуруҳлар ўртасида пирамида шаклини эслатадиган ўзаро иқтисодий алоқалар ўрнатилган бўлиб, ҳар қандай бозор субъекти ўзаро бир-бири билан боғлиқ ҳолда иш фаолиятини ташкил этган.

“Японияда йирик корхоналар атиги бир фоизни ташкил этади... ва йирик корпорациялар маҳсулотларининг деярли 40% пудрат асосидаги кичик корхоналар иштирокида ишлаб чиқарилади”¹.

Йирик корхоналар билан кичик ва ўрта корхоналарнинг муҳим кўрсаткичлари ўртасида сезиларли фарқ бор. Масалан, 0,1% йирик корхоналарнинг ҳар бирида 1000 киши иш билан банд бўлиб, мамлакатда ишлаб чиқариладиган жами маҳсулотнинг 25%ни беради. 72,7%ни ташкил этган 300 кишидан ишчиси бўлган ҳар бир кичик корхоналарда эса 5,3% маҳсулот ишлаб чиқарилади.

Жаҳонда танилган йирик компаниялар ва машинасозлик саноатига тегишли концернлар Японияда жойлашган бўлса-да, уларнинг салмоқли улушини кичик бизнес корхоналари ташкил этади. Хусусан, 90-йиллардаёқ савдода 4 миллион кичик ва ўрта корхона фаолият кўрсатиб, уларнинг ярмида 1-2, бир миллионтасида 3-4 киши хизмат қилган². Масалан, 1996 йилда қайта ишлаш саноатидаги жами хусусий корхоналарнинг 99,3% кичик ва ўрта бизнес корхоналарига тўғри келган. Жами ишловчиларнинг 22,7% эркин тадбиркорларни ва уларнинг оила аъзоларини ташкил этган.

7.2.1-жадвал

Японияда йирик корхоналарга нисбатан кичик ва ўрта корхоналарнинг сони³

Иқтисодиёт соҳалари	Кичик ва ўрта бизнес корхоналари		Йирик корхоналар		Жами корхоналар	
	сон	фоиз ҳисоби	сон	фоиз ҳисоби	сон	фоиз ҳисоби
Қайта ишлаш саноати	1562071	99,8	3774	0,2	1565845	100,0
Улгуржи савдо	293903	99,2	2259	0,8	296162	100,0
Чакана савдо	1798963	99,8	4426	0,2	1803389	100,0
Хизмат соҳаси	1181827	99,7	3881	0,3	1185708	100,0

¹ Абдуллаев Е. Малый бизнес и предпринимательство: Учебник. –Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2008. С. 14.

² Арипов О. Ривожланиш омили. // Иқтисод ва ҳисобот. №8, 1996. 10 бет.

³ Мавба: “Деловая среда в Узбекистана глазами представителей малого и среднего бизнеса”. Отчет Международной Финансовой Корпорации по итогам 2003 г. С. 21.

Япония кичик бизнес корхоналарида меҳнатга ҳақ тўлашнинг пудрат усули кенг қўлланилади. Ишлаб чиқаришни бошқариш ва, умуман, бошқарув тизимининг японча усули бугунги кунда самарали ҳисобланиб, жаҳон миёсида алоҳида имидж билан қайд этилади. Японлар тадбиркорлик фаолиятига янгиликлар киритиб, меҳнат қилишга ишчиларни ҳимоя қилган ҳолда эришишни афзал кўрадилар. Япон тадбиркорлари ижтимоий муҳитни яхшилаш сари интилиб, олий даражада даромад олишни кўзлайди.

1996 йилда мамлакатда жами 627 минг заводлар фаолият олиб борган бўлса, уларнинг 623,4 мингтаси ёки 99%дан ошиқроғи ўрта ва кичик бизнес корхоналари фаолиятдан иборат бўлган (7.2.1-жадвалга қаранг). Жами банд бўлганларнинг 73% ана шу корхоналарда иш билан банд бўлдилар ва улар орқали мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг 50%дан кўпроғи ишлаб чиқарилди.

Японияда жами маҳсулотнинг 56,6% қайта ишлаш саноатидаги кичик бизнес корхоналарига тўғри келади. Японияда ушбу секторнинг ривожланиши туфайли энг юксак натижалар қўлга киритилди. Япония қайта ишлаш саноатида пировард маҳсулотнинг 50 фоиздан ортиғини кичик корхоналар ишлаб чиқармоқда ва уларнинг хизматидан мамлакатнинг барча саноат корпорацияларининг 75,0 фоизи фойдаланади. Хусусан, ҳар бир фуқаро бошига 38000 АҚШ доллари ҳисобида даромад тўғри келади. Ваҳоланки, ислохотларнинг илк босқичида бу кўрсаткич 600 АҚШ долларни ташкил этган эди.

Японияда кичик бизнес билан йирик бизнес чирмашиб кетган. Кичик ва йирик корхоналар иерархия тамойилига кўра ўзига хос шундай интеграциялашганки, бизнес субъектларининг ўзаро алоқалари пирамидасимон кўринишни намоён этади (7.2.1-расм). Масалан, «Toyota» ва «Nissan» автомобил компанияларида кичик бизнес корхоналарига боғлиқлик ҳолатини 70% деб белгилаш мумкин¹.

Япониядаги олтига йирик компаниянинг («Мицубиси», «Мицуи», «Сумитомо», «Дай Ити Кангин», «ФУЭ», «САНВА») жами айланмаси мамлакат ЯММга нисбатан 15%ни (яъни 500 млрд АҚШ долларини) ташкил этади². «...Улар мамлакат саноат активларининг 50 дан 75%гача назорат қилишмоқда»³. Йирик корпорациялар ўз таркибларида кичик ва ўрта корхоналарни ҳам мужассамлаштирган.

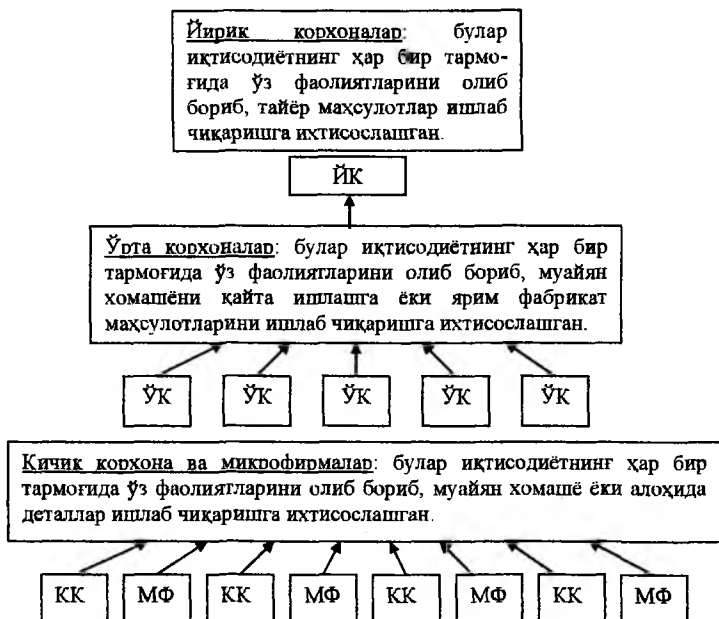
Бу каби иқтисодий муносабатлар мамлакатда амалга оширилаётган бизнеснинг ўзига хос хусусиятларини намоён этади. Бундай ўзига хосликни бошқа ривожланган мамлакатлар автомобилсозлигида ҳам учратиш мумкин. Масалан, кичик ва йирик корхоналар ўртасидаги алоқадорлик Германиянинг

¹ Организация поддержки малого бизнеса./Под ред. В.Ш.Каганова. –М.: Академия менеджмента и рынка. 1995. С. 32.

² Гамкрелидзе Л.И. Экономика предприятий и фирм: Учебное пособие / 2-е изд., стереотип. –М.: МГИУ, 2009. С. 43.

³ Шамахалов Ф. Государство и экономика: Власть и бизнес. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. –М.: Экономика. 2005. С. 262.; Достанко П. Корпоративизм, рыночная активность и культура управления. // Проблемы теории и практики управления, 2001. №4. С.88.

«Вольксваген» ва «Даймлэр Бэнц» компанияларида – 60%, америкалик «Форд» ва «Джэнэрал Моторс» корпорацияларида – 50%ни ташкил этади.

7.2.1-расм. Японияда бизнес субъектларининг ўзаро алоқаларини акс эттирувчи пирамида¹

Японияда кичик бизнес борасидаги сиёсат саноат гигантларига таянадиган миллий саноатнинг самарадорлигини оширишга қаратилган саноат сиёсатининг таркибий қисмидир. Кичик юқори самарали ишлаб чиқаришлар давлат қўмағида вертикал саноат тузилмаларига бирлашадилар. Кичик бизнес тараққиётининг минтақавий ва ижтимоий жиҳатлари давлат сиёсати доирасидан ташқарида қолади.

Фикримизча, Японияда мавжуд кичик бизнес корхоналари айрим бутловчи деталларни ишлаб чиқариб ёки йирик бизнес корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотишда қатнашиб, мустақкам алоқалар ўрнатишган. Бу ҳол кичик бизнес субъектларининг маълум маънода тобелигини англатади. Аммо шундай бўлса-да, Японияда ҳар қандай мақомга эга бўлган корхоналар ягона пировард истеъмолчи учун ишлайди.

Маълумки, мазкур китобнинг 5-бобида АҚШдаги «Boston Consulting Group» (BCG) компаниясининг саноат корхоналарига тегишли ишлаб чиқариш

¹ Муаллиф томонидан илмий манбалар асосида ишлаб чиқилган. Бу ерда ЙК – йирик корхоналар, ЎК – ўрта корхоналар, МФ – микрофирмаларни англатади.

харажатларини таҳлил қилингандаги маълумотлар тўғрисида қайд этгандик. Шунга кўра, 2015 йилда, саноат ишлаб чиқариш харажатларининг ўртача даражаси АҚШда 100%га тенг деб шартли равишда белгиланган эди¹. Худди шундай кўрсаткич Японияда 121%га тўғри келиши белгиланди. Бошқача айтганда, Японияда ишлаб чиқариш харажатлари сезиларли даражада ошмоқда. Бу эса маҳсулот таннарининг ошишига олиб келиши мумкин.

Шунга қарамай, Япония саноатининг умумий ҳажмида кичик бизнеснинг улуши 40%ни ташкил этиб, улар инновацион соҳаларни ўз ичига қамраб олган. 90-йилларга тегишли статистик маълумотларга кўра олганда, янгиликлар ва илмий-технологик ишланмаларнинг бизнес секторга тўғри келган ҳиссаси Японияда – 69%ни ташкил этган.

7.3. Японияда кичик ва ўрта бизнес мезонларининг белгиланиши ва тармоқлар бўйича ривожланиши

Япония иқтисодиётининг барча тармоқларига кичик ва ўрта бизнес кириб борган. Улар иккита кўрсаткич бўйича градацияланади:

- ишчилар сонига кўра:
- капитал айланмасининг ҳажмига кўра.

Ишчилар сонига кўра олганда, кончилик саноати, транспорт, қурилиш, қайта ишлаш саноати, алоқа, кредит, коммунал хўжалик, молия ва суғурталаш, кўчмас мулк операциялари билан шуғулланадиган кичик корхоналарда ишчилар сони 300 кишидан ошмаслиги керак. Улгуржи савдода – 100 кишигача, чакана савдода эса – 50 кишигача ишчилар ишлайди. Саноатнинг турли соҳаларида – 20 кишигача, тижорат ва хизмат кўрсатишда – 5 кишигача ишчи меҳнатда банд бўлиши керак.

7.3.1-жадвал

Японияда кичик корхоналар категориясига тааллуқли бўлган мезонлар²

Кичик корхоналар категориясига тааллуқли бўлган мезонлар	Иқтисодиёт тармоқлари			
	Саноат	Улгуржи савдо	Чакана савдо	Хизматлар
Ишчилар сони	300 кишигача	100 кишигача	50 кишигача	100 кишигача
Корхонанинг устав капитали	2844 минг АҚШ долларигача	948 минг АҚШ долларигача	474 минг АҚШ долларигача	474 минг АҚШ долларигача

¹ 5-бобнинг 9-бандига (127 бетдаги 2-чи сатр бошига) қаранг. Манба: The Nikkei. February 27, 2013.

² Манба: Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. С. 21.

Таъкидлаш жоизки, корхоналарнинг устав капитали ҳажми ҳам кичик ва ўрта корхоналарнинг мезонларини белгилашда муҳим роль ўйнайди. Масалан, янги таҳрирдаги «Кичик тадбиркорлик тўғрисидаги асосий қонун»да келтирилишича, иқтисодийётнинг турли тармоқларида турлича кўрсаткичлар қабул қилинган (7.3.1-жадвалга қаранг).

Масалан, саноат тармоғида 300 кишигача ишчиси бўлган корхоналар кичик корхоналар ҳисобланиб, бундай корхоналарнинг устав капитали 2844 минг АҚШ долларигача ҳажмда бўлиши керак. Шунингдек, хизмат кўрсатишда 100 кишигача ишчиси бўлган корхоналар кичик ҳисобланиб, уларнинг устав капитали 474 минг АҚШ долларигача бўлиши талаб этилади. Худди шундай ҳажмдаги устав капитали чакана савдода ҳам жорий этилган. Аммо чакана савдода ишчилар сони 50 кишигача белгиланган.

2010 йилга келиб, Японияда жами компанияларнинг 99,7% кичик ва ўрта бизнесга тўғри келиб, шундан 87%и фақат кичик корхоналардир¹. Бошқача айтганда, ҳар 10 корхонанинг 9 таси кичик ва ўрта бизнес корхоналари ҳисобланиб, тадбиркорлар мамлакат иқтисодийётининг юксалишида муҳим роль ўйнайди. Шу мақсадда асосий эътибор тадбиркорлар учун ҳуқуқий асосни кенгайтиришга қаратилган. Шунингдек, қонунчиликдаги устуворлик асосан антимонопол чора-тадбирларни қўллашга йўналтирилган.

80-йилларга қадар, Японияда кичик бизнес кўпроқ қуйидаги тармоқларни ўз ичига олди:

- қурилиш;
- енгил саноат;
- хизмат кўрсатиш соҳаси.

Ўтган асрнинг 50-йилларидан Японияда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда мисли қўрилмаган чора-тадбирлар амалга оширилган. Эндиликда саноатнинг бир неча тармоқлари градациялаштирилди, шунингдек, ишлаб чиқариш ва тоғ-қончилик саноатида 300 кишигача банд бўлган корхоналар кичик корхоналар ҳисобланиб, уларнинг устав капитали 100 млн. иенага тенглаштирилди (7.3.2-жадвал).

7.3.2-жадвал

Японияда кичик ва ўрта бизнес субъектларига қўйилган талаблар²

Тармоқлар номи	Устав капитали (млн. иена)	Банд бўлганлар сони, (киши)
Ишлаб чиқариш ва тоғ-қончилик саноати	100	300
Улғуржи савдо	30	100
Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш	10	50

¹ Приоритет малому бизнесу. // Правда Востока. 29 декабрь. 2010. №250.

² Курманбаева Ф., Пугач И., Абдуллаев Р., Голосова С., Касымова С. и др. Малый и средний бизнес в Узбекистане: современное состояние, проблемы и перспективы. / Экономическое обозрение. №3. 2000. С. 5.

Тармоқлар бўйича кичик корхона капитали айланмасининг ҳажмига кўра олганда эса, қўйидагича белгиланади:

- қайта ишлаш саноатида – 100 млн. иенагача;
- улгуржи савдода – 50 млн. иенагача;
- чакана савдода – 10 млн. иенагача.

Илмталаб корхоналар, асосан, йирик корхоналар бўлиб, уларнинг асосий вазифаси Япониянинг иқтисодий жиҳатдан ривожланишига олиб келган кичик бизнес корхоналарини юқори технологияли инновацион ишлаб чиқариш асосида рағбатлантиришга йўналтирилган. Масалан, дунёда таниқли «Toyota», «Nissan», «Mitsubishi», «Hunday», «Panasonic» каби йирик корхоналар кичик бизнес корхоналари билан бевосита алоқа ўрнатган. Айниқса, «Toyota», «Honda» каби корпорацияларда тайёрланадиган автомобилларнинг қисмлари ва алоҳида деталларини 10 минглаб кичик хусусий корхоналар (фирмалар) тайёрлаб беради¹.

Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг сони кўнчилик саноатида 95%ни, тўқимачиликда 88%ни, озиқ-овқат тармоғида, деярли 85%ни ташкил этган². Савдо-тижорат ишларида ҳам кичик бизнес корхоналари жуда кўп. «Кичик бизнес кўринишидаги дўконлар... мамлакатда 4 миллиондан ортиқ бўлиб, уларнинг 50-52%да бир ёки икки киши меҳнат қилади. Японияда 4 ва ундан ортиқ киши ишлайдиган оилавий бизнес дўконлар сони ҳам кўпчиликни ташкил...»³ этади. Ҳозирги даврга келиб, кичик бизнеснинг экспортдаги улуши 40%ни ташкил этмоқда⁴.

2000 йилларга келиб, ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотларининг 55%га яқини, саноат ҳажмининг 60%га яқини кичик ва ўрта бизнес улушига тўғри келади. Мамлакатда 6,5 млн. кичик ва ўрта бизнес корхоналари фаолият кўрсатиб, жами корхоналарнинг 90%ини ташкил этади. Япония кичик ва ўрта бизнес секторида банд бўлганлар 40 млн.га яқин бўлиб, жами ишловчиларнинг 80%ини ташкил этади⁵. 2003 йилда Японияда фаолият кўрсатган кичик корхоналар сони 4,69 миллионга етди⁶.

Японияда пойафзал, тикувчилик, чарм саноати, дори-дармон ишлаб чиқариш, бутловчи жиҳозлар ва конструкторлик ишланмаларини тайёрлаш, қурилиш ва хизмат (шу жумладан, техника хизмати) кўрсатишда кичик бизнес корхоналари устуворлик қилади. «Японияда қайта ишлаш саноатидаги хусусий фирмаларнинг 99%дан кўпроғи кичик ва ўрта бизнес корхоналарига

¹ Каранг: Назарова Г., Иминов З., Халилов Х., Хамидов О. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик. –Т.: ТДИУ, 2011. 155 бет.

² Раззаков А.А. Кичик ва ўрта бизнеснинг шаклланиши ва ривожланиш тарихи. // Тезисы докладов научно-практической конференции «Проблемы развития малого и частного предпринимательства в Республике Узбекистан». –Т.: ТГЭУ, 1996. С. 82.

³ Назарова Г., Иминов З., Халилов Х., Хамидов О. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик. –Т.: ТДИУ, 2011. 155 бет.

⁴ Жўраев Ш.С. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакат иқтисодиёти ривожланишига таъсири. // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. №4. 2011. 41 бет.

⁵ Шепеленко Г.И. Экономика, организация и планирование производства на предприятии. 2-е изд. доп. и переработ. –Ростов-на-Дону.: «МарТ», 2000. С. 62.

⁶ Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М. 2008. С. 24.

тааллукли»¹. Кичик корхоналарда банд ишчиларнинг 22,7%ини эркин тадбиркорлар ва уларнинг оила аъзолари ташкил этади. Бу ерда иш ҳақининг пудрат тизими кенг қўлланилади. Ижтимоий кредит кооперативлари шаклидаги корхоналар ҳам фаолият кўрсатади.

Қушимча маълумотлар:

Япония кичик корхоналарининг ўзига хос жиҳатлари

Япон ишчиларига хос беш фазилатлар дунё бўйича алоҳида эътироф этилади, яъни:

1. Ўзаро ҳурмат.
2. Ишга жиддий муносабат.
3. Тинчликсеварлик.
4. Ростқўйлик.
5. Ҳаётдан завқлана билиш.

Бу каби фазилатлар барча субъектларнинг иқтисодий муносабатларини раво бўлишига олиб келди.

Японияда жамоа тадбиркорлиги жуда кенг ривожланган. Корхона бошқарувчилари билан бир қаторда, шу корхона ишчи-ҳодимларида ўз иш жойини қадрлаш фазилати устувордир. Шунинг учун корхона жамоаси бирдай меҳнат қилишга одатланиб, муаммолар ечимини топишда жамоавий ёндашувларнинг турлича кўринишларидан самарали фойдаланишади.

Қизиги шундаки, японлар ўзларини нотаниш жойда таништиришлари керак бўлса, улар албатта, аввало, ўз иш жойларини қайд этадилар. Сўнг ўзларини исм-шарифларини айтадилар.

Корхонада рақбар ва ходим ўртасидаги муносабатларда субординацияга камдан-кам эътибор берилиб, улар ўртасидаги муносабатлар жуда яқинликда амалга ошади. Шундай қилиб, рақбарлар тадбиркорликка хос қарорлар (масалан, янги маҳсулот ишлаб чиқаришда) қабул қилиши мумкин. Бу қарорларни ишлаб чиқишда, албатта, корхона жамоаси иштирок этади.

Ишлаб чиқаришни бошқариш тизимидаги оқилоналик ва юқори самарадорлик – япон корхоналарининг ўзига хос хусусиятларидандир. Масалан, 40-йилларнинг охирида 7 кишидан иборат велосипедларни таъмирловчи кичик кооператив сифатида фаолият бошлаган «Yamaha» трансмиллий компанияси бугунги кунда дунёнинг деярли барча мамлакатларида бир неча миллиард АҚШ доллари миқдоридagi маҳсулотларни сотади². Японияда жамоатчилик асосидаги тадбиркорлик жуда яхши ривожланган. Япон бошқарувчилари ва бошқа ходимларида ўз корхоналари билан бирдамликни ҳис этиш ва корхонага мансублик ҳисси жуда юқори. Японлар ўзларини нотаниш кишига таништирганларида ўз компанияларининг

¹ Энциклопедия рыночного хозяйства. Предпринимательский тип хозяйствования/Редкол. тома. –М.: Изд. дом «Путь России», ЗАО Издательский дом «Экономическая литература», 2002. С. 84.

² Хакимов Н., Исмоилов Н. Хорижий давлатларда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожини. // «Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш» илмий-амалий анжуманининг маърузалар тўплами. –Т.: ТДИУ, 2004. 157 бет.

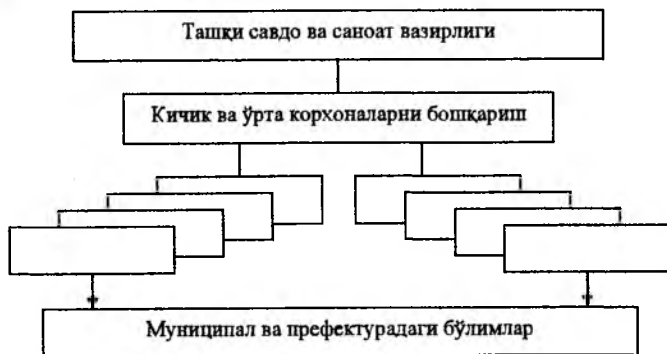
номини қайд этиб, кейин ўзларининг исм-шарифларини айтадилар¹. Раҳбарият билан куйи поғона персоналлари ўртасида ўзаро муносабатлар жуда уйғун тарзда шаклланган. Жиддий тадбиркорлик қарорлари юқори бошқарувчи раҳбарлар орқали қабул қилинса-да, қарорларни қабул қилишда корхонанинг куйи персонали ҳам иштирок этади.

Хуллас, ҳозирги кунда Япония саноат корхоналари замонавий фан-техника ютуқларига асосланган ҳолда ривожланмоқда. Тадбиркорликнинг ривожланишида янгилик киритувчанлик, юқори фойда олиш ва ишчилар тўғрисида қайғуриш устувор вазифалардан ҳисобланади. Мазкур давлат илм-фанни ривожлантириш ва ютуқларидан оқилона фойдаланиш, инновацияларни ўз вақтида жорий қилиш бўйича дунёда етакчи ўринда туради.

«Кунчиқар юрт»даги кичик бизнес корхоналари ҳозирда нафақат маҳаллий бозорларда, балки хориж бозорларига чиқиб, халқаро иқтисодий муносабатларда ҳам фаол иштирок этмоқдалар. Бу мамлакатнинг аксарият кичик корхоналари станоклар, сифатли технологик ускуналар, электроника ва оптик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган бўлиб, тўлиқ компьютерлашган.

7.4. Японияда кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг ўзига хослиги

Японияда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришга доир бир қатор меъерий ҳужжатлар қабул қилинган. Булар жумласига кичик ва ўрта бизнес корхоналарига эътибор бўйича сиёсат асослари, уларни модернизациялашга ёрдам кўрсатиш, кичик бизнес фаолиятига раҳбарлик қилиш тўғрисидаги ҳужжатларни киритиш мумкин.

7.4.1-расм. Японияда кичик бизнес ва тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг поғонали тузилмаси

¹ Энциклопедия рыночного хозяйства. Предпринимательский тип хозяйствования. / Редкол. тома. –М.: Изд. дом «Путь России», ЗАО Издательский дом “Экономическая литература”, 2002. С. 85.

1963 йилда «Кичик ва ўрта корхоналар тўғрисида» асосий қонун, ва «Кичик ва ўрта корхоналар модернизациясини тезлаштириш тўғрисида» қонун қабул қилинди. Бу қонунлар японча кичик бизнеснинг ривожланишига янада жиддий туртки берди.

Мамлакатда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашда нафақат давлат томонидан, балки маъмурий префектура¹ идоралари, савдо-саноат палаталари, ташқи савдо ва саноатни бошқаришнинг маҳаллий идоралари томонидан ҳам амалга оширилади (7.4.1-расм).

Савдо-саноат палатаси марказий аппарат бошқарувида 200 киши иш билан банд (қуйи бўғинларда банд бўлганлардан ташқари) бўлиб, давлат томонидан қўллаб-қувватлашни таъминлайди. Префектуралардаги бўлимларни қўшганда ишчи-ходимлар сони ортади. Масалан, Осака шаҳри префектурасида жами ишчи-ходимлар сони 600 кишини ташкил этади.

Японияда Савдо-саноат палатаси кичик ва ўрта бизнес бошқарувини такомиллаштиришда ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшиб келмоқда. Ҳозир Япониянинг 3300 та шаҳар ва қишлоқларида мазкур палатанинг бўлимлари фаолият кўрсатмоқда. Мазкур бўлимларда тадбиркорларга бепул консалтинг-маслаҳатлари бериб борилади. Бу жараёнларнинг молиялаштирилиши давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилади. Масалан, 1990 йилдаёқ мамлакатда 5,7 млн. консалтинг-маслаҳатлари (ўртача бир мутахассисга 650 та маслаҳат) берилганлиги рўйхатга олинган. Берилган маслаҳатлар, асосан, молия, солиқ тўловлари, бухгалтерияни юритиш, шунингдек, меҳнатни ташкил этиш ва савдо операцияларига доир бўлди. Савдо-саноат палаталарида бухгалтер-инструкторлар фаолият кўрсатиб, улар жорий ҳисоботларни юритиш тартиби, компьютердан фойдаланган ҳолда балансларни тузиш бўйича курслар ташкил этилди.

Японияда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан фаол қўллаб-қувватлашда давлат дастурлари ҳам кенг жорий этилган. Масалан, 2003 йилда 23 та давлат дастури асосида кичик бизнес субъектлари ҳар томонлама қўллаб-қувватлаб борилди. Бу дастурлар кичик бизнес корхоналарининг барқарорлашувига, уларда инновацияларнинг кенг жорий этилишига ва кичик корхоналарни модернизациялашга йўналтирилди. Масалан, 2002 йилда давлат дастурлари орқали худди шундай кўмаклашув ишларига 266 трлн. иена миқдоридан маблағ сарфланиб, улар, асосан, қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширишга йўналтирилди²:

– иқтисодий эластик (тез мослашувчан) бошқариш тизимини яхшилаш;

– инновацион фаолиятларни кучайтириш ва қўллаб-қувватлаш;

– кичик корхоналарни иқтисодий хавфсизлиги тизимини ривожлантириш ва кучайтириш;

– кичик корхоналарда меҳнат шароитларини ва ижтимоий таъминотни яхшилаш;

¹ Префектура – маъмурий-ҳудудий бирликни бошқариш органи. Японияда давлат бошқарувида ёрдам тариқасида маъмурий-ҳудудий бўлиниш туфайли маҳаллий бошқарув идоралари ҳам фаолият кўрсатади.

² Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М. 2008. С. 512.

- тугалланмаган қарзлар бўйича қарзларни ҳисобдан чиқариш;
- хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат ресурсларининг ҳаракатчанлигини ошириш;
- молиявий ресурслар ва акциядорлик капиталидан фойдаланишни энгиллаштириш;
- кичик корхоналарни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш тизимининг ўзаро таъсирини ошириш.

Давлат дастурлари асосидаги бу каби чора-тадбирлар кичик ва ўрта корхоналар ривожланишига янада ижобий таъсирини кўрсатди.

7.5. Японияда кичик ва ўрта корхоналарни молиявий жиҳатдан таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш

Японияда давлатнинг кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлашнинг молиявий базасини қуйидагилар ташкил этади:

- кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг махсус фонди;
- халқ фонди;
- кичик ва ўрта бизнес бўйича бошқарма;
- кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш бўйича давлат корпорацияси;
- молиялаштириш бўйича миллий корпорация;
- кичик ва ўрта бизнес ассоциацияларининг умум япон федерацияси;
- молиявий корпорация.

Эътиборлиси, давлат ёрдамининг молиявий асосини кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг махсус фонди – Халқ фонди, шунингдек, молиявий корпорация ташкил қилади. Қўллаб-қувватлаш ишларини тижорат банклари, давлат ва ижтимоий фондлар воситачилигида амалга оширилиб, улар тадбиркорликнинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

Давлат сиёсатида кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашнинг қуйидаги йўналишлари мавжуд:

- ссуда ва субсидиялар ажратиш йўли билан рақобатбардошликни таъминлаш, яъни, Япония тараққиёт банки томонидан энг истикболли тармоқларда фаолият кўрсатиб турган кичик бизнес корхоналарига бевосита кредитлар берилади. Шунингдек, кафолатланган қарзлар бериб борилади. Масалан, 1994 йилда тижорат банклари томонидан берилган кредитларнинг 60%га тўғри келган улуши кичик бизнесга ажратилган кредитлардир. Кичик бизнесга тижорат банклари қанча кўп кредит ажратса, банкларнинг ўзи шунчалик солиқ имтиёзларига эга бўлиб борадилар;

- тизимли қайта қуришни рағбатлантириш, хўжалик фаолиятини модернизация қилиш, меҳнат шароитларини яхшилаш, савдога қўмаклашиш;
- давлат томонидан қўллаб-қувватлаш самарадорлигини баҳолаш учун кичик ва ўрта корхоналарнинг иқтисодий кўрсаткичлари ва янги техника билан таъминланганлик тўғрисидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлилларини олиб бориш.

Шундай қилиб, давлат кичик бизнес корхоналарининг диагностикаси бўйича бўлган харажатларни ўз зиммасига олади. Кичик бизнесни молиялашда компенсация харажатларининг амалга оширилиши – бу секторни қўллаб-қувватлашдаги ўзига хосликдир. Бундай харажатларнинг 2/3 қисми, асосан, кадрлар тайёрлашга ва ишчилар малакасини оширишга сарфланади. Субсидияларнинг кенг қўламда ажратилиши харажатларнинг 50%гача бўлган қисмини қоплайди.

Сўнги йилларда Япония ҳукумати томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида ажратилган «...субсидияларнинг 80%дан кўпроғини илмий-техник дастурларга, шунингдек, кичик корхоналарда ишлаб чиқаришнинг технологик даражасини кўтаришга, енгил ва озик-овқат саноатидаги технологияларни такомиллаштиришга йўналтирилгандир»¹. Япония префектураларида ҳаракат қилувчи 500 дан ортиқ савдо-саноат палаталари ва уларнинг филиаллари кичик корхоналарга маслаҳат, молия, таълим ёрдамини кўрсатадилар.

Агар кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлашда Япония тажрибасига назар соладиган бўлсак, бу ерда кичик ва ўрта бизнес бўйича бошқарма, уни ривожлантириш бўйича давлат корпорацияси, молиялаштириш бўйича миллий корпорация, кичик бизнес ассоциацияларининг бутун япон федерацияси, бутун япон маркази ва бошқалар фаолият юритадилар. Булардан ташқари, ўнга яқин махсус банклар кичик ва ўрта корхоналарни кредитлашга хизмат қиладилар.

Кичик бизнес ва тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш амалга оширилган экан, асосан, қуйидагиларга жиддий эътибор берилади:

- имтиёзли солиққа тортиш;
- жадаллаштирилган амортизация;
- имтиёзли кредитлаштириш;
- ходимларни ўқитишда ва банкротлик ҳолатида ёрдам кўрсатиш;
- техник даражаси ўсишини рағбатлантириш.

Японияда кичик тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш билан бирга, улар фаолиятида юзага келган муаммоларни ҳал этиш чора-тадбирлари ҳам пухта амалга оширилади.

«Кун чиқар мамлакат»да кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш учун йилига 180 млрд. иена миқдоридagi бюджет маблағлари йўналтирилади. Баъзан вазирликлар ва идораларнинг сметаларида бу мақсад учун ҳар йилга махсус модда ҳам мавжуд. Бундан ташқари, кичик корхоналар давлат инвестициялари ва қарзлари дастури доирасида махсус бюджет ҳисоб варақлари бўйича ҳам молияланади. Уларнинг даромад қисмини пенсия фондлари, почта сугурта фонди, почта омонат кассалари, шунингдек, давлат томонидан кафолатланган заёмларни чиқариш ташкил этади. Давлат маблағларини тақсимлаш Япония ҳукумати томонидан ташкил этилган кичик тадбиркорлик корпорацияси каби тижорат тузилмалари томонидан амалга оширилади. Кичик корхоналарга давлат имтиёзли кредитларини тақдим этиш корпорация фаолиятининг асосий

¹ Батурина В. Поддержка развития малого инновационного предпринимательства. // Рынок, деньги и кредит. №1. 2012. С. 39.

йўналишларидан биридир. У ҳар йили 20 млрд. иена миқдорида ёрдам кўрсатади.

Умуман, олганда, Японияда кичик корхоналарни кредитлаш муаммоси кредит кафолатлари ва кичик корхоналар фаолиятини суғурталаш бўйича анча мураккаб тизим орқали ҳал қилинади. Бу тизим тижорат асосида ишлайдиган ижтимоий ташкилотлар бўлган 52 префектура уюшмасини қамраб олади. Бундай уюшма кичик корхоналардан бериладиган гаров учун кредит суммасининг 1 фоизини олиб, аъзоликка кириш бадаллари ҳисобига тўлдириб бориладиган суғурта фондиди ташкил этади. Гаров берганидан кейин уюшма кафолат суммасининг 4/5 гача қисмини суғурталайди. Шу тариқа уюшма қарз олувчи тўловга ноқобил бўлгани ҳолда қарзнинг деярли бутун қисмини ўз зиммасига олади. Чунончи, уюшма зарарни кичик корхонанинг ўзи ҳисобига қоплаш ҳуқуқини ҳам сақлаб қолади. Бу тизим туфайли уюшма аъзолари гаров бўлмаган тақдирда ҳам унинг кафолатлари остида кредит олишлари мумкин.

Бундан ташқари, юқори даражада ихтисослашган Япония банк тизимида бевосита кичик ва ўрта корхоналар билан ишлайдиган бир неча турдаги банклар ҳам мавжуд. Уларга биринчи навбатда префектуранинг асосий шаҳарларида жойлашган маҳаллий банклар киради. Аксарият бундай банклар катта бўлмай, асосан, кичик ва ўрта корхоналарга хизмат кўрсатишга мўлжалланган. Бундай мижозлар билан ишлайдиган банкларнинг бошқа тоифаси – анъанавий қўшма-кредит компаниялари асосида тузилган «сого банк»лар ҳисобланади. Уларнинг мижозлари ва мижозларнинг фойда қўришлари чекланган: мижозлар 300 кишигача, фойдадорлиги эса 800 млн. иенадан ошмаслиги зарур.

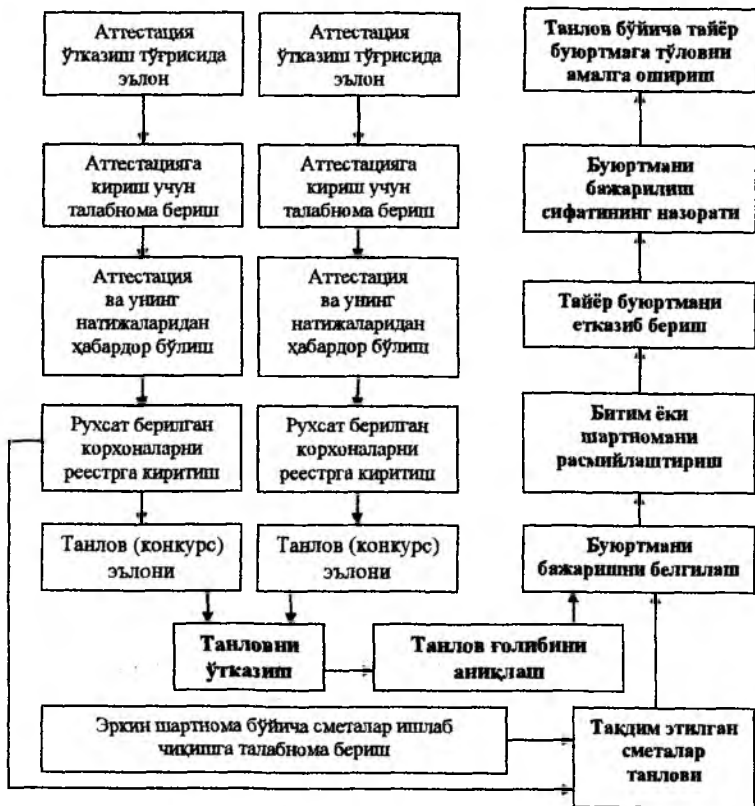
Кичик ва ўрта тадбиркорликка мўлжалланган кредит муассасаларининг учинчи тоифаси – «шикхин банк»лар ҳисобланиб, бу кичик корхоналар эгалари аъзо бўлган ширкатлардир. Улар ширкат аъзоси бўлмаган корхоналарни ҳам молиялаши мумкин, фақат бунда молиялаш ҳажми кредитлаш умумий миқдорининг 20 фоиздан ошмаслиги лозим.

7.6. Йирик корхоналарнинг кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарига кўмаклашуви

Японияда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш соҳасига йўналтирилган меъёрий ҳужжатларда кичик корхоналар мақоми ва улар учун имтиёзлар белгилаб борилади. Корхона фаолиятининг тури ва соҳасига қараб имтиёзлар белгиланади ва солиққа тортишнинг махсус шакллари амалга оширилади. Қонунларнинг барчаси антимонопол тарзда тартибга солишга йўналтирилган бўлиб, кичик бизнес корхоналарида рақобатни кучайтириш сари янгиликлар амалга ошириб борилади.

Японияда амал қилаётган қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар маҳсулот қийматининг ошиши ёки пасайиши даражаларини қатъий чегаралайди ва шу тарзда бозор мувозанатини тартибга солиб боради. Асосланмаган чегирмалар ёки, аксинча, чайқовчилик асосидаги нархларни жорий этиш, корхона ёки

тадбиркорларнинг ўз фаолиятидан махрум бўлишига олиб келади. Бундай чора-тадбирлар барча корхоналарга тааллуқли бўлиб, бу йирик бизнесда ҳам қўлланилади. Японияда бозор механизми жуда яхши ривожланганлиги учун япон ҳукумати инфляция ва асосланмаган нархларнинг ўзгаришларига эътибор бериб, салбий ҳолатларнинг олдини олишга тез ҳаракат қилади. Бошланғич бизнес учун шарт-шароитлар ва имтиёزلарнинг яратилиши ушбу соҳанинг ривожланиши учун мамлакатда яхшигина муҳит яратилганлигидан далолат беради.

7.6.1-расм. Кўзбўйабган давлат буюртмаларини жойлаштириш учун танловлар ўтказиш схемаси¹

¹ <https://kipp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Японский опыт поддержки и развития МСП.

1966 йилда КЎКларни билвосита қўллаб-қувватлашни таъминлаш учун 97-сонли «Маҳаллий, ҳудудий ва давлат муассасалари буюртмаларини КЎКларга жойлаштириш тартиби тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди. Қонунда турли даражадаги (миллий, ҳудудий, маҳаллий) бюджетлардан молиялаштириладиган корхоналар ўз буюртмаларининг маълум бир қисмини КЎКларга ўтказиб беришлари шарт, деб белгилаб қўйилди, шу билан бирга, қуйидагилар изоҳлаб ўтилди:

– кичик бизнес ва тадбиркорлик секторига ўз буюртмаларининг бир қисмини ўтказишга бурчли бўлган ташкилот ва корхоналар рўйхати;

– ушбу қонунга мос тушадиган кичик ва ўрта корхоналарнинг фаолият турлари ва мезон ўлчамлари;

– кичик бизнес корхоналари ўртасида танловлар ўтказиш тадбирлари ва шартномалар тузиш тартиблари (7.6.1-расм);

Бу Қонуннинг 1966 йилдан кучга кириши муносабати билан маҳаллий ва давлат буюртмаларида КЎКлар ўз улушларини 38,8 млрд. АҚШ долларидан (1992 йилга келиб) 309 млрд. АҚШ долларигача кенгайтиришга эришдилар. Бунда маҳаллий ўз-ўзини бошқариш бюджетидан буюртма улушини КЎКларда жойлаштирилиши сўнги 20 йилда 65–74 фоизга сақлаб қолинди.

Ғарб мутахассислари томонидан ўтказилган тадқиқотларга кўра, Япония иқтисодиётининг шиддат билан ривожланиши, йирик ва кичик бизнеснинг бевосита алоқалари муваффақиятига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Йирик компаниялар катта ресурсларга эга бўлиб, йирик буюртмачилар билан (давлат буюртмаларини ҳисобга олган тарзда) тўғридан-тўғри шартномалар тузганларида, КЎК билан ҳуқуқий асосда пудрат муносабатларини ўрнатадилар. Йирик корхоналар билан кичик бизнес корхоналарининг бундай иқтисодий ҳамкорлиги, айниқса, автомобилсозликда катта қулайлик яратди. Масалан, Япония автомобиль саноатида ишлаб чиқарилган ҳар бир автомобилдан 800 АҚШ доллари миқдорига тежамкорликка эришилди.

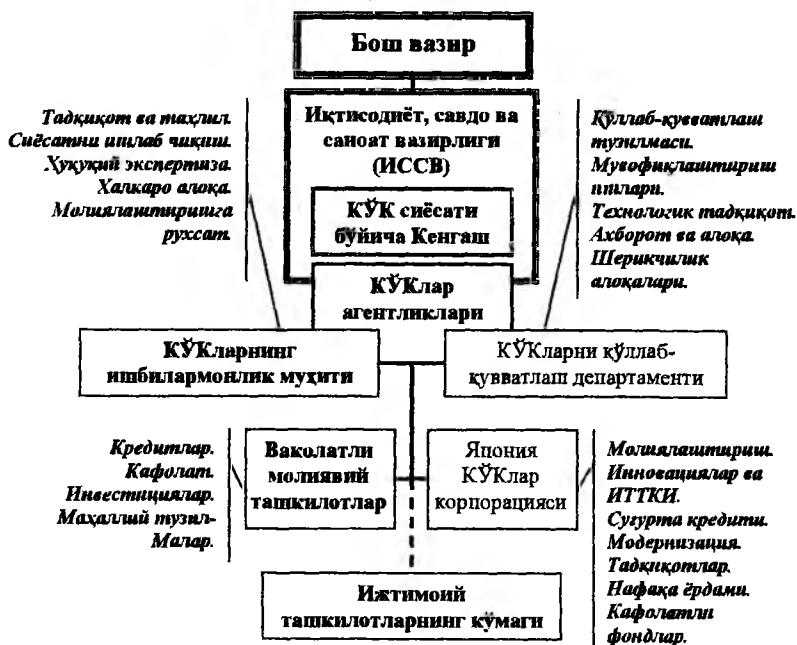
7.7. Японияда КЎКларни ривожлантириш стратегияси бўйича давлат сиёсатидаги ислоҳотлар

Япония ўз иқтисодиётини ривожлантириш бўйича етарли тажрибага эга мамлакат ҳисобланади. Японлар иқтисодий ўзгаришларни тез таҳлил этиб, унга мос стратегик мақсадларни ўз олдига қўя оладиган халқдир.

Азалдан японлар КЎКлардан самарали фойдаланиб келмоқдалар. Шунинг учун ушбу секторни қўллаб-қувватлаш тизимида у ёки бу даражадаги ислоҳотлар амалга ошириб борилади. КЎКлар салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида Япония иқтисодиётидаги ислоҳотларнинг муваффақиятли амалга оширилиши кўпроқ давлат, ҳудудий ва маҳаллий ҳукумат органларининг кўмаклашувига жуда боғлиқдир.

Япония ҳукумати тадбиркорлик ва иқтисодий ривожланиш масалаларини, асосан, икки тузилма орқали тартибга солиб боради. Улардан бири Миллий ер агентлиги (MEA) бўлса, иккинчиси Халқаро савдо ва саноат вазирлиги

(ХССВ)дир. Бу икки тузилма ҳамкорликда КЎКларни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш билан шуғулланиб, миллий ва регионал (худудий) даражаларда КЎКларни қўллаб-қувватлаш ва бунга боғлиқ бўлган чора-тадбирларни мувофиқлаштиради. Бундай стратегияларга мос равишда худудий ҳукумат органлари келгуси давр учун аниқ режалар тузиб борадилар. Худудий қўламда тузилган ривожлантириш режалари давлат стратегияси ва бюджет молиясига мувофиқ келишини инобатга олиб, мамлакат ҳукумати томонидан тасдиқланади. Аммо ўзгарувчан жараёнлар таъсирида ривожлантириш режаларига тузатишлар киритиб борилади.

7.7.1-расм. Японияда кичик тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тузилмаси¹

1998 йилдаги инқироздан кейинги даврдан КЎКларнинг ривожлантиришга оид давлат сиёсати қайта кўриб чиқилди. “КЎКлар тўғрисидаги Қонун”га ўзгартиришлар киритилди (03.12.1999 йилдаги 154-сонли ҳужжат). Ушбу меъёрий ҳужжатга кўра корхоналар ўлчамлари ва устав фондлари кенгайтирилди ва қуйидагилар асосий мақсад қилиб белгиланди:

- корхоналар рақобатбардошлигини ва барқарорликни ошириш;

¹ <https://kipp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php> // Японский опыт поддержки и развития МСП.

- ресурслар таъминотини яхшилаш;
- инновацион фаолиятни фаоллаштириш;
- янги корхоналар яратишни кучайтириш;
- тадбиркорлик муҳитида ўзаро кўмаклашувни кенгайтириш.

КўКларни ривожлантириш стратегияси бўйича барча масъулият давлатнинг юқори органи ҳисобланган Иқтисодиёт, савдо ва саноат вазирлиги (ИССВ) зиммасида қолдирилди. Мазкур вазирликда «КўКларни ривожлантириш сиёсати бўйича Кенгаш» ташкил этилган бўлиб, 2001 йилда КўКларни қўллаб-қувватлашнинг давлат тузилмалари ишларини мувофиқлаштириш мақсадида (ИССВ таркибида) «КўКлар агентлиги» ҳам ишга туширилди (7.7.1-расм).

Японияда 2000 йилда бошланган КўКларни ривожлантиришнинг давлат стратегияси иқтисодиётдаги давомли инқирозни секинлаштириш ёки умуман бартараф этишга йўналтирилган бўлса-да, корхоналар сонининг қисқаришига (йилига 2%гача) олиб келди ва ишбилармонлик фаоллигининг яхшиланишига суст таъсир кўрсатиб борди.

Шунинг учун 2002 йилнинг ўрталарида Иқтисодиёт, савдо ва саноат вазирлиги янги стратегияни қабул қилди. Бунда мамлакатни қайта тиклаш ва ривожлантириш мақсадида КўКларга нисбатан қўйидаги чоралар қўлланилди:

- иқтисодиётни мослашувчан бошқариш тизимини жорий қилиш;
- инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва уни кучайтириш;
- КўКларни иқтисодий хавфсизлик тизимини ривожлантириш ва барқарорлигини кучайтириш;

- КўКлар секторида меҳнат шароитларини ва ижтимоий таъминотни кучайтириш;

- тугалланмаган қарздорлик бўйича қарзларни ҳисобга олиш;
- хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат ресурслари ҳаракатчанлигини ошириш;

- молиявий ресурслар ва акциядорлик капиталидан фойдаланишни енгиллаштириш;

- КўКларни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш тузилмаларининг ўзаро таъсир кўламини ошириш.

Умуман олганда, Японияда КўКларни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш йўлида узлуксиз чора-тадбирлар жорий қилиб борилади. Бунда давлатнинг ўзи бош бўлиб, у ўзининг стратегик режаларини такомиллаштиришга мойилдир.

7.8. Японияда кичик бизнесни давлат томонидан молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлашда иштирок этувчи муассаса ва ташкилотлар фаолияти

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши учун энг зарур асосий омил капиталдир. Шунинг учун ушбу секторни молиялаштириш масалалари бугунги кунда барча давлатларда муҳим бўлганидек, Японияда ҳам

устувордир. Кичик бизнесни молиялаштириш тижорат банклари, турли хил молиявий уюшмалар, субсидия берувчи махсус ташкилотлар ва шу каби бошқа муассасалар орқали амалга оширилади. Уларнинг айримлари давлат тассарруфидаги корхоналар ҳисобланса, айримлари хусусийдир.

Улардан бири савдо ва саноатни ривожлантириш учун ташкил этилган **Марказий кооператив банк** ҳукуматга қарашли молиявий муассаса бўлиб, унинг асосий функцияси қуйидагича:

- савдо ва саноатни ривожлантириш ва бу соҳаларни молиялаштириш;
- савдо-сотих ва жамғарма ҳосил қилиш учун, қолаверса, моддий фаровонликни ошириш мақсадида кооперативларга қарз бериш.

Бу ташкилотнинг капитали манбан 90%га хусусий сектордан ссуда асосида жалб этилган манбалар ташкил этади (унча катта бўлмаган корхоналар омонатлари, аъзоларга жойлаштирилган облигациялари).

Кичик ва ўрта корхоналарни (КЎК) молиялаштириш бўйича давлат Корпорацияси асосий ва айланма капитални кенгайтириш мақсадида, кичик корхоналарга имтиёзли ва узоқ муддатли кредитлар ажратиш учун тузилган. Мазкур корпорация томонидан берилган имтиёзлар ва кредитлар устувор даражада ривожланиши керак бўлган тармоқлар учун ажратилади. Ушбу корпорация фаолияти мамлакат иқтисодиётидаги стратегик аҳамиятга эга бўлган соҳаларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Молиялаштириш бўйича миллий корпорация энг майда корхоналар учун хизмат қилади. Бу корпорация давлат кўмаги асосида энг майда корхоналарнинг молиявий муаммоларини ҳал этишга йўналтирилган чоратадбирлар ишлаб чиқади. Шунингдек, кредитлар бериб боради. Аммо берилган кредитларнинг миқдори ҳам катта эмас. Шунинг учун бундай кредитларни тўлаш муддатлари узайтирилиб, уни олишда қафолатлар талаб этилмайди.

Фикримизча, миллий корпорация фаолиятида муайян даражадаги таваккалчиликлар қўлланилади, чунки қафолатларнинг талаб этилмаслиги ҳар қандай иқтисодий субъектни бозор муҳитидаги иқтисодий фаолиятига у ёки бу даражада жиддий таъсир кўрсатиши мумкин.

Японияда **кичик бизнес корхоналари қарзларини қафолатлаш ва сугурталаш бўйича махсус тузилмалар** ўз фаолиятларини олиб боради. Булар таркибига префектурага қарашли ўз-ўзини маҳаллий бошқариш органларидан иборат ассоциациялар киради. Бу ассоциациялар кичик бизнес корхоналари хусусий молиявий органлардан олган кредит қарзларининг (агар тўлай олмаса) тўланиши учун қафолатлар беради. Ассоциациялар кичик бизнесни молиялаштириш ва кредитларни сугурталаш бўйича (100%лик давлат устав капитали билан) давлат корпорацияси томонидан қўллаб-қувватланади. Демак, кичик бизнес субъектлари томонидан кўрилган зарарнинг муайян қисми қопланади.

Японияда илмий йўналишларга катта маблағлар сарфланади. Масалан, илмий-техник дастурлар асосида яратиладиган ишланмалар учун қайтарилмайдиган молиявий кўмак бериб борилади. Илмий-техник дастурлар, асосан университетлар, янги техника ва технологиялар асосидаги илмий-тадқиқот институтлари, маҳаллий ҳукумат органлари иштирокида тузилади ва

бу дастурлар давлат томонидан молиялаштирилади. Илмий-техник дастурларнинг амалиётга тадбиқ этилиши туфайли технологик ишлаб чиқариш имкониятлари кенгайди, юқори технологик салоҳиятга эришилади. Айниқса, озик-овқат саноатини ривожлантиришда ҳукуматнинг ушбу дастурлари жуда муҳим аҳамиятга эга. Токио шаҳрида, шунингдек, префектураларда ва йирик шаҳарларда маҳаллий ҳукумат ва ижро этувчи ҳокимиятлар таркибида **кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш бўйича марказлар** ташкил этилган бўлиб, уларда етакчи мутахассислар иш олиб боришади. Бу мутахассисларнинг асосий вазифаси жойларда кичик корхоналар фаолияти бўйича тадқиқотлар олиб боришдир. Улар кичик ва ўрта корхоналар фаолиятини ўрганиб, таҳлил этиб, аниқ тавсиялар ишлаб чиқадилар. Бу тавсиялар кичик бизнес субъектлари томонидан хўжалик юритишни яхшилашга хизмат қилади. Ваҳоланки, бу чора-тадбирлар ҳам давлат бюджети томонидан молиялаштирилади.

Японияда **Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш бўйича Давлат корпорацияси таркибидаги ахборот маркази** ҳам ўз фаолиятини кичик бизнес субъектлари фаолиятини кенгайтиришга йўналтирган. Бу ахборот марказида бизнес муҳитига доир барча маълумотлар базаси шакллантирилган бўлиб, улардан тадбиркорлар унумли фойдаланишга ўрганишган. Ахборот марказидаги маълумотлар базасидан нафақат тадбиркорлар, балки Савдо-саноат палатаси, турли ассоциациялар ва муассасалар вакиллари ҳам фойдаланиши мумкин. Мазкур давлат корпорацияси таркибидаги ахборот маркази орқали компьютер техникасини жорий этиш ва автоматлаштирилган бошқариш бўйича маслаҳатлар бериб борилади.

7.9. Японияда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда қўлланиладиган имтиёзлар

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши натижасида имтиёзли солиққа тортиш, жадаллаштирилган амортизация, имтиёзли кредитлаштириш, ходимларни ўқитишда ва банкротлик ҳолатида ёрдам кўрсатиш, техник даражаси ўсишини рағбатлантириш каби муаммоларни ўз ичига олган чора-тадбирлар доимий равишда кўриб борилади. Мамлакатда жорий этилган 12 турдаги имтиёزلардан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўлида самарали фойдаланилади.

Японияда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда турли имтиёزلардан фойдаланиш яхши йўлга қўйилган. Хусусан, солиқ тизимида бу борада талайгина чора-тадбирлар қўллаб борилади. Японияда молиявий қўллаб-қувватлаш солиқ имтиёзлари орқали амалга оширилар экан, бундай кўмаклашиш туфайли кичик ва ўрта корхоналар фойдасининг бир қисми заҳира капиталига қўшилиб боради. 80-йилларда кичик ва ўрта корхоналарнинг даромад солиғи 27-28%ни ташкил этди. Худди шу кўрсаткич йирик корхоналарда 37,5%га тўғри келган.

Ижтимоий турмуш шароитини барқарорлаштирадиган ва аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишга йўналтирилган тармоқлардаги кичик ва ўрта

бизнес субъектларига молия ва солиқ бўйича берилган имтиёзлар жуда салмоқлидир. Масалан, 1991 йилнинг декабрь ойида ҳукумат томонидан 52 та ана шундай тармоқ аниқланиб, уларни модернизация қилиш чора-тадбирлари кўрилди. Ваҳоланки, уларнинг 43 тасида тезкор равишдаги тузилмавий такомиллаштириш ишлари амалга оширилди.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, давлат кичик ва ўрта корхоналарда ишлайдиган ва замонавий талабларга жавоб берадиган кадрларни тайёрлашда ҳам кўмаклашиб боради. Чунки малакали мутахассислар билан таъминлаш бўйича етакчи компаниялардан орқада қолиш кичик бизнес ривожига салбий таъсир кўрсатади. Кадрлар масаласига боглиқ муаммолар ишлаб чиқариш жараёнига ҳам ўз таъсирини кўрсатиши табиий ҳол. Шундай экан, япон диёрида ҳар қандай соҳада кадрлар масаласига жиддий эътибор берилади. Айниқса, Иккинчи жаҳон уруши йилларидан кейин, яъни 50-60-йилларда, шундай вазиятлар юзага келдики, Японияда йирик бизнес майда ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини бозордан сиқиб чиқаришгача борди. Чунки йирик бизнесда ўта малакали кадрлар иш билан банд эди. Улар кичик бизнес корхоналаридаги ишчилар билан рақобатлашганда устунлиги сезилиб турган. Натижада давлат сиёсатида иқтисодиётнинг ҳар қандай поғонасида кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлашни амалга ошириш зарурияти юзага келди.

Японияда давлатнинг молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаши натижасида кичик ва ўрта корхоналар персоналини тайёрлаш бўйича курслар ташкил этилган. Япониянинг олтита ҳудудий миқёсдаги давлат институтларида ўта малакали менежерлар ва инструкторлар тайёрланадики, улар бевосита кичик фирмаларда ишлайдиган кадрлар малакасини ошириш ва фаолиятини ташкил этиш билан шуғулланадилар. Шунингдек, улар маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари мутахассисларини қайта тайёрлаш билан ҳам машғул бўладилар. Кадрларни тайёрлашдаги барча ҳаражатлар бюджет томонидан қопланади.

7.10. Японияда кичик бизнес ривожига давлат механизмининг таъсири

Маълумки, бозор механизмини фаоллаштириш учун давлат механизми ўз таъсирини кўрсатади. Бунинг учун давлат томонидан муайян давлат ташкилотлари бозор иқтисодиёти шароитларини кенгайтиришга хизмат қилади. Японияда ташқи савдо ва саноат Вазирлигига бўйсунадиган Кичик корхоналарни бошқариш бошқармаси фаолият кўрсатиб, кичик бизнес корхоналари фаолиятини амалга ошириш ва тартибга солиш бўйича ўзининг чора-тадбирларини қўллайдди. Бу бошқарма томонидан антимонопол қонуларнинг амалда ишлаши ва кичик бизнес субъектлари фаолиятининг давлат томонидан ҳимояланиши бўйича назорат ўрнатилган бўлиб, бошқарма қулай шарт-шароитларни яратиб боришга кўмаклашади. Бу ташкилот нобозор шартнома муносабатларидаги жараёнларда мулкдорлар назоратини чегаралаш,

буюртмачилар, бажарувчилар, ва субпудратчилар жавобгарлигини белгилаш каби ишларни амалга оширади.

Давлат механизми фаолиятида банк тизимининг аҳамияти жуда катта. Кичик бизнесни кредитлаш механизмини самарали таъминлаш учун ва давлатдан қарз олиш масалаларида Кичик ва ўрта бизнесни суғурталаш корпорацияси муҳим роль ўйнайди. Шунингдек, кредитларни кафолатлаш ассоциациялари ҳам ишга туширилган бўлиб, бу каби ташкилотлар кичик бизнес корхоналарининг молиявий муносабатларини фаоллаштириш имкониятларини кенгайтиради¹.

Японияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни рағбатлантириш барча поғоналарда амалга оширилади. Бошқача айтганда, ҳукуматнинг марказий идораларидан тортиб, то ўз ўзини бошқарувчи уюшма ва бирлашмаларгача кичик бизнес фаолиятини ҳар томонлама яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирлар қўллаб борилади. Мамлакатда қуйидаги тўртта марказ кичик бизнесни рағбатлантириш сиёсати борасида иш олиб боради:

- марказий ҳукумат;
- ҳукуматнинг маҳаллий органлари;
- йирик бизнес;
- кичик корхоналарнинг мустақил бирлашмаси.

Кичик бизнес корхоналарини рағбатлантириш барча босқичларда, яъни, уларни рўйхатга олишдан бошлаб, фаолиятини таъминлаш ва юксалтириш жараёнларида ҳам амалга оширилади. Бунинг учун қуйидаги иқтисодий воситалардан фойдаланилади:

- имтиёзли қарзлар ва кредитлар (умумий ва мақсадли) бериш;
- солиқ солишда турлича имтиёзлар бериш;
- техник ва консалтинг соҳаси бўйича қўмақ бериш;
- ахборот ва компьютер хизматлари кўрсатиш;
- кадрлар тайёрлаш ва бошқалар.

Буларнинг барчаси умумжамиат миқёсида кучга кирган қонунчилик асосида ва давлат томонидан тартибга солиш орқали амалга оширилиб, бунда хусусий тижорат ва нотижорат ташкилотлари, шунингдек, махсус марказлар ҳам иштирок этади. Марказий идоралар ва ўз-ўзини бошқарувчи маҳаллий органлар кичик бизнес корхоналари ҳаётининг даврининг ҳар қандай босқичида субсидиялаш ишларини амалга ошириб, молиявий жиҳатдан имконият доираларини кенгайтиришга ёрдам берадилар. Илмталаб ва юқори технология асосидаги ишлаб чиқаришда қатнашадиган кичик бизнес корхоналари учун бундай ёрдам бевосита амалга оширилади. Бу каби кичик корхоналар учун давлат томонидан қарзлар ажратилади, турли хил кредит кафолатларини бериш орқали кичик бизнесни кредит билан таъминлаш яхши йўлга қўйилган. Шунингдек, давлатнинг марказлаштирилган қўллаб-қувватлаши туфайли махсус марказларда, нотижорат ташкилотларида кадрларни ўқитиш каби чоралар кўрилган. Энг эътиборлиси, кичик бизнес учун консалтинг хизматлари

¹ Илоҳ: Кичик бизнесни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш учун Хитой, АҚШ ва бошқа кўпчилик мамлакатларда Давлат фондлари ташкил этилган.

кўрсатиш ва ахборот олиш хизматлари юқори сифат даражасида ташкил этилган.

Субсидия, кредит бериш масалаларида кичик бизнес учун имтиёзли шароитлар қўйидаги мақсадларда яратилади (марказий ҳукумат кўмаги билан молиялаштирилади):

- илмталаб корхоналарнинг моддий ишлаб чиқариш базасини кайта таъмирлаш, жиҳозлаш, такомиллаштириш, ва модернизациялаш;
- институт ва университетлар билан ҳамкорликда инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва инновацияларга йўл очиб бериш;
- енгил ва озиқ-овқат саноатини ривожлантириш;
- янги технологияларни ихтиро қилиш ва янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш;
- иқтисодиёти заиф ривожланган ҳудудларда янги кичик бизнес корхоналарини яратиш ва ривожлантириш.

Японияда кичик корхоналар давлат томонидан қўллаб-қувватланар экан, умумдавлат дастурини амалга оширадиган миллий марказлар тармоғи муҳим роль ўйнайди. Кичик бизнесни ривожлантиришда бундай марказлар сони 170 тадан ошган. Бундан ташқари, кичик бизнес корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида ҳар бир префектурада давлат технологик дастурини амалга ошириш учун жавобгар бўлган технологик марказлар ҳам фаолият кўрсатади. Бундай марказлар давлат механизми таркибида ўзининг салмоқли таъсирини кўрсатмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Японияда давлат механизми фаолияти кичик бизнесни ривожлантиришга ва кичик бизнес субъектлари фаолиятини кучайтиришга йўналтирилгандир. Бу эса ўз навбатида бозор механизми фаолиятини ҳам яхшилашга олиб келадики, бундай шарт-шароитларда кичик бизнес корхоналари гуркираб ривожланиши учун катта имкониятлар яратилади.

Еттинчи боб бўйича хулоса

1. Япония Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йиллардан тез суръатларда ривожланди. Солиқ тизимидаги жиддий ўзгаришлар мамлакат иқтисодиётига доир кўрсаткичларни кескин ошишига олиб келди.

2. Японияда кичик бизнес корхоналарини ташкил этишда ўзига хос учта ҳудудий сегментация юзага келган. Японияда тадбиркорлар ўз фаолияти мобайнида маълум бир тармоққа ихтисослашади ёки муайян соҳада фаолият олиб боришга мослашади. Бу эса у ёки бу ҳудудий сегментга тааллуқли бўлишини тақазо этади.

3. Япония иқтисодиёти 1950-1990 йилларда жуда сезиларли даражада ўсди ва аҳоли жон бошига олганда, ўртача ЯММни ишлаб чиқариш даражаси бўйича жаҳонда иккинчи ўринни эгаллади.

4. Мамлакатда иш билан бандлик масалаларига катта эътибор қаратилади. Қолаверса, ўзига хос анъана шаклланган (умрбод иш билан банд этилганлик). Шунинг учун мамлакатда ишсизлик даражаси сезиларли

кўтарилмайди. Масалан, жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз кучайган даврда ҳам ишсизлик даражаси бошқа ривожланган мамлакатларга нисбатан солиштирганда паст даражада бўлган.

5. Йирик бизнес билан кичик бизнес ўртасида узвий боғланиш мавжуд. Бу боғланиш ўзаро ҳамкорлик ва эркин иқтисодий муносабатлар асосида олиб борилади. Йирик ва кичик бизнес субъектларининг ўзаро алоқалари пирамидасимон кўринишни намоён этади. Пирамидасимон кўринишнинг энг куйи поғонасида ўта майда ва муайян соҳага ихтисослашган корхоналар мавжуд бўлса, энг юқори қисмида йирик бизнес вакиллари ўз фаолиятларини олиб борадилар. Япониянинг аксарият йирик корпорациялари ўз таркибида кичик ва ўрта корхоналарни мужассамлаштирган. Бундай ўзаро иқтисодий алоқалар айниқса маҳаллий автомобилсозликда катта қулайлик яратади.

6. Японияда кичик бизнес корхоналари категориясига тааллуқли бўлган мезонлар ўзига хос бўлиб, ишчилар сони ва корхонанинг устав капиталига қўра кучга кирган.

7. Япония кичик бизнес корхоналарида инновацияларни кенг қўлланилиши йўлга қўйилган. Саноат корхоналари замонавий фан-техника ютуқларига асосланган ҳолда ривожланиб, дунёда етакчи ўринда туради. Тадбиркорликнинг ривожланишида инновацияни қўллаш, юқори фойда олиш, ва албатта ишчилар тўғрисида қайғуриш устувор вазифалардан ҳисобланади. Маҳаллий кичик корхоналар нафақат ички бозорларда, балки ташқи бозорларда ҳам фаол иштирок этиб келмоқда.

8. Кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш фақат давлат томонидан эмас, балки маъмурий-ҳудудий бирликни бошқариш органи ҳисобланган префектура идоралари, савдо-саноат палаталари, ташқи савдо ва саноатни бошқаришнинг маҳаллий идоралари томонидан ҳам амалга ошириб борилади. Шу билан бир қаторда давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг давлат дастурлари ҳам кенг жорий этилган.

9. Японияда кичик бизнесни молиялаштирувчи инфратузилма яхши рақобат асосида хизмат қилади. Асосан энг истиқболли тармоқларнинг ривожланишига бевосита ва имтиёзли фойз ставкаларда кредитлар берилади. Шунингдек, кичик бизнес корхоналарини диагностикаси бўйича харажатлар давлат зиммасидадир. Молиялаштиришда компенсация харажатларининг амалга оширилиши – бу секторни қўллаб-қувватлашдаги ўзига хос жиҳатдир.

10. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида Японияда КЎКларни ривожлантиришнинг стратегияси жорий этилган бўлиб, инқирозни секинлаштиришга йўналтирилган. Бунда кичик бизнес субъектлари бошқарувида нафақат ташқи балки ички муҳит омилларини ҳам яхшилашга тегишли чора-тадбирлар кўриб боришган.

11. Кичик бизнесни ривожлантиришга давлат механизми таъсирида айниқса банк тизимининг аҳамияти катта. Кичик бизнес корхоналарини рағбатлантириш бўйича чора-тадбирлар кўриб борилади. Айниқса илмталаб ва юқори технологияли ишлаб чиқаришдаги кичик корхоналарга субсидиялар ажратишда кўмаклашиб борилади.

Жаҳон ҳамжамиятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти тобора ортмоқда. Ҳар бир давлатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун қулай муҳит яратилиб, уни кенгайтириш чоралари қўрилмоқда. Чунки жаҳон миқёсидаги молиявий-иқтисодий инқироз даврида ушбу сектор ҳар қайси мамлакат иқтисодиётида «жонлантирувчи» восита сифатидаги ролини бажариб борди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг бир қанча афзалликлари борлиги сабабли қатор мамлакатларда ижтимоий ва иқтисодий муҳитни яхшилаш мақсадида янгидан-янги қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилмоқда. Бироқ, ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида ўзига хос жиҳатлар борлиги туфайли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича қабул қилинадиган меъёрий ҳужжатлар бир-биридан фарқ қилади.

Дарҳақиқат, давлат томонидан олиб бориладиган сиёсат қўлами кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни у ёки бу даражадаги ривожига таъсирини кўрсатмай қолмайди. Бугунги кунда энг ривожланган мамлакатлар бўлмиш АҚШ, Англия, Германия, Италия, Канада, Франция, Япония каби мамлакатларда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш ва бу секторни давлат томонидан тартибга солишда ўзига хос тажрибалар мавжуд. Иқтисодиёти ривожланаётган мамлакатлар учун бу тажрибаларни илмий жиҳатдан ўрганиш ва амалиётда муайян даражада қўллаш яхши самара бериши мумкин. Аммо энг ривожланган мамлакатларда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг гуркираб ривожланишида у ёки бу даражадаги муаммолар бор. Уларнинг ечимини топиш ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос ёндашувларига ва олиб бораётган сиёсатига бевосита боғлиқ. Чунки ҳар бир давлат ўз менталитетидан келиб чиқиб, иқтисодиётини ривожлантиришда ўзига хос урф-одатлар ва анъаналарга таянади.

Ушбу китобда ривожланган хорижий мамлакатлардаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ўрганилди. Бу мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун кенг имкониятлар яратилганлиги алоҳида аҳамиятга молик. Шунга қарамай, кичик бизнес секторини ривожлантириш масалаларида ҳали талайгина бажарилиши лозим бўлган ишлар борлигини ҳам инкор этиб бўлмайди.

Биз илмий жиҳатдан таҳлил этган хорижий мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожини ўзига хос аҳамият касб этади. Олиб борилган тадқиқотлар ва изланишлар натижасида қуйидаги илмий хулосаларга келинди:

1. Ривожланган мамлакатлар бўлмиш, Буюк Британия, Германия, Франция, Италия, АҚШ, Канада ва Япония каби давлатлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожини бўйича қўп йиллик тажрибага эга. Ҳар бир мамлакат кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида ўзига хос иқтисодий ва сиёсий ёндашувларни қўллайди. Ҳозирга қадар барча

ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши динамик тарзда такомиллашувчи тенденцияга эга бўлган.

2. Ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишнинг муҳим омилidir. Шу билан бирга, иш билан банд этишнинг энг зарур ва қулай воситасидир.

3. АҚШ ва Япония мамлакатларида кичик бизнес секторининг ривожланиши солиштирилганда, иқтисодиёт тармоқларида сезиларли даражадаги фарқни кузатиш мумкин. АҚШда хизмат кўрсатиш ва чакана савдо тармоқларида кичик бизнес корхоналари улуши жуда катта бўлса, Японияда кичик корхоналар сони асосан саноат тармоғида устувордир.

4. Турли мамлакатлардаги кичик тадбиркорликка нисбатан олиб борилаётган давлат сиёсатини таққослар эканмиз, аниқ ва равшан умумлашмалар қилиш анча қийин кечади. Бунга тарихий аъналарнинг турличалиги, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий таркиби ва, ҳатто, давлат бюрократиясининг ўзига хослигини сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Шунинг учун кичик тадбиркорликни ривожлантириш муаммоларига турлича ёндашувлар мавжуд. Масалан, АҚШ, Япония ва Францияни бир-бирига таққослаганда, бу яққол намоён бўлади.

Шунингдек, АҚШда яқка шахсий тадбиркорлик ва эркин бозорнинг аънавий америкача қадриятлари, кичик бизнесни қувватлашнинг кредит-молия кўмаги дастурлари, минтақавий дастурлар ва аҳолининг «ижтимоий камситилган гуруҳлари» тадбиркорлигини қувватлаш дастурлари кўринишидаги аниқ механизмлари алоҳида эътиборга моликдир.

5. Европа Иттифоқи давлатлари орасида Германия кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятига давлат томонидан катта қулайлик ҳамда имкониятлар яратаётган давлатлардан биридир. Мамлакатда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиққа тортиш жараёнида ҳам солиқ имтиёзларидан кенг фойдаланилади.

6. Хорижий ривожланган мамлакатларда кичик бизнес субъектлари фаолиятини солиққа тортишнинг икки хил тартибидан, яъни, соддалаштирилган ва ҳисобланган тартибларидан кенг фойдаланилмоқда. Кичик бизнес корхоналарини солиққа тортишда ҳар бир мамлакат ўзининг иқтисодий-ижтимоий шароитларига мослаштирилган ҳолдаги турли вариантларни ва аралаш шаклларни қўллайди.

7. Биз таҳлил этган хорижий мамлакатларда солиқ ставкалари қўлланилишида йирик ва кичик корхоналар ўртасида анча катта фарқ мавжуд. Бу фарқ, айниқса, Канадада жуда сезиларлидир. Бу мамлакатда кичик корхоналар учун фойда солиғи ставкалари 22%ни ташкил этса, йирик корхоналарда худди шу кўрсаткич 43%га тенг.

8. Хорижий ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун қўлланилаётган солиқ ставкалари пасайиш тенденциясини олган бўлиб, турли имтиёзлар жорий этилган. Бу эса кичик бизнес корхоналарида харажатларнинг камайишига олиб келиб, қобилиятли ва ташаббускор кишиларнинг ўз бизнесларини бошлашга, рағбатлантиришга олиб келади.

9. Олиб борилган изланишлар шуни тасдиқлайдики, биз тадқиқ этган хорижий ривожланган мамлакатларда янгиликлар ва ихтироларнинг катта улуши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига тўғри келади. Ушбу мамлакатларда хусусий сектор инновацияларни қўллашда алоҳида устуворликка эга.

Юқоридаги хулосаларга ва илмий тадқиқотлар ҳамда изланишлар натижаларига кўра айтганда, хорижий ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини ўрганиш бўйича қуйидаги таклиф ва мулоҳазаларни олға суришни лозим топдик.

1. Ўзбекистон шароитида ушбу мамлакатларнинг кичик бизнесни ривожлантириш борасидаги тажрибаларини қўллаш мақсадга мувофиқ, аммо уларнинг қўлланилишида миллатимиз урф-одатлари ва анъаналарига, қолаверса, жамиятимизнинг ўзига хос таракқиётига путур етмаслиги лозим.

2. Ўзбекистон хориждаги ҳар бир мамлакат билан ўзаро иқтисодий алоқалар ўрната олган давлат ҳисобланади. Шунинг учун бу мамлакатлар билан кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳасидаги алоқаларни янада кучайтириш ва тенг ҳуқуқли муносабатлар ўрнатиб, иқтисодий жиҳатдан катта манфаатларга эришиш имкониятидан фойдаланиши лозим. Бу эса юртимизда бизнес элитанинг халқаро миқёслардаги фаолиятини таъминлашга олиб келади. Ўз навбатида «Made in Uzbekistan» деб тамғаланган маҳсулотларни дунё бозоридаги рақобати янада кенг ташкил топади.

3. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда инновацион фаолиятни кучайтириш зарур бўлганлиги учун ривожланган мамлакатларнинг тажрибаларидан кенг қўламда фойдаланиш мумкин. Хусусан, Германия, Япония ва АҚШнинг бу борадаги тажрибаларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

4. Экологияни яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирлар ривожланган мамлакатларда кенг қўламларда амалга оширилганлигини эътироф этиб, шуни қайд этиш лозимки, бизнинг мамлакатимизда ҳам экологик зарарланишнинг олдини оладиган минитехнологияларни кенг қўллаш зарурияти мавжуд. Жумладан, Германия ва Япониянинг минитехнологияларини мамлакатимизда кенг жорий этиб, кичик бизнесни янада ривожлантириш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, хорижий ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда салмоқли муваффақиятларга эришилган. Шу билан бир қаторда, хусусий бизнес секторини тартибга солишда муаммолар ҳам мавжуд. Уларни бартараф этиш ҳар бир мамлакатнинг олиб бораётган сиёсатига жуда боғлиқ бўлса-да, ижобий натижаларга эришилган.

Бироқ, сўнгги йилларда кичик тадбиркорлик секторига бўлган муносабатларда мамлакатлараро ягона сиёсат юритишга ўтиш зарурияти юзага келмоқда. Бозор иқтисодиёти шароитида шунга мос равишда меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқишга киришилмоқдаки, уларни муҳокама қилишда ЕИ ва жаҳон иқтисодиёти таркибидаги ҳар бир мамлакат ўз нуқтани назаридан келиб чиқиб фикр билдириб бормоқда.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Расмий маълумотлар ва манбалар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2012. – 40 б.
2. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози: Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
3. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. –Т.: Ўзбекистон, 2011. – 48 б.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. – 440 б.
5. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. –Т.: Ўзбекистон, 2011. – 48 б.
6. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: Ўзбекистон, 2017 – 104 б.
7. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2017. – 592 б.

2. Илмий адабиётлар ва монографиялар

8. Абдуллаев Б., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство: Учебник. –Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2008. – 340 с.
9. Абулқосимов Х. Хусусий кичик тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг иқтисодий муаммолари. –Т.: ТДИУ, 1998. – 189 б.
10. Азимов А.Э. Европа Иттифоқи мамлакатларининг интеллектуал салоҳиятга асосланган иқтисодий ривожланиш стратегияси. Монография. –Т.: Фан, 2010. – 196 б.
11. Акимов О.Ю. Малый и средний бизнес: эволюция понятий, рыночная среда, проблемы развития. –М.: Финансы и статистика, 2004. – 192 с.
12. Арипов О.А. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш. –Т.: «Фан», 2012. – 275 б.
13. Балашевич М.И. Малый бизнес отечественный и зарубежный опыт. Учеб. пособие. –Минск.: НКФ, «Экоперспектива», 1995. – 144 с.
14. Bekmurodov A.Sh., Tursunov R.T., Xotamov I.S. Xalqaro biznes. O'quv qo'llanma. –Т.: TDIU, 2011. – 304 б.
15. Блинов А.О. Малое предпринимательство: организационные и правовые основы деятельности. –М.: «Ось-89», 1998. – 336 с.

16. Гамкрелидзе Л.И. Экономика предприятий и фирм: Учебное пособие / 2-е изд., стереотип. –М.: МГИУ, 2009. – 280 с. Илл. 35, табл.4. Библиогр.: 49 наим.
17. Географический справочник ЦРУ. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 704 с.
18. Зоидов К.Х., Моргунов Е.В. Биджамова К.В. Особенности эволюции малого и среднего инновационного предпринимательства кризисной экономики в постсоветском пространстве. –М.: ЦЭМИ РАН, 2009. – 152 с.
19. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ташкил этиш, режалаштириш, бошқариш. –Т.: «Fan va texnologiya», 2005. – 444 б.
20. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётини юксалтириш омили / Б.К.Ғойибназаров [ва бошқ.]; –Т.: Фан, 2011. – 184 б.
21. Лапуста М.Г., Поршнева А.Г., Старостин Ю.Л., Скамай Л.Г. Предпринимательство: Учебник/Под ред. М.Г.Лапусты. – 3-е изд., испр. и доп. –М.: ИНФРА-М, 2003. – 534 с.
22. Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. – 685 с.
23. Лебедева И. П. Малый бизнес в Японии. Справ. изд. / И. П. Лебедева; РАН, Ин-т востоковедения. –М.: АСТ: Восток-Запад, 2004. –174 с.
24. Луццатто Дж. Экономическая история Италии (Античность и средние века). –М.: Иностранная литература, 1954. – 457 с. (электронный ресурс).
25. Малое предпринимательство: организация, экономика, управления: Учеб. Пособие. / Под ред. А.Д.Шемеретова. –М.: ИНФРА-М, 2009. – 480 с.
26. Малый бизнес: Учебное пособие / кол. Авторы; под ред. В.Я.Горфинкеля. –М.: КНОРУС, 2009. – 336 с.
27. Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. / Аналитический обзор. Апрель, 2013. (Электрон ресурс).
28. Механизмы государственной поддержки инновационного предпринимательства: анализ международного опыта / Под ред. О.П.Молчановой: Монография. –М.: Издательство Московского университета, 2010. – 196 с.
29. Муродова Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодий механизмлари. Монография. –Т.: Иқтисодиёт, 2012. – 219 б.
30. Немова Л.А. Социально-экономическая политика государства в Канаде. –М.: Институт США и Канады РАН, 2004. – 356 с.
31. Основы бизнеса / Под ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е издание, переработанное и дополненное. –М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2005. – 784 с. –(Университетская серия).
32. Социально-экономическая география зарубежного мира / Под ред. В.В.Вольского. – 2-е изд., испр. –М.: Дрофа, 2003. – 560 с.
33. Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей: Пер с англ. –М.: Дело, 1997. – 672с.

34. Системы поддержки и развития малого бизнеса за рубежом / Под ред. А.В. Рунова. –М.: Экономика, 2003.
35. Рахмонов Ҳ.О. Минтақада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Монография. –Т.: Фан, 2008. – 190 б.
36. Рубе В.А. Малый бизнес: история, теория, практика. –М.: ТЕИС, 2000. – 231 с.
37. Рубе В.А. Институциональные аспекты организации малого бизнеса в развитых странах и в России: Учеб. Пособие. –М.: ИНФРА-М, 2004. – 79 с.
38. Рубин Ю.Б. Основы бизнеса. Учебник. – 13-е изд. –М.: Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2012. –320 с.
39. Уткин Э.А., Шабанов Д.С. Антикризисное управление в малом бизнесе. Учеб.-практич. пособие. –М.: ТЕИС, 2004. – 124 с.
40. Ходиев Б.Ю., Саматов Ф.А., Юсупов М.С., Мелибоев Ш.А., Ишмуродов С.Т., Эшов М.П. Кичик тадбиркорлик фаолияти асослари. (Ўқув-амалий қўлланма) –Т.: 1-қисм. ЕҲ ТЕМПУС дастури «Матадор-2000» лойиҳаси, 2004. – 144 б.
41. Ходиев Б.Ю., Саматов Ф.А., Юсупов М.С., Мелибоев Ш.А., Ишмуродов С.Т., Тулаев М.А., Бобоҳўжаев Ш.И. Кичик тадбиркорлик менежменти (Ўқув-амалий қўлланма) 4-қисм. –Т.: ЕҲ ТЕМПУС дастури «Матадор-2000» лойиҳаси, 2004. – 144 б.
42. Шамхалов Ф. Государство и экономика: Власть и бизнес. Изд. 2-е, переработанное и дополненное –М.: Экономика, 2005. – 707 с. (электронный ресурс).
43. Швандар. Малый бизнес: опыт зарубежных стран. –М.: ЮНИТИ, 2004. – 287 с.
44. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш. –Т.: ТДИУ, 2003. – 258 б.
45. Qosimova M.S., Samadov A.N., Mihitdinova U.S. Kichik biznes va tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. –Т.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. – 192 b.
46. Qosimova M.S., Sodibekova D.A., Yusupov M.A., Samadov A.N. Kichik biznesni boshqarish. (O'quv qo'llanma). –Т.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. – 160 b.
47. Фуломов С.С., Ахмедов Д.К., Боев Х.М. Кичик ва хусусий тадбиркорлик асослари. –Т.: 1996. – 144 б.

3. Диссертация ва авторефератлар

48. Арипов О.А. Кичик ва хусусий бизнесни давлат томонидан тартибга солиш муаммолари: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. –Т.: 2006. – 154 б.
49. Доклин Т. Государственное регулирование деятельности малых и средних предприятий (На примере Мали). Дис. ... канд. экон. наук. –М.: 2000. – 198 с.

50. Ершов С. Ю. Государственное регулирование институциональной среды малого предпринимательства как необходимое условие его развития.: Дис. ... канд. экон. наук. –Новосибирск. 2005. – 198 с.

51. Заревчацкая Т.В. Государственное обеспечения инновационной активности малого предпринимательства в Украине.: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. –Харков.: 2012. – 19 с.

52. Киндалов В. В. Государственное регулирование внешнеэкономической деятельности Японии (возможность применения опыта для Республики Узбекистан):. Дис. ... канд. экон. наук. –Т.: 2005.

53. Кирчегина Н. Н. Государственное регулирование малого бизнеса (на примере США и Южной Кореи): Автореф. дис. ... канд. экон. наук. –М.: МГУ им. Ломоносова. 1992. – 21 с.

54. Суюнов Д. Х. Кичик ва ўрта бизнес субъектларида бошқарувни ташкил қилиш ва унинг самарадорлигини ошириш йўналишлари.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. –Т.: 2004. – 140 б.

55. Суюнов Д. Х. Бизнес муҳитининг ривожланишига корпоратив бошқарув механизмини жорий этишни такомиллаштириш.: Иқтисод фанлари доктори... дисс. –Т.: 2008. – 329 б.

56. Тоиров Ш.А. Жануби-шарқий Осиё мамлакатларининг иқтисодий ривожланиш моделлари. Иқтисод фанлари номзоди... дисс. –Т.: 2004. – 159 б.

57. Умарходжаева М.Г. Италияда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. –Т.: 2004. – 175 б.

58. Ходиев Б. Ю. Ўзбекистон иқтисодиётида тадбиркорлик ривожини эконометрик моделлаштириш.: Иқтисод фанлари доктори... дисс. –Т.: 2000. – 218 б.

59. Эштаев А.А. АҚШ иқтисоди ва унинг ўсиш омиллари.: Иқтисод фанлари номзоди... дисс. –Т.: 2001. – 130 б.

4. Хорижий илмий адабиётлар ва манбалар

60. A. Bakr Ibrahim, Willand H. Ellis. Entrepreneurship and Small business management. Text, Readings and Cases. / by Kendall/Hunt Publishing Company. 1993. – 765 p.

61. Albert Shapero. Entrepreneurship and Economic development. Wisconsin. Project. JSEED. Ltd. The Center for Venture management. Summer, 1975. – 285 p.

62. Business in Asia Pacific. Text and Cases. Published I the United States by Oxfors University Press. 2001. – 386 p.

63. Business policy: managing strategic processes¹. / Joseph I. Bower... [et al.]. -8eh ed. Bocton. 1995. – 885 p.

64. Brooksbank R. Defining the small business: a new classification of company size / Entrepreneurship & Regional Development, Taylor & Francis Ltd. 1991, №3. pp.17-33.

¹ Таржимаси: Политика бизнеса: стратегически управляемые процессы.

65. Charles W.L. Hill Global business today. Postscript 2003 with CD&MAP. New York, 2003.
66. Daniels, John D. Lee H. Radebagh. International Business. Prentice Hall Inc., 2001.
67. Greenwood J., Pyper R., Wilson D. New Public Administration in Britain. Routledge. London and NY, 2002.
68. Harvey C. Krentzman, U.S. Small Business Administration, *Managing for Profits* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1968).
69. Heeks R. Reinventing Government in the Information Age. Routledge. 2001.
70. Piasecki, B. (ed.) Policy on Small and Medium Sized Enterprises in Central and Eastern European Countries Text. / Paper presented to the 19— International Small Business Congress, Lodz, October 11—14, 1992.
71. Robert F., Herbert N., Link A. The Entrepreneur—Mainstream View and Radikal Critignes N. Y., Praeger Publishers. 1982.
72. Robert C. Ronstaolt. Entrepreneurship. Dover, Mass, Cliffts, N.I., // Prentice Hall. 1980. —525 p.
73. Takeshi Yuzawa. Japanese business success: The evolution of a strategy¹/edited by. Routledge. London and NY, 1994. — 236 p.

5. Иқтисодий журналлар, илмий тўпламлар ва рўзномалар

74. Арипов О.А. Ривожланиш омили. // Ж. Иқтисод ва ҳисобот. №8, —Т.: 1996. 9—11 б.
75. Арипов О.А. (ҳаммуаллиф: Ишмухамедов А.Э.) Бизнес, сиёсат, инвестиция. // Ж. Иқтисод ва ҳисобот. №2, —Т.: 1997. 14—16 б.
76. Арипов О.А. Малый и средний бизнес: регулирование и либерализация. // Десять лет экономических реформ в Узбекистане: достижения, проблемы и перспективы. / Тез. докл. науч. Симпозиума. —Ташкент—Берлин—Бонн. 2001. С. 143—144.
77. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш заруриятини келтириб чиқарувчи демографик омиллар. // Матер. Республ. конференц. Фонд ООН в Области Народонаселения (UNFRA) На тему «Социально-демографические процессы в современном Узбекистане», посвящ. 15-летию Международ. Конферен. по Народонаселению и развитию (Каир 1994) и принятия Программы Действий. Ташкент. 2009. 234—237 б.
78. Арипов О.А. Государственное управления и регулирование малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан. // Наука и общество: проблемы современных исследований: Сб. науч. статей. IV Международной науч.-практич. конферец. Часть 1. —Омск. 2010. 28 апр. С.194—200.

¹ Таржамаси: Японский успех в бизнесе: Эволюция стратегии.

79. Арипов О.А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонлари. // Ж. «Жамият ва бошқарув». №3, –Т.: 2010. 48–50 б.
80. Арипов О.А. (ҳаммуаллиф: Худойбердиев З.) Государственное управление и регулирование малого бизнеса и частного предпринимательства в период мирового кризиса. // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации. Матер. 8-й международной конферен. факультета государственного управления МГУ им. М.В.Ломоносова. –М.: 2010. 26–28 май. С. 69–74.
81. Арипов О.А. Малый бизнес и частное предпринимательство в Узбекистане. // Сб. науч. статей: V Международной науч-практич. конферец.: Наука и общество: проблемы современных исследований: Часть 1. Омск. 2011. 20 апр. С. 132–136.
82. Арипов О.А., Адбумаликова Ю. Японияда кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг ўзига хослиги. // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами: «Қасб-хунар таълими муассасаларини малакали кадрлар билан таъминлаш муаммолари: тажриба ва истиқболлар». II-қисм. НамМПИ, –Наманган. 2013. 89–91 б.
83. Баева Ш. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштиришнинг хориж тажрибаси. // Ж. «Иқтисодиёт ва таълим». №3, –Т.: 2011. 128–130 б.
84. Бекмурадов А. Государство как эффективный институт обеспечения инвестиционного развития экономики: опыт Республики Узбекистан. // Ж. «Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси». №3-4, –Т.: 2013. С. 77–82.
85. Бородкина В.В., Москвина А.В., Рыжкова О.В., Улас Ю.В. Государственная поддержка субъектов малого и среднего бизнеса северных стран: Канада, США, Финляндия, Швеция // Российское предпринимательство. – 2015. – Том 16. – № 21. – С. 3743-3764. – doi:10.18334/rp.16.21.2074
86. Блинов А.О. Российские проблемы и зарубежный опыт // Ж. Мировая экономика и международные отношения. 1993. №9.
87. Воронин С. Роль государства в преодолении последствий мирового финансового кризиса. // Биржа Экспорт. 2009. №1. С. 38–40.
88. Гимранова О.Б. Зарубежный опыт налогового стимулирования инноваций в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства. // Ўзбекистонда молиявий секторнинг ролини ошириш ва унда илғор хориж тажрибасидан фойдаланиш» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. –Т.: ТМИ. «IQTISOD-MOLIYA», 2015. С. 570-572.
89. Давронов В. Кичик бизнес ривожланишининг хориж тажрибаси. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим. №3. 2006. 152–154 бетлар.
90. Данишевская Г. Мелкий бизнес в Великобритании. // Ж. МЭиМО. –1992. –№3.
91. Дудко И. Развитие малого и среднего бизнеса во Франции. // «Миллий иқтисодиёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни кичик бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш» мавзусидаги илмий-амалий анжуманнинг маърузалар тўплами. –Т.: ТДИУ, ноябрь 2004. –173 б.

92. Жўраев Ҳ.З., Жўраев С.Ҳ. Кичик бизнес ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. // Ж. Иқтисод ва молия. №4. 2015. 42-53 бетлар.
93. Калинин А.В. Анализ развития и состояние малого и среднего бизнеса в мире // Экономика, предпринимательство и право. 2011. №4. С. 3–12. – <http://epp.enjournal.net/article/313/>
94. Курбанова Д.М., Ходжаева К.А. Опыт Японии в развитии НИОКР в сфере малого бизнеса. // “Юқори технологияларга асосланган ишлаб чиқаришни шакллантириш ва ривожлантиришнинг замонавий концепциялари”. республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами (2013 йил 14 декабрь). –Т.: ТДИУ, 2013. 98–99 бетлар.
95. Курманбаева Ф., Пугач И., Абдуллаева Р., Голосова С. и др. Малый и средний бизнес в Узбекистане: современное состояние, проблемы и перспективы. // Ж. Экономическое обозрение. №3. 2000. С. 4–22.
96. Курпаяниди К.И., Пайгамов Р.Р. Кичик тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимининг модернизация қилишнинг Буюк Британия тажрибаси ва Ўзбекистонда ундан фойдаланиш имкониятлари. // Ж. Иқтисод ва молия. №12. 2013. 12-19 бетлар.
97. Мадиёров Ф., Мадраимов А. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишининг хориж тажрибаси. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим. №1. 2006. 159–167 бетлар.
98. Немова Л.А. Экономика Канады в посткризисный период. // Ж. США & Канада: экономика, политика, культура. №2. 2013. С. 19–34.
99. Отажонов Ш.И. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш // Иқтисодиёт ва таълим. –Т.: 2007. №3. 128–131 б.
100. Рўзиева Д. Кичик бизнесни инвестициялашда хориж тажрибаси. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №2. 2013. 44–46 б.
101. Салихов Ж. Япония иқтисодиётида давлат бошқарувининг роли. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №2. 2012. 52–54 б.
102. Содиқов Н.К. Кичик тадбиркорликнинг хорижий тажрибаси. // Ж. Иқтисод ва молия. №6. 2015. 2–9 бетлар.
103. Султанова Г. Внешнеэкономическая деятельность субъектов малого бизнеса: опыт зарубежных стран. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим. №2. 2006. 147–151 бетлар.
104. Ходиев Б.Ю. Эркин бозор ва тадбиркорлик // Ж. Фан ва турмуш. –Т.: 2000. №2. 31-б.
105. Ходиев Б.Ю. Стратегия развития малого бизнеса // Деловой партнер Узбекистана. 2000. №18. С. 5.
106. Холмирзаев Н. Опыт развития малого и среднего бизнеса в зарубежных странах (на примере Японии). // Ж. Иқтисодиёт ва таълим. №2. 2002. С. 134–137.
107. Шулуc А. А. Мелкие и средние предприятия в народном хозяйстве ФРГ. // Ж. Российский экономический журнал. –1993. –№3.

108. Югай А. Особенности управления малым бизнесом. // Ж. Рынок, деньги и кредит. №10. 2012. С. 22–25.

109. Ғойибназаров Б.К., Отажонов Ш.И. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда янги инновациялардан фойдаланиш йўллари // Иқтисодий ва барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш: ютуқлар, муаммолар ва вазифалар: ТДИУ профессор-ўқитувчилари ва ёш олимларнинг илмий-амалий анжумани тезислари тўплами. –Т.: ТДИУ, 2007. 132–135 б.

110. Ғафуров У. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози таъсири оқибатларини юмшатишда кичик бизнес имкониятларидан фойдаланиш. // Ж. Иқтисодий ва таълим. №1. 2010. 35–40 бетлар.

111. Ғафуров У.В. Кичик бизнес соҳасини белгилашдаги асосий йўналишлар. // Десять лет экономических реформ в Узбекистане: достижения, проблемы и перспективы. / Тезисы докл. науч. Симпозиума. –Ташкент–Берлин–Бонн. 2001. 130–133 б.

6. Статистик тўпламлар, маълумотномалар ва манбалар

112. Деловая среда в Узбекистане глазами представителей частного бизнеса. / Отчет Международной финансовой корпорации (IFC). –Т.: 2009.

113. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. –М.: Изд. «Весь мир», 2010. –244 с.

114. Страны мира. –М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.

115. Страны и регионы мира: экономико-политический справочник. –3-е изд. / под ред. А. С. Булатова. –М.: Проспект, 2010. – 704 с.

116. Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. 2007: статистик тўплам. –Т.: Matrix Print, 2008. –392 с.

117. Ўзбекистон иқтисодиёти: Ахборот-таҳлилий бюллетень 2010 йил январь–март. –Т.: 2010. –70 б.

7. Интернет маълумотлари

118. www.extech.ru

119. www.spprinfo.ru

120. www.dn.kz

121. www.cer.uz

122. www.uzlaw.uz

123. <http://www.sba.gov> – АҚШ Кичик бизнес маъмурияти сайти.

124. <http://www.bmwi.de/Homepage/English%20pages/The%20ministry/DG08.jsp> – Германия кичик ва ўрта бизнеснинг бош Директорати, хунармандчилик, хизматлар кўрсатиш ва эркин касблар сайти (Сайт генерального Директората малого и среднего бизнеса, ремесленничества, услуг и свободных профессий Германии).

125. <http://www.chusho.metigo.jp> – Small and Medium Enterprise Agency – SMEA.
126. <http://www.sbs.gov.uk> – Small Business Service.
127. <http://www.meti.go.jp/english/other/METIintroduction/c10130ej.html> – Япония иқтисодиёти, савдо ва саноат вазирлиги сайти.
128. <http://www.dti.gov.uk> – Department of Trade and Industry.
129. <http://www.unece.jrg/sme/cjnf01.htm>
130. http://vasilieva.narod.ru/ptpu/19_2_98.htm. // В.Сорокина. Государственное регулирование малого бизнеса: опыт Великобритании.
131. <http://www.goteway.uz> // Кичик корхоналар вакилларининг Бутунроссия конференцияси материаллари.
132. <http://www.uza.uz.business>
133. <http://www.sba.org>
134. <http://www.nisse.ru> – Национальный институт системных исследований проблем предпринимательства. Динамика развития малого предпринимательства в регионах России в январе-сентябре 2013 года.
135. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
136. <http://www.ereport.ru/stat.php>

Монографиядаги айрим атама ва иборалар бўйича глоссарий

Градация – бу кичик бизнес корхоналарининг табақаланишида қўлланадиган атама бўлиб, ишчилар сонига, айланма капитал ҳажмига, йиллик даромад ҳажмига, кўчмас мулк қиймати ёки миқдорига кўра микрофирма, кичик корхона ва ўрта корхоналарга бўлинишини англатади.

Давлат институтлари – Италияда айрим молиявий муассасаларнинг номланиши. Улар томонидан энг устувор йўналишларга кредитлар ажратилиб, иқтисодиётнинг ривожланишини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди.

Йирик корхоналар – бозор иқтисодиёти субъектларига киритилган корхоналарнинг бир тури. Масалан, Ўзбекистонда транспорт ва алоқа, молия, хизмат кўрсатиш, бошқарув, илм-фан, маданият, саёнат, уй-жой ва коммунал хўжалиги соҳаларида 26 кишидан ортиқ ишчиси бор бўлган корхоналар; енгил саноат, озиқ-овқат саноати, моддий-техника таъминоти ва сотиш, қурилиш, қишлоқ хўжалиги соҳаларида 51 кишидан ортиқ ишчилари бор бўлган, корхоналар; машинасозлик, металлургия, ёқилги-энергетика саноати ва бошқаларда 101 кишидан ортиқ ишчиси бор бўлган корхоналар йирик корхоналар ҳисобланади.

Кичик бизнес – мустақил хўжалик юритувчи субъект ва ўз соҳасида бировга боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик шакли. Бу атама инглиз забон мамлакатларда кенг қўлланилади.

Кичик бизнесдаги кластер шаклидаги ўзаро алоқалар – Ҳиндистон, Япония, Италия ва Европанинг айрим давлатларида кичик бизнес субъектларининг ўзаро иқтисодий алоқалари. Кластер асосидаги ихтисослашувда корхоналар ўзаро узвий боғланган тарзда фаолиятларини олиб борадилар. Бу дегани, улар бир-бирига қарам эмас, балки бозор муҳитида тенг ҳуқуқли субъект сифатида иштирок этадилар. Кластер асосида ихтисослашган кичик корхоналар ўзаро ҳамкорлик асосида ишлаб чиқариш муносабатларида қатнашади ва шерикларни танилашда тўлиқ мустақилликка эгадирлар. Ҳар бир кичик корхона бир-бирисиз фаолият кўрсата олмайдиган ишлаб чиқариш жараёнининг бир босқичи билан шуғулланади.

Кичик бизнес маъмурияти (SBA – Small business administration) – АҚШда кичик бизнес субъектларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлайдиган федерал ҳукуматнинг мустақил агентлиги. 1953 йилда ташкил топган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – «кичик бизнес» атамасининг Ўзбекистонда жорий этилган аналог.

Кичик бизнес субъектлари – бозор иқтисодиёти шароитида эркин фаолият кўрсатувчи кичик корхоналар бўлиб, корхонада ишловчилар сони, ишлаб чиқариш ҳажми, молиявий маблағлари миқдори ва бошқалар жиҳатидан имкониятлари чекланган ишлаб чиқарувчи субъектлардир. Кичик бизнес субъектлари тоифасига яқка тартибдаги тадбиркорлар, микрофирмалар ва кичик корхоналар киради.

Кичик корхона – кичик бизнес субъектларининг бир тури. Иқтисодиётнинг турли тармоқларида кичик корхоналар турли мезонларга кўра туркумланади. Масалан, Ўзбекистон шароитида янги градацияга кўра савдо ва умумий овқатланишда 6–25 кишигача ишчиси бор бўлган ва хизмат кўрсатишда 11–25 кишигача ишчиси бор бўлган корхоналар кичик корхоналар ҳисобланади. Саноатнинг айрим тармоқларида (масалан, енгил ва озиқ-овқат саноати, металл ва ишлов бериш ва асбобсозлик саноати ва ҳ.к.) 21–50 кишигача бўлса, бошқа тармоқларида (масалан, машинасозлик, металлургия, ёқилги-энергетика саноати ва бошқаларда) 100 кишигача ишчиси бор бўлган корхоналар кичик ҳисобланади.

Кичик тадбиркорлик – Россия қонунчилигида расмий қабул қилинган «кичик бизнес» атамасининг аналог.

Кооперация алоқалари – турли соҳадаги кичик ишлаб чиқариш тармоқларида маълум маҳсулотни тайёрлаш бўйича узоқ муддатли алоқалар ўрнатиш.

Корхоналарга преференция бериш – корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида берилган имтиёзлар ва қулайликлар. Масалан, корхоналар томонидан ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун чет элдан олиб кириладиган хомашё ва материаллар, ярим

тайёр маҳсулотлар, шунингдек асбоб-ускуналарни олиб киришда бож тўловлари ва бошқа жараёнлар бўйича енгилликлар (имтиёзлар) берилиши.

Медлен режаси – Францияда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланишига катта таъсир кўрсатган қонун. У 1994 йили қабул қилинган. Унга кўра янги иш бошловчилар учун молиявий таъминот кафолатсиз, фондсиз қарз бериш шаклида амалга оширилади. Бунда 5 йил мобайнида тўлаб бориловчи, катта бўлмаган фондлар белгиланган якка тартибдаги қарз кўринишлари устун равишда амал қилади. Меҳнат, иш билан бандлик ва касбий ўқитиш идораларида, ўз иштини йўқотганларга ҳамда бизнес билан шуғулланишни хоҳловчиларга 32 минг франкгача субсидиялар ажратилади.

Мини технология – кичик бизнес корхоналарида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни ташкил этишда қўлланиладиган кичик ҳажмли ва ихчам технологиялар. Бундай технологиялар учун катта майдонлар талаб этилмайди.

Микрофирма – кичик бизнес субъектларининг бир тури. Иқтисодий тармоқларида ишчилар сонига кўра туркумланади. Масалан, мамлакатимизда саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, моддий-техника таъминоти ва сотиш соҳаларида 1–20 кишигача ишчиси бор бўлган корхоналар; транспорт ва алоқа, молия, хизмат кўрсатиш, бошқарув, илм-фан, маданият, сағъат, уй-жой ва коммунал хўжалигида 1–10 кишигача ишчиси бор бўлган корхоналар; савдо ва умумий овқатланишда 1–5 кишигача ишчиси бор корхоналар микрофирмалар ҳисобланади.

Миттельштанд – «кичик бизнес» атамасининг Германияда жорий этилган аналог.

Неокапитализм – капитализмнинг янги, тақомиллашган шаклини англатувчи атама; капитализмнинг баъзи мафкурачилари томонидан капиталистларнинг замонавий хусусиятларга эга бўлган синфини тавсифлаш. Ҳозирча неокапитализмнинг аниқ назарий модели мавжуд эмас. Сўнгги йилларда таниқли иқтисодчилар фикрига кўра, у социализмдан кейин пайдо бўлган деб тушунирилоқда. Масалан, Фарбнинг иқтисодчи олимлари томонидан МДХ мамлакатларидаги (социализм давридаги) давлат мулкни хусусийлаштириш ва мулкчиликни қайта тақсимлаш жараёнларини неокapитализмнинг бошланғич фазаси, деб қайд этилоқда.

Префектура – маъмурий-ҳудудий бўлиниш бирлиги, айрим мамлакатларда маъмурий-ҳудудий бирликни бошқариш органлари. Масалан Японияда давлат бошқарувида ёрдам тарқасида маъмурий-ҳудудий бўлиниш туфайли маҳаллий бошқарув идоралари ҳам фаолият кўрсатади.

Преференция – кичик бизнес ва тadbиркорлик субъектлари учун бериладиган имтиёзлар.

Преференциал дастурлар – аҳолига хизмат кўрсатиш ва товар ишлаб чиқариш бўйича тузилган давлат дастурлари бўлиб, ўз ичига кичик бизнес фаолиятини жалб этади. Преференциялар аёллар ёки майда миллат вакиллари эгалик қилган фирмаларга нисбатан доимий қўллаб борилади. Кичик бизнеснинг ривожланишига муниципал тузилмаларнинг таъсири суст ҳудудлардаги тadbиркорлар учун бундай дастурларнинг аҳамияти жуда катта. Преференциал дастурлар асосан АҚШда кенг қўлланиладиган давлат дастурларидир.

Провинция – АҚШ ва Канадада маъмурий-ҳудудий бўлилма.

Рейганомика – АҚШда Рональд Рейган президентлик даврида шаклланган таълимот. Рейганомикага кўра солиқлар пасайтирилган, давлат иқтисодиёти ва инвестициялар тизими соддалаштирилган. Tadbиркорлар учун бу бир оз бўлса-да, қулайлик туғдирган. Ижтимоий дастурлар қисқартирилган. Шу билан бирга, ҳарбий соҳага харажатлар кўпайтирилган. Айнан шунинг учун рейганомика бўйича олиб борилган сиёсат ўзини оқлай олмаган ва қисқа муддат амал қилган.

Тетчеризм – Англияда Маргарет Тетчер асос солган фалсафий ёндашув тамойиллари асосидаги таълимот.

Трамплин-фирмалар – Собик ГФРда фаолият кўрсатган кичик корхоналар бўлиб, уларда фермерлар ва ишбилармонлар ўзларининг ғояларини амалга оширишлари учун ўқитиб-тайёрлаб борилади. Муайян фирмага ўз ғоясини амалга ошириш учун мурожаат

қилган шахслар шу фирма орқали нафақат ўз гоъларини амалга оширадилар, балки ўзларининг янги фирмаларини очиш имкониятига ҳам эга бўладилар.

Трансферт (фран. transfert ёки лотинча transfero – кўчираман, жойини ўзгартираман) – савдо-соғиқ муносабатларида қўлланадиган бу атама ўзбек тилида ўтказиш маъносини англатади. Иқтисодий муносабатларда пуллар бир жойдан бошқа жойга телеграф усулида ўтказилганда қўлланиладиган тушунча. Масалан, олтин ёки хорижий валюталарни бир давлатдан бошқа давлатга трансферти, банклараро пул трансфертлари, акцияларнинг трансфертлари ва ҳоказо.

Франчайзинг – йирик корхоналар билан кичик корхоналар ўртасидаги имтиёзли тарздаги шерикчилик алоқаларига асосланган фаолият шакли. 80-йилларда Буюк Британия ва АҚШда кенг ривожланган.

Франция майда ва ўрта тадбиркорларнинг умумжамиат конфедерацияси – 1944 йилда Францияда ташкил топган ташкилот. У ишлаб чиқарувчилар ва савдогарлар манфаатларини ҳимоя қилиш учун тузилган ташкилот ҳисобланади.

«504 дастури» – АҚШда жорий этилган бу дастурнинг тўлиқ номи «504 кредит дастури бўйича компаниялар ривожини лицензиялаш», деб аталади. Давлат томонидан кафолатланадиган бу дастур кредитларининг ҳажми 2006 йилда 5,5 млрд. АҚШ долларини ташкил этган. «504 дастури» кичик корхоналарнинг узоқ муддатли молияланишини таъминлайди. Кўчмас мулкларни сотиб олишда, тадбиркорлик фаолиятини модернизация асосида кенгайтиришда ва турли технологик ускуналарни сотиб олишда кичик бизнес субъектларига бериладиган кредит дастуридир.

«7а дастури» – бу АҚШда жорий этилган, кафолатли кредитларга эга бўлиш дастуридир. «Кафолатли кредитлар», яъни «7а дастури»дан фақат кичик бизнес субъектлари фойдалана оладилар. Бундай кредитлар ҳажми 250 минг АҚШ долларигача бўлади. «7а дастури» асосидаги кредитлар, энг аввало, кичик корхоналарни бошқараётган асл тадбиркорларга, қишлоқ жойларидаги кичик тадбиркорларга, саноатнинг айрим тармоғида фаолият кўрсатаётган тадбиркорларга, шунингдек, АҚШнинг айрим географик ҳудудларида ўз бизнесини юритаётган тадбиркорларга берилади.

**Хорижий ривожланган мамлакатларнинг
майdonи, аҳолиси ва валютаси¹**

№	Давлат номи	Инглиз тилидаги номи	Майдони (минг км. кв)	Аҳолиси млн. киши	Пойтахти	Валюта бирлиги	Валюта коди	Бошқариш шакли ²
1	Буюк Британия	United Kingdom	244,9	65,6 (2016)	Лондон	Англия фунти	GBP	Конституцион монархия
2	Германия	Germany	357,0	82,6 (2016)	Берлин	Евро	EUR (1.01.02.)	Федератив давлат
3	Франция	France	549,2	66,9 (2016)	Париж	Евро	EUR (1.01.02.)	Президент Республикаси
4	Италия	Italy	301,0	60,6 (2016)	Рим	Евро	EUR (1.01.02.)	Парламент Республикаси
5	АҚШ	United States	9364,0	323,1 (2016)	Вашингтон	АҚШ доллари	USD	Федерал Республика
6	Канада	Canada	9971,0	36,3 (2016)	Оттава	Канада доллари	CAD	Парламент монархияси
7	Япония	Japan	372,8	127,1 (2016)	Токио	Иена	JPY	Конституцион монархия
8	Россия Федерацияси	Russia	17075,4	144,3 (2016)	Москва	Рубль	RUR	Республика бопкаруви асосидаги демократик федерал давлат

«Кичик бизнес» атамасининг жаҳон миқёсидаги аналоглари

Худудлар	Атамани ифодалашга бўлган ёндашув
Инглиз забон мамлакатларда	кичик бизнес ёки кичик ва ўрта бизнес
Япония ва Ғарбий Европада	кичик ва ўрта корхоналар
Германияда	миттельштанд ёки кичик ва ўрта бизнес
Ўзбекистонда	кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик

¹ Муаллифнинг илмий изланишларига кўра айрим мамлакатлар майдони турли илмий манбаларда турлича берилганлиги аниқланди. Айрим мамлакатлар майдони турли манбалар бўйича солиштирилганда 2,7%гача фарқ қилади. (О.А.).

² Манба: Страны мира. –М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001.

Хорижий мамлакатларда кичик ва ўрта бизнеснинг¹ айрим кўрсаткичлари²

№	Мамлакат номи	Кичик ва ўрта корхоналар сони (минг)	Кичик ва ўрта корхоналар сонининг ҳар 1000 кишига тўғри келган улуши	Кичик ва ўрта корхоналарда банд бўлганлар (млн. киши)	Умумий бандликда кичик ва ўрта корхоналар улуши (%да)	ЯИМда кичик ва ўрта корхоналар улуши (%да белгила-нишига кўра)
1	Германия	2290	37	18,5	46	50 – 53
2	Канада				47	43
3	Франция	1980	35	15,2	54	55 – 62
4	Россия Федерацияси ³	836,6	5,65	8,1	9,6	10 – 11
5	Италия	3920	68	16,8	73	57 – 60
6	АҚШ	19300	74,2	70,2	54	50 – 52
7	Буюк Британия ³	2930	46	13,6	49	50 – 53
8	Япония	6450	49,6	39,5	78	52 – 55

Солиштириш учун

9	ЕИ мамлакатлари ³	15777	45	68	72	63 – 67
---	------------------------------	-------	----	----	----	---------

¹ Изоҳ: Аксарият ривожланган мамлакатларда ўрта бизнес корхоналари мавжуд. Ўзбекистонда ўрта корхоналар 2003 йилда жорий этилган янги градацияга кўра кичик корхоналар таркибига киритилган.

² Манба: Темиров А. А. Ўзбекистон Республикаси кичик бизнес субъектлари фаолиятида молиявий менежментни такомиллаштириш: и.ф.н. ...дисс. –Т.: ТДИУ. 2011. 11 бет.; Сивачев Ю. Формы государственной поддержки. / Вопросы экономики. №5. 2001. С.127.; Курманбаева Ф., Пугач И., Абдуллаев Р. и др. Малый и средний бизнес в Узбекистане: современное состояние, проблемы и перспективы. / Экономическое обозрение. №3. 2000. С.4.; Хакимов Н., Исмоилов Н. Хорижий давлатларда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожини. // «Миллий иқтисодийёт соҳаларида халқаро тажрибани ўрганиш ва уни бизнес, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда татбиқ этиш». мавзудаги илмий-анжуманининг маърузалар тўплами. –Т.: 2004. 158 б.; // www.refa.ref.com/ Малый бизнес и его роль в экономическом развитии общества.

³ Энциклопедия рыночного хозяйства. Предпринимательский тип хозяйствования/Редкол. тома. –М.: Изд. дом «Путь России», ЗАО «Издательский дом “Экономическая литература”», 2002. С. 84–106.

**Хорижий мамлакатларда кичик корхона
мақомини белгиловчи кўрсаткичлар¹**

Кўрсаткичлар	АҚШ	Буюк Британия	Германия	Италия	Канада	Франция	Япония	Россия Федерацияси
Асосий кўрсаткичлар								
Ишчилар сонига кўра	*	*	*	*	*	*	*	*
Айланма (сотиш) капитал ҳажми ²	*	*	*	*		*	*	
Қўшимча кўрсаткичлар								
Йиллик даромад ҳажми	*							
Бошқа фирмалар капиталида иштирок этиш даражаси			*					
Кўчмас мулк қиймати ёки миқдори				*				

¹ Жадвал муаллиф томонидан гузилган. Манбалар: Mid Land Bank Review, spring, 1987.; Блиннов А. О. Малое предпринимательство. Организационные и правовые основы деятельности. – 2-е изд. «Ось-89», 1998. –М.: 1998. С. 31.; Организация поддержки малого бизнеса/Под ред. В.Ш.Каганова. –М.: Академия менеджмента и рынка. 1995. С. 27.

² Изох: Айрим мамлакатларда, масалан, Германия Франция, Буюк Британия, Бельгия, Нидерландия ва Португалияда бу кўрсаткич қўшимча кўрсаткичлар каторида белгиланади. Қараг: Организация поддержки малого бизнеса./Под ред. В.Ш.Каганова. –М.: Академия менеджмента и рынка. 1995. С. 27.

Хорижий мамлакатларда ишчилар сони ва йиллик оборотига қўра кичик корхоналар мақомига эга бўлиш¹

Мамлакатлар	Ишчилар сони	Йиллик оборот
Буюк Британия	49 кишигача (саноатда 200 кишигача)	5,3 млн. АҚШ доллари
Франция	49 кишигача (саноатда 500 кишигача)	7 млн. евродан ошмайди
ГФР	500 кишигача (расмий тарзда 49 ишигача)	Капитал ҳажми бўйича 5 млн. евродан ортиқ бўлмаган ва йиллик обороти 7 млн. евродан ошмайди.
Япония	100 кишигача (саноатда 300 кишигача, чакана савдода 50 кишигача)	Низом капитали ҳажмига қўра хизмат кўрсатиш ва чакана савдода 474 минг АҚШ долларигача, улгуржи савдода 948 минг АҚШ долларигача, ишлаб чиқаришда 2844 минг АҚШ долларигача
АҚШ	500 кишигача (фаолият туридан келиб чиқиб 750-1500 кишигача)	Йиллик даромад ҳажми бўйича 0,75-20 млн. АҚШ долларигача (бундан ташқари фаолият туридан келиб чиқиб)
Италия	50 кишигача (саноатда 100 кишигача) ² Микрофирмаларда 10 кишигача	Қўйилган капитал ҳажми бўйича 10 млн. евродан, йиллик оборот ҳажми бўйича 10 млн. евродан ошмайди, микрофирмаларда қўйилган капитал ва йиллик обороти ҳажми бўйича 2 млн. евродан ошмайди.
Канада	Хизмат кўрсатишда 49 кишигача (саноатда 100 кишигача)	Йиллик даромад ҳажми бўйича хизмат кўрсатишда 5 млн. АҚШ долларигача, ишлаб чиқаришда 10 млн. АҚШ долларигача
Россия ³	Фаолият туридан келиб чиқиб 30-60 кишигача (саноатда 100 кишигача)

¹ Основные характеристики систем государственно-общественной поддержки и развития малого и среднего предпринимательства зарубежных стран. // Пятая Всероссийская конференция представителей малых предприятий «Инфраструктура развития и поддержки малого и среднего предпринимательства». -М.: Московский центр развития предпринимательства, 2004.

² Манба: Mid Land Bank Review, spring, 1987.

³ Манба: Содиқов Н.К. Кичик тадбиркорликнинг хорижий тажрибаси. // Иқтисод ва молия. №6. 2015. 5 бет.

Хорижий мамлакатларда ҳуқуқ ва имкониятларнинг кенгайиши¹

№	Мамлакатлар	Демократия (0–2 балл)	Инсон ҳуқуқининг бузилиши (1–5 балл)	Коррупция қурбонлари (жорий йилда пора бериш заруриятига дучор бўлган шахслар, %да)	Сиёсатда қатнашиш (ҳукумат раҳбарларига ўз фикрларини билдирган кишилар, %да)
1	Япония	2	1	3	22
2	Германия	2	1	4	35
3	Буюк Британия	2	2	4	24
4	Италия	2	2	6	14
5	Франция	2	2	6	23
6	Канада	2	2	8	20
7	АҚШ	2	3	9	32
8	Россия Федерацияси	1	4	21	13

¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Барча маълумотлар 2008 йил ҳолатига ўғри. Манба: Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. –М.: Изд. «Весь Мир», 2010. С. 164–165.

**Хорижий мамлакатларда инсон салоҳияти тараққиёти индекси
ва унинг компонентлари¹**

№	Мамлакатлар	Инсон салоҳияти тараққиёти индекси ²	Аҳоли жон бошига ЯИМ (сотиб олиш қобилияти паритети АҚШ долларарида)	Кутилиши мумкин бўлган умр (яшаш давомийлиги, йил)
1	АҚШ	4	47094	79,6
2	Канада	8	38668	81,0
3	Германия	10	35308	80,2
4	Япония	11	34692	83,2
5	Франция	14	34341	81,6
6	Италия	23	29619	81,4
7	Буюк Британия	26	35087	79,8
8	Россия Федерацияси	65	15258	67,2

¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. –М.: Изд. «Весь Мир», 2010. С. 143.

² Уша манба. 142 бет.

Хорижий мамлакатларда инсон салоҳияти тараққиёти индексининг динамикаси¹

№	Мамлакатлар	1980	1990	2000	2011
1	АҚШ	0,837	0,870	0,897	0,910
2	Канада	0,817	0,857	0,879	0,908
3	Германия	0,730	0,795	0,864	0,905
4	Япония	0,778	0,827	0,868	0,901
5	Франция	0,722	0,777	0,846	0,884
6	Италия	0,717	0,764	0,825	0,874
7	Буюк Британия	0,744	0,778	0,833	0,863
8	Россия Федерацияси	0,691	0,755

Хорижий мамлакатларда гендер тенгсизлик индекси²

№	Мамлакатлар	Гендер тенгсизлик индекси		Аҳолининг иқтисодий фаол улуши (%да)	
		Рейтинг	Қиймати	аёллар	эркаклар
1	Германия	7	0,240	70,8	82,3
2	Италия	9	0,251	51,6	74,5
3	Франция	11	0,260	65,8	74,9
4	Япония	12	0,273	62,1	85,2
5	Канада	16	0,289	74,3	82,7
6	Буюк Британия	32	0,355	69,2	82,2
7	АҚШ	37	0,400	68,7	80,6
8	Россия Федерацияси	41	0,442	68,7	76,3

¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: Human Development Report 2011. N.Y, 2011. P.131-132.

² Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. –М.: Изд. «Весь Мир». 2010. С. 156–157.

Турли ривожланган мамлакатлар НИОКРни молиялашда бизнес ва давлат секторининг роли¹

№	Мамлакатлар	НИОКР га ички харажатлар (млрд. АҚШ долл.)	Миллий харажатларни НИОКР учун молиялашда секторлар улуши, (%)		
			бизнес	давлат	бошқа манбалар
1	АҚШ	312 535	64	31	5
2	Япония	118 026	75	18	7
3	Германия	61 712	67	30	3
4	Франция	40 363	52	38	10
5	Буюк Британия	32 197	44	33	23
6	Канада	22 702	47	34	19
7	Италия
8	Россия Федерацияси	16 669	30	62	8

10-илова

2008–2010 йилларда хорижий мамлакатларда инновацион таъриққет даражасининг кўрсаткичлари²

№	Мамлакатлар	ИТИ учун харажатлар (ЯИМга нисбатан %да)	Тадқиқот марказларининг илмий даражаси*	Мутахассисларни тайёрлаш сифати*	Саноат ва университетларнинг ўзаро алоқаси даражаси*	Инновация рақобатбардошликни бош омили сифатида*
1	АҚШ	2,90	5,8	5,6	5,7	5,5
2	Канада	1,80	5,6	5,6	5,2	5,0
3	Германия	2,82	5,6	5,7	5,2	5,5
4	Япония	3,36	5,5	5,3	5,1	5,7
5	Франция	2,26	5,3	5,2	4,2	4,9
6	Италия	1,26	3,9	4,7	3,5	4,2
7	Буюк Британия	1,77	6,1	5,5	5,8	5,2
8	Россия Федерацияси	1,16	3,8	4,5	3,5	3,2

¹ Манба: <http://ppi.worldbank.org/explore/report.aspx>

² Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: OECD. Main Science and Technology Indicators. 2012/1/ Paris, 2012. P. 25; World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2011-2012. Geneva, 2011. P. 17, 18, 514, 517; <http://dx.doi.org/10.1787/536842640445> (Бунда жами бозор субъектлари ҳисобга олинган-А.О.).

* Етти баллик шкала бўйича баҳоланган (А.О.).

**Хорижий мамлакатларда илмий тадқиқотлар ва ишланмалар учун
харажатлар динамикаси ҳамда умумий бандликда
олимларнинг сони¹**

№	Мамлакатлар	ИТИ учун харажатлар (ЯИМга нисбатан %да)		Умумий бандликдаги 1000 кишига нисбатан олимлар сони	
		2000 й.	2010 й.	2000 й.	2010 й.
1	АҚШ	2,71	2,90 ²	9,3	9,5
2	Канада	1,91	1,80	7,2	8,6 ³
3	Германия	2,47	2,82	6,6	8,1
4	Япония	3,04	3,36 ²	9,9	10,4 ²
5	Франция	2,15	2,26	7,1	9,1 ²
6	Италия	1,04	1,26	2,9	4,3
7	Буюк Британия	1,81	1,77	5,8	7,6
8	Россия Федерацияси	1,05	1,16	7,8	6,3

12-шлова

**Хорижий мамлакатларда институционал омил
ва инновация жараёнлари⁴**

№	Мамлакатлар	Ҳуқуқий институт- лар сифати ⁵	Коррупция- дан ҳимоя- ланганлик ²	Интел- лектуал мулкнинг ҳуқуқий таъминоти ²	1 млн. яшовчига нисбатан фойдаланилган патентлар сони (2010 й.)
	АҚШ	4,64	4,6	5,0	339
2	Канада	5,57	5,7	5,4	143
3	Германия	5,27	5,6	5,6	150
4	Япония	5,18	5,2	5,3	352
5	Франция	5,00	5,1	5,8	71
6	Италия
7	Буюк Британия	5,34	5,7	5,7	69
8	Россия Федерацияси	3,08	2,4	2,5	2

¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: OECD. Main Science and Technology Indicators. 2012/1/ Paris, 2012. P. 25, 31.

² 2009 йилга тегишли маълумот.

³ 2008 йилга тегишли маълумот.

⁴ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2011-2012. P. 18, 392, 514, 520.

⁵ Етти баллик шкала бўйича ҳисобланган.

Хорижий мамлакатларда кичик ва ўрта корхоналар ривожланишини тавсифловчи кўрсаткичлар¹

№	Мамлакатлар	Кичик ва ўрта корхоналар сони		Кичик ва ўрта корхоналарда банд бўлганлар (млн. киши)	Жами корхоналар таркибида кичик ва ўрта бизнес корхоналари улуши ²	Кичик ва ўрта корхоналар улуши (%да)	
		минг бирлик	ҳар 1000 кишига тўғри келган сони			жами бандликда	ЯИМда
1.	Германия	2290	37	18,5	99,3	46	50–54
2.	Италия	3920	68	16,8	99,2	73	57–60
3.	Франция	1980	35	15,2	97,6	54	55–62
4.	Япония	6450	45	39,5	99,2	78	52–55
5.	Канада ³	...	33 ⁴	...	99,8	47	43
6.	Буюк Британия	2930	27 ⁵	13,6	99,1	49	50–53
7.	АҚШ	19300	20	42	97,6	54	62
8.	Россия Федерацияси	836,6	5,65	8,1	...	9,6	10–11

Солиштириш учун

9.	ЕИ мамлакатлари	15770	45	68	...	72	63–67
10.	Ўзбекистон	215,7	15,2	9,0	...	75,1	34,6
11.	Белоруссия	60,7	7,3	0,7	...	14,0	20,0
12.	Қозоғистон	154,8	6,9	0,8	...	9,5	31,8
13.	Украина	331,0	7,5	2,2	...	10,3	16,0

¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: Энциклопедия рыночного хозяйства. Предпринимательский тип хозяйствования / Редкол. тома. –М.: Изд. дом «Путь России», ЗАО «Издательский дом "Экономическая литература"», 2002. С. 106.

² Ушбу маълумотлар 01.01.2005 й. ҳолатига тўғри. Манба: <http://www.vqi.freecnet.trudy.bratisvriko>

³ Манба: <http://www.vqi.freecnet.trudy.bratisvriko>

⁴ Манба: <http://ru.exrus.eu>

⁵ Манба KPMG, Ростат.

**Жаҳон тажрибасида кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш
ва инновация фаолиятини ривожлантиришнинг
асосий хусусиятлари¹**

Асосий хусусиятлар	Қайси давлатларга хос
Янги маҳсулот ва технологияларни ишлаб чиқариш харажатлари 50 фоизгача тўғридан-тўғри молия-лаштиради (субсидиялар, заёмлар)	Франция, АҚШ ва бошқалар
Фоизсиз ссудалар тақдим этилади	Швеция
Дотациялар берилади, кичик бизнесга кредитлар ажратилганда венчур фондларидан самарали фойдаланилади	қарийб барча ривожланган мамлакатларда
Инновация лойиҳаларини ишлаб чиқаришга жорий этилишини қўллаб-қувватлаш мақсадида венчур молиялаштириш фондлари ташкил этилади	АҚШ, Англия, Германия, Франция, Швейцария, Нидерландия
Якка тартибдаги кашфийтчилар учун давлат божлари пасайтирилади	Австрия, Германия, АҚШ, Япония
Кашфийтлар энергияни тежашга қаратилган бўлса, давлат божларини тўлашдан озод этилади	Австрия
Амалга оширилган тадқиқотлар натижалари бўйича патентлар олишда божлардан озод этилади	Нидерландия, Германия, Япония
Маҳаллий ишлаб чиқарувчилар солиққа тортишдан озод этилади, солиқлар фақатгина маҳсулотларни экспорт қилишда солинади	Хитой
Ёш тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш (бозорга чиқишда, шериклар топишда, ахборот билан текин таъминлашда, имтиёзли нарҳда ижарага бино ва иншоотлар, керакли асбоб-ускуналар тақдим этиш)га алоҳида эътибор қаратилади	Буюк Британия, Италия
Тадбиркорлар фаолиятининг дастлабки икки йилида фоизсиз кредитлар берилади, кейинги йилларда эса жуда паст ставкаларда йиллик фоизлар ундирилади. Шу тариқа тадбиркорлар имтиёзли бошланғич сармоя билан таъминланади	Германия
Кичик бизнеснинг суғурта қилинмаган зарарларини қоплаш учун ёрдам пули берилади. Ёрдам пули инновацияларнинг хавфли лойиҳаларини қоплайди. Давлат банк кредитларини олишда кафил сифатида қатнашади	АҚШ

¹ Манба: Ғойибназаров Б.К. ва бошқ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққётини юксалтириш омили. –Т.: Фан, 2011. 50 бет.

**Хорижий мамлакатларнинг жаҳон экспортда
асосий улушни ташкил этиши¹**

№	Мамлакатлар номи	Жаҳон экспортдаги улуши
1.	АҚШ	12%
2.	Германия	10% атрофида
3.	Япония	8%
4.	Франция	6%
5.	Буюк Британия	5% атрофида
6.	Италия	5% гача
7.	Канада	5% гача
8.	Россия (СНГ билан яклит ҳолда)	5% гача

Ташқи қарз ҳажми бўйича хорижий мамлакатлар рейтинг²

2011 йилдаги ўрни	Мамлакатлар	2011 йилдаги ташқи қарз ҳажми (млрд. АҚШ доллар)	Йил давомидаги ўзлаштириши (%да)	ЯИМга нисбатан (%да)
1.	АҚШ	15033	8%	100%
2.	Буюк Британия	9836	10%	407%
3.	Франция	5633	20%	203%
4.	Германия	5624	19%	157%
5.	Япония	2719	11%	46%
6.	Италия	2684	21%	122%
...
13.	Канада	1181	17%	68%
...
23.	Россия	519,4	6%	28%

¹ Жадвал муаллиф томонидан тузилган. Манба: Социально-экономическая География зарубежного мира / Под ред. В.В.Вольского. – 2-е изд., испр. –М.: Дрофа, 2003. С. 178.

² Манба: <http://www.vestifinance.ru/articles/11572>

**2020 йилда аҳолиси саёҳат (туризм) га чиқувчи
етақчи мамлакатлар**
(Бутунжаҳон савдо ташкилоти томонидан берилган истиқбол)

Мамлакатлар	Халқаро сафарга чиқувчилар сони (млн.)	Бозор улуши (%)
Германия	163,5	10,2
Япония	141,5	8,8
АҚШ	123,5	7,7
Хитой	100,0	6,2
Буюк Британия	96,1	6,0
Франция	37,6	2,3
Нидерландия	35,4	2,2
Канада	31,3	2,0
Россия	30,5	1,9
Италия	29,7	1,9

2020 йилда саёҳатчиларни қабул қиладиган етақчи мамлакатлар
(Бутунжаҳон савдо ташкилоти томонидан берилган истиқбол)

Мамлакатлар	Келувчилар сони (млн.)	Бозор улуши (%)
Хитой	137,1	8,6
АҚШ	102,4	6,4
Франция	93,3	5,8
Испания	70,0	4,4
Италия	52,9	3,3
Буюк Британия	52,8	3,3
Мексика	48,9	3,1
Россия	47,1	2,9
Чехия	44,0	2,7

**2011 йил ҳолатида хорижий мамлакатларда
кичик ва ўрта корхоналар улуши¹**

Мамлакатлар	Саноат тармоғидаги кичик ва ўрта корхоналарда банд бўлганлар улуши (%)	Жами савдо ҳажмида кичик ва ўрта корхоналарнинг сотиш ҳажми (%)
Буюк Британия	53,2	43,8
Германия	43,2	33,0
Франция	47,0	37,4
Италия	53,4	45,1
АҚШ	62,0	53,8
Канада	75,0	64,6
Япония	79,9	61,4

**Жаҳоннинг турли мамлакатларида инновацион бизнесни
молиялаштиришда давлат секторининг улуши²**

Мамлакатлар	Ички харажатлар (млрд. АҚШ долларида)	Миллий харажатларни молиялаштиришда секторлар улуши (%)		
		бизнес	давлат	бошқа манбалар
АҚШ	312 535	64	31	5
Япония	118 026	75	18	7
Хитой	115 197	67	26	7
Германия	61 712	67	30	3
Франция	40 363	52	38	10
Буюк Британия	32 197	44	33	23
Корея Республикаси	31 632	75	23	2
Канада	22 702	47	34	19
Россия	16 669	30	62	8
Испания	13 208	48	41	11
Польша	2 895	30	61	9

¹ Манба: <http://works.doklad.ru/>

² Манба: Хамдамова Г., Матчанов А. Роль и значение малого инновационного предпринимательства в реализации стратегии развития страны. // Ж. Biznes-Эксперт. №2. 2016. С. 82.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
1 БОБ. Буюк Британия (United Kingdom)	6
1.1. XVII-XVIII асрлар: Англияда «бизнес» ва «тадбиркорлик» тушунчаларининг келиб чиқишига назарий ёндашув	7
1.2. Буюк Британияда Маргарет Тэтчер бошчилигида тадбиркорликни ривожланиши	8
1.3. Буюк Британияда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланишидаги даврий ўзгаришлар	9
1.4. Буюк Британия корхоналари салмоғида кичик ва ўрта бизнеснинг улуши	11
1.5. Буюк Британияда кичик бизнес ва тадбиркорлик мезонлари.	13
1.6. Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий тармоқларидаги ўрни	15
1.7. Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш	18
1.8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш дастурларининг амалга оширилиши	22
1.9. Буюк Британияда кичик бизнес корхоналарини кредитлашдаги шарт-шароитлар	25
1.10. Буюк Британияда йирик ва кичик бизнеснинг иттифоқи ва ундаги муваффақиятлар	27
1.11. Буюк Британияда кичик бизнес учун кадрларни тайёрлаш тизими	28
Биринчи боб бўйича хулоса	29
2 БОБ. Германия (Germany)	31
2.1. Германия ва унинг кичик бизнес сектори ҳақида	32
2.2. Германияда «миттельштанд»ларнинг ўзига хос ривожланиши	33
2.3. Германияда кичик бизнес ва тадбиркорлик мезонларининг шаклланиши	36
2.4. Германия иқтисодийида кичик ва ўрта бизнеснинг ўрни	37
2.5. Германиядаги кичик ва ўрта корхоналарнинг Федерал бирлашмаси фаолиятининг кенг қўламлилиги	40
2.6. Германияда хусусий бизнесни молиялаштириш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш	42
2.7. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш йўналишидаги ислохотлар	45
2.8. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз даврида Германиядаги иқтисодий вазият ва сўнги йиллардаги ўзгаришлар	47
2.9. Инқирозли даврда кичик ва ўрта корхоналар фаолияти	49
2.10. Германияда солиқлар ва солиқ фойзалари	51
Иккинчи боб бўйича хулоса	52

3 БОБ. Франция (France)	54
3.1. Қадимий Францияда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланиши	55
3.2. Замонавий кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ривожига таъсир қилган илк шарт-шароитлар	56
3.3. Францияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мезонларининг ривожланиши	58
3.4. Кичик бизнеснинг фан-техника тараққиётига таъсири ва инфратузилма фаолиятининг ривожланганлиги	60
3.5. Француз бизнесининг қийинчиликлари ва қулайликлари	61
3.6. Франция ва АҚШ мисолида кичик бизнес мезонларининг сифат кўрсаткичлари бўйича назарий таҳлил	65
3.7. Францияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан тартибга солиниши	68
3.8. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз давридаги ҳолат	73
Учинчи боб бўйича хулоса	75
4 БОБ. Италия (Italy)	77
4.1. Италия иқтисодиётининг тавсифи ва миграциянинг ўзига хослиги	78
4.2. Қадимги Римда тадбиркорликнинг ривожлана бошланиши ..	80
4.3. Италия иқтисодиётининг мўъжизаси	82
4.4. Италияда кичик бизнес корхоналарининг ривожланишида ўзига хос хусусиятлар	84
4.5. Италияда ижтимоий тадбиркорликнинг ривожланиши	86
4.6. Иқтисодиётни ривожлантиришдаги минтақавий хусусиятлар ва тармоқ тузилишига кичик тадбиркорликнинг таъсири	88
4.7. Италияда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши	89
4.8. Италияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини қўллаб-қувватлашнинг давлат тузилмасидаги ислохотлар	93
4.9. Италия кичик бизнесида кластер шаклидаги ўзаро алоқаларнинг ривожланиши	95
4.10. Италияда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини кредитлаш ..	98
4.11. Италияда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватланиши	99
4.12. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози даврида Италия иқтисодиётида кичик бизнеснинг ривожига	101
Тўртинчи боб бўйича хулоса	103
5 БОБ. Америка Қўшма Штатлари (United States)	105
5.1. АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг шаклланиши тарихига бир назар	106
5.2. АҚШда кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши	108

5.3.	АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши	110
5.4.	Кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда SBAнинг бевосита функциялари ва ваколатлари	114
5.5.	«Small business administration»нинг устувор вазифаси ва фаолияти	118
5.6.	АҚШда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик миқёслари ва у туфайли яратилаётган иш жойлари	120
5.7.	АҚШда кичик бизнес ва тадбиркорликни молиялаштирилиши	121
5.8.	Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида АҚШ тадбиркорчилигидаги муаммолар	123
5.9.	Инқироздан кейинги йилларда АҚШ иқтисодиётидаги ўзгаришлар	126
	Бешинчи боб бўйича хулоса	128
6 БОБ.	Канада (Canada)	130
6.1.	Канада иқтисодиётининг ўзига хос ривожланиши	131
6.2.	Канадада кичик бизнес секторининг ривожланиши	136
6.3.	Канадада кичик бизнес фаолияти учун яратилган шарт-шароитлар ва унинг истиқболлари	141
6.4.	Канадада кичик ва ўрта корхоналар ривожининг қўллаб-қувватланиши	143
6.5.	Канаданинг шимолий ўлкаларида кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятига яратилган шарт-шароитлар	145
	Олтинчи боб бўйича хулоса	151
7 БОБ.	Япония (Japan)	153
7.1.	Японияда кичик ва ўрта бизнес ривожига бўлган эътибор	154
7.2.	Йирик ва кичик бизнес ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва ҳамкорлик	158
7.3.	Японияда кичик ва ўрта бизнес мезонларининг белгиланиши ва тармоқлар бўйича ривожланиши	161
7.4.	Японияда кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг ўзига хослиги	165
7.5.	Японияда кичик ва ўрта корхоналарни молиявий жиҳатдан таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш	167
7.6.	Йирик корхоналарнинг кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарига кўмаклашуви	169
7.7.	Японияда КЎКларни ривожлантириш стратегияси бўйича давлат сиёсатидаги ислохотлар	171
7.8.	Японияда кичик бизнесни давлат томонидан молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлашда иштирок этувчи муассаса ва ташкилотлар фаолияти	173

7.9.	Японияда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда қўлланиладиган имтиёзлар	175
7.10.	Японияда кичик бизнес ривожига давлат механизмининг таъсири	176
	Еттинчи боб бўйича хулоса	178
	Хулоса	180
	Фойдаланилган адабиётлар	183
	Монографиядаги айрим атама ва иборалар бўйича глоссарий	192
	Иловалар	195

УЎК 821-512-133-9

КБК 84 (5Ў36)7

A32

Арипов, Ойбек

Хорижий мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши / О.Арипов; масъул муҳаррир А.М.Абдуваҳидов; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Наманган давлат университети; Наманган муҳандислик-қурилиш институти. “Наманган” нашриёти, –Т.: 2018. – 213 б.

ISBN 978-9943-5071-4-2

Муҳаррир: М.Талипова

Тех. муҳаррир: И.Турсунова

Мусахҳих: Г.Талипова

Компьютерда саҳифаловчи: Б.Хайдаров

Босишга рухсат этилди. 22.10.2018.

Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.

Офсет қоғозда. Электрографик усулда босилди.

Шартли босма табағи 15,2. Нашр босма табағи 11,5.

Тиражи 100. 22/10-сонли буюртма.

«НАМАНГАН НАШРИЁТИ»

Наманган шаҳри, Навоий кўчаси 36.

«IMPRESS MEDIA» МЧДЖ босмахонасида чоп этилди

100056, Тошкент шаҳри, Кушбеги кўчаси, 6-уй.

